

UNIVERZITA PARDUBICE
FAKULTA FILOZOFICKÁ

Vývoj sakrální architektury na panství Polná-Přibyslav a Pohled

Bc. Michal Janáček

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2022

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2018/2019

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: **Bc. Michal Janáček**
Osobní číslo: **H19329**
Studijní program: **N7105 Historické vědy**
Studijní obor: **Kulturní dějiny: Péče o kulturní dědictví**
Téma práce: **Církevní správa a sakrální památky na polensko-přibyslavském panství**
Zadávající katedra: **Ústav historických věd**

Zásady pro vypracování

Cílem diplomové práce je detailní zmapování stavebních sakrálních památek, které se dochovaly na území měst Polná, Přibyslav a jejich přilehlých částí a blízkých obcí, které tvořily správní celek známý jako polensko-přibyslavské panství v tehdejší Čáslavské kraji a vytvořit z těchto staveb ucelený katalog. Půjde o celkové posouzení stavebního vývoje jednotlivých památek dochovaných na tomto historickém území a popsání stavebních konstrukcí těchto objektů.

Bude zohledněna i církevní správa tohoto panství, o které vznikne samostatná kapitola. Vývoj panství jako celku bude sledován na historických mapách. Jako podklad budou vytvořeny mapová zobrazení pro ilustraci umístění a doby výstavby kostelů v rámci panství. Po detailní analýze budou jednotlivé objekty zasazeny do historického kontextu.

Při analýze budou využity stavebně historické průzkumy, dochované stavební plány, účty a spisy z fondu Velkostatek Polná-Přibyslav a Pohled z Moravského zemského archivu v Brně. Dále pak prameny uložené ve Státním okresním archivu Havlíčkův Brod, jako například farní kroniky a materiály z archivů NPU v Telči

Rozsah pracovní zprávy: **100**
Rozsah grafických prací: **30**
Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam doporučené literatury:

Archivní fondy:

Moravský zemský archiv v Brně: fond F 188 Velkostatek Polná ? Přibyslav a Pohled, fond Osobní písemná pozůstalost MUDr. František Půža Přibyslav, fond Farní úřad církve římskokatolické Havlíčkova Borová, fond Farní úřad církve římskokatolické Přibyslav

Literatura:

JANÁČEK, František. *Poutní kostel v Sopotech*. Obec Sobíňov, 2002, KLIMENTOVÁ, Eva. *Polenské stavební památky očima současnosti*. Bakalářská práce. FF Univerzity Pardubice. 2008. MACEK, Ladislav ? ČORNEJ, Petr ? ROUS, Pavel. *Přibyslav: Sborník příspěvků k dějinám města vydaný u příležitosti 570 let úmrtí Jana Žižky*. Přibyslav: Městský úřad v Přibyslavi, 1994, PRCHAL, Jan. *Polná*. 1.. vyd. Polná: Linda, 2010, PŮŽA, František. *Církevní poměry na panství polensko-přibyslavském v 16. a 17. století*. In: *Vlastivědný sborník východočeský 3*, Chrudim, 1926, s. 12-26, RÉRYCH, Břetislav. *Kostelík sv. Kateřiny v Polné. Časopis společnosti přátel starožitností*, 17, 1909, s. 158-169, SOCHR, Jan. *Archiv města Přibyslav 1441-1945 (1949)*. Inventář. 1981, SOMMER, Jan. *Tři gotické kostely pod hradem Lipnicí*. Praha, 1999. ISBN 80-86204-01-4, TURECKÝ, K. *Kostelík sv. Kateřiny v Polné. Polensko*, ročník III., 1940, s. 34-35, 42-43, ZAORALOVÁ, Marie. *Velkostatek Polná-Přibyslav a Pohled, Státní oblastní archiv v Brně*, 1975, s. 14?53, ZAORALOVÁ, Marie. *Velkostatek Polná-Přibyslav a Pohled, jeho historický a správní vývoj a dějiny jeho archivu*. In: *Sborník archivních prací*. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČSR Roč. 27, č. 1 (1977), s. 143-183, VESELÝ, Aleš. *Stavební činnost na polensko-přibyslavském panství ve 40. ? 60. letech 18. století*. Diplomová práce. FF Masarykovi univerzity v Brně, 2014.

Vedoucí diplomové práce: **Mgr. Bohdan Šeda**
Ústav historických věd

Datum zadání diplomové práce: **30. března 2019**
Termín odevzdání diplomové práce: **30. března 2020**

doc. Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D. v.r.
děkan

doc. Mgr. Pavel Marek, Ph.D. v.r.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2019

Prohlašuji:

Práci s názvem **Vývoj sakrální architektury na panství Polná-Přibyslav a Pohled** jsem vypracoval samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využil, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byl jsem seznámen s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. 7/2019 Pravidla pro odevzdávání, zveřejňování a formální úpravu závěrečných prací, ve znění pozdějších dodatků, bude práce zveřejněna prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice

V Pardubicích dne 1. 6. 2022

.....

Michal Janáček
v. r.

Poděkování

Na prvním místě bych rád poděkoval svému vedoucímu práce Mgr. Bohdanu Šedovi a jeho kolegovi Mgr. Františku R. Václavíkovi, kteří mi při vypracování pomáhali po odborné stránce a měli pro mě množství cenných rad a postřehů, za což jsem velmi vděčný. Poděkování patří také všem farářům, kostelníkům a průvodcům, jenž mi umožnili přístup do kostelů a při mých návštěvách mnohdy nešetřili slovy podpory. Dále bych rád poděkoval svým spolužákům, především Zdenče a Verče, ale i dalším přátelům z našich setkání na budově J, bez kterých bych si studium v Pardubicích již nedokázal představit. V neposlední řadě chci poděkovat své rodině, obzvláště pak svému strýci, který mi byl díky svému zájmu o mou práci a často poskytovanou pomocí velkou oporou. Na konec jsem si nechal poděkování pro svou přítelkyni, za její ochotu, podporu a také trpělivost, kterou prokazovala při poslouchání mých neustálých poznámek ohledně práce a času nad ní stráveným, kvůli čemuž to se mnou jistě neměla lehké.

Anotace

Práce se zaměřuje na vývoj sakrální architektury na bývalém panství Polná-Přibyslav a Pohled od románského slohu až do současnosti. Hlavní částí práce je katalog patnácti kostelů, který u každé stavby obsahuje základní informace, rozbor a popis stavebních konstrukcí, stavební vývoj a plánovou a fotografickou dokumentaci. Dokumentace je doplněná o nově vytvořené půdorysy a řezy staveb. Pro vypracování práce posloužily metody nedestruktivního stavebně historického průzkumu s využitím moderních technologií pro vytvoření plánové dokumentace.

Klíčová slova: kostely, stavebně historický průzkum, architektura, památková péče, dějiny umění, historie, Polná, Přibyslav, Pohled

Title

Evolution of sacral architecture on the Polná-Přibyslav and Pohled manor.

Annotation

The work focuses on the evolution of sacral architecture on the former Polná-Přibyslav and Pohled manor from the Romanesque style to the present. The main part of the work is a catalog of fifteen churches, which contains basic information, analysis and description of building constructions, building development and planning and photographic documentation. The documentation is supplemented by newly created floor plans and sections of buildings. The methods of structural-historical research with the use of modern technologies for the creation of planning documentation were used for the elaboration of the work.

Keywords: churches, structural historical research, architecture, monument care, history of art, history, Polná, Přibyslav, Pohled

Obsah

1. Úvod	9
2. Vývoj osídlení	13
2.1. Přírodní podmínky zkoumaného území	13
2.2. Hranice vymezeného prostoru	13
2.3. Středověká kolonizace území	15
2.3.1. Kolonizační činnost vyšehradské kapituly	16
2.3.2. Kolonizační činnost želivského kláštera.....	16
2.3.3. Kolonizační činnost vilémovského kláštera	17
2.3.4. Kolonizační činnost olomouckého biskupství.....	17
2.3.5. Kolonizační činnost řádu německých rytířů.....	18
2.3.6. Kolonizační činnost cisterciáckého řádu	19
2.3.7. Kolonizační lokality s kostely mimo církevní území	21
2.3.8. Kolonizační činnost zapříčiněná těžbou stříbra.....	22
3. Historie a vývoj panství Polná-Přibyslav a Pohled	26
3.1. Polná (1242-1434)	27
3.1.1. Páni z Polné	27
3.1.2. Páni z Lipé	28
3.1.3. Páni z Pirkštejna	28
3.2. Přibyslav (1257-1434)	29
3.2.1. Páni z Lichtenburka	30
3.2.2. Páni z Ronova a Přibyslavi.....	31
3.3. Polná-Přibyslav (1434-1864).....	33
3.3.1. Páni z Pirkštejna	33
3.3.2. Páni z Kunštátu a Páni z Lípy.....	33
3.3.3. Páni ze Šternberka	34
3.3.4. Páni z Kunštátu.....	34
3.3.5. Páni z Lípy.....	36
3.3.6. Páni z Valdštejna a Páni z Hradce	36
3.3.7. Páni ze Šelfeldu	38
3.3.8. Páni z Ditrichštejna.....	39
3.4. Velkostatek Polná-Přibyslav a Pohled (1864-1925).....	41
3.4.1. Páni z Ditrichštejna/Clam-Gallas	41
3.5. Mapa územního vývoje panství	43

4.	Církevní správa panství	45
5.	Katalog kostelů na území velkostatku Polná-Přibyslav a Pohled.....	47
5.1.	Mapa lokalit	47
5.2.	Legenda vyhodnocení stavebního vývoje.....	48
5.3.	Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Polné	49
5.4.	Kostel sv. Kateřiny v Polné	66
5.5.	Kostel sv. Anny v Polné	81
5.6.	Kostel sv. Barbory v Polné	92
5.7.	Kostel sv. Mikuláše v Nížkově	104
5.8.	Kostel Narození sv. Jana Křtitele v Přibyslavi	121
5.9.	Kostel sv. Kateřiny ve Stříbrných Horách	135
5.10.	Kostel sv. Michala v Žižkově Poli	147
5.11.	Kostel sv. Víta v Havlíčkově Borové.....	163
5.12.	Kostel sv. Jakuba ve Velké Losenici.....	179
5.13.	Kostel Navštívení Panny Marie v Sopotech.....	195
5.14.	Kostel sv. Mikuláše v Krucemburku.....	211
5.15.	Kostel sv. Mikuláše v Dlouhé Vsi.....	227
5.16.	Kostel sv. Ondřeje v Pohledu	239
5.17.	Kostel sv. Anny v Pohledu.....	258
6.	Vývoj sakrální architektury na panství Polná-Přibyslav a Pohled	267
6.1.	Románský sloh (11. – pol. 13. st.)	267
6.2.	Raná gotika (2. pol. 13. st.).....	269
6.3.	Vrcholná gotika (14. – pol. 15. st.)	270
6.4.	Pozdní gotika (2. pol. 15. st.).....	281
6.5.	Pozdní gotika (1. pol. 16. st.).....	283
6.6.	Renesance (16. st.)	283
6.7.	Baroko (17. -18. st.).....	284
6.8.	19. století.....	289
6.9.	20. století až současnost.....	290
6.10.	Shrnutí stavebního vývoje.....	290
7.	Závěr.....	292
8.	Prameny a Literatura	294
9.	Resumé	306

1. Úvod

Hlavním cílem této práce je přispět k lepšímu poznání sakrálních staveb a vývoje jejich architektury na bývalém panství Polná, Příbyslav a Pohled v kraji Vysočina. Jejím dalším cílem je přinejmenším rozšířit zájem veřejnosti o tyto památkové objekty a jejich hodnoty, které mají své nezpochybnitelné místo v regionální historii a jsou především nedílnou součástí našeho kulturního dědictví, díky čemuž si zaslouží naši pozornost a péči, z důvodu jejich uchování pro další generace.

Práce je zaměřena na církevní architekturu na území bývalého panství Polná-Příbyslav a Pohled. Vymezení zkoumaného území na základě hranic panství místo například současného správního členění na okresy bylo zvoleno cíleně a záměrně. Volba rozsahu většího panství jako jasně daného a historicky opodstatněného územně správního celku s poměrně stabilním územním rozsahem lépe odpovídá historickému vývoji a lépe reflektuje souvislosti v oblasti církevní nebo patrimoniální správy, a to mimo jiné s ohledem na výzkum úlohy patrona jako stavebníka a zadavatele stavby nebo transformace jednotlivých objektů.

Původním záměrem bylo se těmto stavbám částečně věnovat s využitím dochovaných stavebních účtů a zaměření práce tak soustředit na církevní správu tohoto území. Dále měly být v souboru zkoumaných staveb zahrnuty i menší kaple a kapličky. Tento záměr byl opuštěn z důvodu velkého rozsahu, který by dalece překračoval rámec diplomové práce, a do určité míry byla v počátcích práce s archiváliemi komplikována v posledních letech probíhající pandemií Covid-19. Z důvodu velkého rozsahu práce byl opuštěn i záměr začlenit do souboru staveb i menší kaple. Díky tomu je práce naopak více orientována na stavební podstatu kostelů jako hmotného pramene a prohloubení a zkvalitnění vlastního terénního průzkumu včetně podrobné fotografické a měřičské dokumentace s využitím moderních technologií, především mobilního skeneru ZEB Horizon.

Úvodní kapitoly této práce se ve stručnosti zabývají kolonizací zkoumaného území a blízkého okolí na pomezí mezi Čechy a Moravou, s důrazem na kolonizaci související s těžbou stříbrné rudy, která je pro tento region charakteristická. Na dalších stranách navazuje chronologicky pojatá kapitola o historickém a územním vývoji panství Polná, včetně přehledu vlastnických poměrů a držitelů panství. Následuje menší retrospektivní exkurz k počátkům města Příbyslav, a poté se pozornost soustřeďuje na stručný vývoj již

spojeného panství, ke kterému se v 19. století připojuje ještě bývalé klášterní panství Pohled.

Analytickou, a zároveň nejrozsáhlejší částí práce, která tvoří její kostru, je katalog kostelů. Ten je tvořen katalogovými hesly patnácti kostelů, zpracovaných v podobě zkrácených stavebně-historických průzkumů podle platné metodiky.¹ Začátek každého hesla obsahuje základní informace o objektu. Střední část je věnována rozboru a popisu stavebních konstrukcí a závěr textové části hesla se soustředí na stavební vývoj kostela. U každého hesla následuje plánová dokumentace, která stojí především na mapách stabilního katastru, dostupné ikonografii a dochovaných historických plánech stavby. Fotografická dokumentace obsahuje základní pohledy na stavbu z exteriéru i interiéru a hodnotné či zajímavé architektonické prvky nebo jiné stavební konstrukce. Každé katalogové heslo kostela je doplněno o nově zhotovenou dokumentaci, která je složena z půdorysu stavby s barevným vyhodnocením stavebního vývoje a podélnými a příčnými řezy.

Dokumentace je zhotovena pomocí mobilního skeneru ZEB Horizon od společnosti GeoSLAM, který pracuje na principu měření vzdáleností pomocí laserových paprsků (metoda LIDAR) a vytváří tak mračno bodů, z něhož je složen model kostela, jenž je v příslušném počítačovém programu dále upravován pro vznik požadované plánové dokumentace.² Přístroj vlastní Ústav historických věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice, konkrétně Laboratoř dokumentace a průzkumu památek, za jehož zapůjčení a možnost využití této technologie pro potřeby mé práce bych na tomto místě rád poděkoval.

Závěrečná, syntetická, kapitola práce se zaměřuje na vývoj sakrální architektury zkoumaného souboru staveb v rámci jednotlivých stavebních slohů a následných přestaveb. Největší pozornost je věnována vrcholně středověkým gotickým kostelům a srovnání jejich dispoziční typologie. V samotném závěru je všech patnáct kostelů podrobena jednoduchému schématickému srovnání stáří a jejich stavebního vývoje. Pro komparaci a upřesnění jednotlivých staveb je použita metoda komparativní stylové

¹ Metodika nedestruktivních stavebně-historických průzkumů viz MACEK, Petr. *Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum*. Praha: Státní ústav památkové péče, 1997.; BERÁNEK, Jan – MAREK, Petr. *Metodika stavebně-historického průzkumu*. Praha: Národní památkový ústav, 2015. (Odborné a metodické publikace 70).

² Webové stránky společnosti GeoSLAM a tento konkrétní přístroj viz *ZEB Horizon: The ultimate mobile mapping solution* [online]. Geoslam.com [cit. 2022-05-21]. URL: <https://geoslam.com/solutions/zeb-horizon/>.

analýzy datace podle formálních znaků od dispozičního a hmotového uspořádání až k jednotlivým datačně citlivým prvkům a detailům.

Hlavním očekávaným přínosem práce je nově vzniklá plánová dokumentace spolu s vyhodnocením stavebního vývoje, kterou některé zkoumané kostely zcela postrádají nebo není běžně přístupná. Práce se částečně dotýká také otázek: Má architektura na tomto panství nějaké společné znaky? Jsou stavby zcela individuální nebo je možné sledovat nějakou typizaci? Jaká je úloha patrona jako zadavatele a investora stavby? Je možné identifikovat nějaké časové periody se zvýšenou stavební aktivitou?

Pro tuto práci mi částečně jako metodologická předloha posloužila diplomová práce mého vedoucího Mgr. Bohdana Šedy, která se zabývá středověkými venkovskými kostely na Pardubicku.³ Z další literatury, která má podobné zaměření, je možné uvést práci Lucie Kracíkové a Jana Smetany, zabývající se románskými a gotickými kostely v okrese Česká Lípa.⁴ K této problematice přispívají také práce Karla Kibice a Vojtěcha Vaňka, které se zaměřují na středověkou venkovskou sakrální architekturu na Čáslavsku a Kutnohorsku.⁵ Z nejnovější literatury nutno zmínit první svazek monumentální publikace o středověkých venkovských kostelech východních Čech.⁶

Ze starší literatury, která se zabývá přímo sakrálními stavbami na zkoumaném území, je důležitý Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Chotěbořském, který v roce 1906 zpracoval Zdeněk Wirth.⁷ Ten obsahuje rozbor poloviny zkoumaných kostelů. Nutno také zmínit známou řadu Uměleckých památek Čech od kolektivu autorů, který vedl Emanuel Poche.⁸ Na církevní poměry na polensko-přibyslavském panství v 16. a 17. století se zaměřuje práce Františka Půži.⁹ Samotný historický a územní vývoj panství je v oblasti zájmu Marie Zaoralové, která ho shrnuje

³ ŠEDA, Bohdan. *Středověké venkovské kostely na Pardubicku*. Ústav pro dějiny umění Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha, 2004.

⁴ KRACÍKOVÁ, Lucie – SMETANA, Jan. *Románská a gotická sakrální architektura v okrese Česká Lípa*. Praha: Společnost přátel starožitností v Praze, 2000.

⁵ KIBIC, Karel. *Středověká venkovská sakrální architektura na Čáslavsku*. Praha: Společnost přátel starožitností v Praze, 2010.; KIBIC, Karel – VANĚK, Vojtěch. *Středověká venkovská sakrální architektura na Kutnohorsku*. Praha: Společnost přátel starožitností v Praze, 2012.

⁶ PRIX, Dalibor – RACKOVÁ, Eliška – SLAVÍK, Jiří. *Středověké venkovské kostely východních Čech*. I. svazek. Archidiakonát hradecký do roku 1378. Praha, 2020.

⁷ WIRTH, Zdeněk. *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století. XXIII, Politický okres Chotěbořský*. Praha, 1906.

⁸ POCHE, Emanuel. *Umělecké památky Čech*. 1-4. Praha, 1977, 1978, 1980, 1982.

⁹ PŮŽA, František. *Církevní poměry na panství polensko-přibyslavském v 16. a 17. století*. Zvláštní otisk z 3. svazku *Vlastivědného sborníka východočeského*. Chrudim, 1925.

ve své přehledné studii.¹⁰ Dále se stavebními památkami ve vymezeném prostoru zabývají některé bakalářské a diplomové práce. Ve své diplomové práci se na stavební činnost Ditrichštejnů v polovině 18. století, spolu s cechy zedníků, tesařů a kameníků, zaměřuje Aleš Veselý, který hojně využívá dochované stavební účty.¹¹ Bakalářská a diplomová práce Evy Klimentové Repaské se soustřeďuje na stavební památky na území města Polná a ve správě polenského děkanství.¹²

¹⁰ ZAORALOVÁ, Marie. Velkostatek Polná-Přibyslav a Pohled, jeho historický a správní vývoj a dějiny jeho archivu. In: *Sborník archivních prací*. Praha, roč. 27, č. 1, 1977, s. 143-183.

¹¹ VESELÝ, Aleš. *Stavební činnost na polensko-přibyslavském panství ve 40. – 60. letech 18. století*. Diplomová práce. FF Masarykovy univerzity v Brně, 2014.

¹² KLIMENTOVÁ REPASKÁ, Eva. *Polenské stavební památky očima současnosti*. Bakalářská práce. Pardubice: Filozofická fakulta Univerzity Pardubice, 2008.; KLIMENTOVÁ REPASKÁ, Eva. *Církevní stavební památky pod správou děkanství Polná*. Magisterská diplomová práce. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 2012.

2. Vývoj osídlení

2.1. Přírodní podmínky zkoumaného území

Českomoravská vrchovina, na jejímž území se dnes vymezuje kraj Vysočina, byla z větší části ještě v 13. století neosídlená. Slovanskému obyvatelstvu do 12. století poskytovaly souvislejší osídlení jen nížinné oblasti u řek Labe a Doubrava. Jižněji a východněji se od těchto dvou řek rozpínal hustý a neprostupný prales, který svým umístěním tvořil přírodní hranici mezi Čechy a Moravou.¹³

Tuto oblast odvodňuje řeka Sázava, která pramení v krajinné oblasti Žďárských vrchů na Moravě. Svým průběhem pokračuje dále směrem na severozápad, až do Středočeského kraje, kde se u obce Davle vlévá do Vltavy. Jedním z jejích největších přítoků je řeka Želivka, pramenící u města Pelhřimov, která se jako levý přítok vlévá do Sázavy u obce Zruč nad Sázavou. Dalším levým přítokem řeky Sázavy, který se v tomto prostoru Českomoravské vrchoviny nachází, je menší řeka Šlapanka. Jižněji od Šlapanky nalezneme řeku Jihlavu, která teče naopak jihovýchodním směrem a spolu s řekou Svratkou se na Moravě vlévá do novomlýnské nádrže na řece Dyje.

Velkou část Českomoravské vrchoviny, na jejíž území je zaměřena tato práce, zaujímá Havlíčkobrodská pahorkatina spolu s Jihlavsko-sázavskou brázdou. Nadmořská výška činí v průměru okolo 510 m. n. m. Na severní straně je toto území ohraničeno Železnými Horami a na východě pak Žďárskými vrchy.

2.2. Hranice vymezeného prostoru

I přes to, že byly Čechy s Moravou odděleny hustým neprostupným hvozdem, byly tyto celky spojeny několika obchodními zemskými stezkami.

Jednou z těchto cest byla Haberská stezka, táhnoucí se od Prahy ke Kolínu přibližně stejným směrem jako stezka Trstenická,¹⁴ pokračující pak dále na Čáslav, Golčův Jeníkov,

¹³ URBAN, Jan. *Lichtenburkové: Vzestupy a pády jednoho panského rodu*. Praha, 2003, s. 78.

¹⁴ Trstenická zemská stezka tvořila skrze Moravu spojnici Čech s Uhry. Její průběh je však do dnešních dnů sporný a názory na něj, či na samotnou existenci této stezky, se různí. Více viz JIREČEK, Hermenegild. O starých stezkách z Čech a Moravy do zemí sousedních. In: *Časopis Musea království Českého*. Ročník 30, č. 2, 1856, s. 114-129.; HRAŠE J., Karel. *Zemské stezky, strážnice a brány v Čechách*. Nové Město nad Metují, 1885, s. 34-38.; VÁVRA, Ivan. Trstenická stezka. In: *Historická geografie*. svazek 6, 1971, s. 77-132.

Habry, Kámen, Skuhrov, Radostín, Německý Brod, kde se nacházel přechod přes řeku Sázavu, a poté se vine dál na Štoky a pokračuje do města Jihlava.¹⁵

Liběcká, nebo také Libická stezka, měla stejný úkol jako stezka Haberská, tedy spojit Čechy s Moravou. Oproti Haberské se nacházela více na východ. Od Čáslavi směřovala k obci Žleby a Ronovu nad Doubravou, dále podle řeky Doubravy kolem Uhelné Příbrami k Chotěboři a Libici nad Doubravou, podle které je stezka pojmenována. Pokračovala poté kolem Střížova u Ždírci nad Doubravou k obci Radostín, kde opustila říční Doubravy, a následně k překročení českého pomezí u Střížanova,¹⁶ směrem ke Žďáru nad Sázavou, Velkému Meziříčí a dále na Moravu.¹⁷ Asi 300 metrů od obce Sobíňov u Ždírci nad Doubravou je dodnes zřetelný úvoz pravděpodobně právě Libické stezky. Nedaleko od úvozu byla vystavěna tvrz jménem Soví hrádek, která měla za úkol obchodní stezku střežit. Tato tvrz byla poprvé doložena roku 1358 v takzvaných konfirmačních listinách, kde se nachází jméno „*Jesconius dicti Kokot de Sobyenov*“ – Ješek zvaný Kokot ze Soběnova, zakladatel tvrze a patron původního kostela v Sopotech, místní části Sobíňova. O nejstarším osídlení této oblasti má svědčit latinská listina „*Regista diplomatica*“, která obchodní stezku se jménem „*Stezka via Lubenita*“ dokládá do roku 1144.¹⁸

Budoucí správní celek polensko-přibyslavského panství ve svém největším územním rozmachu¹⁹ si tedy můžeme do určité míry vymezit těmito dvěma zemskými stezkami. Ač je jejich přesný průběh nejistý, tak podle předpokládaného průběhu můžeme říci, že Haberská stezka tvořila jakousi pomyslnou západní hranici táhnoucí se od severu k jihu. Nahrubo vytvořená západní hranice tedy odpovídá spojnici měst Habry, Havlíčkův

¹⁵ HRAŠE, *Zemské stezky*, s. 39-40.; VLK, František. Haberská cesta. In: *Vlastivědný sborník moravskobudějovicka*. Moravské Budějovice, č. 1, 2005, s. 68-73.

¹⁶ Obec dnes pod názvem Stržanov. Viz PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původ, význam a změny. Díl IV, S-Ž*, 1957, s. 218.

¹⁷ HRAŠE, *Zemské stezky*, s. 40. O Libické stezce viz také KVĚT, Radan. *Duše krajiny: Staré stezky v proměnách věků*. Praha, 2003, s. 125-126.; ZEMEK, Metoděj – BARTUŠEK, Antonín: *Dějiny Žďáru nad Sázavou I. 1252-1617*. Havlíčkův Brod, 1956, s. 15-16.; CENDELÍN, Dušan. *Stopy Libické stezky*. In: *Západní Morava: vlastivědný sborník*. roč. 4, Brno, 2000, s. 146-148.

¹⁸ O původu tvrze strážící Libickou stezku a dokladech o osídlení této oblasti viz brožury vydané k příležitosti výročí založení obce Sobíňov: JANÁČEK, Karel – KAFKA, Jirí. *600 let obce Sobíňov*. Sobíňov: MNV Sobíňov, 1984, s. 5.; KRČOVÁ, Bohumila. *Sobíňov 625 let*. Sobíňov: Obecní úřad, 2009. s. 6-7. Nebo také webové stránky o historii obce Sobíňov viz Historie obce Sobíňov. *Zemská tvrz v Hradě*. [online]. [cit. 2022-05-19]. URL: http://historie.obcesobinov.cz/clanek.php?n=9_zemanska-tvrz-v-hrade&s=.

¹⁹ K největšímu územnímu rozmachu došlo po roce 1864, kdy k panství přibyl ještě velkostatek Pohled. Viz PŮŽA, František. *Kronika přibyslavská: podle různých pramenů sestavil František Půža*. Přibyslav: Společenstvo různých živností v Přibyslavi, 1914. s. 109.

Brod a Jihlava. Stejnou úlohu můžeme přiřknout i zmiňované Libické stezce, která nám pracovní vymezení východní hranici. Ta by mohla být právě propojením Chotěboře přes Ždírec nad Doubravou, kudy pravděpodobně Libická stezka procházela, směrem na Žďár nad Sázavou a dále na Velké Meziříčí.²⁰

Bývalý velkostatek Polná-Přibyslav a Pohled se, jak už z předchozího textu vyplývá, nachází v Kraji Vysočina na Českomoravské vrchovině. Dnes se jeho pozemky rozprostírají na území tří okresů, a to okresu Havlíčkův Brod, Žďár nad Sázavou a Jihlava. Celková rozloha těchto statků, které pod tento velkostatek spadaly v druhé polovině 19. století, činí téměř 400 km².²¹ Panství Polná-Přibyslav a Pohled patřily do roku 1862, kdy byly zrušeny krajské úřady, pod Čáslavský kraj.²² O rozloze a velikosti panství vypovídá i to, že panství polenské bylo roku 1800 největším panstvím v Čáslavském kraji.²³

Tento správní celek se svým umístěním nacházel také u zemské hranice mezi Čechy a Moravou, konkrétně pořád na straně české. Východní hranice panství Polná a Přibyslav v podstatě kopírovaly historickou zemskou hranici Čech a Moravy, která vedla několik kilometrů západně od Žďáru nad Sázavou a obloukem pod Polnou vedla směrem k Jihlavě.²⁴

2.3. Středověká kolonizace území

Jako pramen pro datování osídlení na Českomoravské vrchovině nám můžou posloužit románské stavby, které od doby svého vzniku sice prošly mladšími úpravami, ale i tak představují autentický fragment osídlení dané lokality. Mohou nám také vytvořit představu o tom, jaký fundátor nebo instituce nechali tyto stavby zrealizovat, podíleli se na jejich financování, a v neposlední řadě také koho, proč a jakým způsobem měly

²⁰ Blíže o průběhu Haberské stezky viz CENDELÍN, Dušan. Od Habrů k Brodu. Pokus o řešení jednoho problému viatistiky. In: *Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí*. č. 1, 2001, str. 46–79.; Průběh stezky Libické znázorněný na vojenském mapování viz KVĚT, Duše krajiny, s. 113-124.

²¹ Rozsah velkostatku viz WOLLMAN, František. *Celková přehledová mapa velkostatku Polná-Přibyslav a Pohled, zachycující změny v pozemkovém vlastnictví velkostatku v letech 1862-1873*, rukopis, 140x93,5 cm, Pohled, 1871, MZA, F 188, mapa 3.

²² O zrušení krajského zřízení viz HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha, 2007, s. 274-276, 520-521.

²³ PRCHAL, Jan. *Polná*. Polná, 2010, s. 18.

²⁴ Více o proměnách a problematice česko-moravské zemské hranice viz například MARKOVÁ, Markéta. Hranice přemyslovského státu. In: SOMMER, Petr – TŘEŠTÍK, Dušan – ŽEMLIČKA, Josef. (a kol.) *Přemyslovci: Budování českého státu*. Praha, 2009, s. 479-496.; CHLÁDEK, Oldřich. Žďárský klášter a česko-moravská zemská hranice. In: *Časopis Národního muzea*. Řada historická. 176, č. 3-4, 2007, s. 144-160.

reprezentovat. Tyto stavby vznikly buď z církevní iniciativy, nebo se později nacházely na jejich pozemcích, anebo byla jejich stavebníkem šlechta či panovník.²⁵

O kolonizaci české části Českomoravské vrchoviny v průběhu 12. století se z řad církve nejvíce zasloužily kláštery v Želivě a Vilémově, vyšehradská kapitula, z moravské strany olomoucké biskupství, a dále řád německých rytířů.²⁶

2.3.1. Kolonizační činnost vyšehradské kapituly

Vyšehradská kapitula před polovinou 13. století vlastnila dvě území, která zasahovala na Českomoravskou vrchovinu. Od konce sedmdesátých let 12. století Svatavin újezd a od první třetiny 13. století újezd Zahrádka. Pro vyšehradskou kapitulou roku 1352 vydal Karel IV. listinu vyjmenovávající lokality Svatavina újezdu. Tyto dva újezdy tvořily území rozprostírající se severně a severovýchodně od obce Želiv. Jedná se o území s lokalitami, které můžeme ztotožnit s dnešními obcemi jako Loket, Kralovice, Příseka, Libčice, Zahradčice, Dolní Rapotice, Blažejovice, Dunice, Syrov, Zahrádka, Běllice a Rapotice. V zaniklé obci Zahrádka zůstal zachovaný původně románský kostel sv. Víta.²⁷

2.3.2. Kolonizační činnost želivského kláštera

Významné postavení, co se týče kolonizace Českomoravské vrchoviny, si vysloužil Želivský klášter. Klášter byl založen roku 1144, po příchodu benediktinů ze Sázavského kláštera, kteří zde sídlili jen do roku 1149, kdy byli nahrazeni premonstráty. Ti si roku 1226 nechali potvrdit své zdejší majetky u papeže Honorie III., čímž pro nás zároveň vznikl důležitý pramen o dějinách osidlování území mezi Želivským klášteřem a městem Jihlavou. Jako příklady obcí, patřících k majetkům Želivského kláštera můžeme uvést Blažnov, Poříčí, Vitice, Vřesník, Petrovice u Humpolce, Kletečná u Humpolce, Komorovice, Krasonov, Pavlov u Herálce, Dudín, Větrný Jeníkov a Ježená. V této listině se také poprvé uvádí název Jihlava. Nejedná se však o osadu, ale řeku. Převažuje názor, že název vznikl ze slovanského výrazu pro jehlu, tedy „jbgbla“. Toto pojmenování mělo být odvozeno od kamenitého a ostrého dna řeky. Německý název Jihlavy „Iglau“ byl tedy

²⁵ HEJHAL, Petr – MĚŘINSKÝ, Zdeněk – KLÁPŠTĚ, Jan. *Počátky středověké kolonizace české části Českomoravské vrchoviny*. Masarykova univerzita, Brno, 2012, s. 44.

²⁶ URBAN, *Lichtenburkové*, s. 79.

²⁷ HEJHAL – MĚŘINSKÝ – KLÁPŠTĚ, *Počátky středověké kolonizace*, s. 44-48.; Více o kostele sv. Víta v obci Zahrádka viz POCHE, Emanuel. *Umělecké památky Čech*, Sv. 4. T-Ž, Praha, 1982, s. 325.; HEJNA, Antonín – BENEŠOVSKÁ, Klára – PLÁTKOVÁ, Zuzana. Kostel sv. Víta v Zahrádce u Ledče. In: *Umění*, roč. 39, 1981, s. 399-417.

převzat z češtiny a od 13. století tento německý název spolu s českým vydržel až do současnosti.²⁸

2.3.3. Kolonizační činnost vilémovského kláštera

Dalším klášterem, který se podílel na kolonizaci, byl benediktínský klášter ve Vilémově. Není známo jeho přesné založení, ale roku 1160 již existoval, jak nám dokládá listina Vladislava II., ve které je uvedena postava Viléma, opata vilémovského. Roku 1278 byl po bitvě na Moravském poli poničen, a nakonec zanikl během husitských válek roku 1421. O majetcích kláštera do poloviny 13. století není bohužel k dispozici dostatečná pramenná základna. Je známa listina Děpolta III., datovaná lety 1204-1214, díky které klášter ve Vilémově obdržel určitou část výnosů z celnice nacházející se v obci Habry. Klášter také dostává ves Opočnice u Nymburka, a to v roce 1223. Dá se tedy předpokládat kolonizační činnost kláštera v Železných horách. Majetky kláštera nám přibližuje listina z roku 1329, v které klášter pronajímá Jindřichovi z Lichtenburka Bojanovský újezd za účelem znovuosídlení. V této listině jsou vypsány lokality odpovídající například obcím Mladoňovice, Licibořice, Holín, Bojanov, Křižanovice, České Lhotice, Hodonín, Krásné, Horní Bradlo a Seč. Vilémovský klášter tedy kolonizoval především území vytyčené mezi vodní nádrží Seč na západě a obcemi Slatiňany, Nasavrky a Trhovou Kamenicí na východě.²⁹

2.3.4. Kolonizační činnost olomouckého biskupství

Z moravské strany bylo jedním z hlavních kolonizátorů tohoto prostoru biskupství olomoucké. S dobou kolonizace jsou spojená jména dvou olomouckých biskupů: Jan II. a Jindřich Zdík. Druhý jmenovaný strávil roku 1149 svátky vánoční ve Větrném Jeníkově, což je obec severozápadním směrem od města Jihlava, tedy přibližně 20 kilometrů od Želivského kláštera. Byl to také právě on, který do Želiva téhož roku uvedl premonstráty. Roku 1125, ještě za biskupa Jana II., bylo olomouckému biskupství od Soběslava I. uděleno území Libického újezdu. Podle listiny vniklé mezi lety 1146-1148, kterou si

²⁸ HEJHAL – MĚŘINSKÝ – KLÁPŠTĚ, *Počátky středověké kolonizace*, s. 50-60.; Literatura k Želivskému klášteru a jeho majetkům viz také HEJHAL, Petr. *Pravěké a raně středověké osídlení české části Českomoravské vrchoviny*. Disertační práce, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Brno, 2009, s. 268-306.; TUREK, Jaroslav – KOPÁČ, Luboš. Místopis klášterství želivského kolem r. 1200. In: *Časopis Společnosti přátel starožitností*, roč. 49-50, Praha, 1941/1942, s. 196-217.; VLČEK, Pavel – SOMMER, Petr – FOLTÝN, Dušan. *Encyklopedie českých klášterů*. Praha, 1997, s. 703-709.

²⁹ HEJHAL – MĚŘINSKÝ – KLÁPŠTĚ, *Počátky středověké kolonizace*, s. 60-62.; Literatura zaměřující se na Vilémovský klášter viz SOMER, Tomáš. *Venkované, měšťané a nižší šlechtiči na Čáslavsku v době předhusitské: Vilémovský klášter a jeho regionální mocenské vazby*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2016. s. 123.; SAMEŠ, Čeněk. Klášter Vilémovský. In: *Časopis Společnosti přátel starožitností*. roč. 42, 1934, s. 22-29, 77-86, 120-125, 159-163.

Jindřich Zdík nechával od knížete Vladislava II. potvrdit tyto majetky, jsou hranice Libického újezdu v podstatě určené řekou Chrudimkou na severu, na jihu Libickou stezkou a na východě pravděpodobně řekou Oslavou. V listině jsou také vyjmenováni lidé označeni jako „*straz*“. Jednalo se tedy doslova o stráž, která měla hlídat Libickou stezku před nekontrolovaným průchodem osob do země. Tomu odpovídá i několik místních toponym jako Na Čihadlech, Hranice, Branišov, Přísečno, Strážný vrch a Střítež. Dodnes se v Libici nad Doubravou nachází v jádru románský kostel zasvěcený sv. Jiljí, což nejspíše odkazuje na biskupa Jana II, jenž měl tohoto svätce v oblibě, a zároveň právě v době jeho úřadu olomoucké biskupství újezd získalo do vlastnictví.³⁰

2.3.5. Kolonizační činnost řádu německých rytířů

Pro kolonizaci této oblasti byla bezesporu významná i přítomnost řádu německých rytířů, která je doložitelná od třicátých let 13. století. Řád měl své majetky v okolí města Jihlava. Jejich lokalizace a určení je však problematická. Roku 1233 je kostel sv. Jana Křtitele v Jihlavě odkoupen premonstráty z Želiva právě od řádu německých rytířů. S tím se pojí vydání dvou listin. První vydaná též roku 1233 olomouckým biskupem Robertem, v které vypisuje vesnice, které by měly platit desátek kostelu sv. Jana Křtitele v Jihlavě. Druhá je z roku 1234, kterou vydal markrabě Přemysl, popisující majetky vyměněné s cisterciáckými z Tišnova za „*Trebow*“, čímž je myšlena nejspíše Moravská Třebová. Některé z vyměněných vsí jsou stejné jako v listině biskupa Roberta. Vyplývá z toho, že v roce 1234 byla oblast stále v rukou zeměpána, ale měli v ní své majetky i řádoví rytíři.³¹ Řád dostal ve čtyřicátých letech 13. století do svého držení také území Slubického lesa, lokalizovaného mezi řekami Chrudimka a Doubrava. Dar tohoto lesa řádu pocházel od Jana z Polné, syna Zbyslava z Bratřic,³² který řádu mimoto daroval také ves Drobovice v dnešním okrese Kutná Hora, kde brzy vznikla významná komenda řádu. Od Jana z Polné dostal řád také patronát ke kostelu v Polné. Na západní hranici Slubického lesa se nacházely hraniční body Branišov, Markvartice a Přečhod, z toho první dvě zmíněné lokality existují dodnes u obce Sobíňov.³³ Lokalita Přečhod odpovídá zaniklému dvorci

³⁰ HEJHAL – MĚŘINSKÝ – KLÁPŠTĚ, *Počátky středověké kolonizace*, s. 48-50.; Stejně tak viz disertační práce Petra Hejhala, z které vychází výše citovaná publikace zaměřená na počátky středověké kolonizace české části Českomoravské vrchoviny: HEJHAL, *Pravěké a raně středověké osídlení*, s. 176-177.

³¹ HEJHAL – MĚŘINSKÝ – KLÁPŠTĚ, *Počátky středověké kolonizace*, s. 62-66.; K problematice osídlení řádu německých rytířů v okolí Jihlavy viz MĚŘINSKÝ, Zdeněk – CHALOUZ Zdeněk, Jindřich. Vznik Staré Jihlavy s kostelem sv. Jana Křtitele a zdejší markraběcí zboží. In: PISKOVÁ, Renata (a kol.). *Jihlava*. Praha, 2009, s. 38-45.

³² Osobě Jana z Polné bude věnována pozornost později.

³³ Blíže k lokalitám Markvartice a Přečhod viz KRČOVÁ, *Sobíňov 625 let*. s. 7-8.

u obce Bílek. Po získání tohoto území byl založen Krucemburk s kostelem sv. Mikuláše, který se stal centrem domény řádu. Památkou na založení řádem německých rytířů zůstává dodnes samotný název obce.³⁴

2.3.6. Kolonizační činnost cisterciáckého řádu

Do kolonizace hraniční oblasti mezi Čechy a Moravou se v 13. století vložil také řád cisterciáků, a to z podnětu významného šlechtice Jana z Polné, který měl ve svém držení Libický újezd a patřil k vysoce postaveným královským úředníkům.³⁵ Klášter dal založit v místě dnešní obce Nížkov pod jménem „*Cela sv. Bernarda*“, spolu s dřevěným kostelem a vinohradem, jak nám dokládá fundační listina z roku 1234.³⁶ Jan z Polné nechal povolát mnichy z kláštera v Oseku, kterým na stavbu kláštera poskytl půdu, platy, a přislíbil i účast tesařů a rolníků potřebných k práci. Fundátor kláštera mnichům daroval také nedalekou vesnici Žďár a vhodný les pro zakládání dalších vsí. I přes všechnu snahu Jana z Polné, se opat po pěti letech, zřejmě nespokojen s majetkovými poměry, rozhodl odvést mnichy zpět do Oseku a založení kláštera se tedy nezdařilo.³⁷ Významným pramenem, který tyto události popisuje, je kronika žďárského kláštera zvaná *Cronica domus Sarensis*. Osobu Jana z Polné a první pokus o založení kláštera popisuje takto: „*Tenkrát jakýsi slovatný muž, jenž jménem slul Jeniš, na Polné měl své sídlo. Byl velice moudrý a zbožný, byl i bohatý dost, leč neměl dětí ten šlechtic. Tenhleten celý les, však mnozí ho znají, mu patřil; nábožná mysl jeho jej přiměla k vzácnému slibu, že totiž Kristu ke cti on založí na místě klášter onoho mnišského řádu, jenž zve se obecně šedý. Proto ten dobrý muž se v Oseku ucházet počal, aby někteří z mnichů mu byli tam ustanoveni. Abych to pověděl krátce: hned Slávek, tehdejší opat, poslal mu některé mnichy a ti tu žili pět roků, zdatně hospodařice v tom místě.*“³⁸

V myšlence založit klášter v česko-moravském pomezí, které bylo zatím jen řídko osídlené, navázal na Jana z Polné Přibyslav z Křižanova.³⁹ Přibyslav z Křižanova byl

³⁴ HEJHAL – MĚŘINSKÝ – KLÁPŠTĚ, *Počátky středověké kolonizace*, s. 67-68.; Jméno Krucemburk pochází z původně německého názvu „*Kreuzburg*“ či „*Kreuzberg*“, přičemž „*kreuz*“ znamená „*kříž*“, vycházející z latinského „*cruce*“. Viz PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původ, význam a změny*. Díl II, CH-L, 1949, s. 421.; SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze království Českého XII*. Čáslavsko. Praha, 1900, s. 170.

³⁵ CHARVÁTOVÁ, Kateřina. *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420*. 3. svazek, *Kláštéry na hranicích a za hranicemi Čech*. Praha, 2018, s. 77.

³⁶ PRCHAL, Jan. *Vítejte u nás: Mikroregion Polensko*. Polná, 2003, s. 24.

³⁷ CHARVÁTOVÁ, Kateřina. *Dějiny cisterciáckého řádu*, s. 77.

³⁸ LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav – MERTLÍK, Rudolf – ZEMEK, Metoděj. *Cronica domus sarensis: maior et minor*. 1. vyd. Třebíč, 2003, s. 25.

³⁹ FOLTÝN, Dušan. *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha, 2005, s. 805.

přední moravský šlechtic, který zastával významné úřady za vlády krále Václava I. Po uzavření dohody s Janem z Polné získal část jeho lesa, kde měl být klášter vystavěn. Ani jemu se však nepodařilo založení kláštera zrealizovat. Před svou smrtí v roce 1251 pověřil znojenského kastelána, svého zetě, Bočka z Perneggu, aby v této myšlence pokračoval a zároveň ho zaopatřil vysokou finanční částkou. Po špatné zkušenosti s opatem z Oseku, se Boček obrátil na cisterciáky ze západočeského kláštera v Pomuku. Pro umístění nového kláštera byla zvolena ves Žďár.⁴⁰

Klášter byl založen roku 1252 a jeho kostel byl zasvěcen Nanebevzetí Panně Marii a sv. Mikuláši.⁴¹ Klášter dostal jméno *Fons Mariae Virginis* a v letech 1252 a 1253 byl jeho prvním opatem, původem z Pomuku, bratr Fridrich. Ani jeho dva nástupci Konrád a Walthelm nevydrželi na opatském stolci dlouho a až za opata Jindřicha v letech 1259-1262 získal klášter jistou stabilitu.⁴²

Dalším cisterciáckým klášterem, který se nacházel v rozsahu zkoumaného území západním směrem od kláštera ve Žďáře nad Sázavou, konkrétně v obci Pohled poblíž Havlíčkova Brodu, je ženský klášter jménem *Vallis sanctae Mariae*.⁴³ Založen byl mezi lety 1265-1267 čtyřmi sestrami z rozrodu slavného rodu Vítkovců z jižních Čech, jimiž byly Kateřina, Ludmila, Jitka a Gertruda, dcery Vítky staršího z Klokot. První jmenovaná, Kateřina, byla původně představenou jiného cisterciáckého kláštera, a to sice kláštera Porta Coeli u Tišnova. Kateřina se svého postu abatyše v Tišnově vzdala a stala se první představenou pohledského kláštera. Její sestra Ludmila působila pro změnu v premonstrátské kanonii v Nové Říši u Telče a byla to především ona, která se starala o ekonomické zázemí nového kláštera v Pohledu.⁴⁴

⁴⁰ CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterciáckého řádu*, s. 78.

⁴¹ CHUDÁREK, Zdeněk. Založení cisterciáckého kláštera ve Žďáře a první půlstoletí jeho stavebních proměn. In: *Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané ve dnech 24. - 25. května 2001 v Třebíči*. Brno: Matice moravská, 2002, s. 245-246.; Na Původní záměr Jana z Polné vystavět klášter u obce Nížkov odkazuje zasvěcení kostela také sv. Mikuláši, jehož patronicum je dodnes právě i kostela v Nížkově. Viz CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterciáckého řádu*, s. 80.

⁴² CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterciáckého řádu*, s. 80.

⁴³ SVITÁK, Zbyněk. Počátky kláštera cisterciáček v Pohledu. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity: řada historická C*. roč. 45, č. 43, Brno, 1996, s. 5.

⁴⁴ ŠRÁMEK, Josef. Klášter cisterciáček Vallis sanctae Mariae v Pohledu ve víru doby vymknuté z kloubů. In: *Havlíčkovobrodsko: sborník příspěvků o historii regionu*. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny, sv. 28, 2014, s. 51-89.

2.3.7. Kolonizační lokality s kostely mimo církevní území

Kolonizační lokality Českomoravské vrchoviny dokládají také kostely, které byly postaveny do poloviny 13. století, ale nebylo tomu tak na území v církevním majetku. Stavebníky těchto kostelů však neznáme. Stavba kostela dokládá centrální lokalitu osídlení. Podle analogií z jiných regionů se dá předpokládat, že hradištní osídlení mladé či pozdní fáze nepřekračovalo od kostela či panského dvora vzdálenost 1 800 metrů.⁴⁵

Kostel sv. Vojtěcha v Havlíčkově Brodě se nachází nedaleko koryta řeky Sázava jihozápadním směrem od středověkého jádra města. Současná podoba byla kostelu dána v 2. polovině 16. století a v počátcích 17. století. Předpokládá se však románské stáří kostela, které ale není doložitelné. Kostel je však zmíněn v nejstarší městské knize z let 1379-1384, takže se jedná buď o výraznou stavební úpravu původního kostela, nebo je současný kostel postaven na místě původního kostela románského, který měl stejné zasvěcení. Ať je tomu tak či onak, zmínka tohoto kostela v pramenech dokládá starší osídlení této oblasti.⁴⁶

Na severním kraji města Chotěboř se nachází kostel sv. Jakuba Většího. Části věže v západním průčelí a části severní zdi jsou románského stáří. Dochoval se také úloмок z románské hlavice sloupu, která měla kubický tvar a byla plasticky zdobena. Výzdoba této hlavice nám umožňuje datovat románskou stavební fázi kostela do druhé čtvrtiny 13. století. Kostel sv. Jakuba Většího je též zmíněn v písemných pramenech v letech 1265 a 1267.⁴⁷ Hlavice sloupu pravděpodobně podpírala panskou tribunu. Pokud tato tribuna skutečně existovala, pak můžeme původ stavebníka kostela hledat v okruhu pozemkové šlechty.⁴⁸

Takovýchto kostelů jakožto dokladu osídlení, se na české části Českomoravské vrchoviny nalézá více. Nemá však většího smyslu zde podrobně uvádět další, proto uvedu jen pár příkladů jako kostel sv. Václava v Chřenovicích, sv. Petra a Pavla v Ledči nad Sázavou, již zmíněné kostely sv. Jiljí v Libici nad Doubravou, kostel sv. Jana Křtitele v Jihlavě a kostel sv. Mikuláše v Humpolci.⁴⁹

⁴⁵ HEJHAL – MĚŘINSKÝ – KLÁPŠTĚ, *Počátky středověké kolonizace*, s. 73.

⁴⁶ HEJHAL, *Pravěké a raně středověké osídlení*, s. 200-201.

⁴⁷ HEJHAL – MĚŘINSKÝ – KLÁPŠTĚ, *Počátky středověké kolonizace*, s. 75.

⁴⁸ HEJHAL, *Pravěké a raně středověké osídlení*, s. 202.

⁴⁹ Tamtéž, s. 194-247.

2.3.8. Kolonizační činnost zapříčiněná těžbou stříbra

Ve 13. století byla vedle církevních institucí v kolonizaci Vysočiny významná především ta, která souvisela s nově objevenými ložisky stříbrné rudy. Vidina nových nalezišť drahých kovů přivedla do oblasti množství horníků, zejména pak těch, kteří pocházeli z německých zemí. Do dnešních dnů se nám dochovalo množství toponym, která na hornické lokality související s těžbou stříbra upomínají.

Podle rozsahu a trvání těžby měly na Českomoravské vrchovině největší význam rudní revíry jihlavský a brodský. Těžba se dále vyskytovala i v okolí Ledče nad Sázavou, Humpolce, Pelhřimova a Telče, ale jen v omezené míře.⁵⁰

Pro rudní hornictví v oblasti Jihlavska je potřeba nejdříve stručně uvést širší kontext doby v rámci územních, politických, hospodářských a dalších souvislostech. Nacházíme se totiž v době vzniku vrcholně středověkého přemyslovského státu, který v posledních několika desetiletích zažíval stále větší nedostatek panovnických financí, vycházející z potřeby zvyšování jak příjmů, tak množství mincí v oběhu. Bylo tedy zapotřebí dostatečné množství stříbra, a to nejlépe z přímé těžby zdrojů. Přemyslovci do poloviny 13. století získávali stříbro pomocí berně, cla, pokut, poplatků, darů, půjček atd. Do té doby proto nenacházíme úřady a osoby spojené s mincovnictvím v rudních oblastech jako později ve 13. století, ale ve starých centrech hradské správy.⁵¹

Jihlava byla založena na pravém břehu stejnojmenné řeky ve druhé čtvrtině 13. století, a to právě v souvislosti s těžbou stříbrné rudy. V okolí Jihlavy se nacházelo několik hornických aglomerací a mezi ty nejrozsáhlejší patřila lokalita Staré Hory. K dalším lokalitám patří hornická osada neznámého původního jména, později pojmenovaná jako *Pfaffenhof*, která se nalézala na severním okraji dnešního města. Přímou nebo nepřímou jsou doložené hornické osady západně od Jihlavy poblíž obcí Rounek, Bílý Kámen, Vyskytná u Jihlavy, Plandry, Rantířov a Ježená, a to písemně nebo archeologicky. Důlní aktivity se dají předpokládat i na ostatní světové strany od města,

⁵⁰ HOLUB, Milan. Modelování historické primární produkce stříbra v hlavních rudních revírech Čech a přilehlé části Moravy. In: *Acta rerum naturalium: přírodovědný sborník Vysočiny*. Jihlava, č. 18, 2015, s. 14.

⁵¹ HRUBÝ, Petr – HEJHAL, Petr – MALÝ, Karel. Jihlavské rudní hornictví ve 13. století a jihlavské Staré Hory. In: *Havíření na Jihlavsku. Sborník z 13. setkání hornických měst a obcí, domělému 760. výročí jihlavského městského a horního práva (1249-2009) a 10. výročí obnoveného havířského průvodu (1999-2009)*. Jihlava, 2009, s. 59.

nedaleko obcí Bedřichov u Jihlavy, Malý Beranov, Kosov a Rančířov.⁵² V polovině 13. století se z Jihlavy stává královské město a lze předpokládat, že zde již v této době byla mincovna, kterou potvrzují i písemné prameny.⁵³ Ačkoliv je význam města Jihlava a jeho hornického revíru pro kolonizaci Vysočiny v 13. století nezpochybnitelný, pro potřeby této práce je zásadnější revír brodský, který se svým umístěním a rozsahem více shoduje s lokalitami, na která se tato práce zaměřuje. Bude mu tedy věnována větší pozornost.

Brodský hornický revír vznikl kolem roku 1250, tedy jen několik málo let po příchodu německých horníků do oblasti kolem Jihlavy. U nejbohatších stříbrnosných nalezišť vznikly hornické obvody s centry v Brodě (dnes Havlíčkově Brodě), Přibyslavi, Šlapanově a Bělé (dnes České Bělé).⁵⁴ Tyto vsi dostaly po polovině 13. století městský charakter, a to výlučně díky hornickým sídlištím ve svých báňských obvodech a jejich ekonomickému vlivu.⁵⁵

Nejvýznamnější pozici, vzhledem ke své poloze a umístění na Haberské cestě, získal Brod, který se stal centrem revíru. Význam města Brod v druhé polovině 13. století je doložen městským znakem s u nás nejstarším vyobrazením hornických nástrojů,⁵⁶ pobytem krále Přemysla Otakara II. ve městě roku 1261, královskou mincovnou, jejíž

⁵² HRUBÝ, Petr – ZIMOLA, David. Hornické město Jihlava ve středověku. In: *Havíření na Jihlavsku. Sborník z 13. setkání hornických měst a obcí, domělému 760. výročí jihlavského městského a horního práva (1249-2009) a 10. výročí obnoveného havířského průvodu (1999-2009)*. Jihlava, 2009, s. 83-84. Více k dějinám těžební činnosti hornického města Jihlava a lokalitám v jihlavském těžebním revíru viz HRUBÝ, Petr – JAROŠ, Zdeněk – MALÝ, Karel. Středověká hornická aglomerace na Starých Horách u Jihlavy. In: *Památky archeologické*, Praha, roč. 97, 2006, s. 171-264.; PLUSKAL, Oskar – VOSÁHLO, Jiří. Jihlavský rudní obvod. In: *Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd přírodních*, č. 13, 1998, s. 157-191.; PISOVÁ, Renata. *Jihlava*. Praha, 2009, s. 877.; POSPÍCHALOVÁ, Sylva. *Dolování stříbra a mincování v Jihlavě*. Jihlava, 1999, s. 79-89.; VOSÁHLO, Jiří. Úprava a zpracování stříbrných rud v jihlavském rudním obvodu. In: *Stříbrná Jihlava*. Jihlava, 2001, s. 106-124.

⁵³ Existenci mincovny může dokládat smlouva z roku 1249 mezi Václavem I. a Přemyslem (budoucím králem Přemyslem Otakarem II.), podle které Václav I. přenechává Přemyslovi správu Moravy, ale získává „polovinu výnosu jihlavské mince“. Další důkazem mincovny je smlouva z roku 1258, na jejíž jedné straně jsou mincmistři království českého spolu s jihlavskými přísežnými, a na straně druhé opat kláštera v Želivu a jihlavský farář. Viz HRUBÝ, *Hornické město Jihlava*, s. 91-96.

⁵⁴ ROUS, Pavel. Stříbrnorudné hornictví na Havlíčkobrodsku od 13. do 17. století. In: *Archeologia technica: zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami. Sborník přednášek z 22. semináře Archeologia technica - 15. duben 2003*. Brno, roč. 15, 2004, s. 49.; Čtveřice hornických obvodů byla určena listinou Smila z Lichtenburka z roku 1257, v které třem cisterciáckým klášterům věnuje výnosy ve výši jedné desetiny z dolů nacházejících se v jeho pozemkové držbě. Později přibyl ještě chotěbořský hornický obvod, který ale v listině z roku 1257 ještě nenajdeme. Doklad o těžbě stříbra v okolí Chotěboře nacházíme až roku 1303. O Smilově listině a chotěbořském obvodu viz SOMER, Tomáš. *Vývoj osídlení na Havlíčkobrodsku ve středověku v závislosti na těžbě stříbra*. Magisterská diplomová práce, Univerzita Palackého. Filozofická fakulta, Olomouc, 2009, s. 41.

⁵⁵ ROUS, *Stříbrnorudné hornictví*, s. 49.

⁵⁶ Těmito nástroji jsou mlátek, železko, motyka a klín. Ty jsou doplněny o znamení Lichtenburků, tedy dvojicí zkřížených ostrvů.

vznik je kladen někdy mezi roky 1260 a 1300, ale také listinou z roku 1278, známé jako „*brodské privilegium*“,⁵⁷ díky které se město přibližovalo k privilegiím královských horních měst.⁵⁸ Těžba brodského obvodu se koncentruje jižním a jihovýchodním směrem od samotného města. Sídlně těžební lokalita v místě dnešního Svatého Kříže jižně od Brodu, nazývána Mittelberg, je datovatelná spolu s kaplí, která se zde měla nacházet k roku 1256, i když zprávy o hornictví jsou až ze 14. století. Další nedaleká lokalita neznámého jména se nalézala jihovýchodním směrem od Brodu na katastru obce Termesivy. Některé nepotvrzené lokality by se měly nacházet také u obcí Michalovice, Kvasetice a Hurtova Lhota jihozápadním směrem od Brodu.⁵⁹

Hornický obvod přibyslavský je koncentrován především do tří zaniklých hornických sídlišť. Ty se rozkládaly nedaleko řeky Sázavy a nesly jména: Silberberg, Herliwinberg a Buchberg.⁶⁰

Silberberg, neboli Stříbrné Hory, jak zní název současné obce, vznikl ale až v polovině 17. století, konkrétně v roce 1654. Ten ale vznikl v těsné blízkosti osady Šicendorf.⁶¹ Později byl až do druhé světové války pojmenován jako Český Šicendorf. Tato osada je poprvé zmiňována roku 1265 pod názvem *Villa Sagittarii* (česky Střelcova ves). Obě osady Silberberg a Šicendorf byly v letech 1946-1947 sloučeny pod jednu obec.⁶²

U hornické osady Herliwinberg je stejně jako v případě Šicendorfu těžké rozlišit starší středověkou těžbu stříbra z důvodu mladší raně novověké těžby, jejichž reliéf stopy po staré těžbě zakryl.⁶³ S těžbou stříbra na této lokalitě, která je také zmíněna roku 1265 pod názvem *Monte Herlivini* (Herlivinovy Hory), je spojeno založení kostela sv. Kateřiny Alexandrijské, který byl touto osadou obklopen. Hornická osada spolu s kostelem existovala až do vpádu husitů v roce 1424, kdy osada i kostel lehly popelem. Oproti zbytku osady však byl kostel později znovu obnoven.⁶⁴ V dnešních dobách stojí kostel sv. Kateřiny zcela samostatně mimo obec, jihovýchodním směrem od Stříbrných Hor.

⁵⁷ Listinou byla městu Brod bratry z Lichtenburka potvrzena městská a horní práva, a byla jí také určena pravidla pro hornictví a jeho provozování.

⁵⁸ ROUS, *Stříbrnorudné hornictví*, s. 49.

⁵⁹ SOMER, *Vývoj osídlení*, s. 45-47., ROUS, *Stříbrnorudné hornictví*, s. 50.

⁶⁰ SOMER, *Vývoj osídlení*, s. 46.

⁶¹ Dříve název psán také jako Schützcendorff, Schützcendorff, Ssyczcendorff aj.

⁶² BOŘILOVÁ, Martina. O kostelu sv. Kateřiny ve Stříbrných Horách. In: *Přibyslavský čtvrtletník: Kultura, historie a příroda Přibyslavska*. roč. 11, č. 1, Přibyslav, 2012. s. 13.

⁶³ SOMER, *Vývoj osídlení*, s. 46.

⁶⁴ BOŘILOVÁ, *O kostelu sv. Kateřiny*, s. 13.

První zmínka o Buchbergu je z roku 1258. Má se nacházet na lokalitě s místním názvem *Poperek*, východním směrem od obce Utín. V letech 2014-2015 proběhlo geomagnetické měření, které odhalilo 85 anomálií umístěných pod povrchem, které se svým tvarem a rozměry podobají dřevohliněným zahloubeným objektům, typickým pro hornická sídliště. Naposledy je Buchberg zmiňován roku 1327, a to právě jako sídliště.⁶⁵ Praměny z druhé poloviny 13. století zde dokládají kapli (patrocinium teoreticky sv. Barbory) a hospodu.⁶⁶ Na rozdíl od kostela v Herliwinbergu kaple na Buchberku zcela zanikla a na základě terénního výzkumu se snaží odhalit její poloha. Předpokládá se, že vzdálenost mezi těmito sakrálními stavbami se pohybovala okolo jednoho kilometru. Spojitost mezi kaplí na Buchberku a kostelem na Herliwinbergu naznačuje zaznamenaný spor z roku 1265. Spor se odehrával mezi farními kostely v Příbyslavi a Pohledu a jeho předmětem bylo, do které farnosti kostel a kaple společně s jejich příjmy patří.⁶⁷ Je možné, že kaple na Buchberku byla založena jako filiální ke kostelu v Herliwinbergu. Oba sakrální objekty byly nejspíše vystavěny v době, kdy ještě obě hornické lokality patřily pod správu příbyslavské farnosti, jak naznačují snahy plebána příbyslavské farnosti o udržení si kaple.⁶⁸

Těžební činnost stříbrné rudy je v Bělé doložena už první zmínkou z roku 1257. Jendo z hutnišť tohoto obvodu se mělo nacházet mezi Bělou a Počátky, ale zatím se jeho existenci nepodařilo dokázat. V této oblasti u Bělského potoka mělo podle všeho docházet i k rýžování zlata. Těžbu stříbrné rudy se podařilo prokázat na katastrálním území obce Macourov. Podle Hönigerových hornických map se další hornická lokalita nacházela u obce Simtany, na jejím severním okraji. Stopy těžby jsou zde ale bohužel již zcela zahlazeny. U obce Simtany je ještě další lokalita, a to se nachází na jihozápadním kraji vesnice. Obě tyto místa se nachází u hranice bělského a příbyslavského obvodu. Na

⁶⁵ HRUBÝ, Petr – DERNER, Kryštof – SKOŘEPOVÁ, Markéta. Středověké hornické komunity v období Přemyslovců. In: *Český časopis historický*. roč. 117, č. 4, 2019, s. 885.

⁶⁶ ROUS, *Stříbrnorudné hornictví*, s. 50.

⁶⁷ Děřich, vikář kostela na Herliwinbergu, byl odviněn pohledským plebánem Jakubem z užívání příjmů ze vsí Stříbrné Hory a Utín. Ty podle Jakuba patřily do farnosti pohledského kostela. Ve stížnosti plebána Jakuba stojí i to, že herliwinský vikář svojí činností v kapli na Buchbergu škodí kostelu v Pohledu, protože podle něj i tato kaple patří pod pohledskou farnost. Děřich svou obhajobu založil na tom, že kapli dostal od plebána v Příbyslavi, podle jehož slov měla kaple patřit pod obvod příbyslavské farnosti. Spor byl souzen kouřimským arciděkanem, který kostel, kapli i jejich příjmy přiřkl plebánovi v Pohledu. Příbyslavský plebán se však kaple na Buchbergu nechtěl vzdát, a tak se spor o ní protáhl ještě na mnoho dalších let, což je doloženo listinou z roku 1272, podle které byl pražským biskupem Janem III. Z Dražic prošetřením sporu pověřen brodský plebán Helvík. Pohledské zájmy byly tentokrát hájeny Kateřinou, abatýší místního kláštera cisterciáček. O tomto sporu a souvislostech kostela na Herliwinbergu a kaple na Buchbergu viz HRUBÝ, *Středověké hornické komunity*, s. 884-885.

⁶⁸ HRUBÝ, *Středověké hornické komunity*, s. 884-885.

skutečnost, že se v této oblasti kromě stříbra těžila i železná ruda, upozorňuje vesnice Železné Horky, která se nachází asi 4 kilometry východním směrem od Bělé. Archeologické výzkumy nicméně dokládají těžbu železné rudy i na lokalitách Buchberg, Mittelberg a nedaleko Termesiv.⁶⁹ V presbytáři kostela sv. Bartoloměje v Bělé je na svorníku klenby vytesán reliéfní portrét donátora kostela, jímž mohl být buď přímo Smil z Lichtenburka, tedy sám zakladatel těžby v brodském hornickém revíru, nebo později jeho syn Raimund. Tento kostel si tedy časy těžby stříbra v okolí Bělé pamatuje.⁷⁰

Šlapanovský hornický obvod se svou severní částí jako klín nachází mezi brodským a přibyslavským obvodem. Nejdůležitější oblast pro těžbu stříbra v tomto obvodu byla severně od Šlapanova tzv. *Šlapanovská žíla*, která se táhla po levém břehu řeky Šlapanky. Velké množství dokladů těžby stříbra se našlo v zalesněné oblasti jménem Perkažl (*Beim Berghäusel*), jižně od obce Bartoušov. Další lokality, které tvořily šlapanovský hornický obvod, byly u obcí Kamenná, Smilov, pravděpodobně i Květnov, Vysoká, Kněžská a zřejmě i Dlouhá Ves a Bartoušov. U obce Kamenná byl nalezen hrádek, který byl tvořen výrazným příkopem s valem a centrální plošinou kruhového tvaru, která měla průměr 21 metrů. Název hrádku byl *Am Bergstabel*, což mělo znamenat „Na hornickém skladu“. Těžba se koncentrovala v okolí vesnice Kamenná, přesněji na březích Zlatého potoka, čímž už se svou polohou blížila k oblasti jihlavského hornického revíru.⁷¹

3. Historie a vývoj panství Polná-Přibyslav a Pohled⁷²

V této kapitole si ve stručnosti shrneme historický vývoj územního celku panství Polná-Přibyslav, ke kterému později přibyl i velkostatek Pohled. Nejdříve se zaměříme na polenské panství, která po většinu času tvořila základ panství a jeho centrum. V první části ho budeme chronologicky sledovat až k roku 1434. Poté se retrospektivně vrátíme do 13. století a začneme sledovat osudy sousedního panství Přibyslav a Ronov, a to těž

⁶⁹ SOMER, *Vývoj osídlení*, s. 43-44.

⁷⁰ ROUS, *Stříbrnorudné hornictví*, s. 51.

⁷¹ SOMER, *Vývoj osídlení*, s. 48-49.; Další literatura na téma brodského hornického revíru viz HAVLÍČEK, Jaroslav. Hutniště pod zaniklým hornickým sídlištěm Herliwinberg (Mons Herliwini). In: *Stříbrná Jihlava: Studie k dějinám hornictví a důlních prací. Příspěvky z konference Stříbrná Jihlava 04.-07.10.2007 v Jihlavě. Věnováno Pavlu Rousovi k 60. narozeninám*. Jihlava, 2007, s. 222-227.; MALÝ, Karel. Současný stav lokalit starého dolování v okolí Stříbrných Hor u Havlíčkova Brodu. In: *Vlastivědný sborník Vysočiny: oddíl věd společenských*. Jihlava: Muzeum Vysočiny Jihlava, sv. 11, 1998, s. 45-58.; MALÝ, Karel. Současný stav lokalit starého dolování v okolí České Bělé. In: *Stříbrná Jihlava. Seminář K dějinám hornictví a důlních prací na Vysočině*, Jihlava, 2001, s. 61-65.

⁷² Stručný přehled držitelů polenského panství viz ŠKARYD, Vít. Přehled držitelů polenského panství. In: *Polensko: kulturněhistorický a vlastivědný sborník*. roč. 14, č. 1, 2005, s. 1-3.

do roku 1434. Důvodem, proč byl vybrán tento rok jako předěl je, že právě v tomto roce se prostřednictvím koupě obě panství spojí v jeden větší celek, a tak tomu bude kromě krátké přestávky na počátku 17. století až do zániku patrimoniální správy a následného rozdělení majetků panství v první čtvrtině 20. století. Před těmito událostmi si ale vytyčíme ještě jeden další mezník. K tomu nám poslouží rok 1864, kdy se už k tak dosti velkému panství Polná-Přibyslav připojí ještě statky bývalého kláštera v Pohledu a velkostatek tak nabude svého největšího územního rozsahu, který je zachycen na celkové přehledové mapě velkostatku od Františka Wollmana z roku 1871.⁷³ Takové shrnutí nám poslouží jako kontextuální základ pro stavebně historický vývoj kostelů na území tohoto panství, přičemž nám také pomůže přiblížit okolnosti vzniku těchto staveb nebo jejich stavebních úprav.

3.1. Polná (1242-1434)

Nejprve se tedy seznámíme se základem budoucího dominia, jehož střediskem bylo město Polná, nacházející se na pomezí hranic Čech a Moravy. Dějiny panství budeme sledovat od první zmínky o něm v polovině 13. století.

3.1.1. Páni z Polné

Prvním držitelem Polné bývá označován Jan z Polné, syn Zbyslava z Bratřic, který byl kastelánem kladským. Jan již dříve držel rozsáhlé majetky v severozápadní části Vysočiny, a v této pozici je jako svědek donace pánů z Kostomlat vilémovskému klášteru připomínán k roku 1223.⁷⁴ Polná je poprvé zmíněna v listině Václava I. z roku 1242, ve které král potvrzuje Janovo darování patronátního práva kostela v Polné a dvou vesnic⁷⁵ řádu německých rytířů. Tato dotace však musela být provedena patrně několik let před vydáním potvrzovací litiny.⁷⁶ O počínání Jana z Polné založit cisterciácký klášter u vesnice Nížkov již bylo zmíněno výše. Jan z Polné zemřel bez dědiců někdy před rokem 1250. Jeho panství po něm získal jako odúmrt' nejspíše jeho příbuzný, který se stejně jako jeho předchůdce jmenoval Jan z Polné, jenž bývá některými historiky označován za Jana II. z Polné. Na konci 13. století přechází polenské majetky na jeho syny – Vikarta a

⁷³ WOLLMAN, František. *Celková přehledová mapa velkostatku Polná-Přibyslav a Pohled, zachycující změny v pozemkovém vlastnictví velkostatku v letech 1862-1873*, rukopis, 140x93,5 cm, Pohled, 1871, MZA, F 188, mapa 3.

⁷⁴ PRCHAL, Polná, s. 5.

⁷⁵ Obě vesnice se nazývaly Jankov a jedná se o dodnes existující ves Janovice u Polné a zaniklou ves Jenče u Přibyslavi.

⁷⁶ ZAORALOVÁ, Marie. Velkostatek Polná-Přibyslav a Pohled, jeho historický a správní vývoj a dějiny jeho archivu. In: *Sborník archivních prací*. Praha, roč. 27, č. 1, 1977, s. 143.

Záviše. Po Vikartovi z Polné se panství dostává do rukou Jindřicha z Lipé. Podle jedné verze panství kolem roku 1320⁷⁷ Vikart Jindřichovi z Lipé prodává. Druhou verzí, jak se panství do rukou Jindřicha z Lipé dostalo je, že po smrti bezdětného Vikarta dostal majetky jako odúmrť král, který je Jindřichovi dal odměnou za jeho služby.⁷⁸

3.1.2. Páni z Lipé

Jindřich z Lipé⁷⁹ po obdržení Polné potvrdil polenským všechna darování, které od předešlých pánů z Polné dostali. Během jeho vlády se pravděpodobně přestavěn a zesílen polenský hrad, který na hranicích Čech a Moravy sloužil k ochraně zemských stezek. Jindřich umírá roku 1329 a po jeho smrti se rodinné majetky dostávají do rukou jeho synové Pertold, Jan, Jindřich a Čeněk.⁸⁰ Po smrti otce drželi čtyři bratři všechny statky neděleně. Až roku 1346 se tři bratři – Pertold, Jan a Čeněk – spolu se stejnojmenným synem již zemřelého bratra Jindřicha, dohodli na rozdělení statků na čtyři díly. Synovec tří bratří Jindřich, začal svůj díl, který byl z oněch čtyř jmenován jako druhý, spravovat sám. Ostatní tři díly spravovali bratři společně. Polná patřila do třetího dílu, a to spolu s Lipnicí a Německým Brodem.⁸¹ Roku 1345 vypukl v Polné požár, který zničil téměř celé město, načež Pertold z Polné osvobodil polenské na šest let od povinností a placení daní.⁸² Po smrti Pertolda přešla správa panství na Čenka, který ho roku 1356 postoupil Ješkovi Ptáčku z Pirkštejna, svému příbuznému. Důvodem postoupení bylo, že jeho bratři připravili Ješka o hrad Pirkštejn i s jeho příslušenstvím.⁸³

3.1.3. Páni z Pirkštejna

Ješek Ptáček z Pirkštejna udělil roku 1365 výsady polenským rezníkům. Dále je pak roku 1369 vzpomínán jako patron kostela v Nížkově. Když roku 1378 zemřela jeho

⁷⁷ V roce 1318 jsou ve sporu mezi Vikartem z Polné a skupinou šlechticů, kteří přepadli jeho vesnice, zmíněny vesnice Nížkov, Sirákov, Poděšín, Brzkov a Hrbov. Viz ČEJKA, Jiří (a kol.). *Polná 1242-1992*. Polná: Městský úřad, 1992. s. 32.

⁷⁸ PRCHAL, *Polná*, s. 6.; Verzí, že se panství dostalo do rukou Jindřicha z Lipé prostřednictvím obchodu zastává například August Sedláček viz SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze*, s. 154., nebo TURECKÝ, Karel. Rozrod pánů z Polné. In: *Polensko: kulturněhistorický a vlastivědný sborník*. roč. 1, č. 1, 1938, s. 12. K možnosti změny vlastnictví v podobě odúmrť se přiklání ČEJKA, *Polná 1242-1992*, s. 32.

⁷⁹ K majetkovému komplexu Jindřicha z Lipé náležel: Moravský Krumlov, Čejkovice, Velká Bíteš, Nové Město na Moravě, Hostěradice, Moravská Třebová, Ronov, Chotěboř, Lipnice, Polná, Německý Brod, Jevíčko atd. Viz ČEJKA, *Polná 1242-1992*, s. 32.

⁸⁰ PRCHAL, *Polná*, s. 6.

⁸¹ ČEJKA, *Polná 1242-1992*, s. 32.

⁸² PRCHAL, *Polná*, s. 6.

⁸³ V předávací listině z roku 1356 je zachycen rozsah panství. Do panství Polná kromě samotného města s hradem patřily také vsi Dobroutov, Věžnice, Hrbov, Olešná, Poříčí, Německá a Česká Jablonná, Buková, Šachotín, Rosička, Špinov, Nížkov, Sirákov a Poděšín. Kupodivu ve výčtu vsí chybí Brzkov, který byl připomínán již dříve a objeví se i v listině z roku 1378, jak poukazuje Marie Zaoralová viz ZAORALOVÁ, *Velkostatek Polná-Přibyslav a Pohled*, s. 144.

manželka Anna ze Šternberka, daroval polenskému kostelu,⁸⁴ který již měl tři vesnice v držení, ves Brzkov. Za Ješka z Pirkštejna byla založena, nebo ji alespoň mínil založit, kaple sv. Kateřiny na Strážné Hoře. Ješek je naposledy připomínán roku 1389 a jeho nástupcem se stal ještě nezletilý syn Jan Ptáček, který měl poručníka v osobě Hanuše z Lipé. Na zemském soudu roku 1406 již Jan Ptáček měl sám v držení polenské panství, zatímco Hanuš stále vládl nad jeho statky v Ratajích nad Sázavou.⁸⁵ Za Jana Ptáčka byla Polná rozšířena a vznikla předměstí: Dolní město, Horní město, Zápeklí, Kateřinov a Žabokrty. Polnou po Janovi získává jeho syn Hynce Ptáček z Pirkštejna, který je poprvé připomínán roku 1427 při příležitosti podepsání příměří s Vilémem Ebserem, jihlavským hejtmanem Albrechta Habsburkého. Příměří bylo podepsáno na hradě v Polné. Někdy během této doby již Hynce přestoupil na víru podobojí. Roku 1434 se zúčastnil dobývání Nového Města Pražského, a následně i bitvy u Lipan. Téhož roku rozšířil své statky i o přikoupené město Přibyslav, hrad Ronov a ves dnes nazývanou Stříbrné Hory.⁸⁶

3.2. Přibyslav (1257-1434)

Na otázku zakladatelem města Přibyslav není ani v dnešní době zcela jednoznačná odpověď. Za zakladatele byl ve starší literatuře považován Přibyslav z Křižanova,⁸⁷ moravský velmož a královský purkrabí hradů Veverčí a Obřany. Pravdivost tohoto tvrzení je nám však neznámá.⁸⁸

Už jenom v otázce rodové příslušnosti tohoto velmože panují rozpory. Podle jedné verze výkladu bývá Přibyslav z Křižanova považován za bratra Jana z Polné, tedy za syna Zbyslava z Bratřic. Není však jisté, jestli se má jednat o bratra vlastního nebo nevlastního. Podle Většího letopisu žďárského⁸⁹ se měl Přibyslav z Křižanova oženit se Sybilou, z doprovodu královny Kunhuty, s kterou měl pak mít potomky: Zdislavu, Eufemii,

⁸⁴ Kostel v Polné stále spravovali kněží z řádu německých rytířů. Nejdříve patřil kostel v Polné pod řádovou komendu v Drobovicích, ale v druhé polovině 13. století nebo v první polovině 14. století se od drobovické komendy odpoutal a byla založena komenda vlastní. Viz ČEJKA, *Polná 1242-1992*, s. 34.

⁸⁵ SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze*, s. 154-155.

⁸⁶ PRCHAL, *Polná*, s. 7.; Není nám znám původní rozsah přibyslavského panství. Na počátku 14. století jsou známy vesnice: roku 1303 Šenfeld (dnes Žižkovo Pole), roku 1314 Borová (dnes Havlíčkova Borová) a Střížov. Viz ZAORALOVÁ, *Velkostatek Polná-Přibyslav a Pohled*, s. 144.

⁸⁷ Přímo k osobě Přibyslava z Křižanova viz publikace ELBL, Benedikt Pavel. Rytíř z pomezí hvozdu. Otec sv. Zdislavy. Třebíč, 2009.

⁸⁸ MARKOVÁ, Lucie. *Přibyslav*, Praha – Havlíčkův Brod, 2008, s. 8.; Literatura, v které je za zakladatele z Přibyslavi považován Přibyslav z Křižanova viz SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze*, s. 165., BERAN, Josef. Bl. Zdislava – příbuzná „Dalimilova“? In: *Časopis Společnosti přátel starožitností československých v Praze*, Praha: Společnost přátel starožitností československých. roč. 46, 1938, s. 15.

⁸⁹ Jako Větší letopis žďárský je označována kronika žďárského kláštera (Cronica domus Sarensis) v edičním vydání Josefa Emlera z roku 1874.

Elišku, Libuši a syna Petra. Dcera Eliška se později provdala za Smila z Lichtenburka. Z letopisu má dále vycházet, že Přibyslav z Křižanova založil osadu Přibyslav, a to v lese, který získal od Jana z Polné.⁹⁰ Dále je zde pak možnost, že Jan z Polné a Přibyslav z Křižanova mohli být bratřenci. Přibyslav tedy neměl být syn Zbyslava, ale Petra. Titulatura bratra mohla být zaměněna se skutečnou příbuzností, zvláště pak u osoby velmi blízké. Bratraneckou příbuznost může napovídat i to, že Zbyslav byl kastelánem kladským ve stejné době, jako byl Petr kastelánem v Čáslavi. Oba tedy měly statky, případně i úřady v Čáslavsku, do kterého spadá i Polná.⁹¹

Dalším možným zakladatelem Přibyslavi je Přibyslav z Polné, bratr Jana z Polné. Tento Přibyslav měl vlastnit tzv. *libický újezd*, o němž bylo zmíněno již dříve. Východní část tohoto újezdu měl spolu s vesnicí Žďár prodat právě svému bratru Janu z Polné, a to ve třicátých letech 13. století. Jan z Polné měl poté toho území postoupit právě Přibyslavovi z Křižanova, aby zde založil nový klášter.⁹²

Ať už byla Přibyslav založena Přibyslavem z Křižanova nebo Přibyslavem z Polné, název vznikl odvozením od osobního jména ve smyslu „Přibyslavův“ hrad nebo dvůr.⁹³

3.2.1. Páni z Lichtenburka

Po Přemyslovi z Křižanova se Přibyslav a další majetky na Českomoravské vrchovině dostaly do držení pánů z Lichtenburka, konkrétně k osobě Smila z Lichtenburka a jeho bratrů. Smil z Lichtenburka se kolem roku 1240 oženil s Alžbětou, někdy jmenovanou jako Eliška, nejmladší dcerou Přemysla z Křižanova a jeho ženy

⁹⁰ HOSÁK, Ladislav. *Dějiny Hustočeška do poloviny 14. století: příspěvek k starším dějinám Moravy*. Praha, 1948, s. 46-47.; Události popsané ve Větším letopisu žďárském viz EMLER, Josef – TOMEK, Václav Vladivoj. *Fontes rerum Bohemicarum. Tom II. Cosmae chronicon Boemorum cum continuatoribus – Prameny dějin českých. Díl II. Kosmův letopis český s pokračovateli*. Praha, 1874, s. 524-527. Nebo také viz ŘEZBÁŘ, *Cronica domus Sarensis*, s. 167-173.

⁹¹ Miroslav Plaček tyto vztahy vysvětluje také na schématu předpokládaného spříznění pánů z Polné viz PLAČEK, Miroslav. *Rakouský rod pánů z Trnavy (Thürnu) a jejich vztah k Moravě*. In: *Časopis Matice moravské* 116, č. 1, 1997, s. 86-91.

⁹² URBAN, *Lichtenburkové*, s. 43-44, 79.; Listina Jana z Polné a jeho bratra Přibyslava viz FRIEDRICH, Gustav. *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae. Tomi III fasciculus primus, Inde ab a. MCCXXXI. usque ad a. MCCXXXVIII. č. 100, Praga, 1942, s. 115-117.*; Literatura, v které je za zakladatele z Přibyslavi považován Přibyslav z Polné viz KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. VI. díl, Pro-Sto*. Praha, 2004, s. 211.

⁹³ MARKOVÁ, *Přibyslav*, s. 8., PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původ, význam a změny. Díl III, M-Ř*, 1951, s. 474-475.

Sybily. Sama Sybila se po smrti svého manžela znovu provdala, a to za Jindřicha Žitavského, otce Smila.⁹⁴

Nejstarší zmínkou o Přibyslavi je listina Smila z Lichtenburka z roku 1257, vydaná v Sedlci se souhlasem jeho bratra Častolova a nejstaršího syna Jindřicha, kterou daruje cisterciáckých klášterům v Sedlci, Mnichově Hradišti a ve Žďáře nad Sázavou desetinu výnosů se svých stříbrných dolů v Brodě (od roku 1269 Smilův Brod, od 1308 Německý Brod, v současnosti Havlíčkův Brod), Bělé (Česká Bělá), Šlapanově a Přibyslavi.⁹⁵ Smil z Lichtenburka pochopil, že největším triumfem Lichtenburků jsou právě stříbrná ložiska poblíž řeky Sázavy. Rodový majetek spravoval již za života svého otce a díky hornímu podnikání začal tvořit mocenskou politiku a hospodářské zázemí rodu. Během desetiletí se stal nejbohatším českým šlechticem. Se svým bratrem Častolovem žil v majetkovém nedílu až do své smrti, ke které došlo roku 1269. Po bratrově smrti došlo k majetkovému oddělení a Častolov se stal zakladatelem rodu pánů z Ronova a Přibyslavi.⁹⁶

3.2.2. Páni z Ronova a Přibyslavi⁹⁷

Častolov, někdy nazývaný Čeněk, se měl oženit s dcerou Přibyslava z Polné – Annou z Polné.⁹⁸ Měl tak vyženit část libického újezdu na území mezi horním tokem řeky Doubravy a horní Sázavou. Centrem území se stala Přibyslav, kde patrně i sídlil.⁹⁹ Po smrti bratra Smila a rozdělení statků si ponechal právě Přibyslav s blízkým Ronovem¹⁰⁰ a Smilovi synové Jindřich, Smil, Oldřich a Raimund společně spravovali ostatní části dědictví svého otce. Častolov byl podobně jako bratr Smil významnou postavou doby. Se synem Jindřichem jsou podporovatelé Václava I. a následně se Častolov ocitá v družině

⁹⁴ URBAN, *Lichtenburkové*, s. 43, 72

⁹⁵ URBAN, *Lichtenburkové*, s. 65, MARKOVÁ, *Přibyslav*, s. 9-10.

⁹⁶ URBAN, *Lichtenburkové*, s. 75-76, 80.

⁹⁷ První, kdo začal používat predikát „z Ronova“, byl Častolov. Není tím však myšlen hrad Ronov u Přibyslavi, který byl postaven až v první polovině 14. století, ale jde spíše o hrad Ronov u Žitavy. Hrad Ronov u Přibyslavi byl postaven až roku 1329 a je pojmenován právě po rodovém erb. Viz URBAN, *Lichtenburkové*, s. 75, 109.; Páni z Ronova se rozdělili na několik panských rodů: pány z Lichtenburka, pány z Ronova a Přibyslavi, pány z Lipé, pány z Dubé, pány z Klinštejna, pány z Pirkštejna a pár dalších. Všechny větve rodu však zachovávaly stejný rodový erb, kterým byly dvě zkřížené ostrve (německy *die Ronne*, z čehož vychází jméno celého rozrodu). Viz opět URBAN, *Lichtenburkové*, s. 8-9.

⁹⁸ Tamtéž, s. 44.; Autor nejdříve sám řeší otázku, zda se jednalo o bezejmennou dceru Jana z Polné či jinou příbuznou, nebo jestli šlo o dceru jeho bratra Přibyslava. V poznámce se zamýšlí nad samotným jménem Anna, jehož zdroj je mu neznámý.

⁹⁹ Tamtéž, s. 109.

¹⁰⁰ Do přibyslavského panství lze zahrnout i další vsi: Borová, Schönfeld, dnes zaniklý Getzlov/Horky, snad Dornstein, Modlíkov, Losenice, Slavětín, Nová Ves, Ronvald a Pravnov (původně nejspíše Braunau). Zprávy o zmíněných vsích máme ale většinou až z 14. století, proto rekonstruovat rozsah panství z 13. století je tak značně komplikované a nejisté. Viz URBAN, *Lichtenburkové*, s. 109.

kolem krále Přemysla Otakara II. Nakonec umírá v roce 1271/1272.¹⁰¹ Přibyslavi dále vládne jeho syn Jindřich a Jindřichův mladší bratr Čeněk se ujímá vlády Ronova. Po Jindřichovi přebírá pomyslnou štafetu jeho syn Hynek z Přibyslavi, který vládne od roku 1289 do 1317. Na delší dobu měnilo paství pánů z Ronova často majitele.¹⁰²

Roku 1405 panství získal Čeněk z Ronova a Letovic, který roku 1407 žďárskému klášteru odebral lesy, které byly klášteru dány právě jeho předky. Čeněk se přidal do spolku loupeživých rytířů, kteří přepadali brněnské a jihlavské kupce. Roku 1414 se s několika dalšími šlechtici rozhodl dokonce oblehnout samotné královské město Jihlavu. Neúspěšně.¹⁰³

Během počátku husitských válek se páni z Ronova a Přibyslavi postavili na stranu krále Zikmunda proti husitům. Čeněk z Ronova se spolu s kutnohorskými a dalšími pány podílel roku 1421 na dobytí Chotěboře a povraždění místní husitské posádky.¹⁰⁴ Roku 1424 se husitský hejtman Jan Žižka z Trocnova vydal na Moravu a jeho vojsko cestou oblehlo město Přibyslav, pravděpodobně i jako pomstu za předchozí události v Chotěboři. Město padlo až po několikadenním obléhání, hrad Ronov byl dobyt již pár dní předtím. Během obléhání zemřel Jan Žižka 11. října 1424 mezi Přibyslaví a Šenfeldem (dnes Žižkovo Pole). Žižkovi bojovníci se od této chvíle začali označovat jako Sirotki. Roku 1431 se neúspěšně pokusil Přibyslav od husitů vydobýt arcivévoda Albrecht. Sirotky se podařilo dostat z Přibyslavi až po bitvě u Lipan v roce 1434.¹⁰⁵

Přibyslav i Ronov byly zpustošeny husitskými válkami, a i těžba stříbra ustávala. Zpustošené a nevýnosné statky se proto páni z Ronova rozhodli dále nedržet a raději je přepustit svému příbuznému, který vládl na sousední Polné, nám již známému Hynci Ptáčkovi z Pirkštejna.¹⁰⁶

¹⁰¹ MARKOVÁ, *Přibyslav*, s. 10.

¹⁰² Tamtéž, s. 11.; Přehled majitelů panství přibyslavského a ronovského viz PŮŽA, *Kronika přibyslavská*, s. 110-111.

¹⁰³ MARKOVÁ, *Přibyslav*, s. 11.

¹⁰⁴ SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze*, s. 166.; K tomu tématu také ŠANDERA, Martin. *Zikmundovi věrní na českém severovýchodě. Opočenská strana v husitské revoluci*. České Budějovice, 2005.

¹⁰⁵ MARKOVÁ, *Přibyslav*, s. 12.

¹⁰⁶ PŮŽA, *Kronika přibyslavská*, s. 44-45.; O koupi Přibyslavi a Ronova i se stručným popisem podoby a stavu statků viz ŠANDERA, Martin. *Hynce Ptáček z Pirkštejna: opomíjený vítěz husitské revoluce*. Praha, 2011. s. 140-142.

3.3. Polná-Přibyslav (1434-1864)

Po koupi Přibyslavi a Ronova vzniklo poměrně velké dominium, které od teď můžeme označovat jako panství Polná-Přibyslav, čítající nově dvě města, tři hrady, několik menších tvrzí a dvorců spolu s více než třiceti vesnicemi.¹⁰⁷ Po sjednocení obou panství do jednoho většího celku plynule navážeme na další vývoj, který budeme v průběhu jeho rozšiřování a změn vlastníků sledovat až do 19. století.

3.3.1. Páni z Pirkštejna

Vraťme se ještě na chvíli k osobě Hynce Ptáčka z Pirkštejna. Hynce byl předním politikem kališnického vyznání a dosahoval největšího vlivu jak před, tak i po smrti krále Zikmunda. V roce 1437 bychom ho našli v úřadu zemského soudce. Následně byl od roku 1440 hejtmanem kraje kouřimského a neoficiální hlavou východočeských landfrýdů. Kromě polenského panství vlastnil také Rataje nad Sázavou, kde v roce 1444 zemřel.¹⁰⁸ S Hyncem Ptáčkem s Pirkštejna vymřel rod po meči. Nebyl však posledním příslušníkem rodu. Dospělosti se dožila jeho dcera Markéta,¹⁰⁹ která po otci zdědila jeho dominium.¹¹⁰ Před svou smrtí jí otec určil za poručníka Jana Čabelického ze Soutic, kouřimského hejtmana. Markéta byla pokřtěna ve stejné víře jako její otec a křest provedl nejspíše utrakvistický kněz Rokycana. Poručník Jan Čabelický spravoval za Markétu její statky, opravil Rataje, z kterých se později stala Markétiny rezidence a kde byl hostem i několikrát zemský správce Jiří z Poděbrad. S největší pravděpodobností právě zde došlo k prvnímu setkání mezi Markétou a jejím budoucím manželem Viktorínem – druhorozeným synem Jiřího z Poděbrad. K dohodě o sňatku Markétiny s Viktorínem došlo ještě v době před nástupem Jiřího na trůn. Svatba proběhla buď v roce 1459 nebo 1463.¹¹¹

3.3.2. Páni z Kunštátu a Páni z Lípy

Sňatkem Markétiny Ptáčkovny s Viktorínem z Kunštátu přešlo polensko-přibyslavské panství do držení pánů z Kunštátu a z Poděbrad. Viktorín nechal v letech 1463 a 1464 důkladně opevnit hrad v Polné.¹¹² Po smrti manželky a nejspíše i vlivem zhoršujícího se mezinárodního postavení jeho otce, krále Jiřího z Poděbrad, se rozhodl

¹⁰⁷ PRCHAL, *Polná*, s. 7.

¹⁰⁸ Tamtéž.

¹⁰⁹ V některé literatuře je jí chybně dáváno jméno Žofie, což je zapříčiněno záměnou s druhou ženou knížete Viktorína Žofii Těšínskou, jak v poznámce podotkl Martin Šandera viz ŠANDERA, *Hynce Ptáček z Pirkštejna*, s. 174.

¹¹⁰ Všechny statky jejího otce činily pět hradů (Rataje, Pirkštejn, Polná, Ronov a Přibyslav), tři města a 56 vsí. Viz ŠANDERA, *Hynce Ptáček z Pirkštejna*, s. 144.

¹¹¹ ŠANDERA, *Hynce Ptáček z Pirkštejna*, s. 144-146.

¹¹² PRCHAL, *Polná*, s. 7.

v lednu roku 1468 prodat Polnou, Přibyslav i Ronov¹¹³ Burianovi Trčkovi z Lípy a na Lipnici. Toho se ovšem týkala výjimka, že panství může zpět s přednostním právem vykoupit buď král Jiří z Poděbrad, nebo jeho nejstarší syn Jindřich, bratr Viktorina. Téhož roku však Burian Trčka umírá a panství se vrací zpět předchozímu majiteli. Během vpádu Matyáše Korvína do země se Polná ocitá v centru válečných událostí. Matyáš v květnu roku 1468 oblehl Viktorina v opevněném třebíčském klášteře, kterému se později z obležení podařilo dostat. Koncem tohoto měsíce přitáhl do oblasti král Jiří a se svým vojskem se usadil na Polné. Již na jaře téhož roku král Jiří obsadil svému odpůrci Zdeňkovi Konopištskému ze Šternberka, který byl hlavou jednoty zelenohorské, rodové sídlo a další hrady. V říjnu 1468 se však lstí podařilo Zdeňkovu synovi Janovi ze Šternberka obsadit Polnou.¹¹⁴

3.3.3. Páni ze Šternberka

Šternberkové si z Polné udělali svou základnu pro válečné výpady. Do Čech pronikl Matyáš a byl roku 1469 králem Jiřím obklíčen u Vilémova. Po dohodách souhlasil s mírem, byl osvobozen a se Zdeňkem ze Šternberka se stáhl na Polnou, odkud píše zprávy svým spojencům ve Slezsku a Lužici, aby se zdrželi dalšího válčení. Ještě téhož roku Matyáš svůj slib míru porušil a na Polné zůstala jeho posádka až do poloviny roku 1470.¹¹⁵ Po smrti Jiřího z Poděbrad a usednutím na trůn polským Vladislavem, Zdeňk ze Šternberka sídlí na Polné několik dalších let. Umírá roku 1476 a po jeho smrti převzali polenské panství jeho synové Jaroslav a Zdeslav ze Šternberka. Na svatováclavském sněmu roku 1479 došlo k usmíření krále Vladislava a představitelů katolické strany. Byly zde ujednány restituce majetku, a tak se Šternberkům vrátily zpět jejich rodové statky, stejně tak i polenské panství bylo navráceno zpět do rukou knížete Viktorina.¹¹⁶

3.3.4. Páni z Kunštátu

Po svém návratu vydává Viktorin roku 1479 polenským privilegium, které vrací práva a svobody, o které polenští během války přišli. Určuje Polné také stejný právní řád, jako mělo královské město Jihlava.¹¹⁷ Nechal také opravit a rozšířit městské hradby

¹¹³ U prodeje padla také informace, že majitel polenského panství má vrchní práva a opravu nad klášterem v Pohledu. Viz ZAORALOVÁ, *Velkostatek Polná-Přibyslav a Pohled*, s. 145.

¹¹⁴ ČEJKA, *Polná 1242-1992*, s. 40.

¹¹⁵ Matyáš na Polné nechal posádku 2000 uherských jezdců, kteří pak byli rozděleni do měst Jihlava, Budějovice a Plzeň, odkud poté napadali a plenili okolní kraje. Viz SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze*, s. 155.

¹¹⁶ ČEJKA, *Polná 1242-1992*, s. 40-41.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 41.

s hradem, měšťanům daroval vlastní dům, z kterého měla být zřízena radnice a vybudoval v Polné rybník Peklo.¹¹⁸ Od žďárského kláštera roku 1480 odkupuje bažinatý les Dářko a nechá zde zřídit rybník Velké Dářko, který je dnes největším rybníkem Vysočiny.¹¹⁹ V roce 1483 vypukla v Praze morová epidemie a král Vladislav II. Jagelonský pobýval během nákazy v Polné, kam dal přemístit i svou královskou kancelář. Zvyšující se výdaje začaly Viktorinovi z Kunštátu působit nemalé finanční problémy.¹²⁰ Viktorin byl nucen Polnou, Přibyslav, Ronov i opravní právo nad pohledským klášterem v roce 1486 prodat příbuznému Janu Bočkovi z Kunštátu, a to za částku 18 tisíc uherských zlatých. Smrt si Viktorina našla roku 1500 v Těšíně.¹²¹ Poté, co se stal Jan Boček novým majitelem, přikoupil sousední panství Vojnův Městec, dříve patřící klášteru ve Žďáře, od Zbyňka z Buchlova. Právě žďárskému klášteru ho již roku 1493 za 500 zlatých uherských postupuje zpět. Vyhradil si však podmínku užívání rybníku Dářka. Roku 1499 připojuje pustou tvrz Šincendorf (později Český Šicndorf) s dvorem a vsí, část Utína a dvůr Prosice, které získal od Jana Lipského z Lípy. Jan Boček umírá po roce 1500 a pánem Polné se po něm stává jeho syn Hynek.¹²² Roku 1512 kupuje Hynek od Jana Kobíka z Opatova statek šicndorfský se stejnojmennou tvrzí, vsí (později Německý Šicndorf)¹²³ a dvorem, vsí Věžnice (nyní Dolní Věžnice), Kamennou a Dobronín. Vybudoval také u Sobíňova rybníky Osralovský a Nový, čímž zatopil pozemky kláštera v Pohledu, za což mu poté postoupil platy v Českém Šicndorfu a Utíně.¹²⁴ Zadlužený Hynek z Kunštátu nakonec

¹¹⁸ PRCHAL, *Polná*, s. 8.

¹¹⁹ ZAORALOVÁ, *Velkostatek Polná-Přibyslav a Pohled*, s. 145., PRCHAL, *Polná*, s. 8.

¹²⁰ PRCHAL, *Polná*, s. 8.

¹²¹ ČEJKA, *Polná 1242-1992*, s. 43.

¹²² V listině z roku 1502, v které Hynek odpouští svým poddaným v Polné odúmrtí, jsou vyjmenovány téměř všechny vsi patřící pod spojené panství Polná-Přibyslav. Pod polenskou část panství patří: město Polná a vsi Dobrouť, Věžnice za Březinů (Věžnička), Šicndorf (později část obce Stříbrné Hory), Poděšín, Německá Jablonná (dnes Dolní Jablonná), Olešná (Olešnička – dnes Olešenka), Buková, Věžnice za Borem (Horní Věžnice), Nížkov, Hrbov, Rosička, Špinhof (Špinov), Záborná, Brzkov, Janovice, Skrýšov a Šachotín. Pod přibyslavskou část panství patří: město Přibyslav s Ronovem a vsi Keřkov, Dobrá, Nové Dvory, Velká Losenice, Strážov, Modlíkov, Pořežín, Poříčí, Hřiště, Šénfeld (dnes Žižkovo Pole), Borová (dnes Havlíčkova Borová), Peršíkov, Malá Losenice, Ždírec a Vepřová. Viz ZAORALOVÁ, *Velkostatek Polná-Přibyslav a Pohled*, s. 146., Seznam vsí polenské části panství vycházející z této listiny také viz ČEJKA, *Polná 1242-1992*, s. 44.; Seznam majetku přibyslavského panství viz MARKOVÁ, *Přibyslav*, s. 14.

¹²³ Ves západně od Polné, často zaměňována s Českým Šicndorfem – viz SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze*, s. 171.

¹²⁴ ZAORALOVÁ, *Velkostatek Polná-Přibyslav a Pohled*, s. 146.; Osralovský rybník upomíná na zaniklou osadu Osralov, která zanikla s vybudováním rybníka Hynka Bočka z Kunštátu. Nejstarší zmínkou o této lokalitě je záznam z roku 1437, v kterém se o osadě „Osralov“ mluví v souvislosti s vesnicemi „Macúrov“ a „Zibotín“, jež císař Zikmund zapisuje v majetku pohledského kláštera. Název osady vznikl odvozením z osobního jména „Osral“, který dále lidová etymologie přetvořila do podoby Ostrolov/Ostrolovský rybník. V tereziánském katastru je rybník „Vostralovský“ zmíněn ve výčtu rybníků polenského panství. O zatopení majetků pohledského kláštera Hynkovým rybníkem a vývojem

roku 1515 prodává Polnou, Příbyslav a Ronov Mikuláši Trčkovi z Lípy a na Lichtenburce.¹²⁵

3.3.5. Páni z Lípy

Mikuláš Trčka z Lípy umírá zanedlouho po zakoupení panství, přičemž již nestihl zaplatit zbytek kupní ceny. Na Polné se po něm usadil jeho bratr Burian Trčka, který kategoricky odmítl jakýkoliv nedoplatek vyrovnat. V následujících dvou letech se tímto případem zabývalo několik sněmů, ale k Hynkově škodě bez výsledků. Roku 1517 však Hynkovi z Kunštátu došla trpělivost a rozhodl se Burianovi dluhy vyřešit válkou. K Hynkovi, který byl schopným válečníkem, se začalo přidávat množství osob, složením převážně nižších šlechticů a žoldněrů. České a Moravské stavy Hynkův počin braly jako porušení zemského míru a Zdeněk Lev z Rožmitálu proti zemskému škůdci svolal vojenskou hotovost. Politická roztržičnost společnosti nakonec pomohla snahám o urovnání a příměří bylo dojednáno pomocí vyslance krále Ludvíka. Vůdcové stavů obou zemí tentokrát již přinutili Buriana Trčku svůj dluh splatit.¹²⁶ Burian Trčka z Lípy umírá roku 1522 a na jeho místo nastupuje syn Jan Trčka. Ten roku 1533 prodává Jihlavě vsi Střítež, Dobronín, Ždírec a Heraltice. Panství Polná-Příbyslav i s opravami na pohledském klášteře prodává roku 1539 Karlovi z Valdštejna a jeho manželce Elišce z Postupic.¹²⁷

3.3.6. Páni z Valdštejna a Páni z Hradce

Karel z Valdštejna umírá již roku 1543 a celé panství přenechává své manželce Elišce a jejich jediné nezletilé dceři, Kateřině. Poručníkem Kateřině byl Vilém z Valdštejna. Dolní předměstí Polné roku 1551 zachvátil požár a podporován prudkým větrem během chvíle postihl celé město, kromě polenského zámku, který zůstal ušetřen. O rok později vypukl v Polné a sousední Jihlavě mor. Kateřina z Valdštejna se roku 1553 jako osmnáctiletá provdala za Zachariáše z Hradce. Ten měl své sídlo v Telči a Polnou a Příbyslav navštěvoval jen občas. V Příbyslavi nechal Zachariáš roku 1560 postavit nový

názvu zaniklé osady viz DAVID, Jaroslav. "Miesto pusté a diel lesem zarostlé". (K zaniklým osadám Darov a Osralov někdejšího Čáslavského kraje). In: *Sborník Havlíčkovobrodské společnosti pro povznesení regionálně-historického povědomí*. Havlíčkův Brod, 2001, s. 21-23.

¹²⁵ PLAČEK, Miroslav – FUTÁK, Peter. *Páni z Kunštátu. Rod erbu vrchních prutů na cestě k trůnu*. Praha, 2006, s. 162.

¹²⁶ PLAČEK, *Páni z Kunštátu*, s. 162-163.

¹²⁷ ČEJKA, *Polná 1242-1992*, s. 46.

zámek¹²⁸ v místě, kde dříve stávaly hospodářské budovy.¹²⁹ Kateřina z Valdštejna umírá roku 1571 a v testamentu odkazuje polenské panství svému manželovi Zachariášovi pod podmínkou, že jejich synu – Menhartu Lvovi – po dosažení plnoletosti polovinu panství postoupí. Syn však umírá v Polné roku 1579 ve věku 14 let. Po smrti Menharta se Zachariáš oženil s Annou Hedvikou ze Šlejnic. Kvůli přetrvávající nemoci se Zachariáš roku 1575 zřekl úřadu zemského hejtmána a pobýval na zámcích v Telči, Polné a Přibyslavi. Polenský zámek nechal Zachariáš přestavět v renesančním slohu poté, co do něj roku 1584 udeřil blesk a vyhořel. Pán z Hradce umírá v Telči roku 1589. Polnou a Přibyslav podle závěti dostává do rukou jeho žena Anna Hradecká ze Šlejnic spolu s dcerou Kateřinou z Hradce. Dědicem Telče se stal synovec Zachariáše Adam II. z Hradce, který se zároveň stal i poručníkem Kateřiny.¹³⁰ Ten začal usilovat i o polensko-přibyslavské panství. V té době vystupoval z pozice nejvyššího kancléře království Českého a vzniklé spory řešil jednoho času i císař Rudolf II. Adam II. z Hradce panství nakonec získal, ale musel Kateřinu finančně odškodnit.¹³¹ Adam umírá léta páně 1596 a majetky v podobě panství Polná, Jindřichův Hradec a Telč zdědil komorník císaře Rudolfa II. a poslední pán z Hradce, Jáchym Oldřich z Hradce. Panství Polná-Přibyslav o rok později prodává Žejdlícům ze Šenfeldu. Následně rod pánů z Hradce roku 1604 s osobou Jáchyma Oldřicha vymírá.¹³²

¹²⁸ Původní renesanční zámek v Přibyslavi byla čtyřkřídlá stavba s obdélným nádvořím. K severní straně zámku bylo v 18. století přistavěna další barokní čtyřkřídlá budova. Roku 1767 byl poškozen požárem a následně opraven. Pro úřednické byty byl roku 1810 upraven v klasicistním slohu a po dalším požáru v roce 1847 přestavěn. Starší renesanční budova je čtyřmi svými křídly otevřena do nádvoří. Přízemí je podklenuta křížem s arkádami na toskánských sloupech. Galerie patra má rovné kladí také na toskánských sloupech. V západním traktu renesanční budovy je větší místnost, která je zaklenuta šesti poli křížové klenby na dvou sloupech. Viz POCHE, Emanuel. *Umělecké památky Čech*, Sv. 3. P-Š. Praha, 1980. s. 184.

¹²⁹ POIMON, František. *Polná: Popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 2012. s. 34-35.

¹³⁰ ČEJKA, Polná 1242-1992, s. 48-49.

¹³¹ PRCHAL, Polná, s. 10.; Adam z Hradce nesouhlasil se Zachariášovou závětí a podal žalobu ke králi. Než se stačilo dojít k rozhodnutí, tak se Adam domluvil s Anna Hradeckou ze Šlejnic, že jí za polenské panství dá 25 000 kop míšeňských. Kateřině pak dal 5000 kop jako věno a výbavu v hodnotě 1600 kop. V roce 1591 se Kateřina vdala za Ladislava Berku z Dubé, dohodu neuznala a celá věc šla k zemskému soudu. Ten rozhodl, že jak Zachariášova závěť, tak dohoda Adama a Anny jsou neplatné, Adam zůstal pánem Polné, ale byl odsouzen, aby Kateřině vyplatil 100 000 kop míšeňských. Viz ZAORALOVÁ, *Velkostatek Polná-Přibyslav a Pohled*, s. 147.

¹³² PRCHAL, Polná, s. 10.

3.3.7. Páni ze Šelfeldu

Od Jáchyma Oldřicha z Hradce panství odkoupil Hertvík Žejdlic ze Šenfeldu v roce 1597 za 119 000 kop míšeňských.¹³³ K němu přikupuje roku 1601 panství Horní Studenec, který je zase roku 1648 prodán Evě Kustošovské (rozené z Glouchova) a následně připojen k Dolnímu Studenci. Hertvík umírá roku 1603. Zůstali po něm tři synové – Jan, Jindřich a Rudolf. Podle Hertvíkovy závěti má jeho syn Jan vlastnit Polnou, Jindřich Přibyslav a Rudolf, až by dosáhl plnoletosti, měl dostat také svůj díl. Jindřich ale umírá již roku 1606, a tak Jan drží jak Polnou, tak i Přibyslav. Roku 1610 se Rudolfovým dílem stala Choceň.¹³⁴ Jan však umírá již roku 1612 a tak Rudolf zdědil všechny statky. Za času Žejdliců ze Šenfeldu byla duchovní správa panství protestantská a Žejdlicové protestanty různě podporovali. Rudolf Žejdlic se tak také po roce 1618 stal přívržencem českých stavů.¹³⁵ V době stavovského povstání se Rudolf zdržoval v Paříži, povstalec ale i tak podporoval. Na začátku roku 1620 byl v Polné na zámku pohoštěn Fridrich Falcký, očekávajíc poselstvo moravských stavů. V roce 1620 se Rudolf vrátil z Paříže a ve stavovském vojsku sloužil jako hejtman. Jako velitel menší jednotky se podle některých pramenů měl účastnit i bitvy na Bílé Hoře. Jako rebelovi a zemskému škůdci byly Rudolfovi majetky postupně zkonfiskovány a další pronásledování ukončila až jeho smrt. Statky byly prozatím dány Jaroslavovi Bořitovi z Martinic. Celé panství Polná-Přibyslav nakonec od císaře za 150 000 zlatých odkoupil v té době olomoucký biskup a vůdčí osoba rekatolizačních snah na Moravě – kardinál František z Ditrichštejna.¹³⁶

¹³³ Panství v té době mělo rozsah: města Polná a Přibyslav, pustý hrad Ronov, městečko Borová (dnes Havlíčkova Borová), městečko na Horách Stříbrných (dnes Stříbrné Hory) a vesnice Záborná, Dobroutov, Věžnička za Březinou (dnes Věžnička), Šicndorf (Německý Šicndorf – dnešní část Dobronína), Kamenná, Dolní Věžnice, Prostřední Věžnice a Horní Věžnice, Špinhof (dnes Špinov), Nížkov, Sirákov, Poděšín, Hrbov, Brzkov, Skrejšov (dnes Skryšov), Janovice, Dvorce, Poříčí, Šachotín, Německá Jablonná (Dolní Jablonná), Česká Jablonná, Volešná (dnes Olešenka), Buková, Sázava (a hamr Peklo), Rosička, Velká Losenice, Dvorce, Nový Žďár (dnes Račín), Vepřová, Hřiště, Dobrá, Keřkov, Šicndorf na Horách (Český Šicndorf – dnes část Stříbrných Hor), Ottendorf (dnes Utín), Krátká Dlouhá ves (dnes Krátká Ves), Modlíkov, Šumfeld (dnes Žižkovo Pole), Peršíkov, Střížov, Sobiňov a Markvartice, Nová Ves pod rybníkem Sobiňovským, Malochyně a Krivé, Ždírec (dnes Ždírec nad Doubravou), Malá Losenice a Pořežín. K tomu sedmero podací kostelních a vrchnost nad panstvím kláštera pohledského (frantálského). Viz JANDA, Martin. *Smíšená úřední kniha polensko-přibyslavského panství: urbář panství z roku 1636 a opisy zejdlicovských písemností z let 1597-1618 (diplomaticko-paleografický rozbor a edice pramene)*. Červený Kostelec, 2017. s. 30-32.; ZAORALOVA, *Velkostatek Polná-Přibyslav a Pohled*, s. 147-148.

¹³⁴ JANDA, *Smíšená úřední kniha*, s. 32.

¹³⁵ PRCHAL, *Polná*, s. 10.

¹³⁶ ČEJKA, *Polná 1242-1992*, s. 52-53.

3.3.8. Páni z Ditrichštejna

Podle kupní listiny¹³⁷ přechází majetky do rukou kardinála Františka z Ditrichštejna v roce 1623.¹³⁸ Před stavovským povstáním měl kardinál František pouze rodinné panství Mikulov a Žďár nad Sázavou. Další panství získává postupně po Bílé Hoře díky konfiskacím. V roce 1634 si pak ze svých panství¹³⁹ nechává udělat rodový primogeniturní fideikomis, takže tyto majetky neměly být dále drobeny a vždy měly být drženy pouze jedním členem rodu.¹⁴⁰ František začal na svých panstvích téměř okamžitě potlačovat jinověrce, kteří pak opouštěli město. V roce 1626 Polné radikálně zasáhl do městských privilegií¹⁴¹, všechna stará zrušil a nechal zavést nová, v kterých přibyly další povinnosti města vůči vrchnosti. Dále upravuje městský znak a ukládá povinnost každoročně na sv. Františka sloužit mži svatou za zdraví knížete Františka Ditrichštejna, a po jeho smrti za jeho duši. Kardinál umírá roku 1636 v Brně a po něm se fideikomisu ujal syn jeho bratra Zikmunda II. Maxmilián.¹⁴²

Se zděděnými dluhy se Maxmilián rozhodl bojovat tak, že žďárské panství se zámkem roku 1638 prodal zpět do rukou cisterciáků a sám si z něj ponechal jen čtyři vesnice a doly na železo. Ze žďárského zámku se tak opět stal klášter. Roku 1643 byla Přibyslav napadena švédskými vojáky, táhnoucími od Chrudimi, kteří po městu požadovali výpalné, které nakonec dostali. Následně roku 1645 Švédové dobyli Jihlavu a aby ztížili císařskému vojsku podmínky, tak vyplenili okolí, přičemž byla vypálena i Přibyslav.¹⁴³ Po obsazení Jihlavy byla vydrancována i Polná a vypálen klášter ve Žďáře. V roce 1647 Švédové znovu vpadli do Polné, zapálili už tak dost zničený zámek, a i přes to, že obdrželi výpalné, založili požár na Dolním městě. Konec třicetileté války byl tedy

¹³⁷ Rozsah panství byl stejný jako v roce 1597, když ho odkupuje Hertvík Žejdlíc ze Šenfeldu. Seznam majetků viz MARKOVÁ, *Přibyslav*, s. 18.

¹³⁸ JANDA, *Smišená úřední kniha*, s. 33.

¹³⁹ V letech 1622-1624 získává kardinál na Moravě panství Dolní Kounice s Vlasaticemi, Horní Bojanovice, Lipník nad Bečvou, Hranice, Babice u Brna, Nový Ořechov u Křižanova, Nové Město na Moravě a Hrubé Podolí, které spojil s biskupským panstvím Mírov. V Čechách pak panství Polná s Přibyslaví a v Dolních Rakousích Steinbrunn s Eibesthalem a Thiergartenem. Pavel Balcárek v tomto výčtu panství zaměnil Přibyslav s Přibyslavicemi. Na straně 169 již má správně panství Polná a Přibyslav. Viz BALCÁREK, Pavel. *Kardinál František Ditrichštejn: 1570-1636: gubernátor Moravy*. České Budějovice, 2007, s. 118-119, 169.

¹⁴⁰ BALCÁREK, *Kardinál František Ditrichštejn*, s. 118-119, 169.

¹⁴¹ Přibyslaví byla stará městská privilegia zrušena a potvrzena nová listinou z roku 1631, v které povoluje vyznávat jen katolickou víru. Listina dále řeší pokuty, městskou radu, prodej soli, odúmrtí, právo várečné, právo na jarmarky a upravuje městský znak. Přepis listiny viz PŮŽA, *Kronika přibyslavská*, s. 69-74.

¹⁴² ČEJKA, *Polná 1242-1992*, s. 54-55.

¹⁴³ PŮŽA, *Kronika přibyslavská*, s. 75-77.

pro místní vysvobozením.¹⁴⁴

Po smrti Maxmiliána v roce 1655 přešly majetky na jeho syna Ferdinanda Josefa. Ten majetky rozšířil o panství Krucemburk¹⁴⁵ v roce 1677. Dále pak k dominiu připojuje panství Jitkov¹⁴⁶ roku 1693. Ferdinand se snažil navýšit výnosy svého panství skrze hornictví, které u Stříbrných Hor obnovil. Umírá roku 1698 a z jeho sedmnácti dětí po něm panství dědí jeho nejstarší syn Leopold Josef.¹⁴⁷ Za jeho panování se po stržení původního kostela začal roku 1700 stavět nový děkanský chrám Nanebevzetí Panny Marie, který byl dokončený roku 1704. Leopold Josef¹⁴⁸ umírá roku 1708 a panství po něm přebírá jeho mladší bratr Walter Xaver. Ten za první manželku pojal dvojnásobnou vdovu Zuzanu Liborii Morkovskou ze Zástřizl. Toto manželství však žádné potomky nepřineslo. Dočkal se jich až se svojí druhou manželkou Karolinou Maxmiliánou Pruskovskou. Po smrti Watera Xaver roku 1738 panství přebírá jeho syn Karel Maxmilián Filip z Ditrichštejna, který roku 1769 dědí fideikomis Jiřího Kristiána, hraběte Pruskovského, tedy svého děda z matčiny strany. Poté své jméno začal psát Ditrichštejn-Proskau.¹⁴⁹ Za vlády knížete Karla Maxmiliána probíhaly tereziánské války, které polensko-přibyslavské panství postihly měrou nemalou.¹⁵⁰ Karel Maxmilián přenechal v roce 1781 panství svému synovi Karlu Janovi a umírá roku 1784. Ten roku 1802 po vymření spřízněného rodu Leslie zdědil jejich panství a své rodové jméno rozšířil na Ditrichštejn-Proskau-Leslie.¹⁵¹

Polenského panství se dotkly i války napoleonské. Během těchto válek umírá kníže Karel Jan a panství po něm přebírá syn František Josef Jan, kníže Ditrichštejn-Proskau-Leslie, svobodný pán z Hollenburku, Finkensteinu a Thalberku. Povoláním je voják a svoji kariéru začíná jako nadporučík ženistů na stavbě Josefovské pevnosti.

¹⁴⁴ ČEJKA, *Polná 1242-1992*, s. 57.; K situaci po třicetileté válce viz KONRÁD, Josef. Příspěvek k pohledu na poddanská hospodářství regionu Přibyslavska po třicetileté válce. In: *Polensko: kulturněhistorický a vlastivědný sborník*. Polná: Klub za historickou Polnou, roč. 9, č. 2, 2000, s. 13-16.

¹⁴⁵ Panství Krucemburk odkupuje za 20 000 zlatých od Eleonory Polyxeny, vdovy po Bedřichu Smilkovském z Palmberka. Součástí panství jsou také vsi Hluboká, Kohoutov a pusté Benátky. Viz ZAORALOVÁ, *Velkostatek Polná-Přibyslav a Pohled*, s. 149.

¹⁴⁶ Panství Jitkov získal taktéž za 20 000 zlatých od Jana Ctibora Jeníka Zásadského z Gamsendorfu. Kromě Jitkovu k majetkům patřily také vsi Oudoleň a Slavětín. Viz ZAORALOVÁ, *Velkostatek Polná-Přibyslav a Pohled*, s. 149.; K dějinám obce Jitkov viz KUBÁT, Petr. *Historie obce Jitkova*. Jitkov, 2005.

¹⁴⁷ MARKOVÁ, *Přibyslav*, s. 20.

¹⁴⁸ V publikaci *Polná 1242-1992* je s datumem úmrtí 13. 7. 1708 chybně uvedeno jméno Ferdinand Josef, tedy otec Leopolda. Viz ČEJKA, *Polná 1242-1992*, s. 66.

¹⁴⁹ ČEJKA, *Polná 1242-1992*, s. 65-69.

¹⁵⁰ O útrapách a následcích válek na území tohoto panství viz PŮŽA, *Kronika přibyslavská*, s. 89-90.; POIMON, *Polná*, s. 60-63.; ČEJKA, *Polná 1242-1992*, s. 69-70.

¹⁵¹ ČEJKA, *Polná 1242-1992*, s. 71; POIMON, *Polná*, s. 63.

Vynikl také v Laudonově armádě během války s Turkem a po několika dalších vojenských pověření se stal diplomatem s působením v Petrohradě, Mnichově a Berlíně. Jeden čas pobýval také jako soukromník v Anglii. Na svém polenském panství se za dlouhá léta jeho držení neukázal. Roku 1810 bylo středisko panství přesunuto z Polné do Přibyslavi.¹⁵² František Josef za svého života zveleboval ditrichštejnská panství hlavně v oblasti zemědělství a rozvoji průmyslu. Po smrti Františka Josefa v roce 1854 se stává dědicem majetků jeho syn Josef Ditrichštejn. Znám je jako zakladatel Průmyslové jednoty české. Josef neměl mužského potomka, měl však čtyři dcery. Poté, co Josef roku 1858 umírá, spravuje majetek čtyř dcer jeho strýc Mauric Jan Ditrichštejn, který byl zároveň poslední mužský příslušník ditrichštejnského rodu.¹⁵³

3.4. Velkostatek Polná-Přibyslav a Pohled (1864-1925)

Zrušením roboty v roce 1848 a vznikem nové správní a soudní reformy v roce 1850 zanikla vrchnostenská správa a s ní i zásadní vliv a postavení šlechty. Reformou vznikly politické okresy v čele s okresními hejtmany. Správu obcí po zrušení rychtářského postu převzali starostové, kteří byli voleni občany.¹⁵⁴

3.4.1. Paní z Ditrichštejna/Clam-Gallas

Když roku 1858 zemřel kníže Josef z Ditrichštejna, majetky přešly na jeho čtyři dcery, jak bylo určeno smlouvou. Jednání o pozůstalém majetku trvala až do roku 1862, poté byl majetek rozdělen mezi hraběnky Terezii Herbersteinovou, Alexandru Mensdorff-Pouillyovou, Gabrielu Hatzfeldt-Weisweilerovou a Klotyldu Clam-Gallasovou. Poslední jmenovaná zdělila Polnou s Přibyslaví a Kruceburkem, ale také Žďár s Novým Veselím a Vojnovým Městcem, dále pak statek Rybnany v Čechách a v Rakousku hrad Dietrichstein. Rakouský hrad rodového jména pak postoupila svému synovi Hugovi Ditrichštejn-Mensdorff-Pouillymu. Roku 1864 od své sestry Terezie odkoupila statek Jitkov, který po dvouleté přestávce opět připojila k velkostatku polenskému. Téhož roku od hraběte Evžena Sylva-Tarouccy koupila velkostatek Pohled.¹⁵⁵ Roku 1885 bylo v Polné zrušeno okresní hejtmanství a město Přibyslav spadlo pod správu hejtmanství

¹⁵² ČEJKA, *Polná 1242-1992*, s. 69, 74-75.

¹⁵³ PRCHAL, *Polná*, s. 13.

¹⁵⁴ Tamtéž.; Ke zrušení patrimoniální správy a následné územní samosprávě, či správě politické a finanční viz HLEDÍKOVÁ – JANÁK – DOBEŠ, *Dějiny správy*, s. 229-318.

¹⁵⁵ Koupěn byl za 390 000 zlatých. Po správní stránce byl Pohled přímo připojen k velkostatku Polná-Přibyslav. Viz ZAORALOVÁ, *Velkostatek Polná-Přibyslav a Pohled*, s. 150.; K velkostatku Pohled patřily také vsi Termesivy a Rouštany. Viz MARKOVÁ, *Přibyslav*, s. 31.

chotěbořského. Majitelka panství Klotylda Clam-Gallasové zemřela roku 1899.¹⁵⁶ Celý komplex velkostatků po ní zdědily dvě dcery, a to Eduardina Khevenhüllerová a Klotylda Festeticsová. Každá dostala ideální polovinu, i když majetky byly dále spravovány společně. Roku 1925 Eduardina Khevenhüllerová umírá a její část majetků po ní dědí neteř Eleonora Kinská (rozená Clam-Gallasová), dříve provdaná Schwarzenbergová.¹⁵⁷

Majetek byl pozemkovou reformou značně zmenšený,¹⁵⁸ ale stále byl až do roku 1938 spravován společně. Toho roku došlo k majetkovému vyrovnání. Velkostatek Pohled připadl Klotyldě Festeticsové a manželům Eleonoře a Zdenkovi Radslavovi Kinským, kteří po zaplacení náhrad obdrželi dvůr ve Žďáře spolu s rybníčním hospodářstvím, lesními majetky žďárského velkostatku a také zbytky lesů bývalého velkostatku polenského.¹⁵⁹

¹⁵⁶ MARKOVÁ, *Přibyslav*, s. 32.

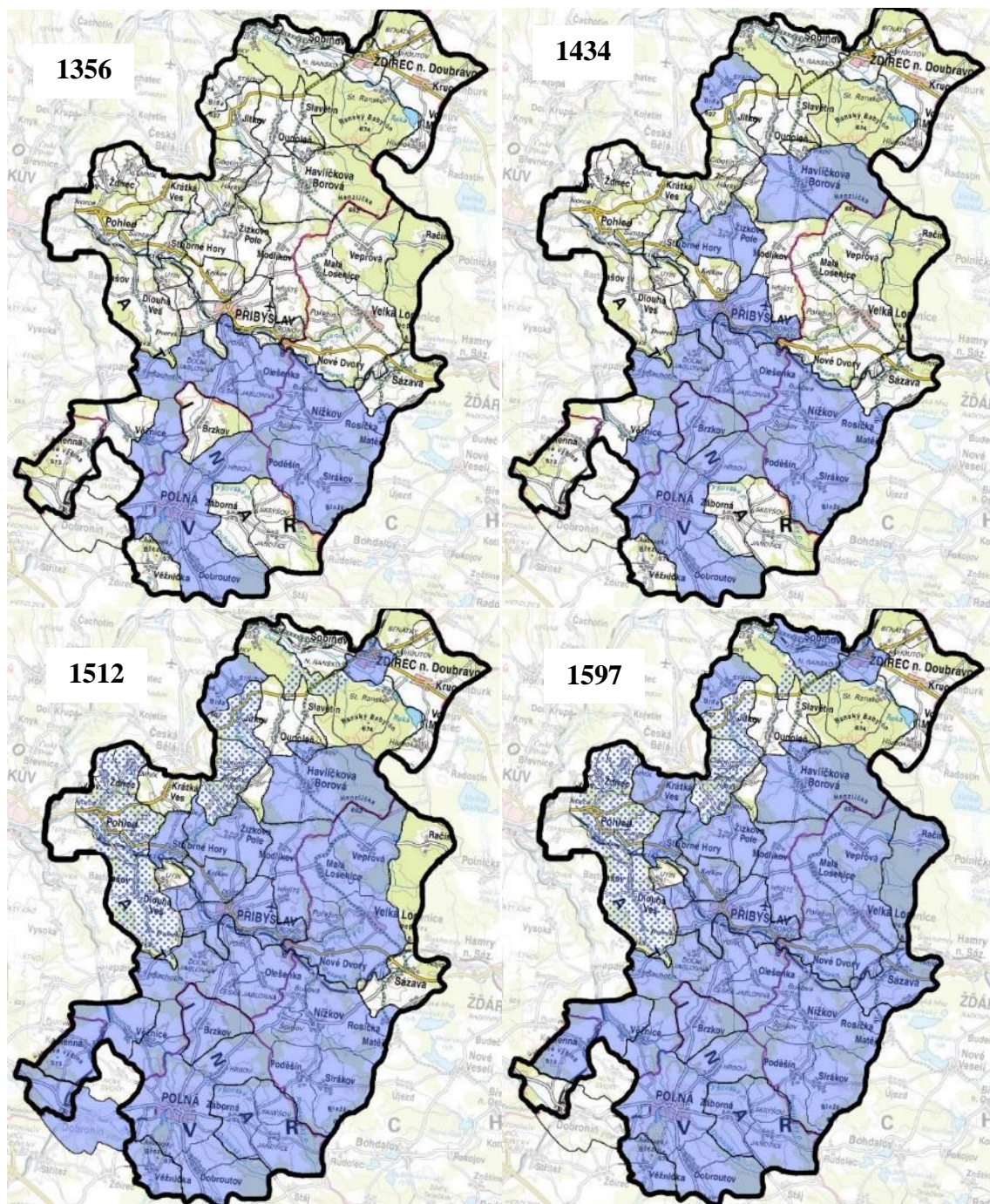
¹⁵⁷ ZAORALOVÁ, *Velkostatek Polná-Přibyslav a Pohled*, s. 150.

¹⁵⁸ V roce 1920, tedy ještě před pozemkovou reformou, patřilo velkostatku Polná-Přibyslav a Pohled 7583 ha půdy. Z toho bylo 2629 ha půdy zemědělské, 4499 ha půdy lesní a 455 ha půdy jiné. V letech 1923-1924 bylo na společném velkostatku Polná-Přibyslav-Žďár pozemkové reformě podrobena 4317 ha zemědělské půdy, která byla následně rozdělena do devíti dvorů. Zůstal pouze dvůr v Pohledu s 162 ha půdy. Viz ZAORALOVÁ, *Velkostatek Polná-Přibyslav a Pohled*, s. 150.

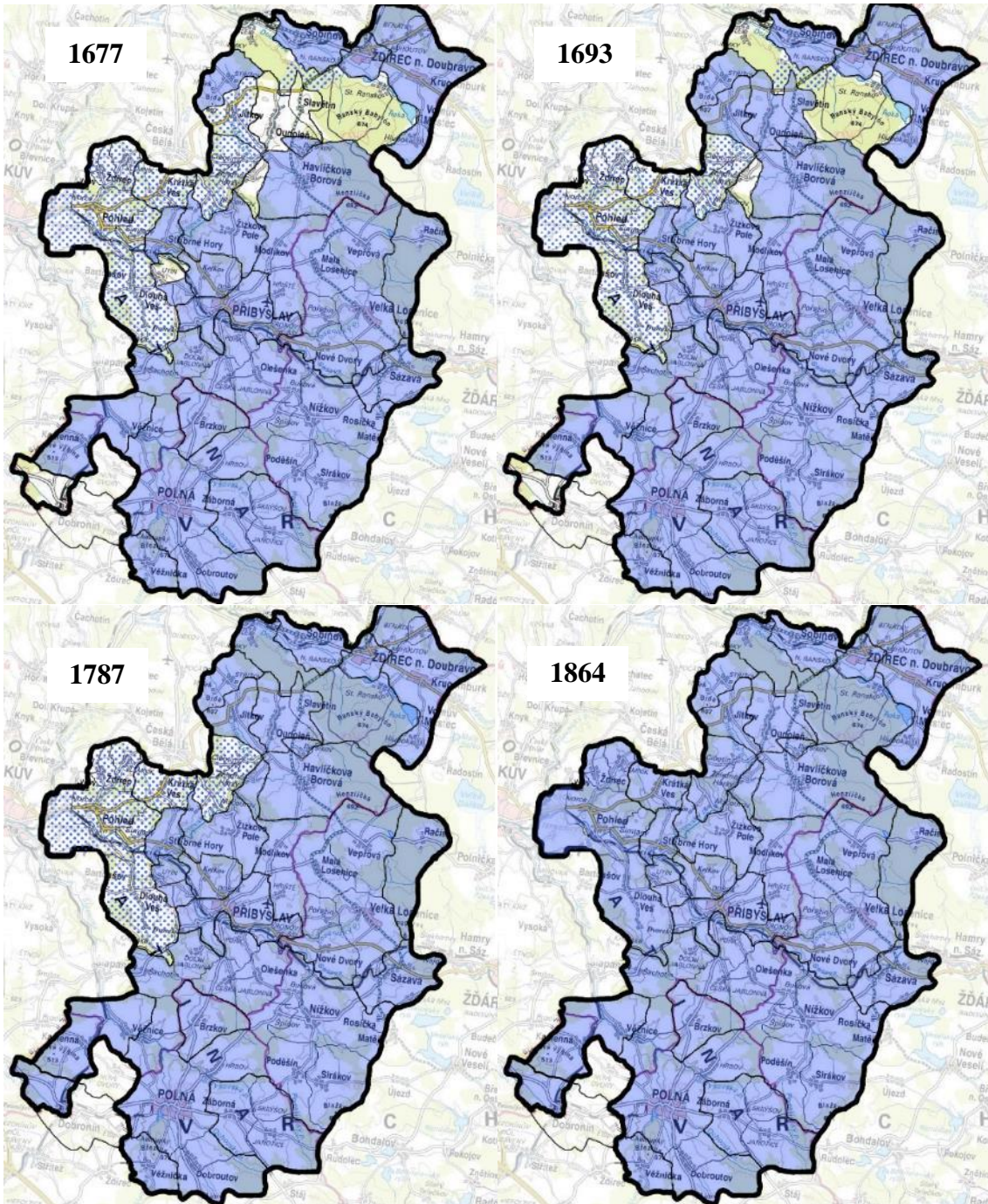
¹⁵⁹ Tamtéž.

3.5. Mapa územního vývoje panství

Územní vývoj panství je chronologicky znázorněn na osmi mapách, které odpovídají předpokládanému rozsahu panství v daném roce. Informace o rozsahu vycházejí z dochovaných listin, které v těchto letech zmiňují vlastněné statky majitelů panství. Tečkované území značí vlastněné podací právo nad statky kláštera v Pohledu.¹⁶⁰

¹⁶⁰ Rekonstrukce vývoje územního rozsahu panství je provedena na základě několika publikací viz ZAORALOVÁ, *Velkostatek Polná-Přibyslav a Pohled*, s. 143-183.; CHARVÁTOVÁ, Kateřina. *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420. 2. svazek, Kláštery založené ve 13. a 14. století*. Praha, 2002. s. 323, 337.; STRÁNSKÁ, Jaroslava. *Česká Bělá a okolí v zrcadle staletí*. Česká Bělá, 2009. s. 118-127, 180-191.

4. Církevní správa panství¹⁶¹

V této krajině na pohraničí mezi Čechy a Moravou jsou přesnější zprávy o rozkvětu křesťanství až v polovině 13. století. Nejstarší sakrální stavbou v okolí byl pravděpodobně původní kostel na kopci v Havlíčkově Borové. V polovině 13. století zde byly založeny dva kláštery, mužský cisterciácký klášter ve Žďáru a ženský cisterciácký klášter v Pohledu. Kromě cisterciáků v oblasti působil i řád německých rytířů, který držel fary v Jihlavě, Německém Brodě, Polné, Pohledu, a nejspíše i v Přibyslavi. O tom svědčí mimo jiné i zasvěcení kostela sv. Janu Křtiteli, tedy patronovi řádu.¹⁶² Roku 1265 vedl pohledský plebán Jakub spor s Dětrichem, který spravoval kostel sv. Kateřiny v Monte Herliwini, tedy na hornické lokalitě poblíž dnešních Stříbrných Hor. Spor se týkal toho, do jaké farnosti patří vsi Utín a Český Šicndorf spolu s kaplí na Buchbergu. Dětrich se odvolával na to, že kapli na Buchbergu spravuje jménem plebána v Přibyslavi. Ten nakonec spor prohrál a vsi s kaplí byly včleněny do pohledské farnosti. Kostel sv. Kateřiny se totiž původně nacházel v hranicích přibyslavské fary, kdežto kaple na Buchpergu na území fary pohledské, stejně jako nedaleký kostel v Dlouhé Vsi.¹⁶³ Ve 14. století bylo o duchovní správu na panství dobře postaráno. V Přibyslavi a dalších blízkých kostelích jako Borové, Velké Losenici, Šenfeldě (Žižkově Poli), Dlouhé Vsi, Stříbrných Horách, Pravnově i kapli na hradě Ronově byli samostatní duchovní správci.¹⁶⁴ Ve druhé polovině 14. století patří území panství Polná i Přibyslav do správy brodského děkanství, patřícího pod kouřimské arcijáhenství.¹⁶⁵ Během husitských válek přibyslavské panství ve vlastnictví pánů z Ronova zůstalo katolické. To se změnilo po roce 1434, kdy panství přibyslavské kupuje kališník Hynce Ptáček z Pirkštejna, který již předtím vlastnil polenské panství.¹⁶⁶

¹⁶¹ Literatura o dějinách církve, správě jejích diecézí a farní síti viz: KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin*. Sv. 1. Praha, 1991.; BOBKOVÁ, Lenka – KONVIČKOVÁ, Jana. (eds.). *Korunní země v dějinách českého státu IV. Náboženský život a církevní poměry v zemích Koruny české ve 14.-17. století*. Praha, 2009.; SUCHÁNEK, Drahomír – DRŠKA, Václav. *Církevní dějiny: antika a středověk*. Praha, 2013.; HRDINA, Jan – ZILYNSKÁ, Blanka. *Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku*. Praha, 2007. (Colloquia mediaevalia Pragensia; 8); JOKEŠ, Petr. *Farní organizace na středověké západní Moravě*. Brno, 2011.

¹⁶² PŮŽA, *Kronika přibyslavská*, s. 317-320.

¹⁶³ Viz GÁJA, Robert. *Vývoj farní sítě v kontextu dějin osídlení*. Disertační práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Praha, 2016. s. 63-66.; KURKA, Josef. *Archidiakonáty Kouřimský, Boleslavský, Hradecký a diecése Litomyšlská: místopis církevní do roku 1421*. Praha, 1915. s. 93-95.

¹⁶⁴ PŮŽA, *Kronika přibyslavská*, s. 322.

¹⁶⁵ KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. V. díl, Par-Pra*, Praha, 2002. s. 374.; KUČA, *Města a městečka VI*, s. 212.

¹⁶⁶ ČEJKA, *Polná 1242-1992*, s. 36., PŮŽA, *Kronika přibyslavská*, s. 327.

V 16. století se na panství ujalo lutheránské učení, které získalo větší oblibu nejdříve v Jihlavě, a to především díky kazatelovi Pavlu Speratusovi, který během roku 1522 přeměnil katolickou Jihlavu na město evangelické. Odtud se pak vyznání šířilo do okolních měst.¹⁶⁷ Minimálně od roku 1563 existovalo v Polné děkanství.¹⁶⁸ Počátkem 17. století bylo celé panství protestantské, což podporovali majitelé panství Žejdlicové ze Šenfeldu. Poměry se změnily po bitvě na Bílé Hoře roku 1620, kdy začala být obyvatelstvu v rámci rekatolizace vnucována víra katolická. Po roce 1623 nejsou, kromě děkanského kostela v Polné, při kostelech již žádní protestanští kněží, ale ani katoličtí, protože těch byl v zemi nedostatek. Fara v Přibyslavi byla osazena až v roce 1628. Polenský děkan dostal do správy i kolaturu nízkovskou a velkolosenickou. Přibyslavský farář obstarával občasně bohoslužby i v Borové a v Sopotech. Farnost v Krucemburku byla asi po roce 1640 svěřena hlineckému faráři a poté i faráři ve Studenci. Roku 1688 byl kostel v Sopotech vzat přibyslavské farnosti a připojen byl ke Krucemburku. Samostatná farnost vznikla v Krucemburku roku 1697. Těsně předtím byla zřízena i samostatná farnost v Borové, ke které byla připojena Velká Losenice.¹⁶⁹

Na konci 17. století patřily farnosti pod ledečský vikariát. Roku 1701 byl z jedenácti farností utvořen vikariát polenský. Ten byl dále roku 1722 přezván na vikariát německobrodský.¹⁷⁰ V roce 1784 byla diecéze hradecká, která existovala již od roku 1664,¹⁷¹ rozšířena o kraje Čáslavský, Chrudimský a Bydžovský.¹⁷² Církevní správu německobrodského vikariátu, který se nacházel právě v Čáslavském kraji, od té doby převzala hradecká diecéze.

¹⁶⁷ PŮŽA, František. *Církevní poměry na panství polenskopřibyslavském v 16. a 17. století. Zvláštní otisk z 3. svazku Vlastivědného sborníka východočeského*. Chrudim, 1925. s. 1.

¹⁶⁸ KUČA, Města a městečka V, s. 374.

¹⁶⁹ PŮŽA, *Církevní poměry*, s. 2-9.

¹⁷⁰ BAUEROVÁ, Milada. *Farní úřad církve římskokatolické Havlíčkova Borová: 1731-1949*. MZA Brno – SOKA HB, Inventář (NAD 986), Havlíčkův Brod, 1961.; SOCHR, Jiří. *Farní úřad církve římskokatolické Přibyslav: 1658-1949*. MZA Brno – SOKA HB, Inventář (NAD 975), Havlíčkův Brod, 1961.; BAUEROVÁ, Milada. *Farní úřad církve římskokatolické Sopoty: 1761-1979*. MZA Brno – SOKA HB, Inventář (NAD 994), Havlíčkův Brod, 1962.

¹⁷¹ Více o Královéhradecké diecézi viz POLEHLA, Petr (ed.). *350 let Královéhradecké diecéze*. Červený Kostelec, 2015.

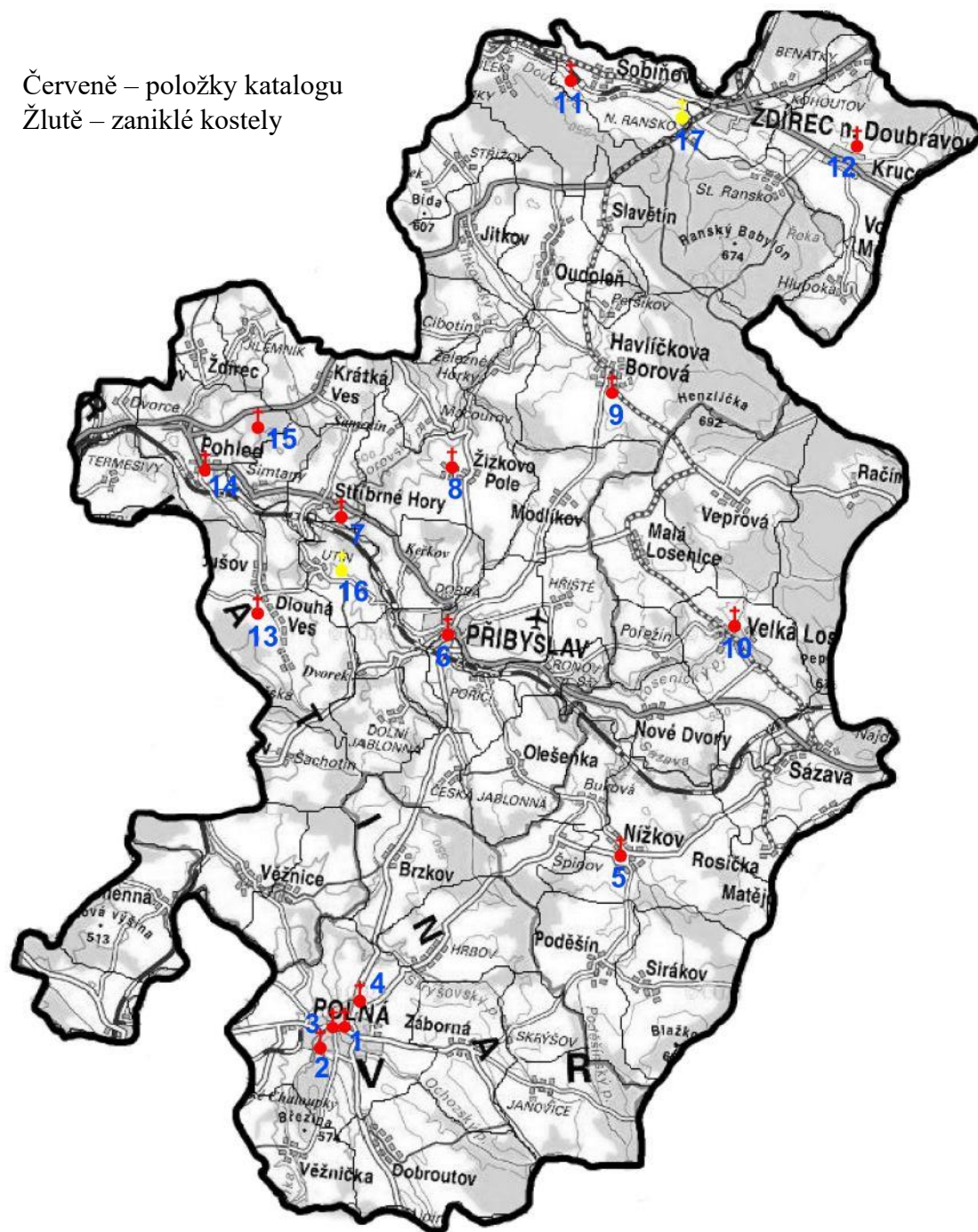
¹⁷² HLEDÍKOVÁ – JANÁK – DOBEŠ, *Dějiny správy*, s. 193.

5. Katalog kostelů na území velkostatku Polná-Přibyslav a Pohled

5.1. Mapa lokalit¹⁷³

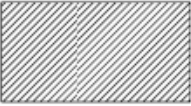

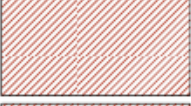

Červeně – položky katalogu

Žlutě – zaniklé kostely

¹⁷³ 1. Polná: Nanebevzetí Panny Marie, 2. Polná: sv. Kateřina, 3. Polná: sv. Anna, 4. Polná: sv. Barbora, 5. Nížkov: sv. Mikuláš, 6. Přibyslav: Narození sv. Jana Křtitele, 7. Stříbrné Hory: sv. Kateřina, 8. Žižkovo Pole: sv. Michal, 9. Havlíčkova Borová: sv. Vít, 10. Velká Losenice: sv. Jakub, 11. Sopoty: Navštívení Panny Marie, 12. Krucemburk: sv. Mikuláš, 13. Dlouhá Ves: sv. Mikuláš, 14. Pohled: sv. Ondřej, 15. Pohled: sv. Anna, 16. Buchberg: sv. Barbora (?), 17. Pravnov: sv. Vavřinec; Rozsah této mapy přibližně odpovídá mapě uložené v Moravském zemském archivu v Brně viz WOLLMAN, František. *Celková přehledová mapa velkostatku Polná-Přibyslav a Pohled, zachycující změny v pozemkovém vlastnictví velkostatku v letech 1862-1873*, rukopis, 140x93,5 cm, Pohled, 1871, MZA, F 188, mapa 3.

5.2. Legenda vyhodnocení stavebního vývoje

	konstrukce	prostory
Románské (11. - pol. 13. st.)		
Raně gotické (2. pol. 13. st.)		
Vrchovně gotické (14. - pol. 15. st.)		
Pozdně gotické (2. pol. 15. st.)		
Pozdně gotické (1. pol. 16. st.)		
Renesanční (16. st.)		
Barokní (17. - 18. st.)		
Klasicistní (1. pol. 19. st.)		
19. století		
20. století až současnost		
		

hypotetické stáří konstrukce

5.3. Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Polné¹⁷⁴

Umístění v rámci okolních obcí: Město Polná patří do jihlavského okresu a leží uprostřed pomyslného trojúhelníku tvořeného dnešními okresními městy Havlíčkův Brod, Jihlava a Žďár nad Sázavou. Z těchto měst má nejbližší k Jihlavě, od které se nachází 11 km severovýchodním směrem. Dalším blízkým městem je město Přibyslav, které se od Polné nachází 10 km na sever.

Patrocinium: Matky Boží, nově Nanebevzetí Panny Marie

Nadmořská výška lokality: 493 m. n. m.

Rozměry stavby: délka 63,5 m, šířka 26,5 m, výška 22 m (věž 64 m)

Nejstarší zmínka o obci: První zmínkou o Polné je listina z roku 1242 vydaná na Křivoklátě, v které Václav I. potvrzuje majetky darované Janem z Polné řádu německých rytířů.¹⁷⁵

Nejstarší zmínka o kostelu: Ve stejné listině z roku 1242 je kromě několika vsí darováno řádu německých rytířů také podací právo ke kostelu v Polné.¹⁷⁶

Příslušnost v rámci církevní správy: Diecéze/arcidiecéze pražská (2. pol. 14. st. – děkanát německobrodský, vikariát ledečský, 1701 – vikariát polenský, 1722 – vikariát německobrodský), 1784 – diecéze královehradecká (vikariát německobrodský/havlíčkobrodský).¹⁷⁷

Statut: Původní gotický kostel, a později i barokní děkanský chrám, farní.

¹⁷⁴ Kostelu byla věnována detailní pozornost již v předchozí literatuře, a tak se pokusím omezit rozbor konstrukcí a stavebního vývoje na potřebné minimum, které by však mělo být pro tuto práci více než dostačující.; Podrobnější literatura k historii a stavební podobě děkanského chrámu v Polné viz: PLAŠIL, Filip. *Historie děkanského chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Polné. (vydáno k 300. výročí vysvěcení chrámu)*. Polná, 2007.; MAREK, Jiří. *Historie stavebního vývoje děkanského chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Polné*. Magisterská diplomová práce, Univerzita Palackého, Cyrilometodějská teologická fakulta, Olomouc, 2012.; PRCHAL, Jan. *Děkanský chrám Nanebevzetí Panny Marie v Polné: K výstavě Běh času chrámu NPM 6.-9. 9. 2001*. Polná, 2001.; ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ, Michaela – PLAŠIL, Filip. *Architektonická perla Dietrichsteinů v Polné. Uměleckohistorický průvodce prohlídkovou trasou děkanským kostelem Nanebevzetí Panny Marie*. Polná: Město Polná, 2012.; MICHÁLKOVÁ, Barbora. *Děkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie v Polné*. Bakalářská práce. Masarykova Univerzita v Brně. Filozofická fakulta. Brno, 2008.

¹⁷⁵ ČEJKA, Polná 1242-1992, s. 27.

¹⁷⁶ Tamtéž.

¹⁷⁷ KUČA, *Města a městečka V*, s. 374.; BAUEROVÁ, Milada. *Farní úřad církve římskokatolické Havlíčkova Borová: 1731-1949*. MZA Brno – SOKA HB, Inventář (NAD 986), Havlíčkův Brod, 1961.; HLEDÍKOVÁ – JANÁK – DOBEŠ, *Dějiny správy*, s. 193.

Farnost: Brzkov, Dobrouťov, Hrbov, Janovice, Nové Dvory, Polná (děkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie, filiální kostely sv. Kateřiny, sv. Barbory a sv. Anny), Skřýšov, Věžnice, Záborná

Podací právo: Původní gotický kostel (od 1242 – řád německých rytířů, 1418¹⁷⁸ – páni z Pirkštejna, 1463 – páni z Kunštátu, 1467 – páni z Lípy, 1468 – páni z Kunštátu, 1468 – páni ze Šternberka, 1479 – páni z Kunštátu, 1515 – páni z Lípy, 1538 – páni z Valdštejna, 1571 – páni z Hradce, 1597 – páni ze Šenfeldu, 1623 – páni z Ditrichštejna), současný barokní děkanský chrám (od 1700¹⁷⁹ – páni z Ditrichštejna).¹⁸⁰

Kategorie ochrany: Národní kulturní památka (kulturní památkou od 12. 12. 1972, národní kulturní památkou od 28. 4. 2008), městská památková zóna

Situace kostelního areálu: Děkanský chrám Nanebevzetí Panny Marie se nachází v centru historického centra města Polná na pomezí Sezimova a Husova náměstí. Svou hmotou tvoří samostatný blok mezi severní a jižní řadovou zástavbou města. Hlavní pozemní komunikace se kolem kostela táhne na východní a jižní straně. Stavba je umístěna ve svahovitém terénu, který od Husova náměstí klesá směrem na západ. Tento výškový rozdíl je kolem kostela vyrovnán terasou na všech stranách kromě východní. Hrana terasy je ohraničena zdí, která je tvořena pilíři, mezi nimiž je cihelná vyzdívka. Před západním průčelím je trojramenné schodiště se sochami sv. Petra a Pavla. Na severní straně kostela je barokní budova děkanství.

Dispozice stavby: Orientovaný trojloďní kostel bazilikálního typu na obdélném půdorysu s ustupujícím závěrem a věží v západním průčelí. Hlavní loď je na celou výšku kostela s bazilikálními okny, která je zaklenuta valenou klenbou s výsečemi. Boční lodě na severu a jihu jsou v přízemí tvořeny postranními kaplemi, které jsou zaklenuty pruskými plackovými klenbami. Presbytář hlavní lodi je půdorysně půlkruhově zakončen a v pravoúhlém ustupujícím závěru za presbytářem je umístěna sakristie s valenou klenbou s výsečemi. V západním průčelí je hranolová čtyřpatrová věž, která v nejvyšších dvou patrech ustupuje od líce průčelí směrem na východ a kolem nejvyššího patra má ochoz.

¹⁷⁸ Řádoví kněží byli s počínající husitskou revolucí vyhnáni a farnost přešla do rukou husitských kněží, kteří jí drželi i po válce. Viz PLAŠIL, *Historie děkanského chrámu*, s. 8.; KUČA, *Města a městečka V*, s. 374.

¹⁷⁹ V létě roku 1700 byly položeny základy nového kostela a byl vysvěcen základní kámen. Viz PLAŠIL, *Historie děkanského chrámu*, s. 15.

¹⁸⁰ PŮŽA, *Kronika přibyslavská*, s. 110-111.; ŠKARYD, *Přehled držitelů polenského panství*, s. 1-3.

Mezipatrová komunikace je zajištěna dvojicí trojramenných schodišť s mezipodestami, která jsou umístěna u severozápadního a jihozápadního průčelí. Další schodiště je v jihovýchodním rohu u sakristie, které vede do patra nad sakristií, kde jsou prostory depozitáře.

Nad bočními loděmi je empora, která je spojená s kruchtou a prostorem nad depozitářem v mezipatru v závěru kostela. Přístupná je po obou hlavních západních schodištích i po jednoramenném schodišti na jihovýchodě. Empora je zaklenuta poli křížové hřebínkové klenby.

Střecha nad hlavní lodí kostela je valbová mírného spádu. Boční lodi mají pultové střechy s opěrnými oblouky a pilíři k hlavní lodi, které se v ustupujícím závěru kostela spojují do střechy valbové. Valbovou střechu mají i vyvýšené části západního průčelí při jižní a severní straně věže. Střecha věže kostela má tvar dvojnásobné cibulovité bány s lucernou.

Popis a rozbor stavby: Jižní průčelí kostela je horizontálně členěno soklem s vysoce posazenou širokou soklovou římsou a profilovanou nadokenní a korunní římsou. Vertikálně je průčelí rozděleno pilastry do osmi rámců. Prostor rámců mezi pilastry členěn lizénami. Pilastry mají patky a bohaté kompozitní hlavice, z nichž dvě jsou navíc zdobeny erbem Ditrichštejnů. Průčelí je v úrovni přízemí prolomeno jednou okenní osou v sedmém rámcu zleva, tedy od západu. V úrovni patra osmi okenními osami, poslední z nich na východě zazděná. Druhé patro má taktéž osm okenních os. Třetí patro u západního nároží prolomeno jednou okenní osou a ustupující zdivo hlavní lodi šesti okenními osami, mezi nimiž jsou opěrné oblouky s hranolovými pilíři.

Severní průčelí symetricky stejné jako jižní, jen v přízemí je v sedmém rámcu, tentokrát zprava od východu, místo okna boční vchod se světlíkem stejného tvaru jako okna a v úrovni patra není žádná okenní osa zazděna.

Východní průčelí závěru kostela je obdobně členěno jako jižní a severní průčelí na tři rámce. V přízemí tři okenní osy, levá z nich zaslepena. Úrovně prvního a druhého patra oboje se třemi okenními osami. Ustupující zdivo hlavní lodi má jednu okenní osu.

Okna jižního, severního a východního průčelí jsou široká segmentově zakončená s profilovanými šambránami s uchy a parapetní římsou.

Hlavní západní průčelí je horizontálně členěno asi ve dvou třetinách výšky oplechovanou profilovanou kordonovou římsou, dělicí průčelí na dvě úrovně pilastrů nad sebou. Vertikálně je rozdělenou na rámce čtyřmi pilastry a dvojicí sdružených pilastrů. Přízemí prolomeno třemi osami vchodů, prostřední z nich pod věží výrazně převýšena. Boční vchody mají pravoúhlé ostění s ušima a profilované kladí, nad kterým je prolomený půlkruhový tympanon. Střední vchod půlkruhově zaklenutý s profilovaným ostěním s výraznými ušima a kladím. Nad středním vchodem nika s konchou, uvnitř socha Panny Marie. Na ose kostela nad nikou malé oválné okno. Pod korunní římsou horní třetiny průčelí je na ose půlkruhově zakončené okno.

Hlavní loď kostela je na výšku tří pater. Zaklenuta je valenou klenbou s šesticí výsečí s bazilikálními okny po obou stranách a jednou v závěru. Od bočních lodí je po stranách oddělena čtyřmi masivními pilíři s půlkruhově valenými pasy. Jak pilíře, tak zdivo v závěru, jsou členěny svazkovými pilastry s patkou, kanelovaným dřikem a bohatě zdobenými kompozitními hlavicemi. Pilíře s pilastry vynášejí několikanásobně profilované kladí, které obíhá obvod celého prostoru hlavní lodi a presbytáře. Nad pasy mezi pilíři je stlačeným obloukem do lodi otevřen prostor empory, která obíhá hlavní loď po obvodu nad bočními loděmi.

Presbytář je oproti lodi užší, půlkruhově zakončený a od lodi ho odděluje vítězný stlačený oblouk. Hlavní oltář s mohutným retáblem v závěru presbytáře má po stranách dvojici půlkruhových branek s volutovými tympanony. Štuková výzdoba hlavní lodi a presbytáře, především jejich klenby, vytváří podobu a hlavní uměleckou hodnotou celého interiéru kostela. Její podoba je určena především baldachýny s kartušemi nad oblouky mezi pilíři, bohatými rostlinnými motivy klenby závěru presbytáře a ve klenebních výsečích a množstvím andílků v oblacích.

Boční lodi oddělené od lodi hlavní pilíři s půlkruhovými pasy, jsou na výšku prvního patra s okny v horní polovině. Zaklenuty jsou pruskými plackovými klenbami mezi půlkruhovými pasy. V severní i jižní boční lodi je dohromady osm bočních kaplí umístěných po čtyřech naproti sobě u obvodové zdi kostela. Kaple mají podobu retáblu ze sdružených sloupů, u některých kaplí tordovaných, s bohatými hlavicemi, figurální výzdobou, obrazem světce a oltární menzou.¹⁸¹ Po obou stranách závěru presbytáře jsou

¹⁸¹ Kaple jsou sv. Jana Nepomuckého, Všech svatých, Černá kaple, Panny Marie, sv. Anny, sv. Jana Křtitele, Judy Tadeáše a Čtrnácti svatých pomocníků a sv. Filipa Neriho. Podrobný rozbor kaplí a jejich ikonografie viz ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ – PLAŠIL, *Architektonická perla Dietrichsteinů*, s. 9-29.

obdélné místnosti, severní z nich sloužící jako předsíň, které jsou zaklenuty valenou klenbou se styčnými výsečemi. Ze severní předsíně je sakristie v závěru kostela přístupná rovnou dvojicí dveří, z jižní místnosti dveřmi v úzké, valenou klenbou zaklenuté, chodbičce vedle jihovýchodního schodiště.

Sakristie má podélnou dispozici od severu k jihu, napříč pravoúhlým závěrem kostela. Zaklenuta je valenou klenbou se čtyřmi styčnými výsečemi. Dvouramenné přímočaré schodiště typu L s mezipodestou v jihovýchodním rohu u sakristie vede do prvního patra, kde je nad sakristií prostor depozitáře. Ten je zaklenut jako sakristie valenou klenbou, ale oproti ní je zde šest styčných výsečí. Prostory v úrovni patra po stranách presbytáře slouží také jako depozitáře, jsou zaklenuty valenou klenbou s dvojicí styčných výsečí a mají do prostoru lodi prolomena pravoúhlá okna.

Přízemí hranolové věže na ose kostela má plochý strop, který je však ze všech stran vynesena dvojicí částečných pasů tvořící mírně segmentové vydutí. Předsíně o bočních vchodů na severní a jižní straně věže jsou zaklenuty valenou klenbou se čtyřmi styčnými výsečemi. Z předsíní jsou přístupna hlavní trojramenná přímočará schodiště s mezipodestami, která jsou zaklenuta půlkruhovou valenou klenbou a nad podestami jednoduchou křížovou klenbou. Z obou schodišť je v úrovni druhého patra přístupná empora a z ní kruchta na západní straně hlavní lodi.

Kruchta je podklenutá stlačeným obloukem a stejně tak je i otevřená pasem do prostoru hlavní lodi. Okraj kruchty je vymezen zděným balustrádovým zábradlím. Přístupna je kruchta z empory na severní i jižní straně. V západní stěně kruchty je dvojice valených výklenků, mezi kterými je umístěno mohutné těleso varhanů.

Empora obíhá hlavní loď kostela ze severu a jihu v úrovni druhého patra a je propojená s místnostmi za závěrem presbytáře. Okraj empory je zabezpečen zděným balustrádovým zábradlím. Ve vrcholu oblouků empory jsou štukové mušle. Na severní i jižní straně je zaklenutá pěti poli křížové hřebínkové klenby, která jsou od sebe oddělena půlkruhovými pasy. Místnosti na severu a jihu nad předsíněmi a depozitáři jsou zaklenuty také křížovou hřebínkovou klenbou a do prostoru hlavní lodi mají prolomena pravoúhlá okna. Na tyto místnosti navazují dvě podélné místnosti nad sakristií a depozitářem. V jižní místnosti, která je zaklenuta valenou klenbou se dvěma dvojicemi styčných výsečí, ústí jihovýchodní schodiště. Severní místnost je také zaklenuta valenou klenbou

s šesti styčnými výsečemi. Rozdělení na dvě místnosti je provedeno příčkou, skrze kterou je vstup prostřednictvím falešné dřevěné skříně.

První patro věže je převýšené a jsou zde umístěny zadní mechanické části varhanů. Strop je plochý trémový. Prostor je přístupný průchodem z jižního schodiště.

Druhé patro je přístupné úzkým průchodem se schody z prostor severního schodiště. Tento prostor má také plochý trémový strop, na západní straně je půlkruhově zaklenuté okno hlavního průčelí a do vyšších pater věže vede dvouramenné dřevěné žebříkové schodiště.

Třetí patro věže má na všechny čtyři strany vysoké hrotité otvory, jen na východní straně je zaslepen. Na vnější straně zdiva věže však mají okna půlkruhový záklenek. Na východní straně věže je nad úrovní střechy hlavní lodi pravoúhlé okno. V tomto patře je umístěna dřevěná zvonová stolice se třemi zvony. Čtvrtý, nejmenší zvon, je zavěšený o úroveň výše u vrcholu stolice. V tomto patře jsou na vnější straně nad okny umístěny čtyři ciferníky hodin z roku 1973. Strop je trémový a do dalšího patra vede trojramenné žebříkové schodiště.

Čtvrté patro věže sloužilo jako byt hlásného. Ten je přístupný dveřmi z malé předsínky nad schodištěm. Na všech čtyřech stranách je prolomeno pravoúhlé okno. Naproti dveřím do bytu jsou na východní straně věže nad třemi schodišťovými stupni dveře průchodu na otevřený ochoz kolem obvodu věže. Ochoz je zabezpečený kovovým zábradlím.

Střecha věže kostela má podobu čtyřboké cibulové bání, nad kterou je lucerna se třemi arkádovými oblouky na každé straně. Nad lucernou je další menší čtyřboká cibulová bání a opět lucerna, tentokrát se dvěma oblouky na každé straně. Vrchol věže je zakončen makovicí s křížem. Krytina střechy je měděná plechová. Hlavní loď kostela má valbovou střechu se spádem 25 stupňů a jako krytina je zvolený plech tmavé barvy. Valbovou střechu mají také vyvýšené části západního průčelí s hlavními schodišti. Ty mají střechu se spádem 15 stupňů a stejnou měděnou plechovou krytinu jako má věž. Boční lodi jsou kryty pultovými střechami, které se napojují na valbovou střechu ustupujícího závěru kostela nad sakristií. Tyto střechy mají stejnou plechovou krytinu jako střecha hlavní lodi.

Stavební vývoj: Na místě současného barokního děkanského chrámu stával původní kostel, který zde stál nejspíše od první poloviny 13. století. V této době byl kostel

zasvěcen Matce Boží. O podobě původního kostela, který byl zhotoven nejspíše ještě v románském slohu, není nic známo. Ve 14. nebo 15. století byl kostel přestavěn do podoby gotického trojlodí s věncem kaplí kolem tabernákula. Podle nalezených fragmentů měl kostel vitrážová okna. Dominantou kostela byla mohutná zvonice věž, která byla nazývána Tábora.¹⁸² Věž nepřiléhala ke kostelu, ale stála samostatně umístěna ve hřbitovní zdi kolem kostela, západním směrem k Sezimovu náměstí. Roku 1600 věž Tábora zachvátil požár, jehož příčinou byl úder blesku. Téhož roku započala stavba nové věže, tentokrát již přiléhající k průčelí kostela, která byla dokončena k roku 1609.¹⁸³ Polenskému děkanovi byla roku 1691 vyhověna žádost o rozšíření děkanského kostela. Měly se zbořit postranní zdi a kostel na obou stranách o několik sáhů rozšířit, přičemž by na bocích vznikly vznosné chóry a byla provedena klenba. Práci se měl ujmout neznámý italský stavitel, ale plán rozšíření kostela se nakonec nerealizoval. Roku 1699 kníže Leopold z Ditrichštejna vyhověl děkanovi s jeho prosbou o stavbu nového chrámu. S přípravami na stavbu se začalo s bořením starého chrámu, byl kolem něho zrušen hřbitov a kvůli prostoru bylo odstraněno pět měšťanských domů na náměstí. Stavitelem nového chrámu byl určen Vít z Nového Veselí a plány stavby dodal italský architekt Dominik de Angeli. V létě roku 1700 byly založeny základy a postaveny obvodové stěny a sloupy. Po Vítu z Nového Veselí se stavby ujal Jan Spinetti,¹⁸⁴ Ital s kutnohorským občanstvím. Klenba chrámu byla dokončena roku 1704 a střecha byla prozatím pokryta šindelem. Téhož roku Giacomo Antonio Corbellini začal pracovat na štukátérské výzdobě. Ke Corbellinimu se roku 1707 přidal malíř Luca Antonio Colomba. Po smrti knížete Leopolda roku 1708 se práce na kostele zastavily a spousta jich nebyla zrealizována, včetně odpovídající vnější výzdoby. Stavba byla dokončena roku 1713 a poslední práce ustaly, až když byla o dva roky později pobita střecha věže plechem.¹⁸⁵ Budova sousedního děkanství, tzv. Kaplanka, byla vystavěna roku 1713. Rozsáhlejší opravy proběhly už v padesátých letech 18. století a následně musela být pro svůj špatný stav zbořena věž a roku 1832 postavena nová. V roce 1863 postihlo centrum města požár, kterému padla za oběť i kostelní věž, která se nedlouho po požáru zřítla. Velká rekonstrukce kostela proběhla v letech 1890-1898 pod taktovkou Josefa Šimka. Největší

¹⁸² ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ – PLAŠIL, *Architektonická perla Dietrichsteinů*, s. 130-131.

¹⁸³ MICHÁLKOVÁ, *Děkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie v Polné*, s. 14.

¹⁸⁴ K osobě tohoto architekta a jeho podílu na výstavbě polenského děkanského chrámu viz ŠMÍDOVÁ, Veronika. *Jan Spinetti (de Angelo) a jeho dílo*. Bakalářská práce. Univerzita Karlova. Katolická teologická fakulta. Praha, 2013. s. 26-36.

¹⁸⁵ PLAŠIL, *Historie děkanského chrámu*, s. 14-20.

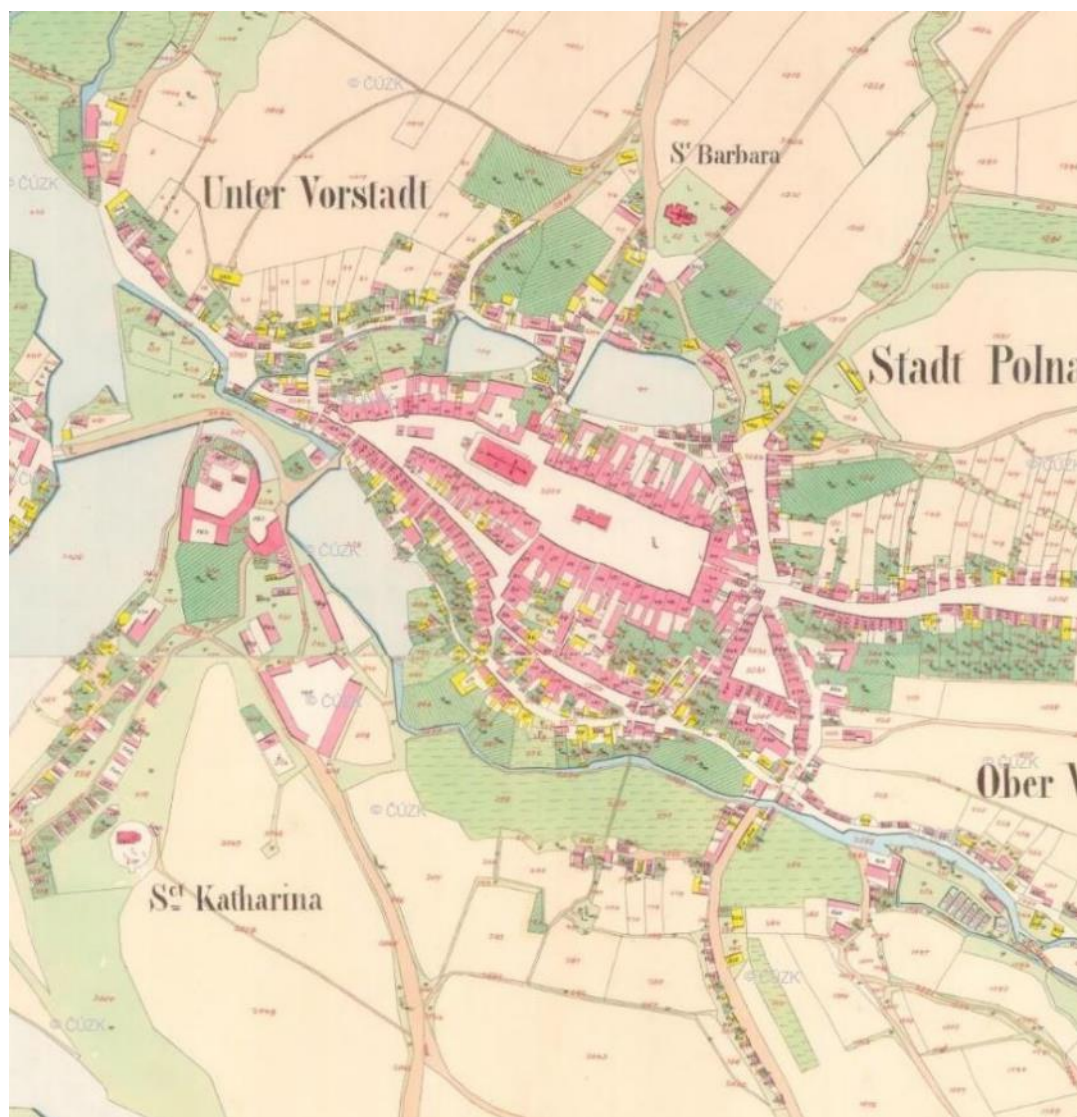
podíl na restaurátorských pracích měla dílna Antonína Suchardy z Nové Paky. Roku 1895 byla podle plánů architekta Františka Schmoranze postavena nová kostelní věž.¹⁸⁶

Potenciál: Většina toho, co víme o podobě původního gotického kostela, pochází z ikonografie nebo archeologických výzkumů. Další bádání by se mělo zaměřit na prohloubení poznání podoby předchozí stavby a zpřesnění rekonstrukce její podoby.

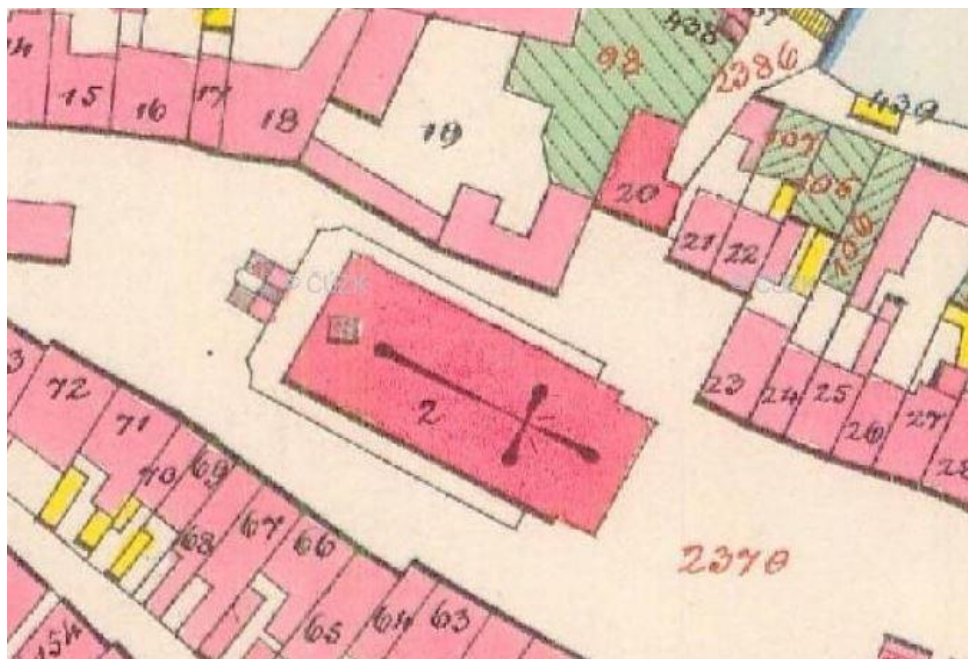
Hodnocení: Děkanský chrám Nanebevzetí Panny Marie je největší dominantou města Polná a svými památkovými hodnotami téměř zastiňuje všechny ostatní významné stavby tohoto města na pomezí Čecha a Moravy. V kontextu sakrálních staveb na bývalém panství Polná-Přibyslav a Pohled všechny ostatní převyšuje nejen svými rozměry, ale také tím, že jako jediná zatím dosáhla na statut národní kulturní památky. Svou barokní architekturou, a především pak bohatou štukovou výzdobou však nemá konkurenci ani v daleko širším kontextu, než v jakém se se svojí prací pohybují.

¹⁸⁶ ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ – PLAŠIL, *Architektonická perla Dietrichsteinů*, s. 2-3.

Plánová dokumentace:

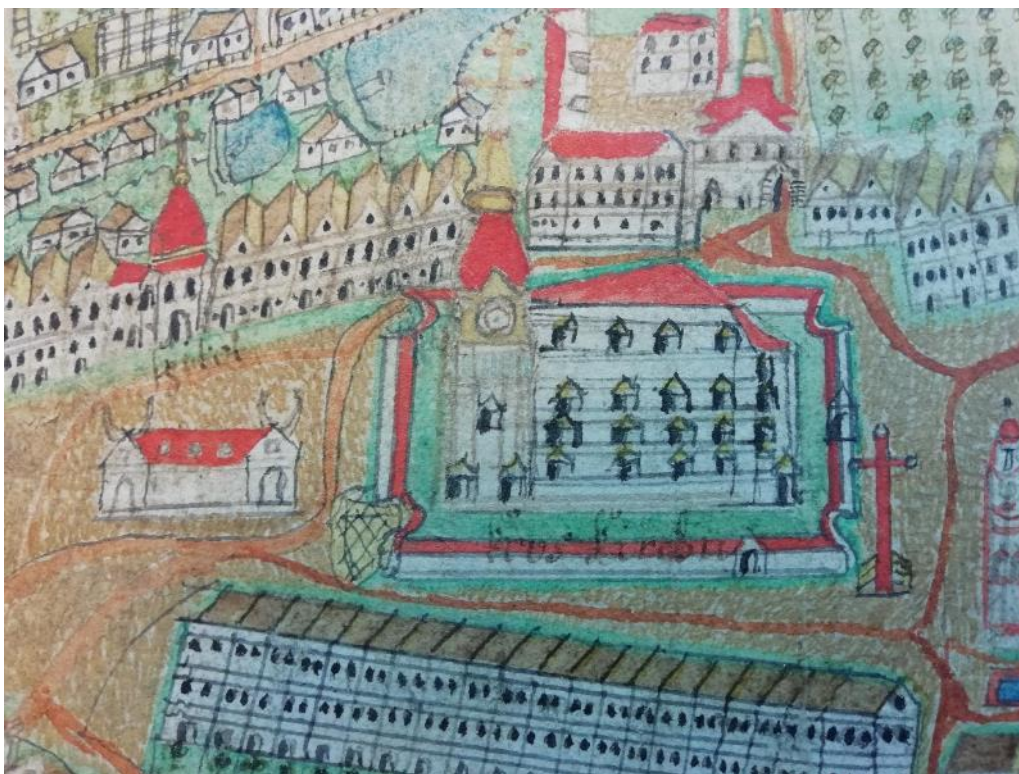
Polná, císařský povinný otisk stabilního katastru, 1838.

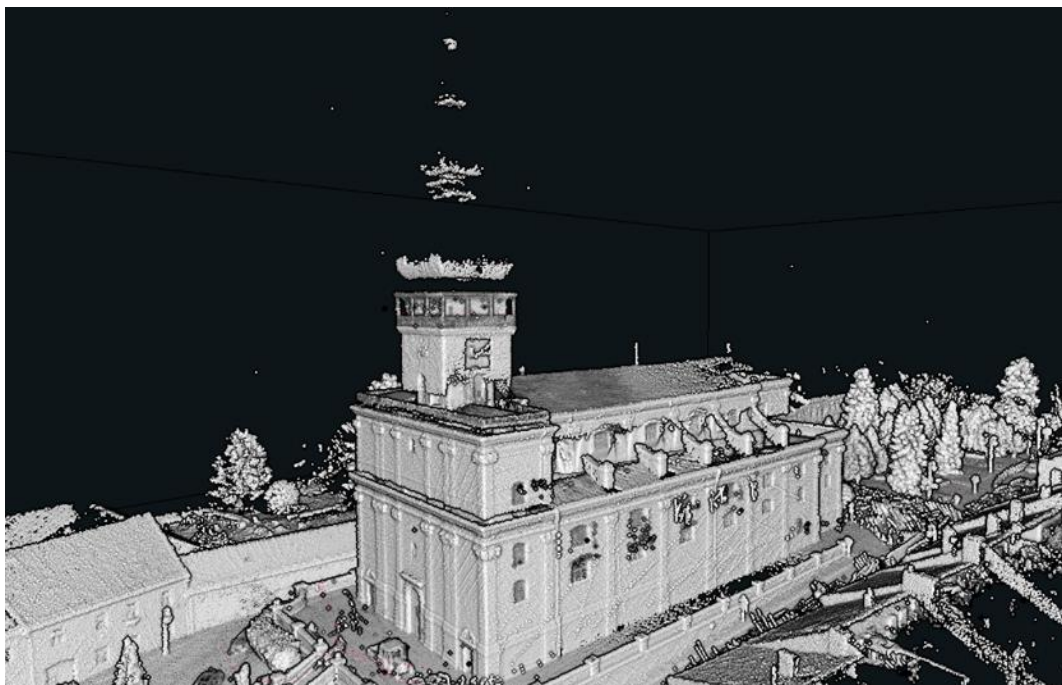
Kostel Nanebevzetí Panny Marie v centru Polné, císařský povinný otisk stabilního katastru, 1838.

Josef Czirnfas Einmoliger, Celková přehledová mapa panství Polná – Přibyslav, výřez s pohledem na město Polná, rukopis, 1786-1802, MZA, F 188, mapa 1.

Josef Czirnfas Einmoliger, Celková přehledová mapa panství Polná – Přibyslav, výřez s pohledem na děkanský chrám Nanebevzetí Panny Marie, rukopis, 1786-1802, MZA, F 188, mapa 1.

Model kostela Nanebevzetí Panny Marie z mračna bodů v programu GeoSLAM Hub.

Výřez z rytiny Jacoba Houfnagela r. 1617
 (v pravém horním rohu původní kostel Matky Boží; převzato z: MICHÁLKOVÁ,
Děkaný kostel Nanebevzetí Panny Marie v Polné, s. 45).

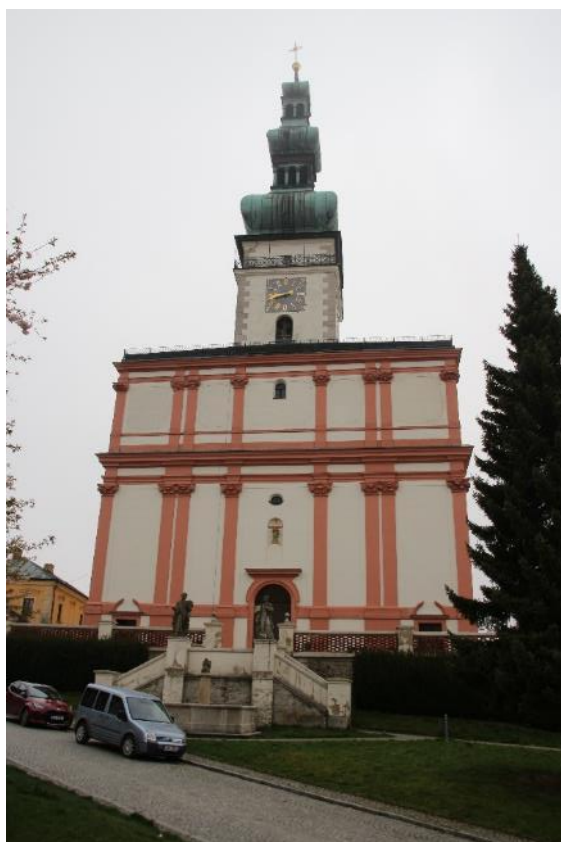

Gotický kostel Matky Boží se starou věží Tábor v představě kaplana Seidla (převzato z:
 MICHÁLKOVÁ, *Děkaný kostel Nanebevzetí Panny Marie v Polné*, s. 46).

Fotografická dokumentace:

Polná, kostel Nanebevzetí Panny Marie, pohled na kostel od jihovýchodu.

Polná, kostel Nanebevzetí Panny Marie, pohled na západní průčelí.

Polná, kostel Nanebevzetí Panny Marie, pohled ze severovýchodu.

Polná, kostel Nanebevzetí Panny Marie, pohled do lodi směrem k presbytáři.

Polná, kostel Nanebevzetí Panny Marie, pohled na kruchtu.

Polná, kostel Nanebevzetí Panny Marie,

Polná, kostel Nanebevzetí Panny

Polná, kostel Nanebevzetí Panny Marie, klenba hlavní lodi.

Polná, kostel Nanebevzetí Panny Marie, pohled na emporu.

Polná, kostel Nanebevzetí Panny Marie,
kompozitní hlavice pilíře.

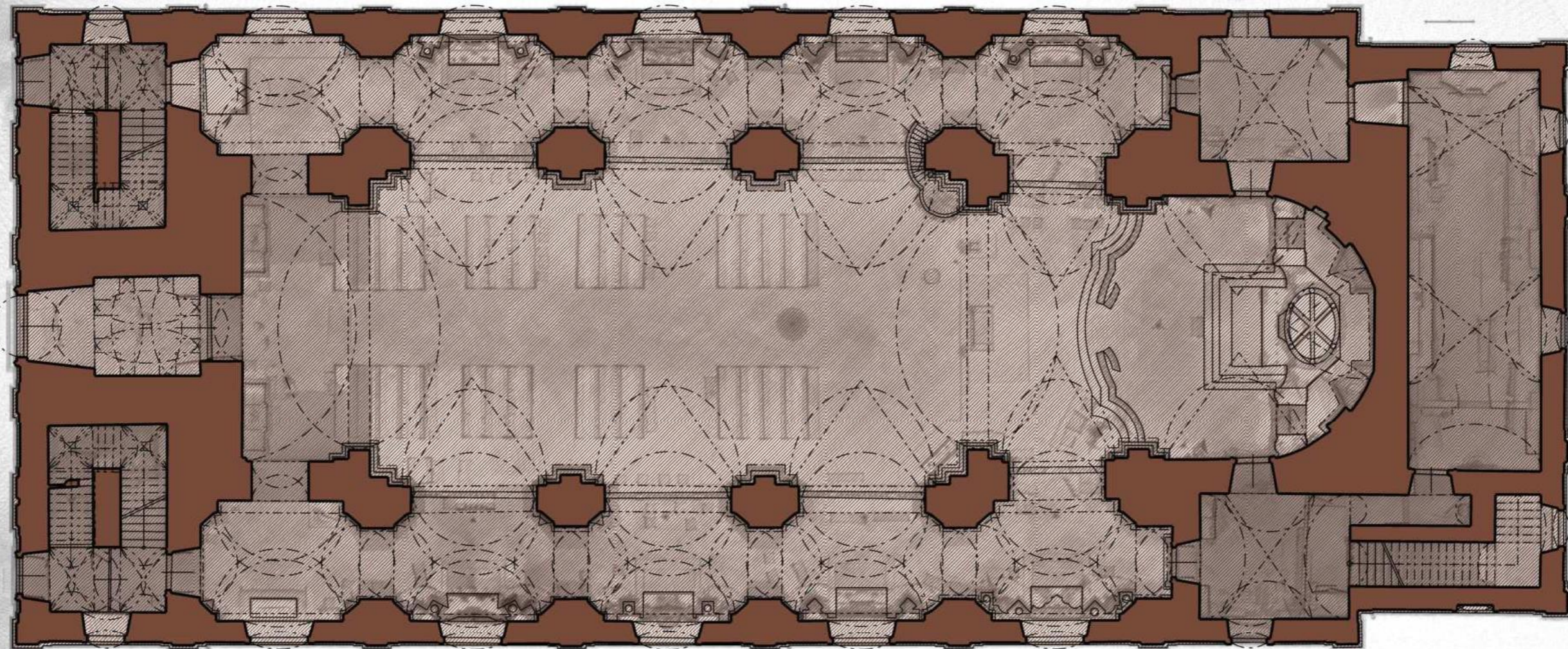
Polná, kostel Nanebevzetí Panny Marie,
štuková výzdoba s andílkou a draperií.

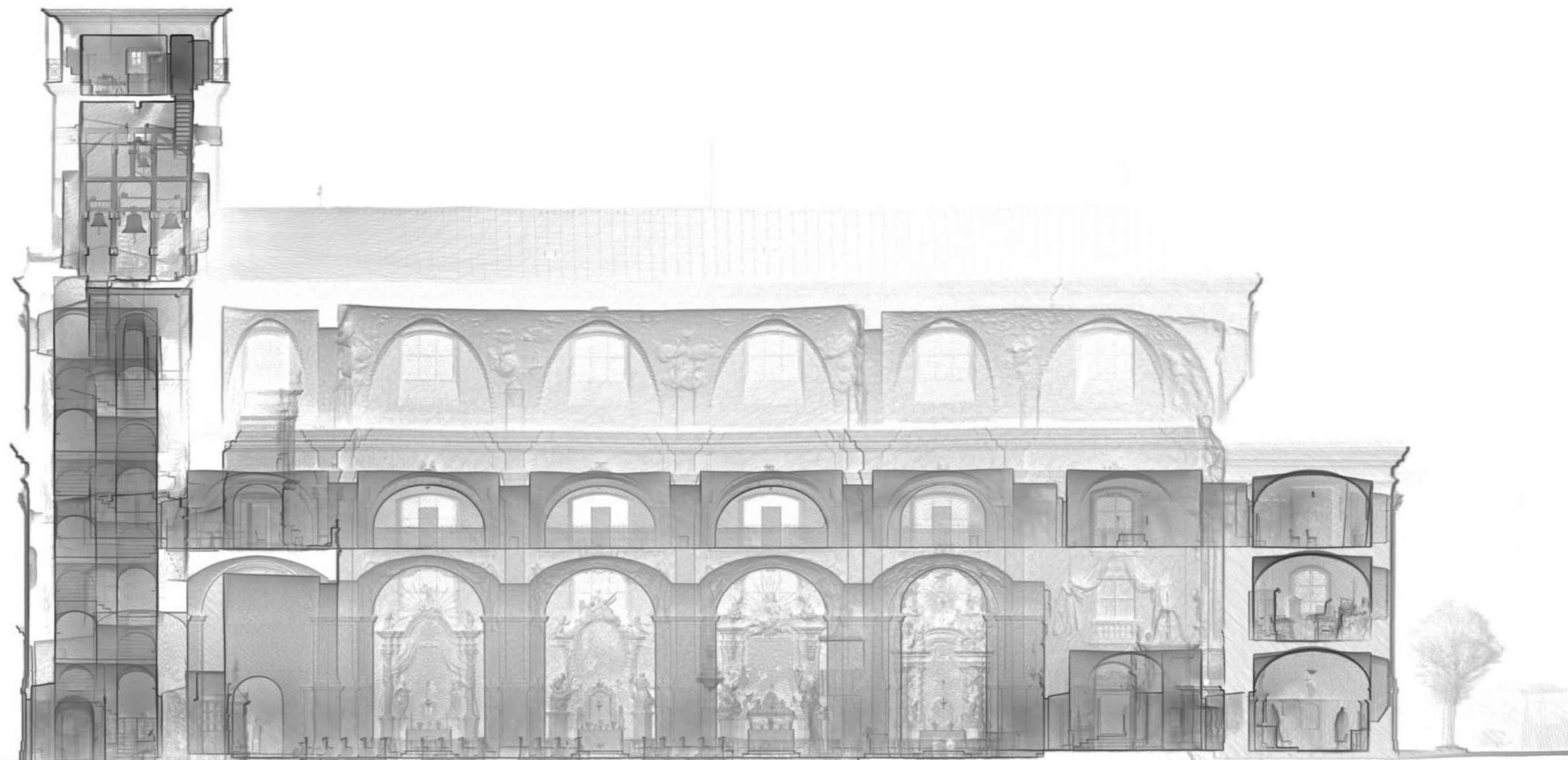
Polná, kostel Nanebevzetí Panny Marie,
štuková výzdoba s andílkou a
rostlinnými motivy.

Polná, kostel Nanebevzetí Panny Marie,
štuková výzdoba plackové klenby
boční lodi.

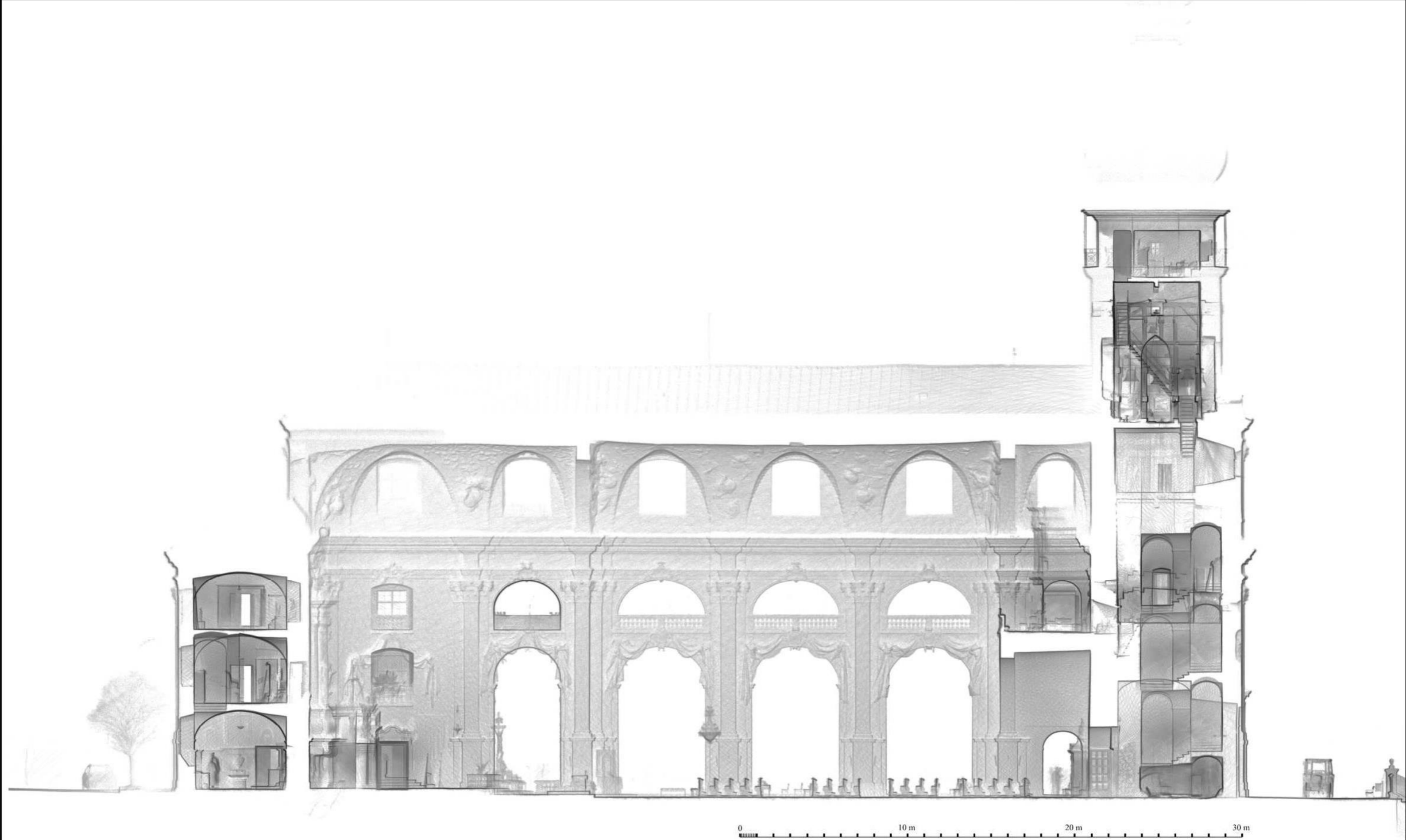

POLNÁ - KOSTEL NANEVZETÍ PANNY MARIE			
SPOJENÝ PŮDORYS V ÚROVNI DVEŘÍ A OKEN VYHODNOCENÍ STAVEBNÍHO VÝVOJE			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	4/2022	MĚŘÍTKO
KRESLIL	Michal Janáček	5/2022	1:200

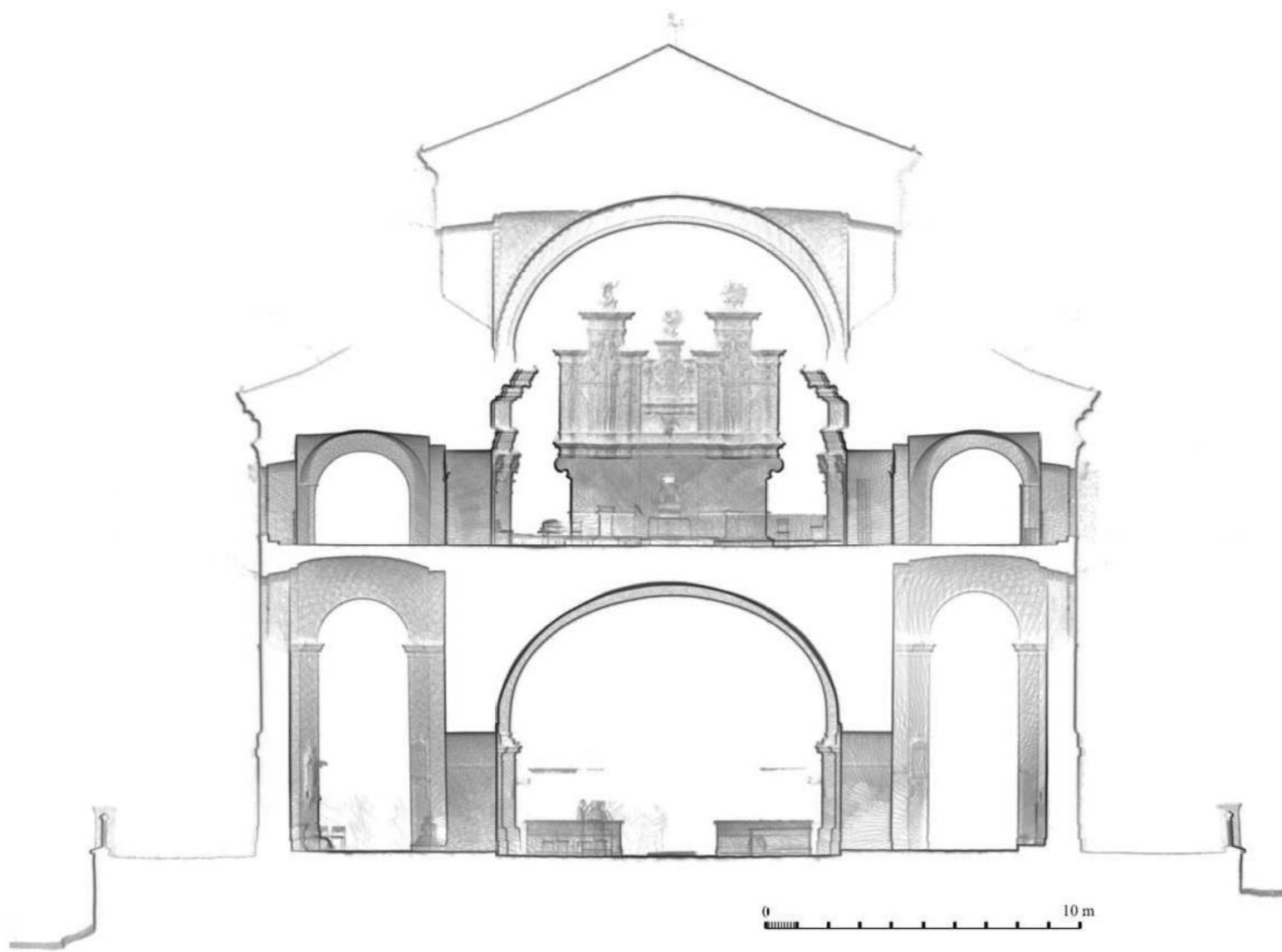
0 10 m 20 m 30 m

POLNÁ - KOSTEL NANEBEVZETÍ PANNY MARIE			
PODÉLNÝ ŘEZ S POHLEDEM NA SEVER			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	4/2022	MĚŘÍTKO 1:200

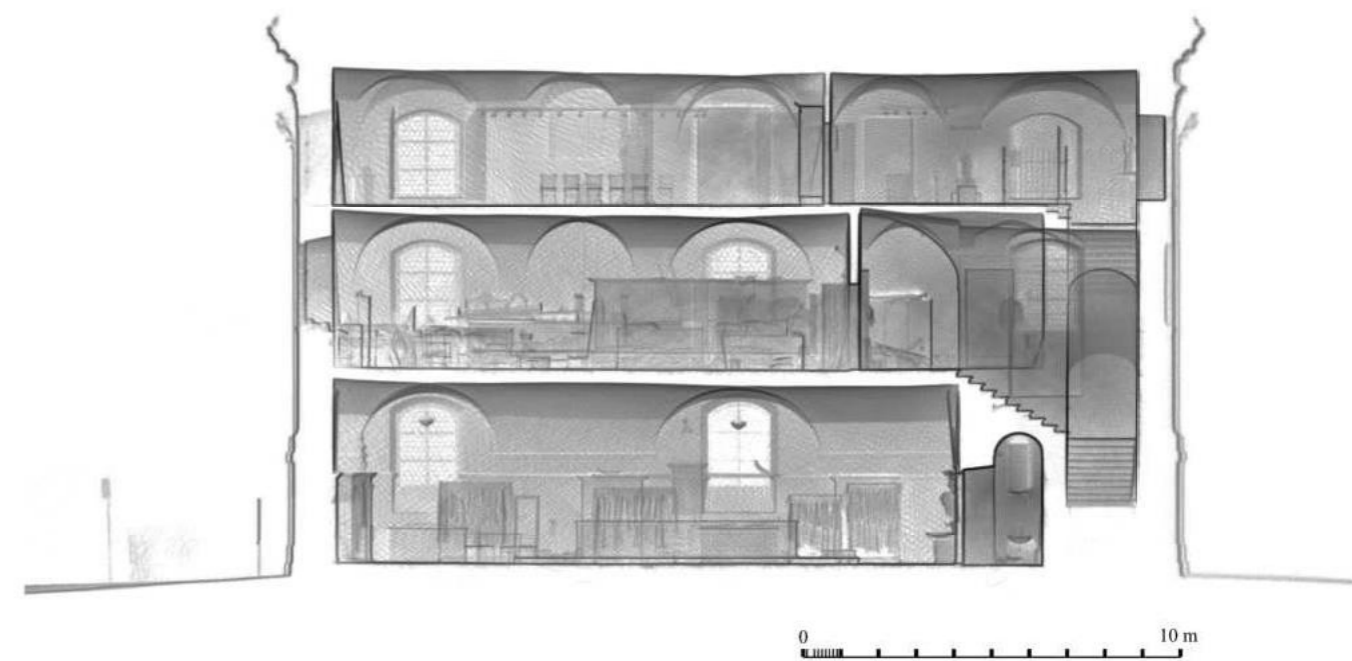

0 10 m 20 m 30 m

POLNÁ - KOSTEL NANEBEVZETÍ PANNY MARIE		
PODÉLNÝ ŘEZ HLAVNÍ LODÍ S POHLEDEM NA JIH VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)		
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	4/2022
		MĚŘÍTKO 1:200

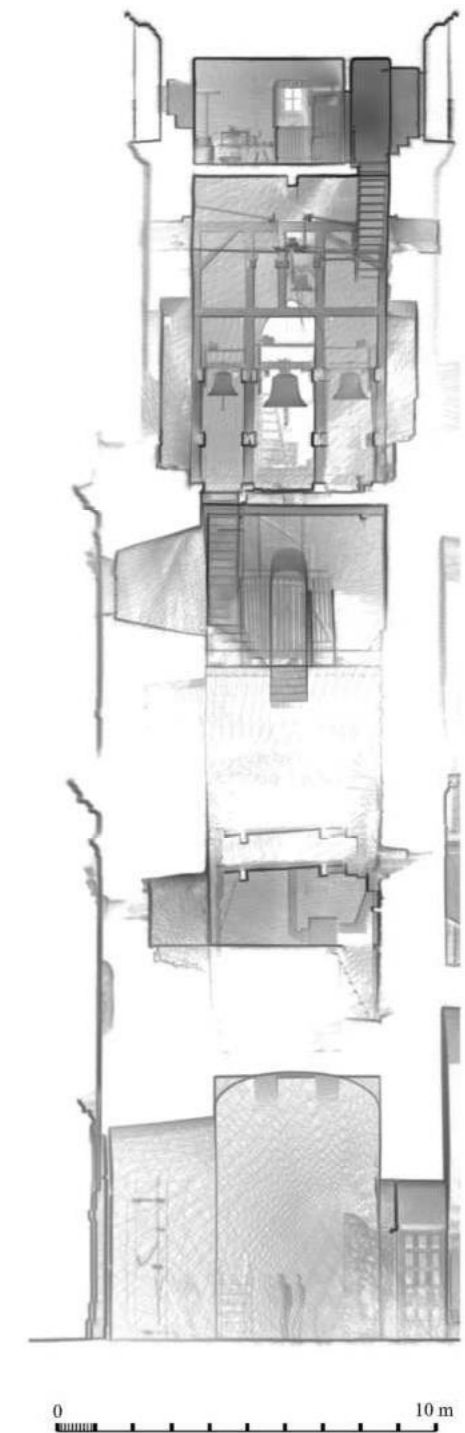
POLNÁ - KOSTEL NANEBEVZETÍ PANNY MARIE			
PŘÍČNÝ ŘEZ S POHLEDEM NA ZÁPAD			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	4/2022	MĚŘÍTKO 1:200

POLNÁ - KOSTEL NANEBEVZETÍ PANNY MARIE			
PŘÍČNÝ ŘEZ SAKRISTII S POHLEDEM NA VÝCHOD			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	4/2022	MĚŘÍTKO 1:200

POLNÁ - KOSTEL NANEBEVZETÍ PANNY MARIE			
PRÍČNÝ ŘEZ VĚŽÍ A SCHODÍSTĚMI S POHLEDEM NA ZÁPAD			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	4/2022	MĚŘÍTKO 1:200

POLNÁ - KOSTEL NANEBEVZETÍ PANNY MARIE			
ŘEZ VĚŽÍ S POHLEDEM NA SEVER			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	4/2022	MĚŘÍTKO 1:200

5.4. Kostel sv. Kateřiny v Polné

Patrocinium: sv. Kateřina

Nadmořská výška lokality: 515 m. n. m.

Rozměry stavby: délka 25 m, šířka 11 m, výška 16 m (věž 28 m)

Nejstarší zmínka o kostelu: Nejstarší zmínka o kostelu sv. Kateřiny je z roku 1378, kdy je jmenovaných šest kněží a jeden z nich má sloužit v novém kostele, který hodlá Ješek Ptáček z Pirkštejna založit.¹⁸⁷

Příslušnost v rámci církevní správy: Arcidiecéze pražská (2. pol. 14. st. – děkanát německobrodský, vikariát ledečský, 1701 – vikariát polenský, 1722 – vikariát německobrodský), 1784 – diecéze královehradecká (vikariát německobrodský/havlíčkobrodský).¹⁸⁸

Statut: filiální k původnímu gotickému kostelu Matky Boží, od 18. st. k děkanskému chrámu Nanebevzetí Panny Marie

Farnost: Brzkov, Dobrouťov, Hrbov, Janovice, Nové Dvory, Polná (děkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie, filiální kostely sv. Kateřiny, sv. Barbory a sv. Anny), Skryšov, Věžnice, Záborná

Podací právo: Od 1378 – páni z Pirkštejna, 1463 – páni z Kunštátu, 1467 – páni z Lípy, 1468 – páni z Kunštátu, 1468 – páni ze Šternberka, 1479 – páni z Kunštátu, 1515 – páni z Lípy, 1538 – páni z Valdštejna, 1571 – páni z Hradce, 1597 – páni ze Šenfeldu, 1623 – páni z Ditrichštejna.¹⁸⁹

Kategorie ochrany: Kulturní památka (ze dne 12. 12. 1972), ochranné pásmo městské památkové zóny

Situace kostelního areálu: Areál kostela sv. Kateřiny se nachází na kopci v předměstí zvané Kateřinov, jižně od centra města. Pod kopcem na západní straně se rozprostírá rybník Peklo. Kostel je obklopen ze všech stran malým hřbitovem. Ten je ohraničen

¹⁸⁷ KURKA, *Archidiakonáty Kouřimský*, s. 76.; ČEJKA, *Polná 1242-1992*, s. 34.

¹⁸⁸ KUČA, *Města a městečka V*, s. 374.; BAUEROVÁ, Milada. *Farní úřad církve římskokatolické Havlíčkova Borová: 1731-1949*. MZA Brno – SOkA HB, Inventář (NAD 986), Havlíčkův Brod, 1961.; HLEDÍKOVÁ – JANÁK – DOBEŠ, *Dějiny správy*, s. 193.

¹⁸⁹ PŮŽA, *Kronika přibyslavská*, s. 110-111.; ŠKARYD, *Přehled držitelů polenského panství*, s. 1-3.

kruhovou zděnou hřbitovní zdi. Kruhový průběh zdi je narušen jen obdélným výstupkem na jižní straně, v němž je umístěn jeden z nejhonosnějších pomníků hřbitova.¹⁹⁰ Ve východní části hřbitova je vystavěna secesní hrobka čtvercového půdorysu.

Kostelní areál se hřbitovem je přístupný dvěma branami. První z nich se nachází na severní straně zdi a je přístupná rovnou dlážděnou pěšinou. Druhá je umístěna na straně jižní po pravé straně výstupku v ohradní zdi. K této bráně vede úzká silnice. Celý kostelní areál je obklopen stromovým parkem, který kostel sv. Kateřiny převážně skrývá před zraky z dálky, a to i přes jeho umístění v nejvyšším bodě města.¹⁹¹

Dispozice stavby: Jednolodní orientovaný kostel s pětibokým presbytářem, který je opatřen čtyřmi odstupňovanými opěráky. Presbytář zaklenut křížovou klenbou se dvěma cípy hvězdicové žebrové klenby v závěru. Mezi presbytářem a lodí vítězný lomený oblouk. Loď kostela je obdélná s plochým rákosovým stropem. V západní části lodi se nachází kruchta, na kterou vede pravotočivé schodiště umístěné v jihozápadním rohu lodi. Do kostela vedou dva vchody. Jeden vchod je umístěn ve dvou třetinách jižní stěny lodi a druhý vchod se nachází uprostřed západního průčelí. Loď s presbytářem jsou zastřešeny sedlovou střechou s námětky. Mezi presbytářem a lodí je nad vítězným obloukem umístěna šestiboká věžička.

Popis a rozbor stavby: Pětiboký presbytář protáhlejšího tvaru je zaklenut křížovou klenbou a dvěma cípy hvězdicové žebrové klenby v závěru. Žebra klenby mají hruškovitý průřez a jsou vynášena šesti konzolami, z nichž dvě v závěru jsou kružbové. Ve středu klenby je svorník s vytesaným znakem ostrve, který odkazuje na pány z Lipé.¹⁹² Zvenčí čtveřice opěráků s kosinou a armováním, v jejichž polovině se nachází zkosený ústupek. Opěráky sahají do tří čtvrtin výšky zdiva presbytáře. Nejspodnější část opěráků, která je tvořena jedním velkým kvádrem, je také odstupněna. Kosina i střední ústupek jsou oplechovány. V závěru presbytáře je trojice vysokých gotických oken zakončených lomeným obloukem. Okna jsou vyplněna kamennou pseudogotickou kružbou s barevnými vitrážemi. Pod oknem v závěru presbytáře je půlkruhově zakončená nika. Pod severním oknem nalevo je umístěno mírně zahrocené sanktuárium s profilovanými

¹⁹⁰ Hrob patří Karlu Varhánkovi (1829-1900), polenskému občanovi, významnému podnikateli a mecenáši. Viz PRCHAL, *Polná*, s. 160.; ČEJKA, *Polná 1242-1992*, s. 207.

¹⁹¹ Park byl na kopci kolem kostela vysázen roku 1874 a byl pojmenován „*Bruckův sad*“ po řediteli velkostatku Polná-Přibyslav. Viz PRCHAL, Jan. *Polná v 19. století*. Polná, 2005. s. 40.

¹⁹² POCHE, *Umělecké památky Čech 3*, s. 132.; RÉRYCH, Břetislav. Kostelík sv. Kateřiny v Polné. In: *Časopis společnosti přátel starožitností 17*. č. 4, 1909, s. 159.

rohy, které je ve svém vrcholu zakončeno jednoduchou fiálou. Vnitřní prostor sanktuáře je pravoúhlý. V horní polovině je malovaný veraikon. V jižní stěně je obdélný výskově orientovaný výklenek s dřevěným obložením.

Lod' je od presbytáře oddělena hrotitým vítězným obloukem, který se v horní polovině rozestupuje. Strop lodi je plochý rákosový. V jižní stěně lodi jsou dvě vysoká lomená okna opět vyplněna pseudogotickou kružbou. Mezi dvojicí oken se nachází jižní vstup do lodi v podobě gotického lomeného portálku s jednoduchým vyžlabením, který je opatřen kovanou mříží. Samotný hrotitý portál je umístěn v půlkruhovém výklenku. Naproti jižním oknům jsou v severní stěně lodi stejná hrotitá okna s kružbou. U západního okna severní zdi lodi je u jeho pravé strany malé původní hrotité okno s jednoduchou kamennou kružbou, jehož průběh je narušen novějším oknem větším.¹⁹³ U východního okna nalevo je náznak stejného zazděného původního okna, z něhož je vidět fragment kružby. Umístění vchodu a jižních i severních oken v pravé polovině lodi nasvědčuje tomu, že západní část lodi byla dodatečně rozšířena. Rozšířená část odpovídá asi jedné třetině současné délky lodě. V západním průčelí lodi je umístěn druhý vstup do kostela, tvořený lomeným kamenným portálkem širších rozměrů než u portálku v jižní stěně lodi. Portálek má zkosenou hranu, ale jinak nemá složitější profilaci. Stejně jako v případě jižního vstupu je i západní vstup opatřen kovanou mříží. Tento vstupní otvor je umístěn nepatrně blíže k pravé straně průčelí, tedy k jihozápadnímu nároží kostela. Lehká asymetrie západního vstupu je znát především v návaznosti na okno umístěné nad tímto vstupem. Okno se nachází přibližně v polovině výšky průčelí a má segmentový záklenek. Nad tímto oknem je v horní části štítu umístěno malé kruhové okénko prosvětlující prostor krovu. Jihozápadní a severozápadní nároží kostela je armováno kamennými kvádry. Boční oltář v jihovýchodním koutu lodi má ve své straně zazděný náhrobek s aliančním erbem Jana Bočka z Kunštátu a jeho manželky Kunhuty, rozené z Pernštejna.¹⁹⁴ V západní části lodi je umístěna kruchta přístupná z pravotočivého schodiště umístěného v jihozápadním koutu lodi.

Zděná kruchta je umístěna v západní části lodi a je vynesena pasem tvaru stlačeného oblouku. Zdivo kruchty je členěno sdruženými a svazkovými pilastry, které vynášejí římsu a zděnou poprsnici. Půdorysně je kruchta mírně zvlněná a její střední část vystupuje do prostoru lodi. Prosto pod kruchtou je zaklenut valenou půlkruhovou klenbou

¹⁹³ Výška nového okna je 2,8 m, původní okno má výšku 1,3 m.

¹⁹⁴ Viz RĚRYCH, *Kostelík sv. Kateřiny*, s. 162.

s dvojicí pětibokých výsečí u západní stěny. Paty výsečí jsou po stranách západního vchodu vyneseny pilastry s profilovanou hlavicí. Schodiště na kruchtě je umístěno v jihozápadní koutu lodi, je dřevěné pravotočivé a od prostoru pod kruchtou je odděleno zděnou příčkou. Na kruchtě je u severní zdi umístěno dřevěné žebříkové schodiště stoupající směrem k jihu, které vede do podkroví.

Hambalkový krov kostela je složen z plných vazeb dvou různých typů. Jedny plné vazby mají podobu ležaté stolice s dlouhými šikmými pásky, které se protínají ve stylu ondřejského kříže a na koncích jsou začepovány do protějších krokví. V těchto vazbách je dvojice středních vaznic, z nich výše položená je v podélném směru podepřena krátkými pásky. V příčném směru je dvojice hambalků a rozpěra. Sloupky ležaté stolice mají patní stojku. Druhý typ plné vazby je tvořen středním sloupkem s šikmými klasovými vzpěrami. Sloupek podpírá dvojici vaznic, které jsou v podélném směru vyneseny pásky. Pásky jsou dlouhé a jejich protnutí tvoří ondřejské kříže, které v podélném směru plní funkci zavětrování. V této vazbě vychází z krokví šikmé vzpěry na způsob pásků, kříží se se vzpěrami klasovými a jsou zakončeny vysoko ve středním sloupku. Krokve této vazby jsou opatřeny patními stojkami. Oba typy vazeb se pravidelně po jedné vazbě střídají, jejich prvky jsou vzájemně propleteny, ale mohou plnit funkci dvou samostatných krovů. Dendrochronologickou metodou je krov kostela nad lodí datovaný k roku 1670/71.¹⁹⁵ Spoje jsou nejčastěji na rybinu a zajištěny dřevěnými kolíky. Tesařské značky mají podobu praporků a římských číslic.

Lod' je zastřešena sedlovou střechou s námětky se šindelovou střešní krytinou. Presbytář má stejně jako lod' sedlovou střechu, ale oproti střeše lodi má níže položený hřeben. Střecha presbytáře je tvořena stejnou šindelovou krytinou. Nad vítězným obloukem mezi lodí a presbytářem je umístěna šestiboká zvonička s jehlanovou střechou, která je jako střecha lodi pobita šindelem.

V presbytáři i lodi byly objeveny původní dochované fresky z 15. století. V horní části sanktuária v presbytáři byla odkryta malba Kristovy hlavy. Stěny presbytáře byly nadále pokryté velkými freskami, které pravděpodobně zobrazovaly výjevy ze „*Života Kristova*“. Z těchto maleb se dochovala jen část u stropu, která zobrazuje zvláštní architekturu, která by mohla symbolizovat kupříkladu Jeruzalém. Špalety oken byly

¹⁹⁵ Datace krovu pochází z výzkumu společnosti Dendrolab Brno a je dostupný v databázi datovaných objektů na webových stránkách Dendrochronologie.cz viz Databáze datovaných objektů. *Dendrochronologie.cz* [online]. [cit. 2022-05-21]. URL: <http://dendrochronologie.cz/cs/databaze/>.

vyzdobeny medailonky svatých, na žebrech klenby se našly krabaté listy, vlnovky, větvičky a malované drahokamy a ve spodní části stěny červený gotický koberec a jiné nerozeznatelné tapety. Na jižní stěně lodi pokračovaly výjevy jako „*Bičování*“, „*Trním korunování*“ a „*Posmívání Kristu*“. Malby na severní straně lodi jsou poškozeny více, ale na horní části stěny se dochovaly výjevy z legendy o sv. Kateřině a nalevo od ní postava sv. Jiří. Novější fresky, z přelomu 16. a 17. století, jsou dílem Jiříka Jircháře, majitele gruntu na jednom z polenských předměstí. Jeho malby jsou dochované nad vítězným obloukem a znázorňují „*Zmrtvýchvstání páně*“ a postava „*chronose*“ s přesýpacími hodinami.¹⁹⁶

Ve stěnách kostela jsou z vnější strany zazděny tři staré náhrobky. Dva na straně jižní, které pocházejí z let 1692 a 1705. Třetí náhrobek se nachází na straně severní a je ze 16. století.¹⁹⁷ Ke zdi kostela, mezi dvěma jižními opěráky presbytáře, je přizděn mladší náhrobek z 20. století. V jihovýchodním nároží lodi, tedy v místě, kde se loď stýká s presbytářem, je umístěna malá nika s půlkruhovým záklenkem, v které je umístěn kovový kříž.

Stavební vývoj: Kostel sv. Kateřiny prošel několika fázemi stavebního vývoje a oprav. Místní lidová tradice zasazovala původ kostela až do 11. nebo 12. století.¹⁹⁸ Kostel je však doložitelný až ve 14. století. Dokladem je nám vytesaný znak ostrve pánů z Lipé na svorníku klenby v presbytáři, podle kterého se původ kostela datuje lety 1378/89, kdy byla Polná ve vlastnictví Jana Ptáčka z Pirkštejna.¹⁹⁹ Není ale jasné, jestli část kostela nestála již v první polovině 14. st.²⁰⁰

¹⁹⁶ O dochovaných malbách napsal v době odhalování fresek na počátku 20. století Břetislav Rérych, místní historik, svoji studii viz RĚRYCH, *Kostelík sv. Kateřiny*, s. 158-169.

¹⁹⁷ POCHÉ, *Umělecké památky Čech 3*, s. 132.

¹⁹⁸ Takový odhad datace podává například roku 1897 František Poimón viz POIMON, *Polná*, s. 86-87., nebo KAFKA, Josef. *Českomoravská vysočina. Kafkův ilustrovaný průvodce po Království českém*. Praha, 1908. s. 109.; Jak však roku 1909 správně napsal Břetislav Rérych, není možné, aby první francouzské gotické stavby měly stoletého předchůdce v podobě kostelíku v Polné. Viz RĚRYCH, *Kostelík sv. Kateřiny*, s. 158-159.

¹⁹⁹ KUČA, *Města a městečka V*, s. 376.

²⁰⁰ Dosavadní literatura není jednoznačně shodná v tom, jaké části kostela jsou nejstarší, a tedy co bylo první stavební fází. Jedním možným výkladem je, že nejstarší částí kostela je presbytář, který před výstavbou kostela již sloužil jako kaple a k němu byla později přistavěna loď. O této možnosti se zmiňují: POIMON, *Polná*, s. 87.; RĚRYCH, *Kostelík sv. Kateřiny*, s. 158.; Druhým, a nejspíše pravděpodobnějším výkladem je, že loď byla postavena v první polovině 14. století, ještě před vystavěním presbytáře v poslední čtvrtině 14. století (anebo současně s ním). Tuto teorii stavebního vývoje zastávají: KUČA, *Města a městečka V*, s. 376.; LÍBAL, Dobroslav. *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*. Praha, 2001. s. 343.

Roku 1488 byla loď rozšířena asi o jednu třetinu. V letech 1592-1593 byla kolem kostela se hřbitovem vystavěna ohradní zeď. Pokud bylo součástí kostelního areálu i nějaké opevnění, bylo pravděpodobně v těchto letech zbořeno. V roce 1605 nechal majitel panství Hertvík Žejdliz ze Schönfeldu kostel opravit. Kostel byl také znovu vymalován a zachovalo se i jméno onoho malíře. Během třicetileté války byl roku 1647 kostel vypálen Švédy. Obnovení se kostel dočkal roku 1658. Panský sládek nechal na vlastní náklady roku 1683 zhotovit hlavní oltář a dal také opravit obraz sv. Kateřiny. O tři roky později byl hejtmanem panství pořízen boční oltář Panny Marie se sochou krále Davida, který byl umístěn na evangelijní, tedy severní, straně lodi. Dalším rokem byl pořízen i druhý boční oltář, tentokrát sv. Josefa se sochou evangelisty Lukáše, který byl na jižní straně lodi umístěn zásluhou polenského primátora. Roku 1688 byla postavena baňatá věžička pro zavěšení dvou zvonků. Začátkem 18. století započala výstavba chrámu Nanebevzetí Panny Marie na místě původního gotického kostela, a tak se hlavní bohoslužby dočasně přesunuly do kostela sv. Kateřiny. Když roku 1720 hrozilo zřícení kostela, tak vstoupila v plán kompletní barokní přestavba, ke které nakonec nedošlo. Místo toho byl postaven nový kostel sv. Barbory na druhé straně města. Nejspíše v této době byla v kostele sv. Kateřiny zhotovena zděná kruchta. Roku 1785 byl kostel během josefských reforem zrušen. Odkoupil ho však majitel panství kníže Karel z Ditrichštejna a kostel začal být využíván jako skladiště chmele. 1794 byl rok, kdy byl kostel darován městu, byl znovu obnoven a nově vysvěcen. V roce 1834 byla opravena prejzová krytina kostela a v témže roce byla ke kostelu zřízena křížová cesta o 14 zastaveních. Roku 1845 se začal rozestupovat vítězný oblouk a praskat i zdi presbytáře, a tak se rozhodlo ulehčit kostelu snětím těžké prejzové krytiny z lodi. Na loď byla umístěna krytina šindelová, na presbytáři však prejzy zůstaly. O rok později, tedy roku 1846, byl kostel uzavřen z důvodu špatného stavu, kdy byl prkenný strop prohnílý, v presbytáři z klenby spadlo celé žebro a hrozilo zřícení. Započala rekonstrukce kostela, při které se zazdily severní okna lodi a nechaly se vybourat nové, byl opraven strop, vítězný oblouk stažen kleštěmi, kostel vybílen a opatřen novými lavicemi. Tyto opravy byly dokončeny roku 1857 a kostel byl slavnostně znovu vysvěcen. V roce 1869 byl v kostele zhotoven nový rákosový strop. Sešlá věžička byla roku 1873 sesazena a nahrazena novou pokrytou šindelem, která byla navržena místním učitelem Antonínem Klusáčkem a zhotovena tesařským mistrem Karlem Fialou. Kopec kolem kostela byl roku 1874 vysázen stromy, a tak zanikl pohled na kostel ze širokého okolí. V následujících letech byly postupně vykonány další úpravy jako opatření kostela hromosvodem, snížení prahů, vytrhání dlažby, která byla nahrazena

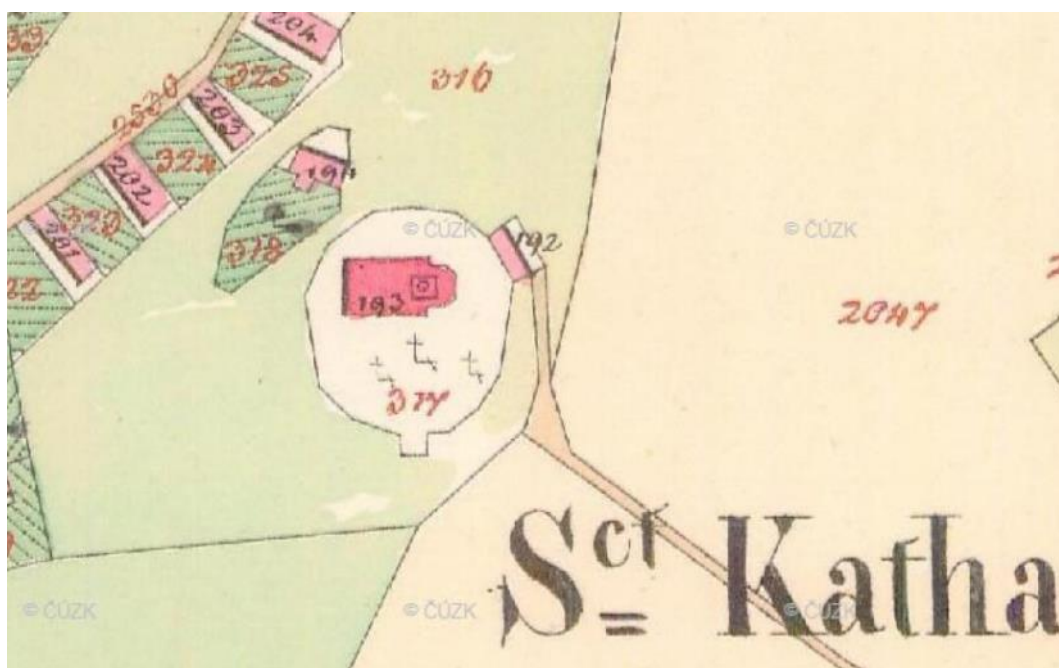
šamotkami, byly opraveny boční oltáře ze 17. století a byly zhotoveny pseudogotické okenní kružby. V letech 1906-1910 byly objeveny a následně odhalovány plochy fresek v presbytáři i lodi. Při opravách a pokrytí střechy novým šindelem v roce 1937 byly v plechové báni věžičky nalezeny dokumenty o opravách kostela, které sem byly vloženy roku 1873. V roce 1977 byla střecha pokryta plechovou krytinou. Od roku 2018 se u střechy kostela sv. Kateřiny postupně přecházelo zpět na krytinu šindelovou.²⁰¹

Potenciál: Historie kostela a jeho stavební vývoj je poměrně dobře známý, což nenechává moc možností pro další bádání. Nabízí se možná jen hlubší ikonografický rozbor freskové výmalby kostela.

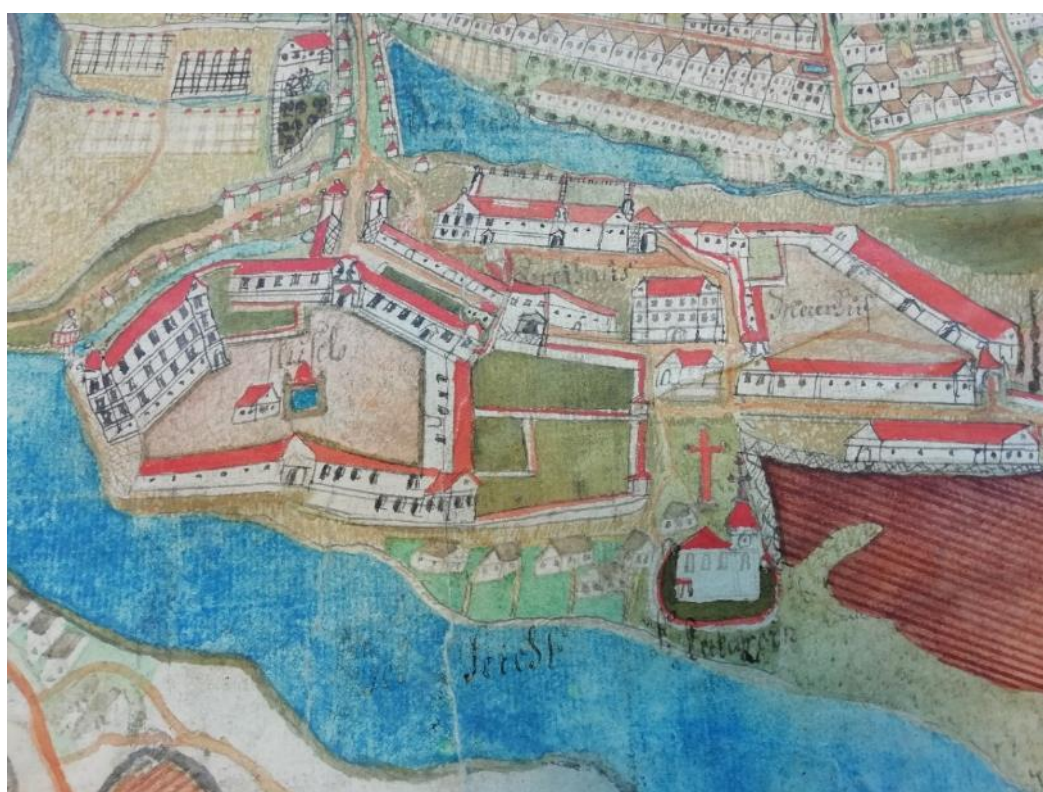
Hodnocení: Kostel sv. Kateřiny v Polné je nejstarší stavbou města. Stavba ze 14. století má protáhlý pětiboký presbytář, který je zaklenutý netypicky jedním polem křížové klenby a dvěma cípy klenby hvězdicové v závěru. V presbytáři se dochovalo také gotické sanktuárium. Stavba je významná svojí bohatou freskovou výzdobou z 15. století a přelomu 16. a 17. století. Zvláštní je také řešení krovu nad lodí, který je barokního stáří a kde se proplétají dva odlišné soběstačné krovy. Svojí historickou a uměleckou hodnotou je kostel sv. Kateřiny na městském vrcholu Kateřinov nejvýznamnější dochovanou gotickou památkou města. Krytina je v současné době již vyměněná za šindelovou a v kostele probíhá další rekonstrukce. Stáří kostela se na stavbě projevilo širokým rozestoupením vítězného oblouku a zdíva lodi. Na všech stranách kostela navíc opadáva omítka.

²⁰¹ O stavebním vývoji kostela od jeho počátku do přelomu 19. a 20. století viz RÉRYCH, *Kostelík sv. Kateřiny*, s. 158-169.; POIMON, *Polná*, s. 86-89.; POCHE, *Umělecké památky Čech 3*, s. 132.; Studie o dokumentech nalezených během oprav střechy v roce 1937 viz ŠKARKOVÁ, Eliška. Dobové doklady v makovici kostelíka sv. Kateřiny. In: *Polensko: kulturněhistorický a vlastivědný sborník*. Polná: Klub za historickou Polnou, roč. 1, č. 1, 1938. s. 13-18.; Opatření střechy plechovou krytinou v roce 1977 viz PRCHAL, *Polná*, s. 41.

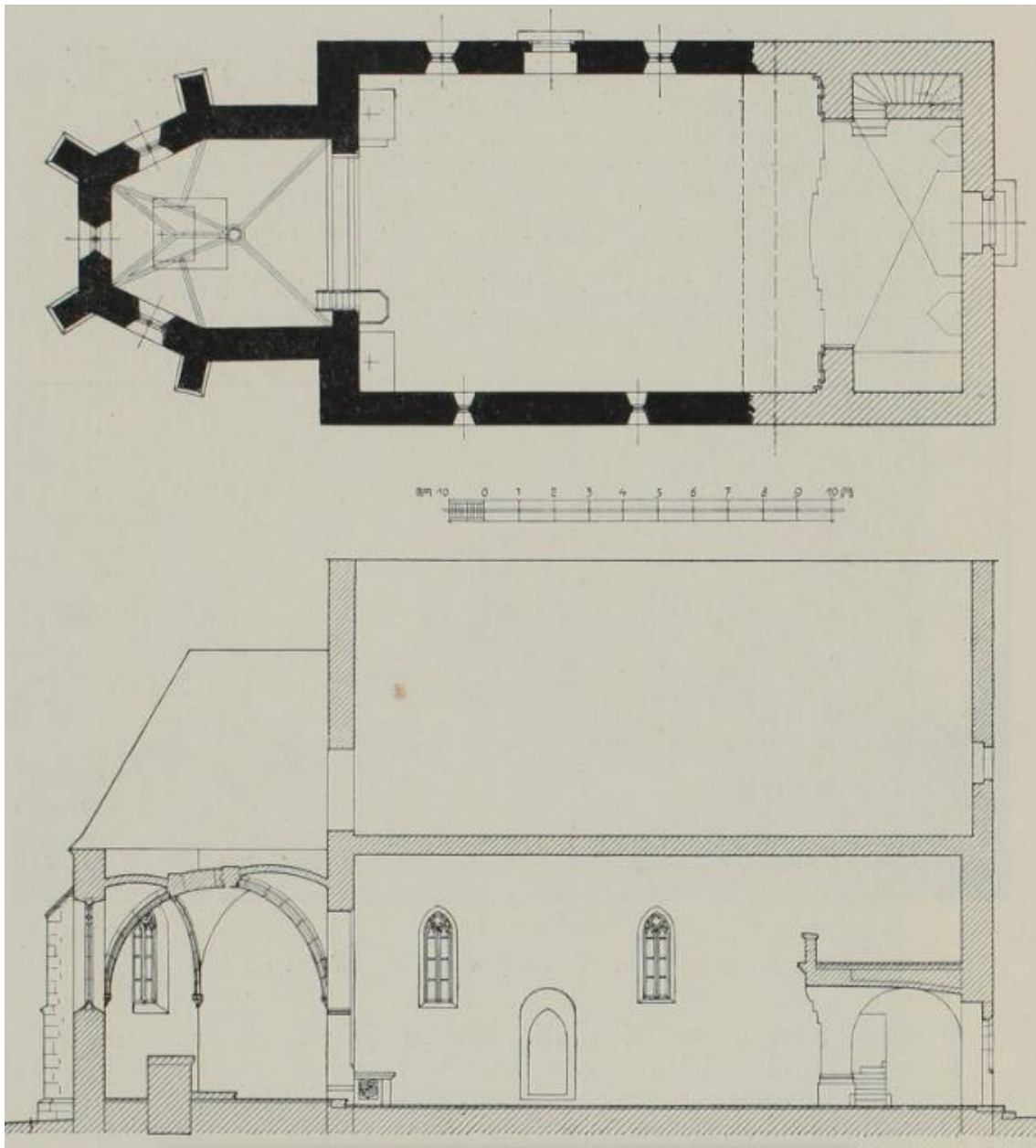
Plánová dokumentace:

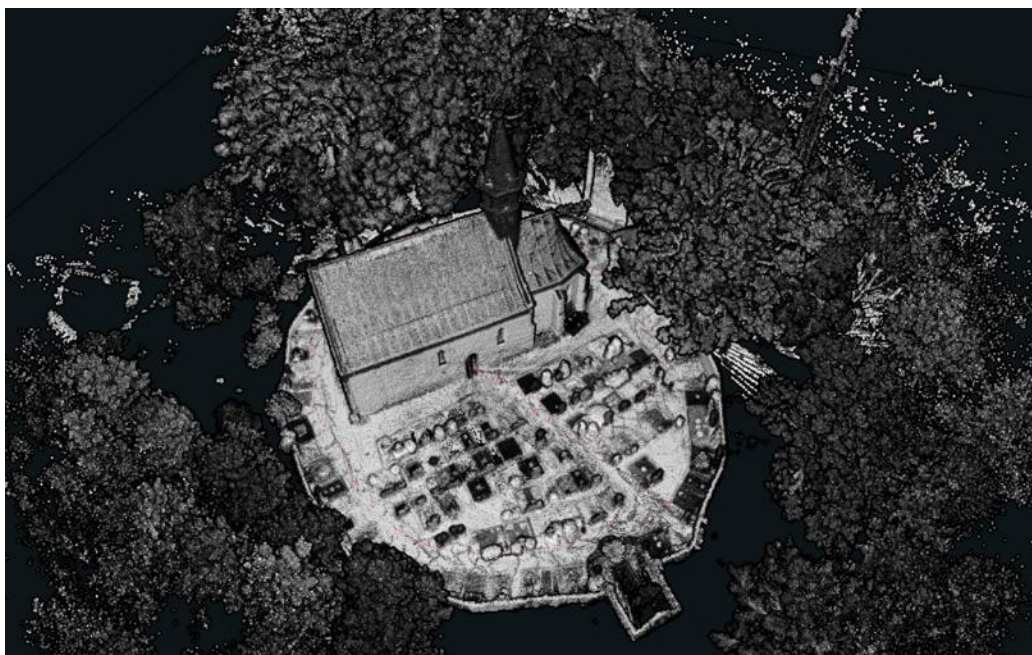
Areál kostela sv. Kateřiny na jižním okraji města,
císařský povinný otisk stabilního katastru, 1838.

Josef Czirnbus Einmoliger, Celková přehledová mapa panství Polná – Přibyslav, výřez s
pohledem na polenský zámek a kostel sv. Kateřiny, rukopis,
1786-1802, MZA, F 188, mapa 1.

Půdorys a podélný řez kostela, dle kresby arch. E. Dufka (převzato z: RÉRYCH, Břetislav. Kostelík sv. Kateřiny v Polné. In: *Časopis společnosti přátel starožitností* 17. č. 4, 1909, s. 160).

Model kostela sv. Kateřiny z mračna bodů v programu GeoSLAM Hub.

Fotografická dokumentace:

Polná, kostel sv. Kateřiny, pohled z jihu, stav střechy z května 2020.

Polná, kostel sv. Kateřiny, pohled ze severu, stav střechy z února 2021.

Polná, kostel sv. Kateřiny, areál kostela s ohradní zdí ze severu, stav střechy z dubna 2022.

Polná, kostel sv. Kateřiny, pohled na závěr presbytáře z východu.

Polná, kostel sv. Kateřiny, pohled na západní průčelí lodi.

Polná, kostel sv. Kateřiny, pohled z kruchty na vítězný oblouk a presbytář.

Polná, kostel sv. Kateřiny, pohled z lodi na kruchtu.

Polná, kostel sv. Kateřiny, fresková výzdoba jižní stěny lodi.

Polná, kostel sv. Kateřiny, klenba presbytáře.

Polná, kostel sv. Kateřiny, konzolky klenby presbytáře.

Polná, kostel sv. Kateřiny, novogotické a původní okno v severní zdi lodi.

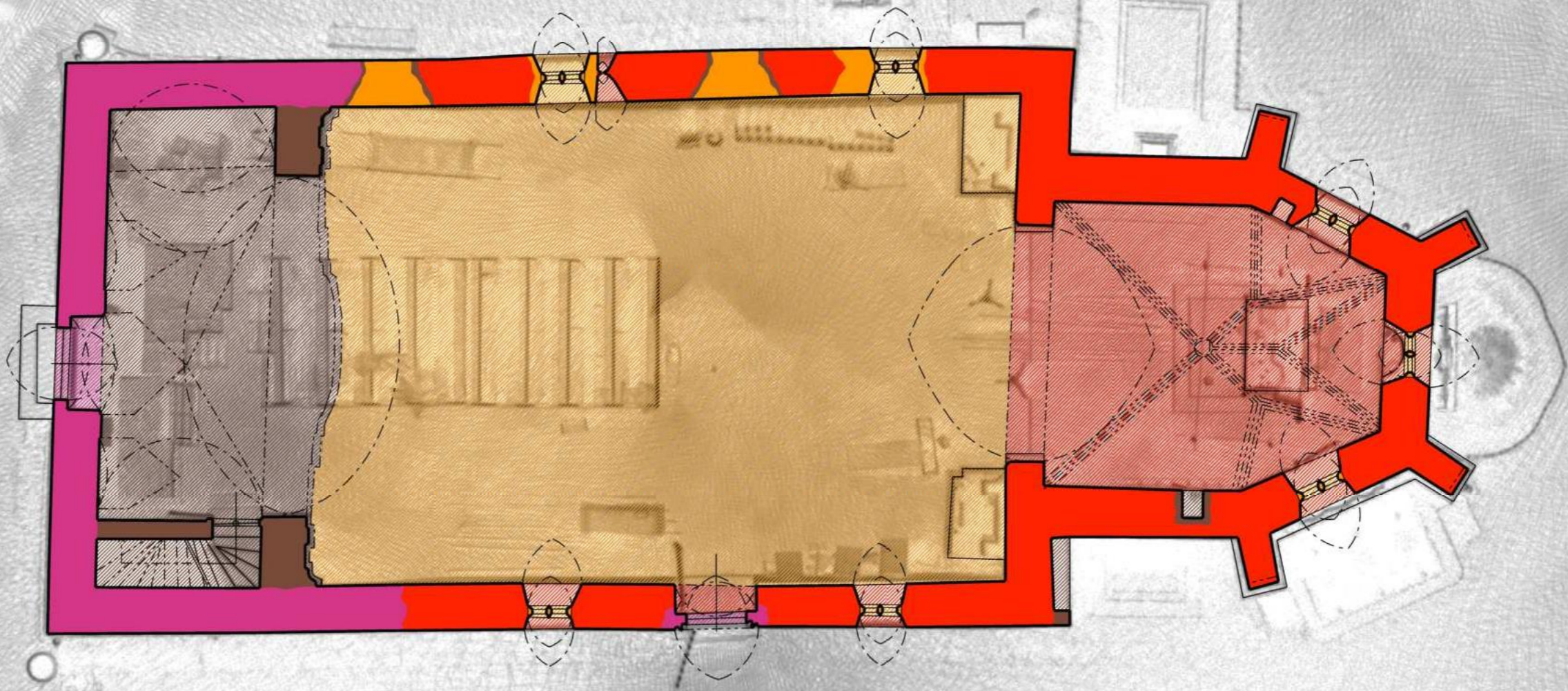
Polná, kostel sv. Kateřiny, lomený profilovaný portál v jižní zdi lodi.

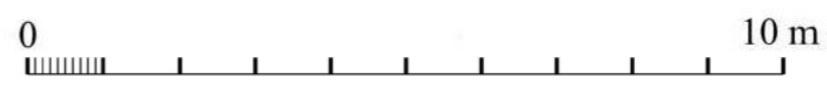
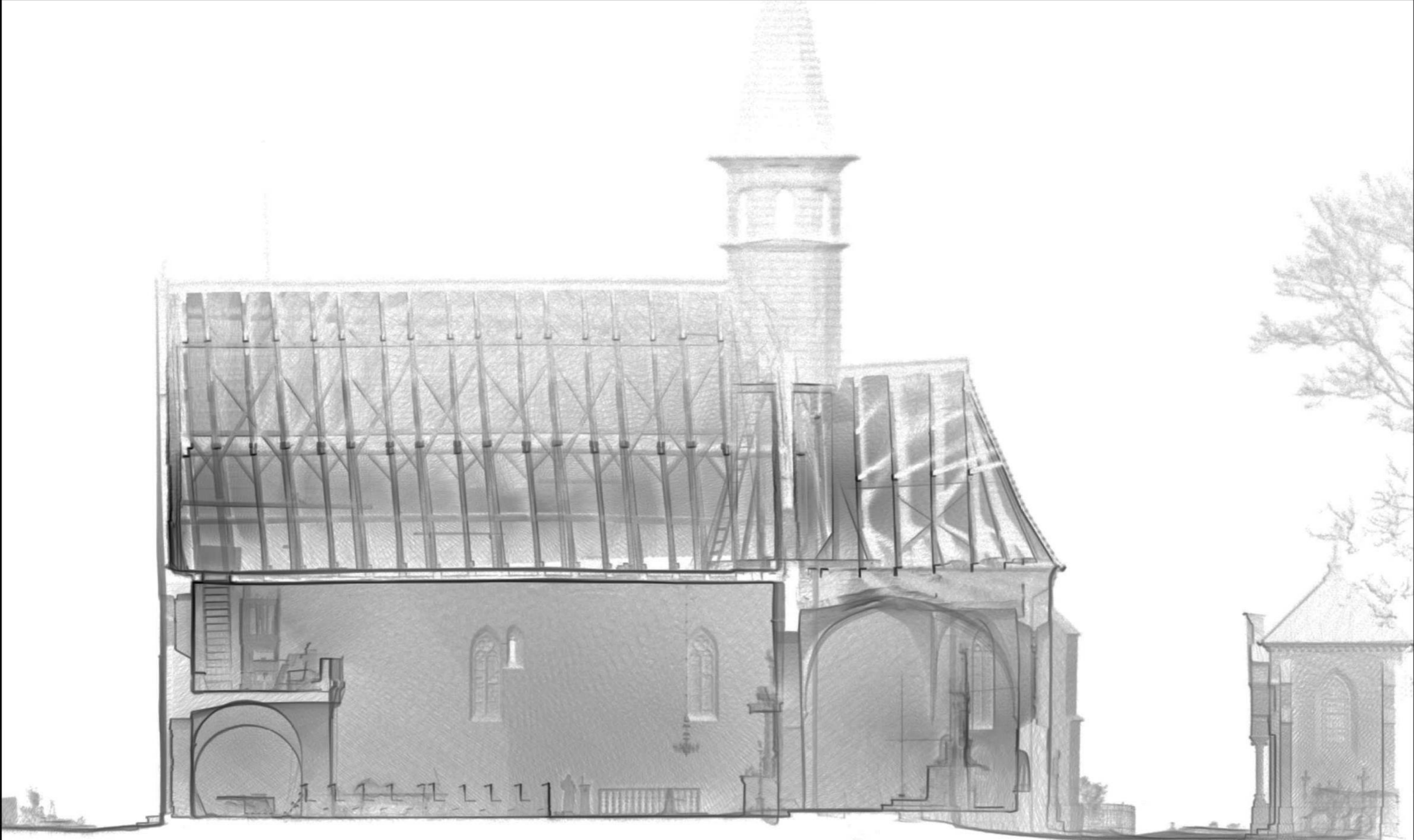
Polná, kostel sv. Kateřiny, krov kostela nad lodí je pozoruhodnou kombinací středověkého typu krovu s centrální podélnou stolicí a krovu s pokročilejšími ležatými stolicemi.

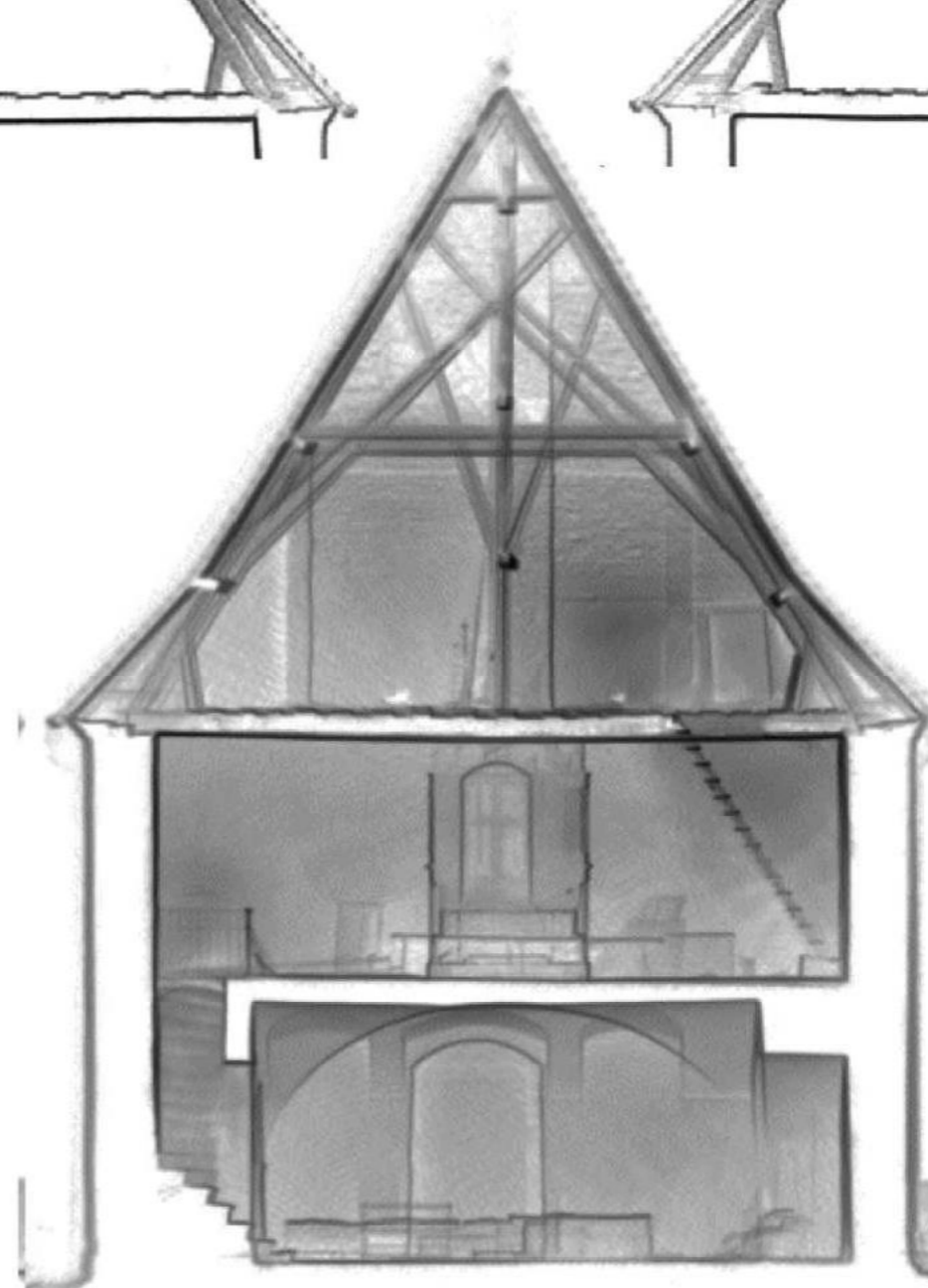
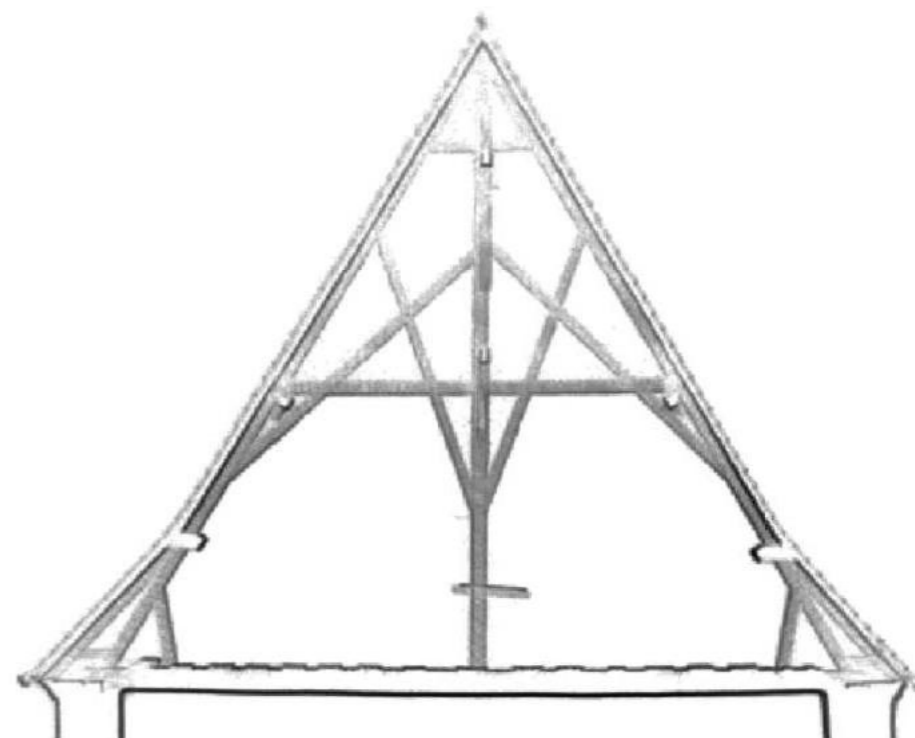
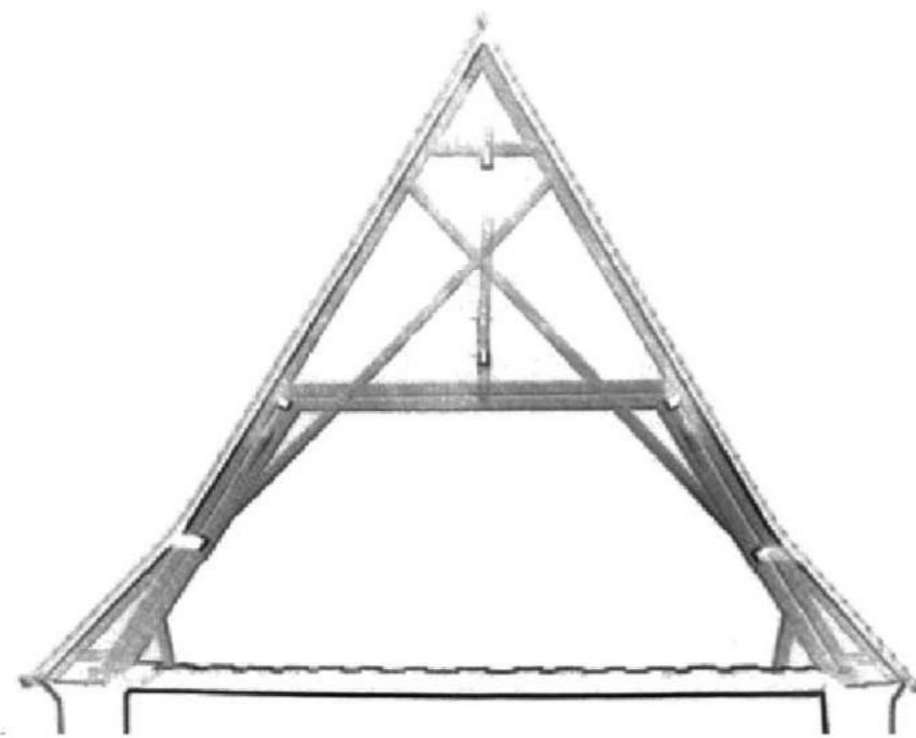
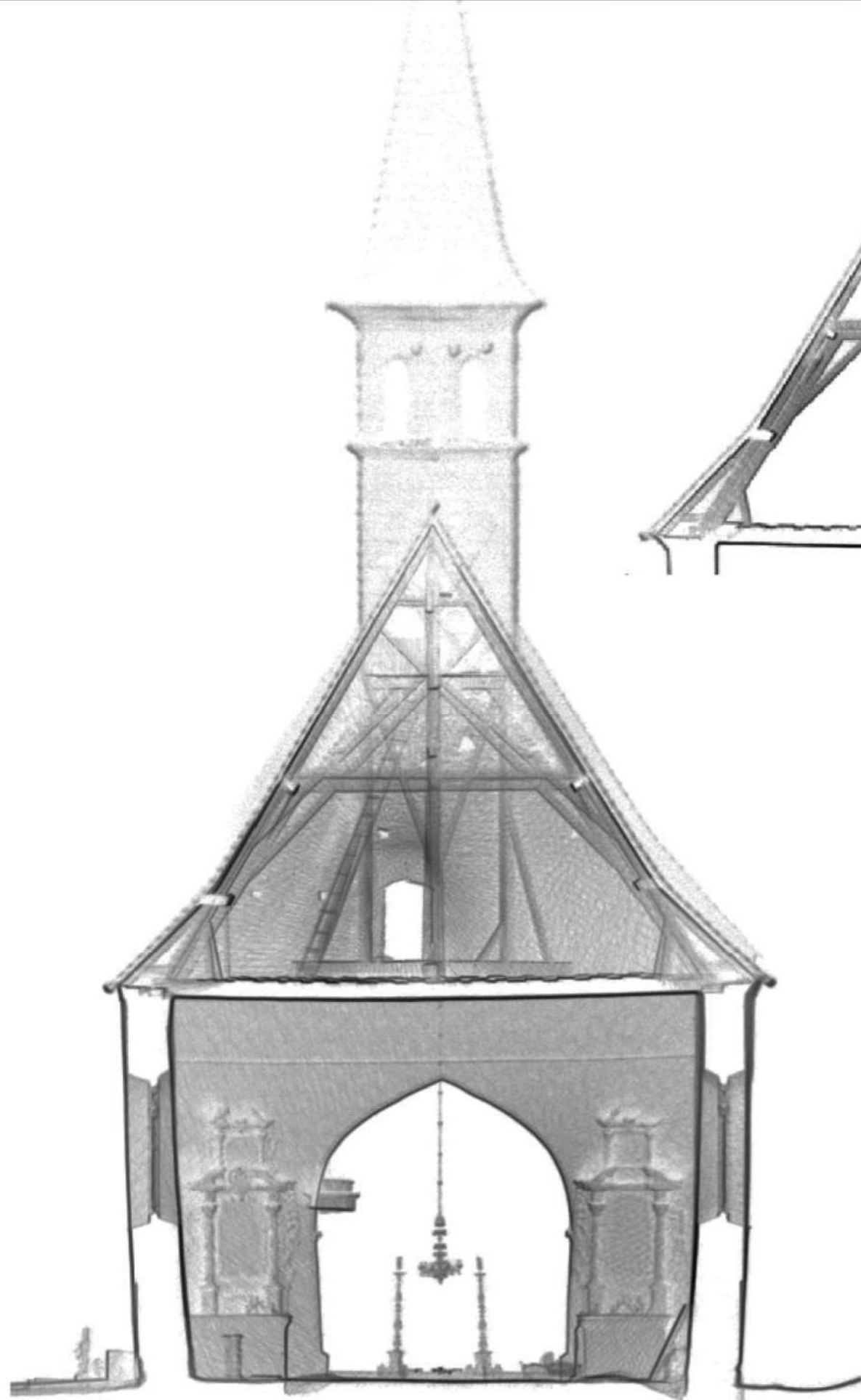
Polná, kostel sv. Kateřiny, propletení dvou různých plných vazeb krovu u západního štítu.

POLNÁ - KOSTEL SV. KATEŘINY			
SPOJENÝ PŮDORYS V ÚROVNI DVEŘÍ A OKEN VYHODNOCENÍ STAVEBNÍHO VÝVOJE			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	4/2022	MĚŘÍTKO
KRESLIL	Michal Janáček	5/2022	1:100

POLNÁ - KOSTEL SV. KATEŘINY			
PODÉLNÝ ŘEZ S POHLEDEM NA SEVER			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	4/2022	MĚŘÍTKO 1:100

0 10 m

POLNÁ - KOSTEL SV. KATEŘINY			
PŘÍČNÝ ŘEZ S POHLEDEM NA VÝCHOD			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	4/2022	MĚŘÍTKO 1:100

0 10 m

POLNÁ - KOSTEL SV. KATEŘINY			
PŘÍČNÝ ŘEZ S POHLEDEM NA ZÁPAD A PLNÉ VAZBY KROVU			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	4/2022	MĚŘÍTKO 1:100

5.5. Kostel sv. Anny v Polné

Patrocinium: sv. Anna, Panna a mučednice

Nadmořská výška lokality: 481 m. n. m.

Rozměry stavby: délka 20 m, šířka 10 m, výška

Nejstarší zmínka o kostelu: Nejstarší zpráva o špitálním kostele je z roku 1447, několik let po založení sousedního špitálu, kdy Jan Sezima z Rochova daroval svůj dům církvi pro založení nového kostela.²⁰²

Příslušnost v rámci církevní správy: Arcidiecéze pražská (děkanát německobrodský, vikariát ledečský, 1701 – vikariát polenský, 1722 – vikariát německobrodský), 1784 – diecéze královehradecká (vikariát německobrodský/havlíčkobrodský).²⁰³

Statut: filiální k původnímu gotickému kostelu Matky Boží, od 18. st. k děkanskému chrámu Nanebevzetí Panny Marie

Farnost: Brzkov, Dobrouťov, Hrbov, Janovice, Nové Dvory, Polná (děkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie, filiální kostely sv. Kateřiny, sv. Barbory a sv. Anny), Skryšov, Věžnice, Záborná

Podací právo: 1447 – Jan Sezima z Rouchova, páni z Pirkštejna, 1463 – páni z Kunštátu, 1467 – páni z Lípy, 1468 – páni z Kunštátu, 1468 – páni ze Šternberka, 1479 – páni z Kunštátu, 1515 – páni z Lípy, 1538 – páni z Valdštejna, 1571 – páni z Hradce, 1597 – páni ze Šenfeldu, 1623 – páni z Ditrichštejna.²⁰⁴

Kategorie ochrany: Kulturní památka (ze dne 3. 5. 1958), městská památková zóna

Situace kostelního areálu: Špitální kostel sv. Anny se nachází v historickém centru města Polná na severní straně Sezimova náměstí. Kostel spolu se sousední budovou špitálu utváří řadovou zástavbu náměstí. Ke kostelu se špitálem vede z jižní strany, kde

²⁰² ČEJKA, *Polná 1242-1992*, s. 38.; O založení polenského špitálu více viz TURECKÝ, Karel – RÉRYCH, Břetislav. *500 let Sozimovy nadace chudého špitálu v Polné (1447-1947)*. Polná, 1947.

²⁰³ KUČA, *Města a městečka V*, s. 374.; BAUEROVÁ, Milada. *Farní úřad církve římskokatolické Havlíčkova Borová: 1731-1949*. MZA Brno – SOKA HB, Inventář (NAD 986), Havlíčkův Brod, 1961.; HLEDÍKOVÁ – JANÁK – DOBEŠ, *Dějiny správy*, s. 193.

²⁰⁴ PŮŽA, *Kronika přibyslavská*, s. 110-111.; ŠKARYD, *Přehled držitelů polenského panství*, s. 1-3.

se nachází hlavní vstupy do objektů, pozemní komunikace a je zde umístěno i malé parkoviště.

Dispozice stavby: Jednolodní podélný kostel hloubkově umístěný v řadové zástavbě na způsob měšťanského domu s okapovou orientací. Podélná osa kostela má průběh sever-jih s presbytářem při severním průčelí a štítem na jižní straně směrem do náměstí. Hlavní vstup do kostela se nachází na jeho jižní straně skrze předsíň, která je zaklenutá žebrovou křížovou klenbou. Prostor lodi a presbytáře je zaklenut valenou klenbou s výsečemi. Při západní stěně kostela se nachází sakristie, která se hmotově nalézá v sousední budově špitálu. Sakristie je zaklenuta křížovou klenbou. Střecha kostela je sedlová s průběhem hřebenu západ-východ, na kterou navazuje druhá sedlová střecha utvářející jižní trojúhelníkový štít. V místě spojení obou střech se nachází sanktusník.

Popis a rozbor stavby: Obdélná loď s pravoúhlým presbytářem na šířku lodi je zaklenuta valenou klenbou s šesticí výsečí. Před vstupem do lodi v podobě kamenného lomeného portálu se v jižním, pseudogoticky přestavěném průčelí, nachází otevřená předsíň, která je zaklenuta třemi poli žebrové křížové klenby. Do předsíně vede kamenný půlkruhový portál, tvořený dvěma pilíři, po jehož obou stranách se nacházejí okenní otvory zakončené lomeným obloukem, vycházející z dvojice pilířů. Všechny tři otvory jsou opatřeny kovanou mříží. Pod oběma okenními otvory do předsíně, jsou obdélné kamenné bloky plasticky rozděleny na dva čtverce, které jsou vyplněné kříži v podobě písmene X. Sokl kostela je tvořen kamennými bloky. Nad trojicí otvorů předsíně je průběžná profilovaná římsa. V polovině výšky průčelí se nad průběžnou římsou nachází kruhová rozeta s kamennou kružbou, po jejímž obvodu je osm trojlistů v kružnici a ve středu rozety osmicípá hvězda. V úrovni podkroví se ve štítě průčelí nachází vysoké hrotité okno s kamennou kružbou a parapetní římsou. Po stranách a nad tímto oknem je stupňovitě umístěna pětice odvětrávacích otvorů v podobě čtyřlistů vepsaných v kružnici. Mezi hrotitým oknem a rozetou se nachází dva štítky, z nichž v jednom je nápis „Založen 1447“ a ve druhém „Obnoven 1894“.²⁰⁵ Na vrcholu štítu je posazen kamenný latinský kříž. Obě jižní nároží armována kamennými bloky. U jihovýchodního nároží kostela, kde průčelí sousedního domu ustupuje více do hloubky řadové zástavby, jsou ve východní stěně kostela nad sebou umístěna dvě malá hrotitá okénka prosvětlující schodiště. V severním průčelí kostela se nachází dvojice vysokých hrotitých oken s rozbíhavými

²⁰⁵ Štítky v průčelí odkazují na založení kostela v polovině 15. století a na pseudogotickou přestavbu provedenou v devadesátých letech 19. století. Viz POCHE, *Umělecké památky Čech* 3, s. 132.

špaletami a kamennou kružbou. O obě severní nároží jsou opřeny odstupňované opěráky s oplechovanou kosinou, které sahají až téměř ke koruně zdiva. V západní stěně je vstup do sakristie. Otvor je pravoúhlý v hrotitě zakončeném výklenku, v jehož vrcholu je kamenné poprsí anděla se sepnutýma rukama. Nalevo od vchodu do sakristie je kamenná osmiboká kazatelna na sloupku, jejíž boky jsou tvořeny slepými kružbami. Přístupná je skrze zdivo ze sakristie hrotitým výklenkem se segmentově zaklenutým otvorem.

V jižní stěně lodi je půlkruhovým pasem otevřená kruchta, na níž se nachází varhany. Poprsnice kruchty je zděná a členěná pěti lizénovými rámci. Část kruchty s poprsnicí konzolově vystupuje do prostoru lodi a je vynesena šesti dvakrát odstupňovanými krakorci, mezi nimiž je mírně segmentově zaklenutí. Kruchta je zaklenuta jedním podélným polem křížové žebrové klenby stejného typu jako předsín pod ní. Prosvětlena je kruchta na jižní straně již zmíněnou kamennou rozetou. Schodiště na kruchtu a do podkroví se nachází v jihovýchodním rohu předsíně, je kamenné, levotočivé a vchod na něj je opatřen kamenným sedlovým portálkem.

Sakristie je umístěna v prostorech sousední navazující budovy špitálu. Zaklenuta je dvěma poli křížové klenby bez žeber, která je díky svým vysokým čelům podobná klenbě sklípkové. V severní stěně sakristie je dvojice hrotitých oken, které jsou z vnější strany lemované profilovanou šambránou, v jejichž vrcholech jsou klenáky zdobené maskarony. Vnější omítka zdiva sakristie je barevně sjednocena s omítkou budovy bývalého špitálu. Do sakristie vede další vchod z prostor bývalého špitálu, který je umístěný v její jižní stěně. Schodiště na kazatelnu v lodi je přístupné ze sakristie a má skrze zdivo šikmý průběh.

Krov špitálního kostela je hambalkový se stojatou stolicí v kombinaci se šikmými sloupky. Stojatá stolice na vazných trámech vynáší střední vaznice a po stranách je podepřena šikmými sloupky/vzpěrami s pásky. Jako tesařské spoje jsou voleny spoje na rybinu a čepování. Tesařské značení má podobu jednoduchých záseků dřívem.

Střecha kostela je sedlová s okapní orientací vzhledem k řadové zástavbě. Kolmo k hřebeni této střechy vybíhá druhá část sedlové střechy, která uzavírá trojúhelníkový štít jižního průčelí. Tato část střechy má vyšší spád, avšak výšku hřebene mají obě části střechy stejnou. Obě části sedlové střechy mají plechovou krytinu. Ve styku hřebenů je umístěn malý šestiboký sanktusník s jehlancovitou oplechovanou stříškou, na jejímž vrcholu je umístěna makovice a kovový kříž.

Stavební vývoj: Špitál v Polné byl založen roku 1440 zemanem Janem Sezimou z Rouchova a jeho ženou Kateřinou z Močovic. Roku 1447 daroval Jan Sezima svůj dům církvi, aby z něho byl vysvěcen kostel.²⁰⁶ Po dnešních dnů se v sakristii dochovala pozdně gotická křížová klenba z počátku 16. století. Původně se v kostele nacházel dřevěný strop, který byl roku 1588 nahrazen renesanční klenbou. V osmdesátých letech 17. století, konkrétně v roce 1684, byl kostel opraven, dostal barokní podobu, byl zhotoven nový oltář a malířem V. Šrámkem byl namalován obraz sv. Anny, umístěný ve výklenku štítu. Znovu byl kostel opravován roku 1767. Nová věž byla na kostele postavena v roce 1853. Po požáru, který ve městě vypukl v roce 1863, byl kostel upravován. Největší úpravou prošel kostel v letech 1892-1894, kdy byl pseudogoticky přestavován. Přestavby se ujal puristický architekt Robert Niklíček z Jihlavy. Během této přestavby byla také objevena a bohužel zničena pozdně gotická freska s motivem Klanění tří králů, z které se do dnešních dnů dochovaly jen snímky.²⁰⁷

Na fotografii podoby kostela sv. Anny před pseudogotickou přestavbou je vidět dvojice půlkruhových barokních oken v jižním průčelí, stejně tak jako přistavěná malá předsíň s pultovou střechou. Velký rozdíl je také ve střеше, která byla před přestavbou také sedlová, avšak její orientace vzhledem k řadové zástavbě a komunikaci byla čistě štítová, tedy že hřeben střechy po celé své délce byl kolmý k průčelím a pozemní komunikaci. Po přestavbě sedlová střecha jižního průčelí sice zůstala stejná, ale u zadní části střechy se otočil průběh hřebene tak, že byl rovnoběžný s pozemní komunikací a u severního průčelí vznikla místo štítové orientace střechy orientace okapová. Změny se dočkal také sanktusník, jehož stříška měla před přestavbou podobu barokní bání. Dále se z fotografie dá odvodit, že štítová zeď jižního průčelí byla částečně zbořena a posunuta směrem více do náměstí, čímž se kostel zvětšil a stěna průčelí se slícovala s vedlejší budovou špitálu. Před přestavbou byl kostel svým průčelím naopak slícován s přilehlou budovou z pravé strany, oproti tomu je dnes průčelí kostela výrazně posunuto směrem do náměstí. Lze tedy předpokládat, že zeď jižního průčelí byla při pseudogotické přestavbě postavena pravděpodobně téměř celá nová a zdivo původního průčelí posloužilo pro

²⁰⁶ PRCHAL, *Polná*, s. 42.; ČEJKA, *Polná 1242-1992*, s. 38-39.; KURKA, *Archidiakonáty Kouřimský*, s. 77.

²⁰⁷ POCHE, *Umělecké památky Čech 3*, s. 132.; PRCHAL, *Polná*, s. 42., PRCHAL, Jan. *Polná v 19. století*. Polná, 2005. s. 25, 31., KUČA, *Města a městečka V*, s. 376-377.; POIMON, *Polná*, s. 101-103.; Více o samotné fresce objevené při přestavbě viz KLUSÁČEK, Jaroslav. Stará nástěnná malba z kostela špitálního v Polné. In: *Výroční zpráva c.k. vyšší reální školy v Brně*. č. 14, 1895, s. 3-13.

vznikl otevřený předsíně.²⁰⁸ Při této rozsáhlé přestavbě byla také prodloužena okna ve stěně severního průčelí, na kterém byly také nalezeny zbytky pozdně gotické fresky, a zároveň při této stěně vznikly dva opěrné pilíře.²⁰⁹ Dalo by se tedy předpokládat, že i okna v severním průčelí byla barokní s půlkruhovým záklenkem. V osmdesátých letech 20. století došlo k poslední větší úpravě, kdy došlo k odstranění pseudogotického mobiliáře kostela.²¹⁰

Potenciál: Nabízí se možnost detailnějšího zpracování kostela před pseudogotickou přestavbou, kdy měl barokní, případně ještě pozdně gotickou podobu.

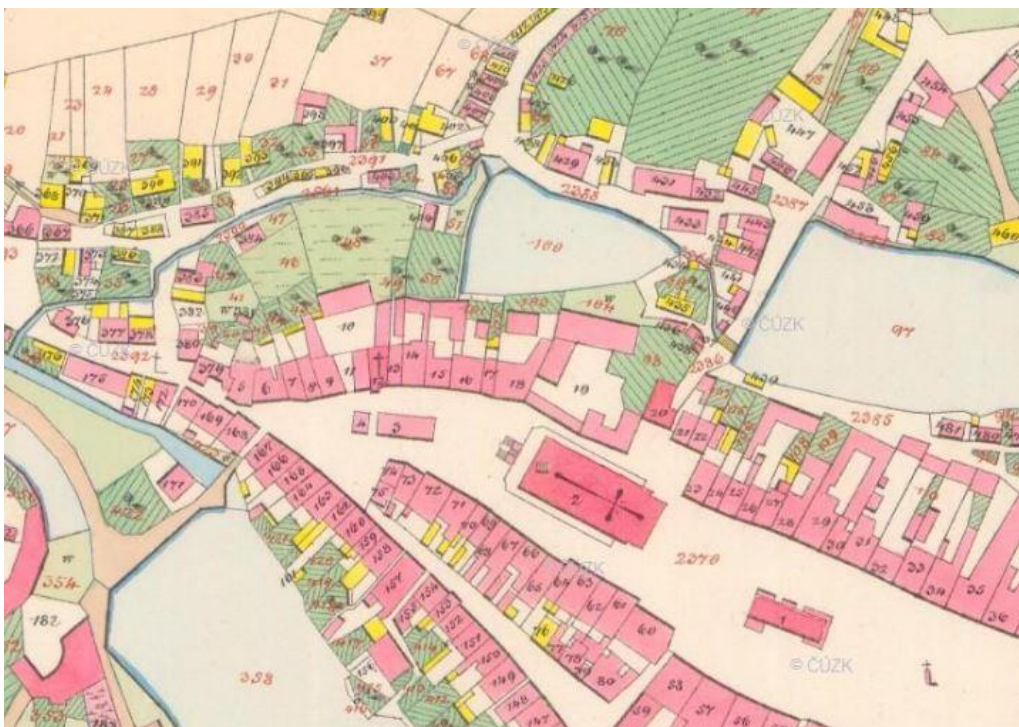
Hodnocení: V rámci zkoumaného souboru staveb je tento kostel originální svým umístěním v řadové zástavbě. I přes výraznou přestavbu v 19. století si kostel zachoval určité původní rysy. Jedním z nejstarších dochovaných architektonických prvků kostela je křížová klenba sakristie z počátku 16. století, která působí jako sklípková. Kostel tak má pro město Polná výraznou urbanistickou i historickou hodnotu a je vedle děkanského chrámu hlavní dominantou Sezimova náměstí.

²⁰⁸ Fotografie před pseudogotickou přestavbou na konci 19. století viz „*Sezimovo náměstí roku 1886*“, PRCHAL, Polná, s. 42.

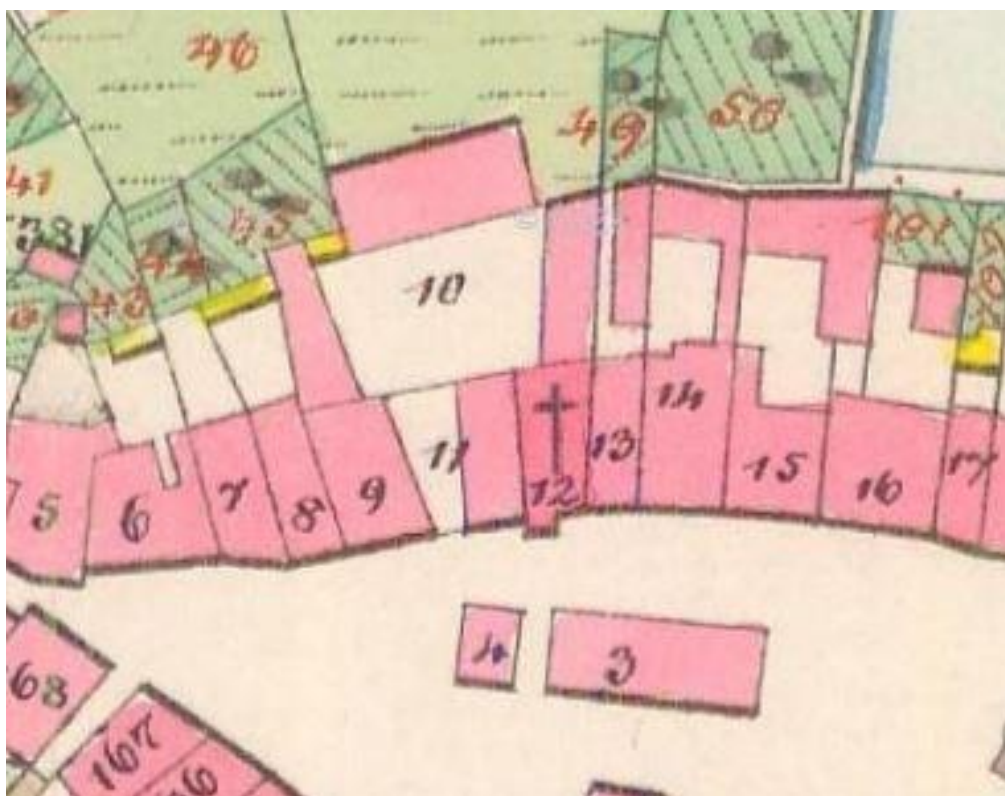
²⁰⁹ Části této přestavby popisuje František Poimon viz POIMON, Polná, s. 103. Zmiňuje se také o tom, že byl dovnitř kostela přistavěn malý chorek (myšlena nejspíše kruchta při jižní stěně) pro varhany.

²¹⁰ Ve své bakalářské a magisterské práci se špitálu s kostelem sv. Anny věnuje také Eva Klimentová Repaská viz KLIMENTOVÁ REPASKÁ, Eva. *Polenské stavební památky očima současnosti*. Bakalářská práce. Pardubice: Filozofická fakulta Univerzity Pardubice, 2008. s. 22-24.; KLIMENTOVÁ REPASKÁ, Eva. *Církevní stavební památky pod správou děkanství Polná*. Magisterská diplomová práce. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 2012. s. 53-57.

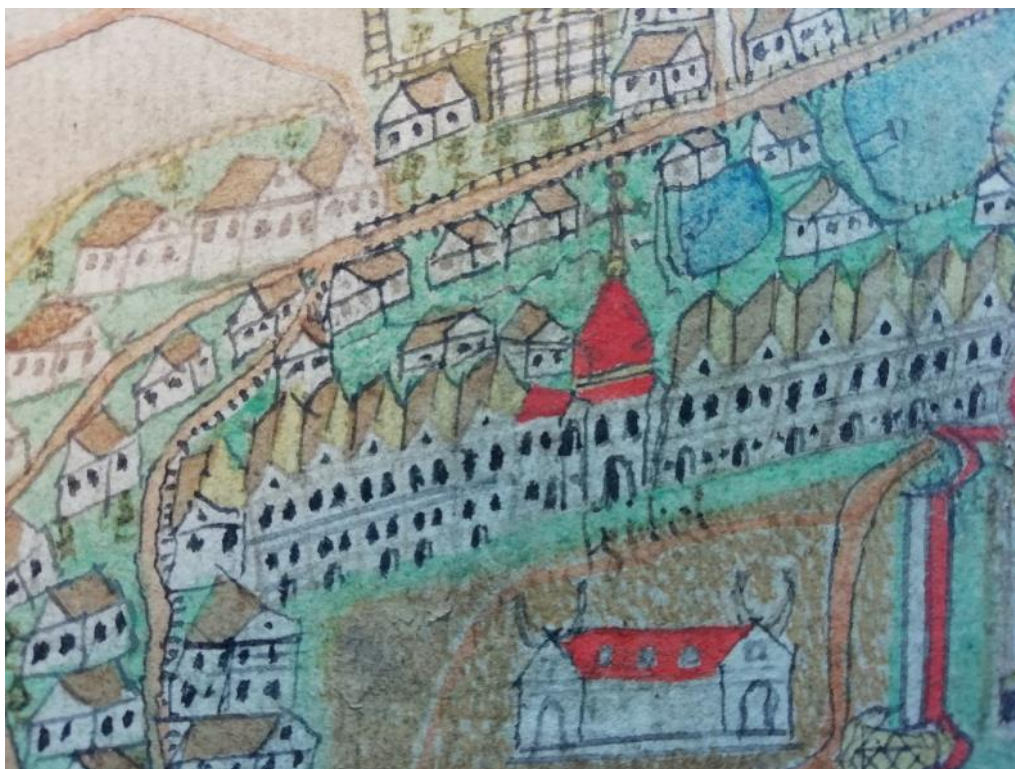
Plánová dokumentace:

Polná, císařský povinný otisk stabilního katastru, 1838.

Areál špitálního kostela sv. Anny v severní řadové zástavbě Sezimova náměstí, císařský povinný otisk stabilního katastru, 1838.

Josef Czirnfas Einmoliger, Celková přehledová mapa panství Polná – Přibyslav, výřez s pohledem na řadovou zástavbu Sezimova náměstí a špitální kostel sv. Anny, rukopis, 1786-1802, MZA, F 188, mapa 1.

Model kostela sv. Anny z mračna bodů v programu GeoSLAM Hub.

Fotografická dokumentace:

Polná, pohled z věže děkanského chrámu Nanebevzetí Panny Marie na bývalý špitální kostel sv. Anny v řadové zástavbě.

Polná, kostel sv. Anny, pohled na jižní průčelí spolu se špitálem vlevo.

Polná, kostel sv. Anny, pohled na severní průčelí, včetně sakristie a špitálu vpravo.

Sezimovo náměstí roku 1886; kostel sv. Anny před pseudogotickou přestavbou (foto: archiv městského muzea v Polné; převzato z: PRCHAL, Jan. *Polná*, Polná, 2010. s. 42).

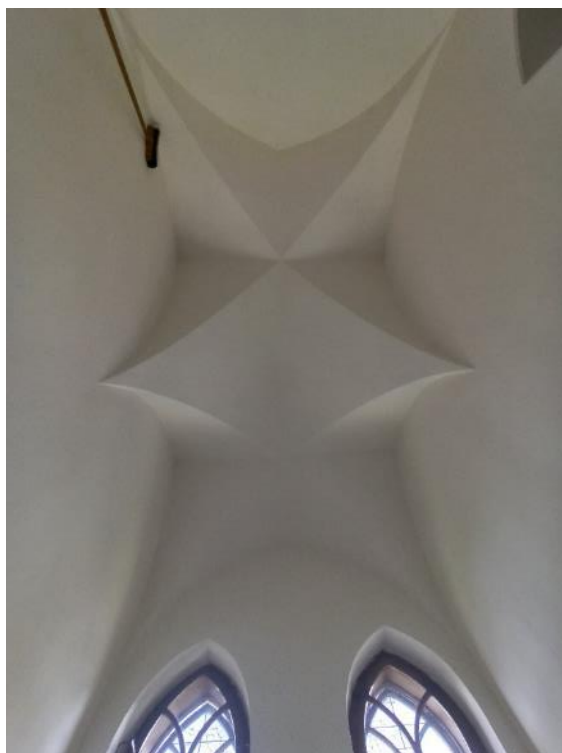
Polná, kostel sv. Anny, pohled do lodi kostela s presbytářem.

Polná, kostel sv. Anny, pohled na jižní část lodi a kruchtu.

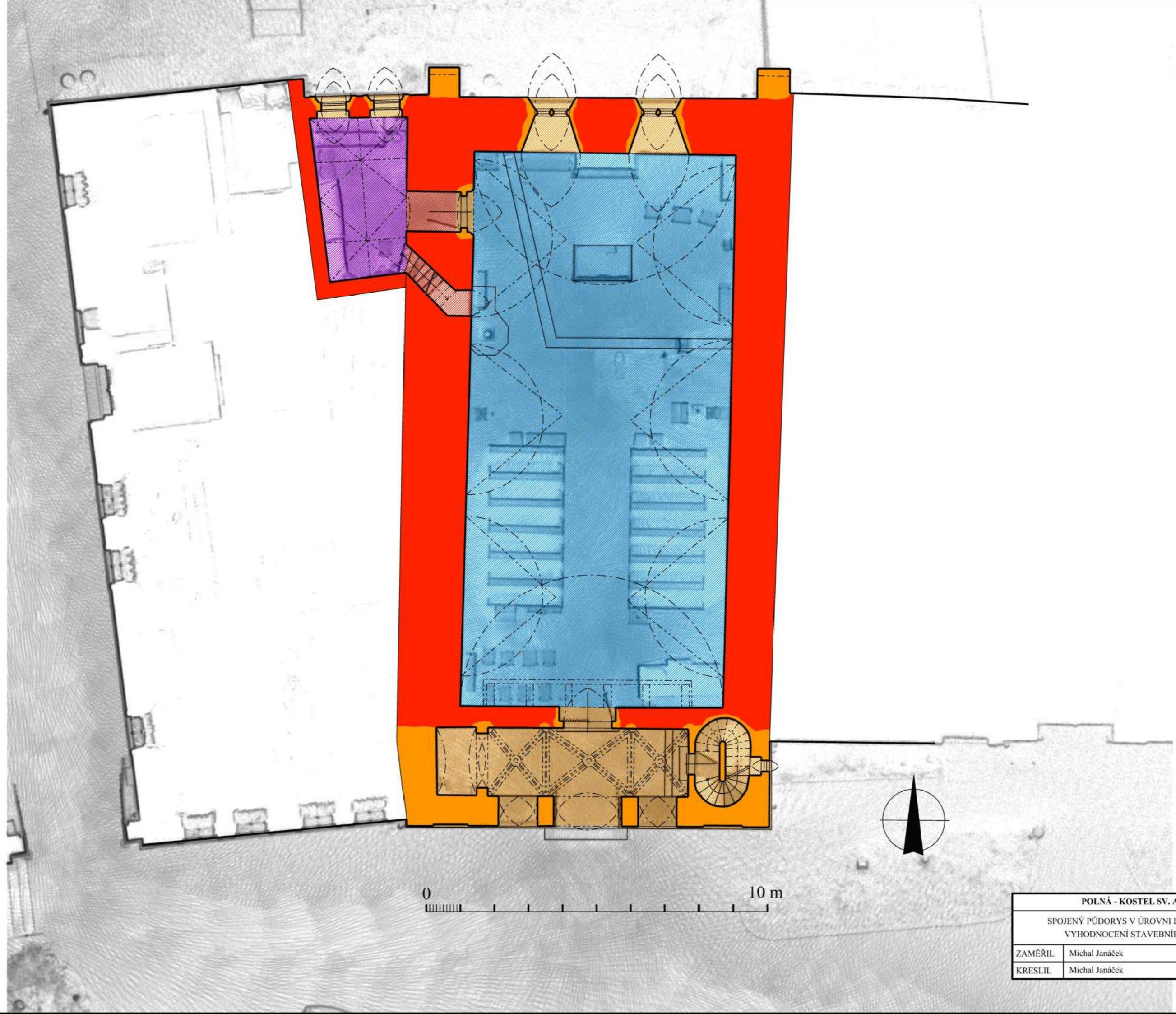
Polná, kostel sv. Anny, novogotická křížová žebrová klenba předsíně.

Polná, kostel sv. Anny, pohled na klenbu v sakristii.

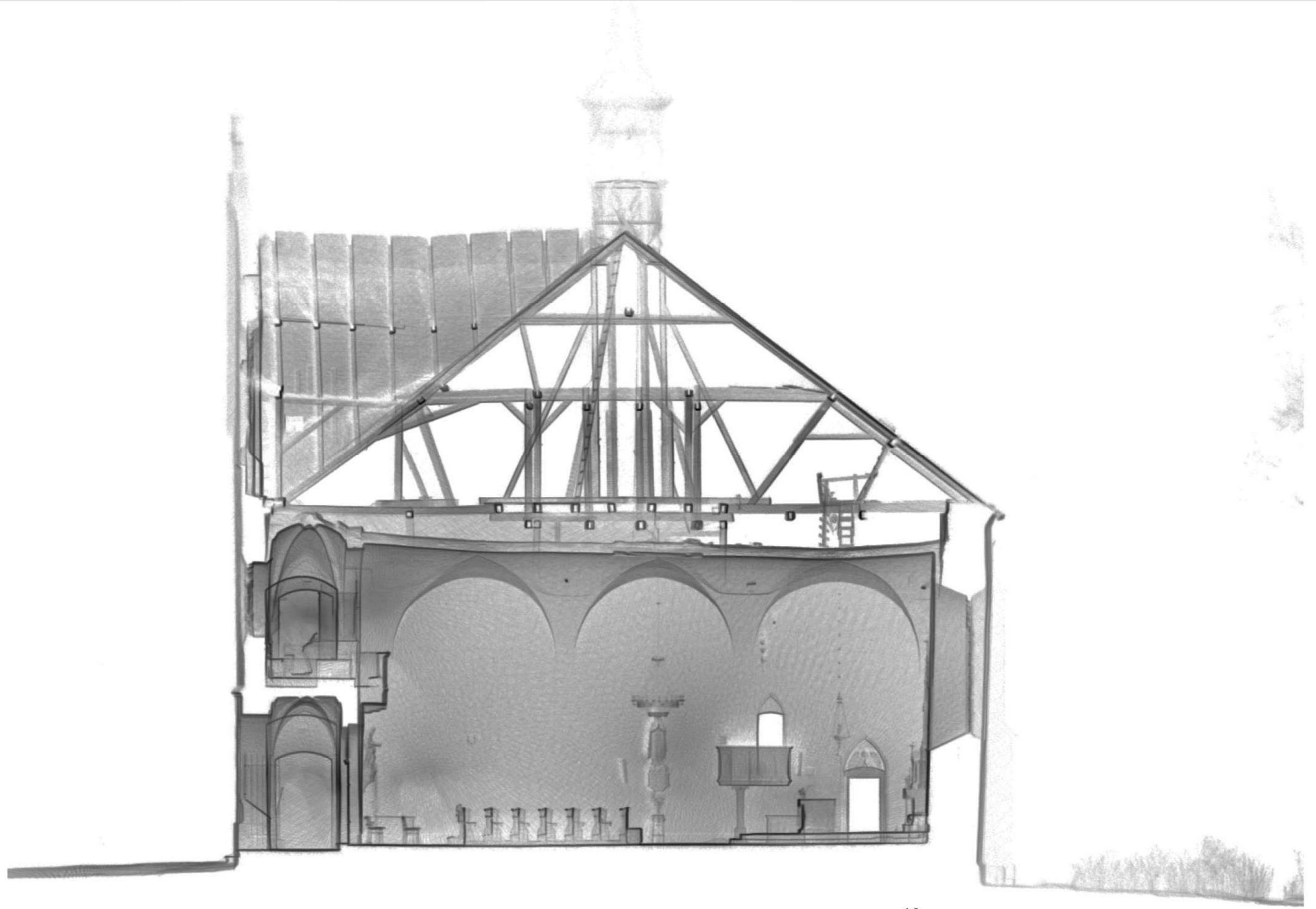
Polná, kostel sv. Anny, hambalkový krov kostela se stojatou stolicí a šikmými sloupky/vzpěrami.

POLNÁ - KOSTEL SV. ANNY

SPOJENÝ PŮDORYS V ÚROVNI DVEŘÍ A OKEN
VYHODNOCENÍ STAVEBNÍHO VÝVOJE

ZAMĚŘIL	Michal Janáček	4/2022	MĚŘÍTKO
KRESLIL	Michal Janáček	5/2022	1:100

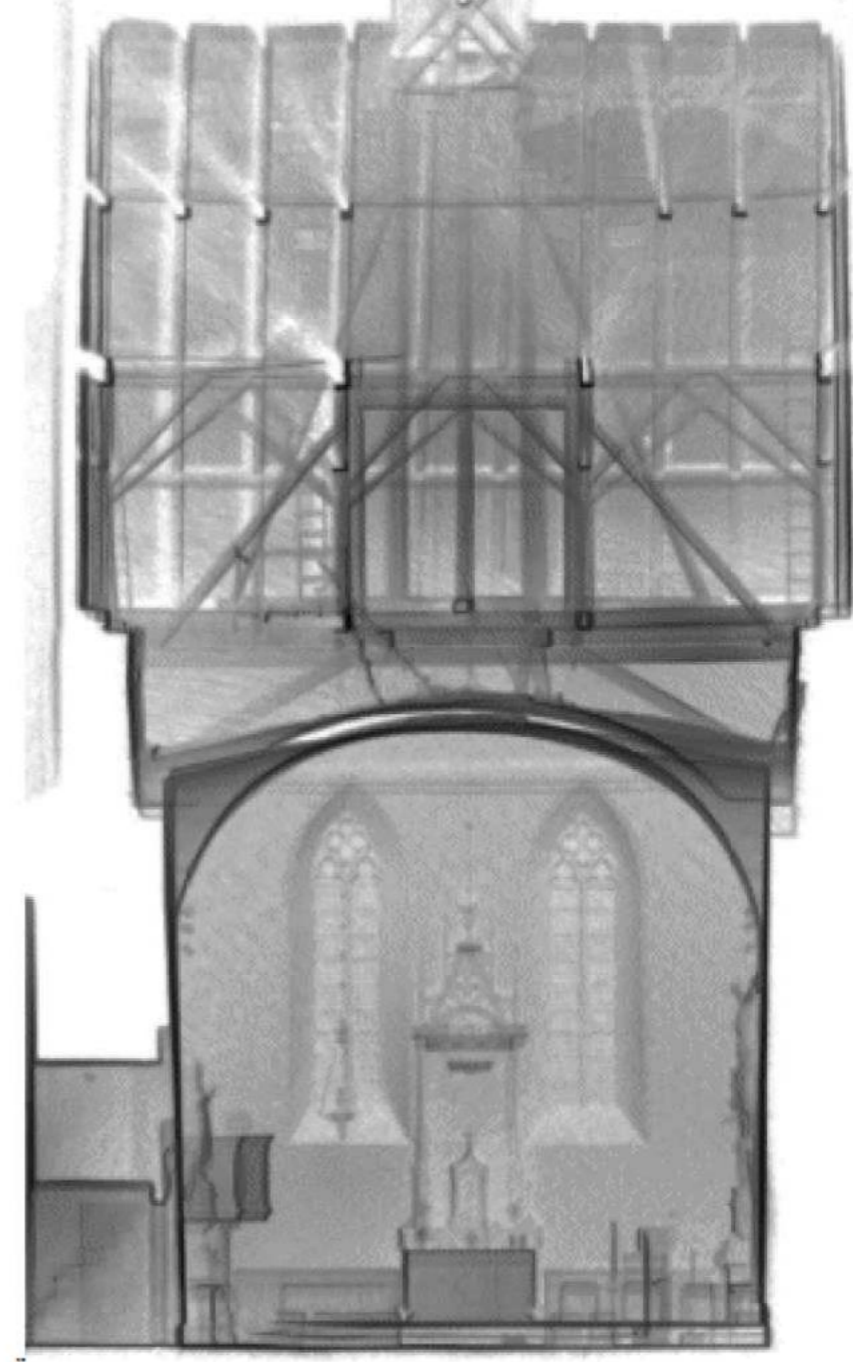
0 10 m

POLNÁ - KOSTEL SV. ANNY			
PODÉLNÝ ŘEZ S POHLEDEM NA ZÁPAD			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	4/2022	MĚŘÍTKO 1:100

0 10 m

POLNÁ - KOSTEL SV. ANNY			
PŘÍČNÝ ŘEZ SCHODIŠTĚM A PŘEDSÍNÍ S POHLEDEM NA JIH			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	4/2022	MĚŘÍTKO 1:100

0 10 m

POLNÁ - KOSTEL SV. ANNY			
PŘÍČNÝ ŘEZ S POHLEDEM NA SEVER			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	4/2022	MĚŘÍTKO 1:100

5.6. Kostel sv. Barbory v Polné

Patrocinium: sv. Barbora

Nadmořská výška lokality: 493 m. n. m.

Rozměry stavby: délka 34 m, šířka 22 m, výška 22 m (věž 42 m)

Nejstarší zmínka o kostelu: Kostel byl jako nový vystavěn v letech 1720-1725.²¹¹

Příslušnost v rámci církevní správy: Arcidiecéze pražská (vikariát německobrodský), 1784 – diecéze královehradecká (vikariát německobrodský/havlíčkobrodský).²¹²

Statut: filiální k děkanskému chrámu Nanebevzetí Panny Marie

Farnost: Brzkov, Dobrouťov, Hrbov, Janovice, Nové Dvory, Polná (děkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie, filiální kostely sv. Kateřiny, sv. Barbory a sv. Anny), Skryšov, Věžnice, Záborná

Podací právo: Od 1720 – páni z Ditrichštejna

Kategorie ochrany: Kulturní památka (ze dne 12. 12. 1972), ochranné pásmo městské památkové zóny

Situace kostelního areálu: Kostel sv. Barbory se nachází na severním okraji města, poblíž rozcestí vedoucí od Polné buď na město Příbram, nebo přes vesnice Hrbov a Nížkov směrem ke Žďáru nad Sázavou. Areál kostela je tvořen rozsáhlým hřbitovem, který kostel obklopuje ze všech stran a je obehnan ohradní zdí. Kostel je umístěn v jeho jižní, nejstarší, části. Z potřeby většího prostoru byl hřbitov v roce 1892 rozšířen severním směrem, a poté ještě jednou roku 1945.²¹³

Nejsevernější a zároveň nejmladší část hřbitova je ohraničena plotem, který je tvořen pravidelně umístěnými zděnými pilíři a prostor mezi nimi je vyplněn na svisle postavenými betonovými tvárniciemi používanými pro zatravnovací dlažbu. Plot plynule navazuje na ohradní zeď starší části hřbitova. Hřbitov je přístupný třemi vstupy.

²¹¹ POCHE, *Umělecké památky Čech 3*, s. 132.

²¹² BAUEROVÁ, Milada. *Farní úřad církve římskokatolické Havlíčkova Borová: 1731-1949*. MZA Brno – SOkA HB, Inventář (NAD 986), Havlíčkův Brod, 1961.; HLEDÍKOVÁ – JANÁK – DOBEŠ, *Dějiny správy*, s. 193.

²¹³ JAROŠ, Zdeněk. Hřbitovní kostel sv. Barbory v Polné. In: *Vlastivědný sborník Vysočiny: oddíl věd společenských*. č. 14, Jihlava: Muzeum Vysočiny, 2004. s. 45.

Nejstarší a nejhonosnější vstup na hřbitov je z jižní strany od centra města. Má podobu půlkruhově zaklenutého portálu s klenákem ve vrcholu, který je členěn jednoduchými pilíři s patkou a hlavicí nesoucí kladí. Na okrajích kladí jsou postaveny dvě piniové šišky a v centru volutový štít s podstavcem, na němž stojí socha sv. Barbory.

Další vstup, který je od pohledu podstatně mladší, se nachází na východní straně hřbitovní zdi a je tvořen dvěma pilíři a plechovou branou s mříží. Poblíž tohoto vstupu je v ohradní zdi situována malá márnice se stanovou střechou s plechovou krytinou.

Třetím vstupem do areálu hřbitova je brána, která je umístěna také na východní straně hřbitova v místě, kde zděný plot nejmladší části hřbitova navazuje na část starší.

Na hřbitově je vyjma několika významných osobností jako polenský kaplan a historik Karel Pražan, Jan Michl, Josef Martinec atd. pohřbena také Anežka Hružová, jejíž vraždou započalo nechvalně známé období hilsneriády.²¹⁴

Dispozice stavby: Jednolodní orientovaný kostel s transeptem na půdorysu řeckého kříže. Na západní straně lodi se nachází tribuna podklenutá valenou klenbou s lunetami, která je přístupná schodištěm z vnější severní strany. Loď s transeptem jsou zaklenuty valenou klenbou s českou plackou nad křížením. Presbytář je pravoúhlý na šířku lodi a je k němu na východní straně připojena věž čtvercového půdorysu. První patro věže je přístupné po vnějším schodišti na severní straně. Vstupy do kostela jsou ze všech světových stran včetně východní skrze věž. Střecha kostela je sedlová s valbami nad transeptem. Schodiště do věže a na tribunu mají kuželovité střechy. Věž má cibulovitou střechu s lucernou.

Popis a rozbor stavby: Obvodové zdivo kostela je na vnější straně vertikálně členěno pilastry, které jsou umístěny na nárožích a ve vnitřních rozích zkosených pod úhlem 45 stupňů. Pilastry jsou tvořeny patkou, umístěnou v soklu zdiva, a jednoduchou dórskou hlavicí. Vynášejí jednoduché kladí, nad kterým je profilovaná korunní římsa. Zdivo mezi pilastry je po svém obvodu členěno lizénovými rámci.

Hlavní loď s transeptem utváří půdorys tvaru řeckého kříže. Prostor křížení obou lodí je zaklenut českou plackovou klenbou a jednotlivá křídla jsou klenuta valenou klenbou. Zkosená vnitřní nároží v křížení lodí, které vynášejí klenbu, mají po stranách pilastry s patkou a jónskou volutovou hlavicí, které nesou profilované kladí obíhající celý

²¹⁴ Tamtéž, s. 46.

obvod kostela. V rozích ramen hlavní lodi i transeptu jsou poloviční hlavice s jednou volutou. V západním křídle podélné lodi je kruchta, která je podklenutá valenou stlačenou klenbou s dvojicí výsečí. Poprsnice kruchty je zděná a tvořená balustrádou. Na severní straně pod kruchtou je pravoúhlý vchod s kamenným ostěním, který vede na točité dřevěné schodiště na kruchtě, umístěné v kruhovém přístavku u severozápadního nároží lodi. Schodišťový přístavek má na severní straně nad sebou umístěna dvě malá oválná okénka, z nichž spodní má dolní polovinu zazděnou. Další oválné okénko je na východní straně přístavku v úrovni horního severního okénka. Západní průčelí podélné lodi kostela je prolomeno pravoúhlým vchodem s kamenným ostěním s ušima a lištou při okraji a s prolomeným trojúhelníkovým tympanonem. Nad vchodem je velké segmentově zakončené okno s šambránou a parapetem, které prosvětluje prostor kruchty. Pod korunní římsou západního průčelí je oválné na šířku položené okno s šambránou. Vrchol průčelí je zakončený volutovým štítem se dvěma pilastry vynášející trojúhelníkový tympanon. Stejným pravoúhlým vchodem s prolomeným tympanonem, velkým segmentovým oknem a menším oknem oválným jsou prolomena i severní a jižní průčelí transeptu, která však nejsou zakončena štítem. Východní křídlo podélné lodi s pravoúhlým presbytářem je na severní a jižní straně prolomeno stejně velkými segmentovými okny. Pravoúhlý presbytář má v závěru za oltářem vstup do sakristie s pravoúhlým kamenným ostěním.

Stěny lodi, a především klenba je zdobena bohatou freskovou výmalbou. Klenba v křížení je vymalována výjevem „*Triumf víry*“ s postavou vítězné Víry a dále sv. Barborou, sv. Markétou, sv. Kateřinou a dalšími světcí. Nad presbytářem je malba s motivem „*Hold Nejsvětější Trojici*“. Na jižní stěně presbytáře je malba „*Sv. Barbora jako patronka umírajících*“. Dále jsou například na nárožích v křížení lodí zobrazeny alegorie čtyř ctností. Na severovýchodním nároží je to Obezřetnost a pak dále po směru hodinových ručiček Spravedlnost, Statečnost a Mírnost. Malby na klenbách jsou od moravského malíře Karla Františka Teppera a čtveřice maleb v presbytáři jsou dílem Antonia Czereghettiho z Chrudimi.²¹⁵

Sakristie, umístěná v přízemí západní hranolové věže, je zaklenutá valenou klenbou s dvojicí styčných výsečí. Přístupná je pravoúhlým portálem ze závěru presbytáře, který je ze strany sakristie v širokém segmentově zaklenutém výklenku, nebo naproti němu přímo z exteriéru. Tento vstup je v užším segmentově zaklenutém výklenku

²¹⁵ Tamtéž, s. 54.

a má pravoúhlé kamenné ostění s okrajovou lištou na vnější straně. Jižní stěna sakristie je prolomena segmentově zaklenutým oknem s dovnitř široce rozbíhavými špaletami. Naproti oknu je pravoúhlý otvor s pěti schodišťovými stupni, který vede do půlkruhového schodišťového přístavku na severní straně věže. Ten je prosvětlen jedním malým oválným okénkem. Schodiště v přístavku je dřevěné žebříkové a má podobu dvou ramen. První, nástupní, rameno stoupá směrem k severu a druhé pak z dřevěné podesty směrem k jihu.

První patro věže je přístupné půlkruhově zaklenutým otvorem po schodišti ze severní strany. Na východní a jižní straně patra jsou půlkruhově zakončené výklenky s rozbíhavými špaletami, v kterých jsou malá pravoúhlá okna, na vnější straně zmenšená do oválného tvaru okének schodišťových přístavků. V západní stěně je segmentově zakončený výklenek, nad nímž se až do dalšího patra táhne vysoký půlkruhově zaklenutý a zazděný otvor. Strop je dřevěný trámový a do dalšího patra vede žebříkové schodiště při jižní stěně stoupající směrem k východu.

Druhé patro věže má na všech stranách kromě západní stejné výklenky s malými oválnými okénky jako v prvním patře. Strop je opět trámový a stejně jako v prvním patře jsou ve zdivu kapsy po trámech a známky přepatrování. Dřevěné žebříkové schodiště do dalšího patra stoupá při východní zdi směrem na sever.

Třetí patro je bez oken. V západní stěně je zřetelný zazděný otvor se segmentovým záklenkem. Do dalšího patra stoupá žebříkové schodiště při jižní stěně směrem na jih.

Čtvrté, zvonivé, patro má na tři strany vysoké půlkruhově zaklenuté výklenky, v nichž jsou půlkruhová okna. Původní okna byla na celou výšku výklenku. Současná okna s dřevěnými okenicemi jsou jen v horní polovině a spodní polovina je zazděná. V západní stěně, tedy směrem ke střeše lodi kostela, je stejný výklenek po oknu, ale celý zazděný. Pod tímto zazděným oknem je další, o něco užší, segmentově zaklenutý výklenek, který je z velké části také zazděný a je v něm malý segmentový otvor do podkroví s plechovými protipožárními dvířky. Zvonová stolice má tři pole, v kterých v dnešních dnech není zavěšen žádný zvon.

Krov kostela je hambalkový s ležatou stolicí. Spoje prvků krovu jsou čepované s dřevěnými kolíky a některé s tesařskými skobami neboli kramlemi. Tesařské značení má podobu římských číslic. Východní stěna podkroví, tedy zároveň západní stěna věže,

jeví v omítce známky původně o poznání nižšího spádu střechy. Rub klenby kostela je bez zásypu s odhalenými cihelnými pasy.

Střecha hlavní podélné lodi je sedlová, křížící se se střechami transeptu, které jsou nad oběma křídly zakončeny valbou. Jako krytina jsou zvoleny pálené bobrovky. Věž má čtyřbokou cibulovou bání s lucernou krytou měděným plechem. Vrchol střechy věže je zakončen makovicí s křížem. Oba schodišťové přístavky na severní straně kostela mají polokružlové střechy s plechem červené barvy.

Stavební vývoj: Hřbitov, jenž se kolem kostela rozkládá, byl založen roku 1700, z důvodu zrušení starého hřbitova. Ten se nacházel kolem gotického kostela, na jehož místě se téhož roku započalo s výstavbou nového děkanského chrámu.²¹⁶ Kostel byl na tomto místě postaven mezi lety 1720-1725 jako zcela nový.²¹⁷ Roku 1823 postihlo město požár, který se přenesl i na kostel sv. Barbory a zničil zde krov kostela a část věže se třemi zvony. Shořela také kostnice, ale interiér kostela s mobiliářem a varhany byl uchráněn. Kostel byl bez střechy s pahýlem věže a zamýšlelo se nad případnou demolicí. Nakonec byl kostel demolice ušetřen a roku 1829 se do věže zavěsily dva nové zvony, i když věž stále neměla svojí barokní bání. Té se dočkala až roku 1862. Hned roku 1863 Polnou zasáhl další požár, který se však kostelu vyhnul. Roku 1867 byla šindelová střecha kostela nahrazena pálenými taškami, které však byly pro svoji tíhu v roce 1875 vyměněny za plech. Během první i druhé světové války byly z kostelní věže zrekvírovány zvony a od té doby až do současnosti je kostel bez zvonů. V roce 1994 spadl z věže kříž s makovicí a po zjištění, že některé trámy věže jsou poškozené červotočem, byla sejmuta i střešní bání. Mezi lety 1996-2000 se restauroval interiér kostela spolu s freskovou výmalbou.²¹⁸

Jak již vyplývá z výše uvedeného, nejvíce stavebními úpravami a opravami od vzniku kostela prošla hranolová věž na východě. V prvním a druhém patře věže jsou prázdné kapsy po trámech, což svědčí buď o přepatrování nebo o přítomnosti další trámové podpůrné konstrukce. Množství zazděných otvorů, především pak ve společné stěně věže a lodi kostela, dokládá provedené změny. Mezi hlavní změny určitě patří zazdění západního okna věže, v jehož zazdívce je dodnes jasně viditelný kamenný parapet. Na této stěně je ze strany podkroví kostela v omítce viditelná změna spádu

²¹⁶ JAROŠ, *Hřbitovní kostel sv. Barbory*, s. 45.

²¹⁷ KUČA, *Města a městečka V*, s. 377.; POIMON, *Polná*, s. 104.

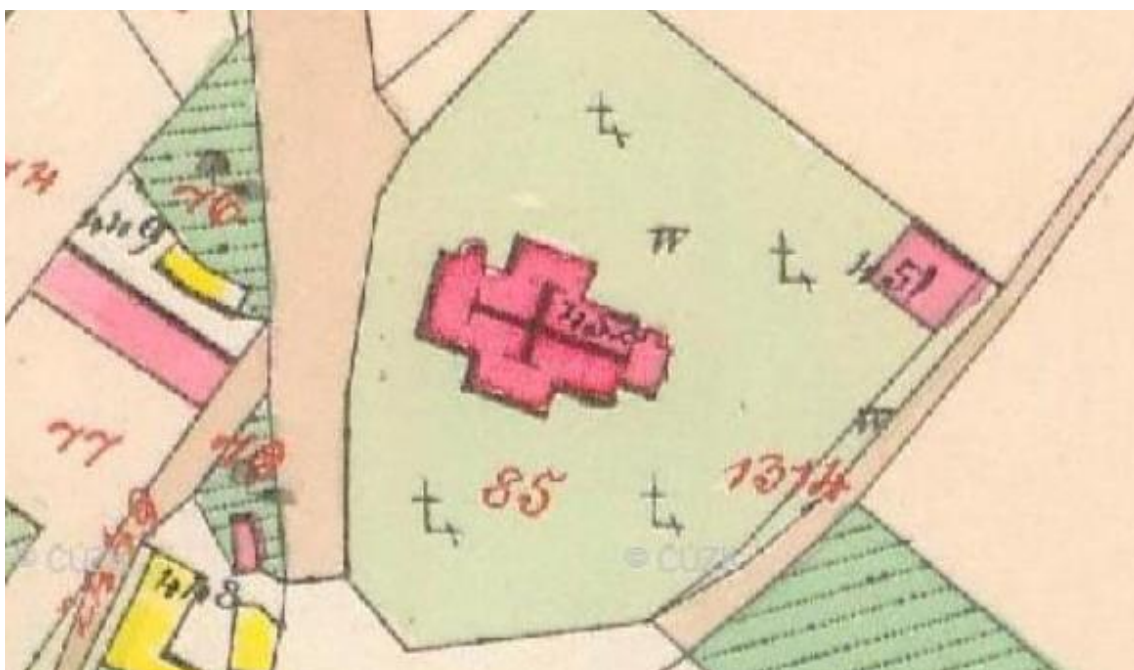
²¹⁸ JAROŠ, *Hřbitovní kostel sv. Barbory*, s. 47-52.

zastřešení nad hlavní lodí. Původní výška střechy byla o poznání níže. Zazděný byl také širší segmentový vstup do podkroví, v jehož zádívce je prolomen jen malý segmentový otvor s protipožárními dvířky. Změnou prošel také schodišťový přístavek na severní straně věže, v kterém jsou jasně viditelné kapsy po vytrhání původního točitého schodiště. Dnes je zde umístěno jen schodiště dřevěné žebříkové. Podoba a tvar prolomení otvorů v severní stěně věže naznačuje, že schodišťový přístavek může být mladšího data a k věži byl přistavěn o něco později. Není však moc jasné, jestli k tomu mohlo dojít ještě v průběhu 18. století, nebo až v první polovině 19. století.

Potenciál: Věž na východě kostela a několik zazděných otvorů v ní může skýtat další možnosti bádání, které by přesněji určilo podobu věže před požárem v první čtvrtině 19. století a po něm. Pozornost si zaslouží také změna výšky střechy, která je naznačena dochovanou omítkou v podkroví.

Hodnocení: Kostel sv. Barbory je barokní novostavba z první čtvrtiny 18. století, která má v rámci města urbanistické hodnoty, protože založení okolního hřbitova souvisí s výstavbou nového barokního chrámu Nanebevzetí Panny Marie a přesunutím původního hřbitova. Samotná výstavba kostela zase souvisí s kostelem sv. Kateřiny, který měl být jednoho času kvůli špatnému stavu zbořen, od čehož se nakonec upustilo, a to dalo podnět k výstavbě nového kostela sv. Barbory. Kostel je tedy i historicky významně spjatý se stavební činností v barokní Polné. Stavba je však významná i svojí rozsáhlou freskovou výzdobou, především pak tou, která se nachází v klenbě křížení lodí.

Plánová dokumentace:

Areál kostela sv. Barbory v Polné, císařský povinný otisk stabilního katastru, 1838.

Josef Czirnfas Einmoliger, Celková přehledová mapa panství Polná – Příbyslav, výřez s pohledem na kostel sv. Barbory, rukopis, 1786-1802, MZA, F 188, mapa 1.

Model kostela sv. Barbory z mračna bodů v programu GeoSLAM Hub.

Fotografická dokumentace:

Polná, pohled z věže děkanského chrámu Nanebevzetí Panny Marie na kostel sv. Barbory.

Polná, kostel sv. Barbory, pohled na kostel z jihu.

Polná, kostel sv. Barbory, pohled ze severu.

Polná, kostel sv. Barbory, věž kostela z východu.

Polná, kostel sv. Barbory, pohled na západní průčelí kostela.

Polná, kostel sv. Barbory, pohled na presbytář a křížení hlavní podélné lodi s transeptem.

Polná, kostel sv. Barbory, pohled na kruchtu.

Polná, kostel sv. Barbory, severní křídlo transeptu.

Polná, kostel sv. Barbory, klenba nad křížením.

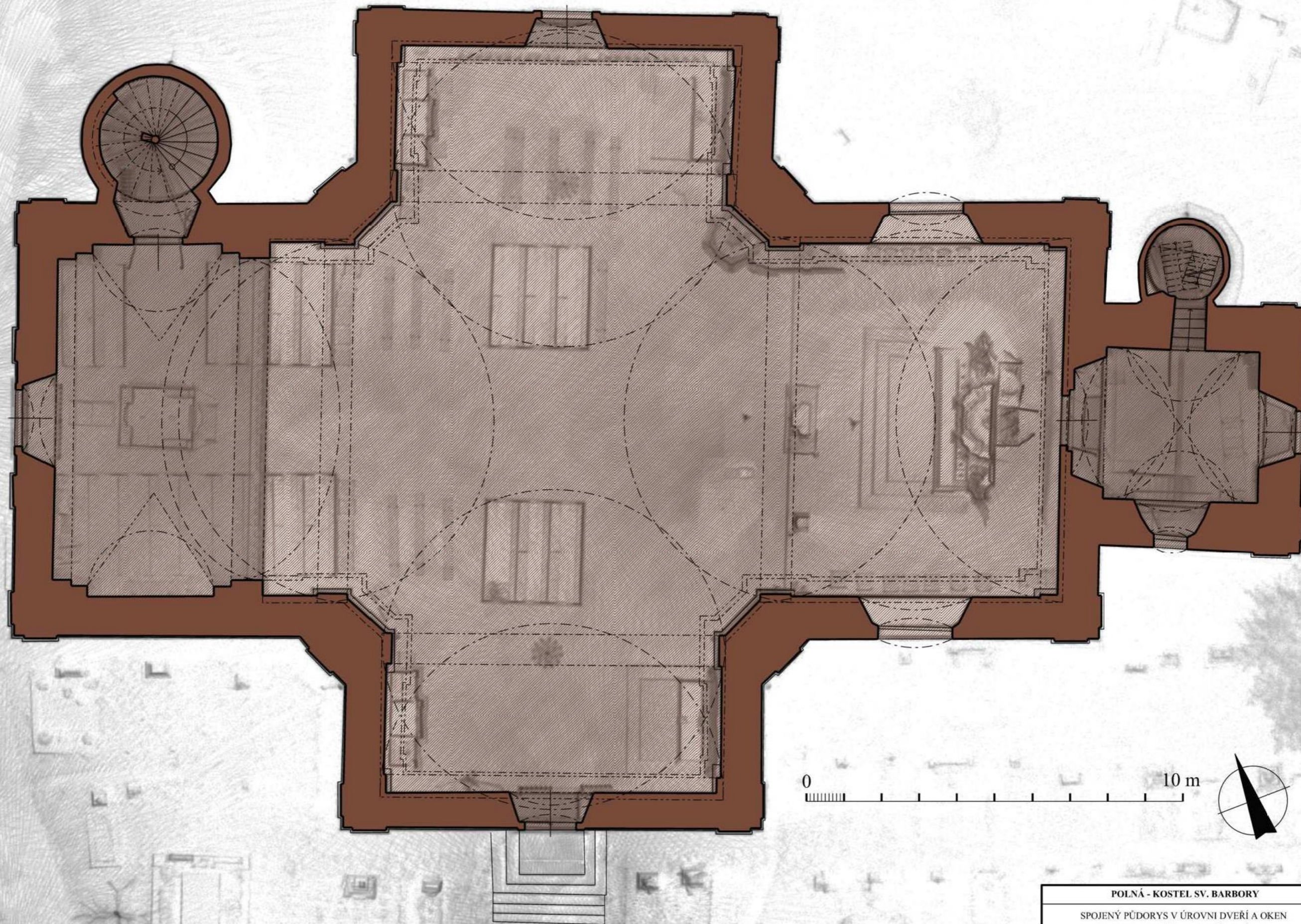
Polná, kostel sv. Barbory, volutová hlavice pilastru.

Polná, kostel sv. Barbory, hambalkový krov s ležatou stolicí.

Polná, kostel sv. Barbory, východní zeď lodi s průlezem do podkroví. V omítce zřetelný původní spád střechy a pod hřebenem zazděné západní okno věže.

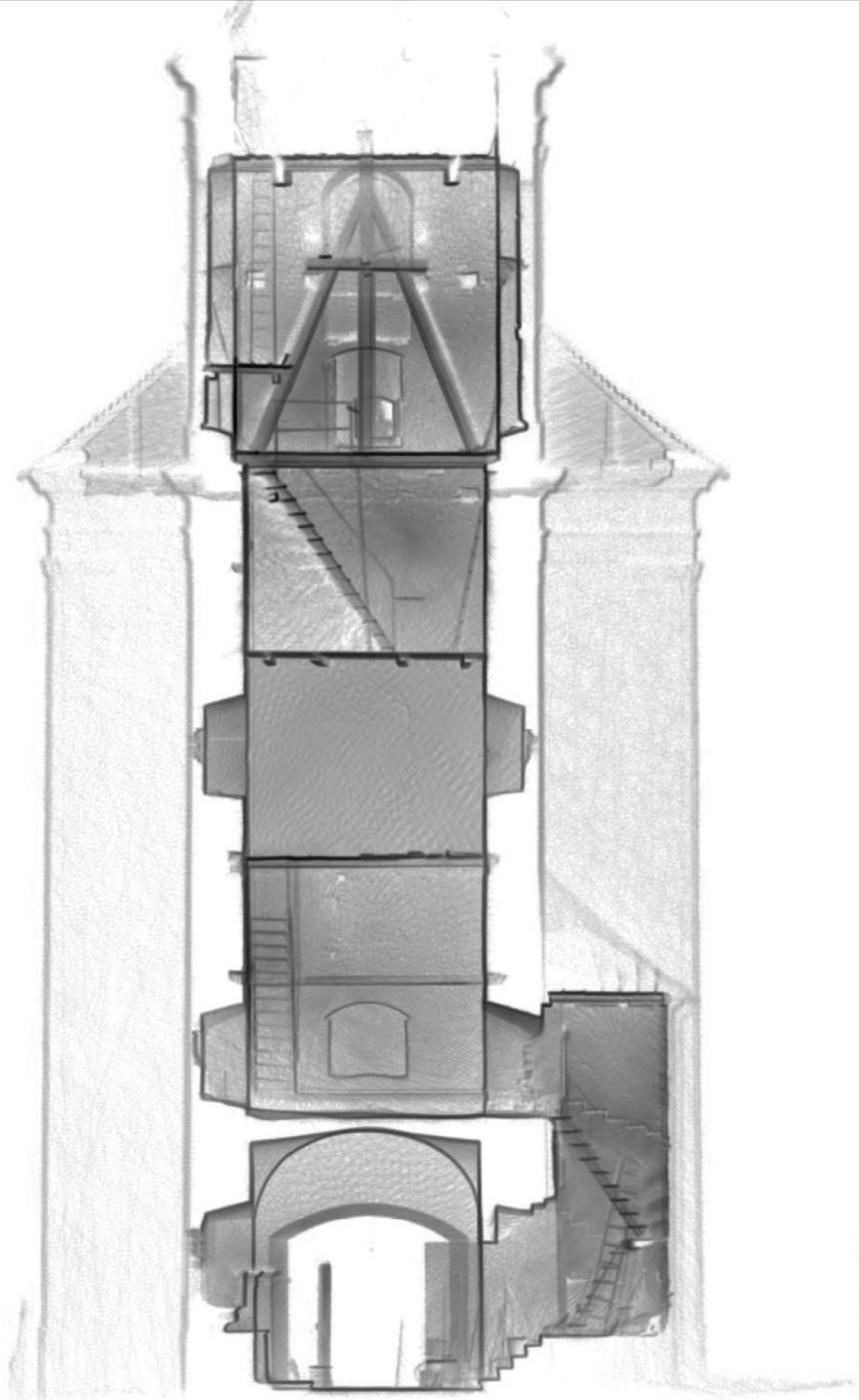

POLNÁ - KOSTEL SV. BARBORY			
SPOJENÝ PŮDORYS V ÚROVNI DVEŘÍ A OKEN			
VYHODNOCENÍ STAVEBNÍHO VÝVOJE			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	4/2022	MĚŘÍTKO
KRESLIL	Michal Janáček	5/2022	1:100

0 10 m

POLNÁ - KOSTEL SV. BARBORY			
PODÉLNÝ ŘEZ S POHLEDEM NA SEVER			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	4/2022	MĚŘÍTKO 1:100

0 10 m

POLNÁ - KOSTEL SV. BARBORY			
ŘEZ VĚŽÍ S POHLEDEM NA ZÁPAD			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	4/2022	MĚŘÍTKO 1:100

0 10 m

POLNÁ - KOSTEL SV. BARBORY			
PŘÍČNÝ ŘEZ S POHLEDEM NA ZÁPAD			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	4/2022	MĚŘÍTKO 1:100

5.7. Kostel sv. Mikuláše v Nížkově²¹⁹

Umístění v rámci okolních obcí: Obec Nížkov se nachází v okrese Žďár nad Sázavou ve vzdálenosti 8 kilometrů jihozápadním směrem od samotného okresního města. Přibližně stejnou vzdálenost má i od města Polná, od kterého je Nížkov orientovaný směrem na severozápad.

Patrocinium: sv. Mikuláš

Nadmořská výška lokality: 527 m. n. m.

Rozměry stavby: délka 33 m, šířka 18 m, výška 17 m (věž 29 m)

Nejstarší zmínka o obci: První písemná zmínka o existenci obce je z roku 1206. Jedná se tedy o jedno z nejstarších osídlení na Vysočině.²²⁰

Nejstarší zmínka o kostelu: Nejstarší zmínka o kostelu souvisí se založením cisterciáckého kláštera kolem roku 1234 Janem z Polné.²²¹

Příslušnost v rámci církevní správy: Diecéze/arcidiecéze pražská (2. pol. 14. st. – děkanát německobrodský, vikariát ledečský, 1701 – vikariát polenský, 1722 – vikariát německobrodský), 1784 – diecéze královehradecká (vikariát německobrodský/havlíčkobrodský).²²²

Statut: Od 1350 farní (ještě 1573 stále farní), roku 1677 filiální k děkanství v Polné, 1858 opět farním.²²³

²¹⁹ Název obce Nížkov měl v průběhu staletí několik podob: *Nesekow* (1206), *Nyezkow* (1318), *Nyeczkow* (1369), *Nysskow* (1654), *Nischkau/Niczkow* (1787), *Nischkau/Nisskow* (1843). Původ měl odvozením od osobního jména *Niežek*, což je zkrácená varianta jména *Něhomír*, tedy konkrétně od spojení „*Nížkův dvůr*“. Viz PROFOUS, *Místní jména III*, s. 230.; Podle jiných pramenů vznikl název osady odvozením od pojmenování „*na Mníšku*“, odkazující na místo založení původního kláštera ve 13. století. Viz PRCHAL, *Vítejte u nás*, 23–26.; KURKA, *Archidiakonáty Kouřimský*, s. 91.

²²⁰ PRCHAL, Jan – JEŘÁBEK, Zdeněk. *Pověsti z Nížkova a okolí – Nížkov – historie v datech*. Nížkov, 2020. s. 50.; ERBEN, Karel, Jaromír. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*. Pars I, Annorum 600-1253. Praha, 1855. s. 226-227.

²²¹ Založení kláštera je nejčastěji uváděno rokem 1234, protože donace kláštera jsou zmiňovány v listinách mezi lety 1232-1234. Po pěti letech klášter zanikl, kostel sv. Mikuláše zde však zůstal. Viz PRCHAL, *Pověsti z Nížkova a okolí*, s. 50-51. O této události se zmiňuje kronika žďárského kláštera: „*A tak zřízený klášter byl zrušen tím zásahem náhlým. Svatého Mikuláše však chrám tam přece jen zůstal po celý dlouhý čas a místo Nížkovem zve se*“. Viz ŘEZBÁŘ, *Cronica domus Sarensis*, s. 165.

²²² BAUEROVÁ, Milada. *Farní úřad církve římskokatolické Havlíčkova Borová: 1731-1949*. MZA Brno – SOKA HB, Inventář (NAD 986), Havlíčkův Brod, 1961.; HLEDÍKOVÁ – JANÁK – DOBEŠ, *Dějiny správy*, s. 193.

²²³ PRCHAL, *Pověsti z Nížkova a okolí*, s. 51, 54, 57.

Farnost: Buková, Nížkov (farní kostel sv. Mikuláše), Špinov, Poděšín, Rosička, Sirákov

Podací právo: Od 1234 – páni z Polné, 1320 – páni z Lipé, 1356 – páni z Pirkštejna, 1463 – páni z Kunštátu, 1467 – páni z Lípy, 1468 – páni z Kunštátu, 1468 – páni ze Šternberka, 1479 – páni z Kunštátu, 1515 – páni z Lípy, 1538 – páni z Valdštejna, 1571 – páni z Hradce, 1597 – páni ze Šenfeldu, 1623 – páni z Ditrichštejna.²²⁴

Kategorie ochrany: Kulturní památka (ze dne 14. 7. 1970)

Situace kostelního areálu: Areál kostela sv. Mikuláše se nachází v intravilánu obce Nížkov na západním okraji návsi. Jak návěs vesnice, tak i samotný kostelní areál, je umístěn na mírném návrší nad údolíčkem Poděšínského potoka. Kostel stojí uprostřed hřbitova, který je ze všech stran obehnan kamennou ohradní zdí. Ohradní zeď hřbitova kolem kostela má tvar téměř pravidelného kruhu. Na západní straně areálu je do ohradní zdi naproti hlavnímu vchodu kostela vsazená zděná čtvercová kostnice.

Vstup do areálu je na jeho východní straně, a to prostřednictvím kované brány mezi dvěma zděnými pilíři, nebo branky, která je umístěna napravo od brány a má segmentový záklenek. Před vstupem se nachází kamenný kříž na čtyřbokém soklu s patkou. V těsné blízkosti kostela je na severovýchodní straně umístěna budova barokní fary.

Dispozice stavby: Jednolodní orientovaný kostel s pětibokým presbytářem se čtveřicí opěráků na nárožích. Presbytář je zaklenut jedním polem křížové žebrové klenby a jedním polem hvězdicové žebrové klenby. Na severní straně presbytáře je malá sakristie. Ta je zaklenuta křížovou klenbou bez žeber ve dvou polích na způsob sklípkové klenby. K jižní straně presbytáře přistavěna třípatrová hranolová věž na čtvercovém půdorysu. Přízemí věže zaklenuto valenou klenbou. Obdélná loď je zaklenuta třemi poli pruské placky, které jsou mezi sebou odděleny valenými pasy. Při západní straně lodi je zděná kruchta vynesena třemi poli valené klenby. Na jihu lodi je přistavěna hranatá čtvercová předsíň s valenou klenbou se styčnými výsečemi.

Kostel je přístupný třemi vstupy. První, hlavní, vstup je v západním průčelí na ose lodi se šesti stupni z vnější strany. Druhý vchod do lodi je skrze čtvercovou předsíň na jižní straně lodi. Třetí vstup vede z exteriéru do sakristie ze severní strany.

²²⁴ PRCHAL, *Pověsti z Nížkova a okolí*, s. 50-53.; PŮŽA, *Kronika přibyslavská*, s. 110-111.; ŠKARYD, *Přehled držitelů polenského panství*, s. 1-3.

Schodiště na kruchtu je umístěno uvnitř lodi při jihozápadním nároží. Do prvního patra věže vede schodiště z exteriéru, které je v přístavku připojeného k věži z východní strany.

Střecha obdélné lodi kostela je sedlová s valbou nad západním průčelím. Presbytář má střechu sedlovou, která je trojboce zvalbená nad závěrem. Sakristie má pultovou střechu s valbou na východní straně. Předsíní lodi má sedlovou střechu. Schodišťový přístavek má úzkou pultovou střechu.

Popis a rozbor stavby: Presbytář kostela je gotický pětiboký se čtyřmi opěráky na rozích a ustupuje svou šířkou šířce lodi. Opěráky mají nízký sokl, jsou odstupňované v polovině své výšky a zakončeny pultovou stříškou s trojúhelníkovým štítkem. Z opěráků vybíhají nárožní pilastry s profilovanou hlavicí, vystupující z profilované korunní římsy presbytáře. Klenba presbytáře je v jednom poli křížová žebrová, na kterou navazuje hvězdicová žebrová klenba nad závěrem presbytáře. Žebra klenby mají průřez tvaru úzkého klínu s mělce vyžlabenými boky. V křížení hvězdicové klenby se nachází kamenný štít s erbem Pánů z Kunštátu, který panství spolu s kostelem vlastnili na přelomu 15. a 16. století.²²⁵ V místě dalšího styku žebor nejblíže k poli křížové klenby jsou žebra spojena prolomeným kruhem. Žebra klenby jsou v rozích vyneseny kamennými válcovými příporami, které mají jednoduché hlavice, patky mají podobu buď diamantového členění nebo točenice. Přípory na severní straně presbytáře mají ještě navíc v polovině výšky prstence.²²⁶ Prostor presbytáře je prosvětlen trojicí oken. Dvě okna se nachází naproti sobě v severní a jižní zdi presbytáře. Třetí okno je ve vrcholu závěru presbytáře. Okna jsou široká, segmentově zakončená, s mírně rozbíhavými špaletami. Z exteriéru mají okna jednoduché šambrány s podokenní římsou. Výplně oken jsou členěny na obdélníkové tabulky vsazené do kovových pásků. V jižní stěně presbytáře se nachází vchod do přízemí věže, který je zaklenut segmentově a okolo vchodu je úzká

²²⁵ Podle Bohumila Samka se jedná o erb Jana Bočka z Kunštátu, který měl polenské panství vlastnit v letech 1483-1515 viz SAMEK, Bohumil. *Umělecké památky Moravy a Slezska*, Sv. 2, J-N, Praha, 1999. s. 671.; Jan Boček z Kunštátu však měl panství ve svém držení mezi lety 1486-1504. Od něj ho v roce 1504 zdědil jeho syn Hynek Boček z Kunštátu, který ho držel až do roku 1515, kdy panství přechází do majetků Trčků z Lípy. Znak Pánů z Kunštátů v klenbě kostela v Nížkově tedy patří buď Janovi, jeho synovi Hynkovi, anebo Viktorinovi z Kunštátu, který panství držel ještě před Janem. Viz POIMON, *Polná*, s. 85.

²²⁶ Po rozhovoru s nízkovským farářem Mgr. Ing. Zdeňkem Sedlákem vyšlo najevo, že u prstenců severních přípor se nejedná o kamenný prvek, jak se na první pohled může zdát, ale o umně retušovanou elektroinstalaci ukrytou v takzvaných „husích krcích“ s omítkovou úpravou. Podobou těchto přípor a jejich patek se zabývá Zdeněk Kudělka viz KUDĚLKA, Zdeněk. Výzkum románské architektury na Moravě V. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada uměnovědná F*, roč. 37-38, č. 32-33, Brno, 1988-1989. s. 68-69.

plastická šambrána. Identický vchod je i v severní stěně presbytáře, který vede do sakristie.

Sakristie přístupná vchodem z presbytáře má obdélný tvar se zkoseným severovýchodním nárožím. Klenba sakristie je křížová bez žeber o dvou polích. Pole klenby nad závěrem sakristie paprscitě zakončeno a klenba působí dojmem jednoduché sklípkové klenby. Ve stěně zkoseného nároží je jedno hrotité okno s jednoduchou kamennou kružbou s jeptiškou a široce rozbíhavými špaletami na obě strany. V severní stěně sakristie je segmentově zaklenutý otvor s pravoúhlým vstupem opatřeným moderními dřevěnými dveřmi a z vnější strany mříží. Ve vchodu do sakristie z presbytáře jsou osazeny dřevěné svlakové dveře s gotickým otevřeným zámkem.

Lod' kostela je od presbytáře oddělena půlkruhovým vítězným obloukem s odstupněným nárožím. Pata oblouku je členěna profilovanou římsou. Prostor lodi je zaklenut třemi poli pruské plackové klenby, oddělené valenými pasy, které jsou nesené v rozích lodi samostatnými pilastry a v prostoru pilastry svazkovými. Pilastry mají jednoduchou patku v soklu a několikanásobně profilovanou hlavici. Líce klenby jsou zdobeny štukovými zrcadly. Hlavní vstup do lodi je v západním průčelí na podélné ose kostela. Na vnitřní straně má vstup kamenné pravoúhlé ostění, do kterého jsou osazeny dřevěné dvoukřídlé dveře a kovová mříž. Na straně vnější je po stranách vstupu dvojice úzkých zídek, které jsou z obvodového zdiva konzolově rozbíhavě vyneseny pomocí ocelových U profilů. Na zídce je posazena malá pultová stříška. Do vstupu jsou osazeny dřevěné dvoukřídlé dveře malým nadsvětlíkem o čtyřech tabulích. Rozdíl mezi úrovní terénu a podlahy kostela je u západního vstupu vyrovnán šesti kamennými stupni. Uprostřed severní stěny lodi je zazděný vchod s pravoúhlým kamenným ostěním. Naproti zazděnému vstupu je v jižní straně vstup do lodi skrze předsíň, který má stejné pravoúhlé kamenné ostění. Severní a jižní stěna lodi je členěna třemi okenními osami mezi klenebními pasy. Okna jsou široká, segmentově zakončená a mají rozbíhavé špalety. Z exteriéru mají okna šambrány a podokenní římsy. Mezi okny a na nárožích jsou pilastry s jednoduchou patkou vystupující ze soklu a s profilovanou hlavici navazující na profilovanou korunní římsu lodi. V západním průčelí je nad vchodem zazděné okno stejných rozměrů jako ostatní okna v lodi a z vnější strany je zde zachovalá podokenní římsa. Nad zazděným otvorem je těsně pod korunní římsou malý kruhový odvětrávací otvor v úrovni podkroví. Podlaha v lodi je z kamenných desek, mezi nimiž jsou zasazené

tří náhrobky.²²⁷ V jihozápadním rohu lodi je vstup na schodiště tvaru písmene L vedoucí na kruchtou.

Kruchta v západní části lodi je nesena dvěma pilíři a je podklenuta třemi poli valené klenby se styčnými výsečemi. Tímto spojením jsou pod kruchtou vytvořeny tři oblouky arkády. Poprsnice kruchtly je zděná a při pohledu od presbytáře prohnutá po stranách konvexně a ve středu konkávně. Vertikálně je členěna čtveřicí pilastrů s patkou a hlavicí, horizontálně kordonovou římsou s volutovými motivy po stranách a korunní římsou. Pole mezi těmito prvky doplňují lizénové rámce.

Předsín na jihu lodi má čtvercový půdorys a je zaklenuta valenou klenbou se styčnými výsečemi. V západní a východní stěně jsou naproti sobě dvě široké segmentově zakončené niky. Vstup do předsíně je na jižní straně a má podobu pravoúhlého kamenného ostění jako u vstupu do lodi. Otvor je osazený dřevěnými dvoukřídlými dveřmi a z vnější strany zabezpečen mříží. Podlaha předsíně je stejná jako v lodi.

Přízemí věže je přístupné vchodem v jižní stěně presbytáře. Vchod má podobu průchodu na šířku stěny, který je opatřen dvěma portály. První je půlkruhově zaklenutý a druhý je zakončen hrotitým obloukem. Oba portály jsou osazeny masivními dřevěnými dveřmi, v případě prvního portálu jsou dveře z vnější strany ještě okované a opatřené krabicovým zámkem. Druhé dveře mají zámek otevřený. V průchodu mezi portály je v západní stěně obdélný pravoúhlý otvor, za kterým se skrývá malý zaklenutý prostor se dvěma omítnutými stěnami a náznaky freskové výzdoby. Prostor přízemí věže je valeně zaklenutý a je prosvětlený jedním šterbinovým okénkem v jižní stěně. Okno má dovnitř rozbíhavé špalety a je opatřeno mříží. Podlaha je cihelná.

Schodišťový přístavek do patra věže se nachází na východní straně věže. Má podélný tvar a svou delší stranou přiléhá ke zdivu věže. V příčné straně z jihu se nachází segmentově zaklenutý vstup na schodiště osazený dřevěnými dveřmi. Schodiště je levotočivé tvaru písmene L a do patra věže vede skrze probouraný otvor ve východní stěně věže, který je segmentově valený.

První patro věže je ze tří světových stran kromě severní prolomeno úzkými šterbinovými okénky s dovnitř se rozbíhavými špaletami. Jižní okno je zakončeno valeným segmentovým záklenkem z kamene. Západní a východní okna mají ploché

²²⁷ Jeden z náhrobků obsahuje dataci roku 1617, další roku 1714.

překlad v podobě velkého plochého kamene. V severozápadním rohu patra věže je segmentově zaklenutý výklenek na výšku postavy, v jehož spodní části je směrem na západ zazděn malý obdélný otvor s ostěním. Výklenek je v šířce zdiva věže v místě nad zazděným a zaklenutým prostorem při západní straně průchodu z presbytáře do přízemí věže. Do druhého patra věže vede dřevěné žebříkové schodiště umístěné u západní stěny.

Druhé patro věže je prosvětleno dvojicí šterbinových okének s rozbíhavými špaletami, a to na jižní a východní straně. V úrovni druhého patra je přístupné podkroví nad lodí a presbytářem kostela. Vstup do podkroví je skrze vybouraný segmentově zakončený otvor v severní stěně věže. Nad úrovní druhého patra zdivo věže z vnější strany ustupuje. V místě odstupnění je kordonová římsa. Třetí, zvonivé patro věže, je opět přístupné po dřevěném žebříkovém schodišti.

Zvonivé patro věže má ze všech čtyř stran široká půlkruhová okna, nad kterými je profilovaná korunní římsa, která je ze všech stranách uprostřed zvednuta do půlkruhu pro umístění hodinových ciferníků. Ciferník hodin je umístěn na východní straně věže směrem do návsi obce. Okna mají dřevěné okenice s lištami. Stojatá zvonivá stolice má dvě pole, v kterých na kovových závěsech visí dva zvony.²²⁸ V konstrukci stolice je druhotně využita jedna dřevěná hlava zvonu.

V podkroví kostela je vidět smíšené zdivo lodí a presbytáře kostela a cihlové zdivo valených klenebních pasů. Cihelná je také nadezdívka pro zvýšení úrovně konstrukce krovu. V severním zdivu presbytáře je v podkroví otvor, který vede do prostoru krovu nad severním přístavkem současné sakristie. Rub kleneb je bez zásypu.

Krov kostela je hambálkový s dvojitou stojatou stolicí. Plná vazba krovu se skládá z pozednic, vazného trámu, sloupků s podélnými pásky, šikmými vzpěrami, vaznicemi, hambálkem a krokve s námětky. V místě rubu pruských placek v lodi jsou použity krátčata. Nejčastější tesařské spoje jsou na dlab a čep, ale je použito i spojování na rybinu. U spojů jsou použity dřevěné kolíky a tesařské skoby. Poměrně časté je druhotné využití prvků krovu. Tesařské značení má podobu římských čísel.

²²⁸ Starší zvon je z roku 1614 a mladší z roku 1992. Na starším zvonu je zpodoběn erb rodu Žejdlců ze Šenfeldu a nápis: „*LETHA PANIE 1614 GEST TENTO ZWON SLITEY W MESTIE GYHLAWY Z GISTEHO POWOLENY A WEDOMI GEHO MILOSTI WYSOCZE VROZENEGO PANA PANA RVDOLFFA ZEYDLICZE Z SSENEFELDV NA POLNE PRZIBISLAWI A CHOTCNY DRZITELE TEHOZ PANSTWI PAN BVH WSSEMOHAVCZY RACZ TEHOZ KLINOTV PRO ROZMNOZENY CZTI A SLAWY GEHO BOZSKE MILOSTI ZEHNATY AMEN*“.

Střecha lodi kostela je sedlová s náměstky a s valbou při západním průčelí. Pro střechu nad lodí je použita plechová střešní krytina. Sedlová střecha presbytáře s trojbokým zvalbením nad závěrem má stejnou výšku hřebene jako střecha nad lodí a má také plechovou krytinu. Nad presbytářem je plechový sanktusník s cibulovou bání a lucernou. Severní přístavek sakristie má plechovou pultovou střechu s dvěma boky valby nad zkoseným severozápadním nárožím. Jižní předsíň má plechovou sedlovou střechu. Střecha věže je cibulová s makovicí a pokrytá plechem.

Kostnice na čtvercovém půdorysu je naproti západnímu průčelí kostela. Stěny kostnice jsou dvojité, čímž se udržuje stálá vlhkost a prostor je tak konzervován.²²⁹ Na všech čtyřech stěnách je na ose umístěno okno, které je segmentově zaklenuté, má dovnitř se rozbíhavé špalety a výplně oken jsou členěny na šest obdélných tabulí. Vchod do kostnice je z východní strany a má pravoúhlé kamenné ostění, do kterého jsou vsazeny dřevěné dvoukřídlé dveře z vnější strany zabezpečeny mříží. U prahu dveří je v dlažbě před vchodem do kostnice vsazen podélný kámen s dvojicí lebek s hnáty. K severní stěně kostnice je nevhodně připojen čtvercový přístavek s pultovou plechovou stříškou, v kterém je umístěna toaleta. Střecha kostnice je stanová plechová. Uvnitř kostnice jsou v rozích vystavěny kosti a lebky do čtyř velkých hranic. Mezi nimi jsou vystaveny dva kříže a na zdech jsou malby s texty upomínající na *memento mori*.

Stavební vývoj: Původní kostel vystavený při založení kláštera ve 40. letech 13. století byl s nejvyšší pravděpodobností dřevěný. Nejstarší částí se podle literatury jeví být sakristie na severní straně presbytáře, která má na východní straně nepravidelný tvar polygonu a okno s kružbou. Na východní stěně sakristie měla být navíc patrná spára po ostění dalšího zazděného okna.²³⁰ Sakristie mohla být u původního kostela samotným kněžištěm nebo šlo o kapli zamýšlené severní boční lodě. Stavební činnost ve 13. století má dokládat i presbytář, konkrétně válcové přípory s patkou v presbytáři a v koutech vítězného oblouku. Presbytář měl být v této době zřejmě nedokončen.²³¹ Stáří sakristie a presbytáře ze 13. století se však nezdá být velmi pravděpodobné. Až do 14. století na

²²⁹ ROUČKOVÁ, Barbora. *Veřejně přístupné kostnice a karnery v České republice*. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Brno, 2006, s. 33-36.

²³⁰ Okno ve východní stěně sakristie/kaple mohlo být zazděno ze statických důvodů, když byl zaklenut presbytář. Viz KUDĚLKA, *Výzkum románské architektury*, s. 69.

²³¹ Zdeněk Kudělka přišel na konci osmdesátých let 20. století s tvrzením, že nejstarší částí kostela je sakristie a severní stěna presbytáře, která je členěna třemi válcovými příporami s patkami, hlavicí a prstencem v přibližně polovině své výšky. KUDĚLKA, *Výzkum románské architektury*, s. 68-69.; Prstence těchto přípor jsou však opravdu zhotoveny z husích krků. V severozápadním koutu presbytáře u vítězného oblouku je jeden dokonce odhalen a ostatní byly ověřeny hledáčkou kabelů.

tomto místě stál nejspíše stále ještě dřevěný předchůdce kostela. Presbytář byl dostavěn nebo nově zaklenut po roce 1483. Stejně tak byla dokončena kaple a postavena hranolová věž, která v této době mohla mít jen dřevěné zvonivé patro. Roku 1753 byla vystavěna nová loď kostela, nebo byla nově zaklenuta loď stará, věž byla rozšířena o zděné třetí zvonivé patro a stará hrotitá okna byla zazděna a prolomila se nová.²³² Kostnice před západním průčelím kostela byla postavena v roce 1709 a po sedmileté válce v letech 1756-1763 sem byly převáženy a vyskládány kosti vojáků obou stran konfliktu.²³³ V roce 1970 byl kostel opraven a omítnut břizolitovou omítkou, což dokládá i letopočet umístěný v omítce na opěráku v závěru presbytáře.

Současná sakristie byla dříve pravděpodobně využívána jako kaple. Dřívější sakristie byla na opačné straně presbytáře, tedy v prostorách přízemí věže.²³⁴ Umístění sakristie právě zde je logické z důvodu vstupu opatřeného dvojicí masivních dveří a osvětlením prostřednictvím malého šterbinového okénka s mříží. Tato kombinace zajišťovala větší ochranu kostelního mobiliáře a cenností než v případě současné severní sakristie, u níž naopak její tvar a větší úzké okno s kružbou naznačují vlastnosti právě boční kaple.

Zazděný malý prostor v západní straně průchodu do přízemí věže, jehož existence je prozrazena malým pravoúhlým otvorem, byl původně otevřený a má společnou valenou klenbu jako průchod do přízemí věže. Jižní a západní stěna tohoto prostoru je omítnuta s náznaky výmalby, což dokládá, že byl spojen s interiérem presbytáře. Původní podoba a využití tohoto prostoru je však nejasná.

Vstup do patra věže, ještě před zřízením schodišťového přístavku na východní straně věže, byl původně v jejím severozápadním koutu, kde je segmentově zaklenutý výklenek, který má průběh v síle zdiva věže šikmo směrem k jihovýchodnímu rohu lodi. Výklenek má přibližně obdélný tvar, ale jižní stěna výklenku je ve spodní části zhruba 0,5 m nad podlahou obloukovitě rozšířena směrem k jihu. V západní stěně výklenku je ve stejné výšce malé zazděné pravoúhlé okénko s ostěním, vedoucí právě do jihovýchodního koutu lodi. Spodní okraj okénka je tvořen malým vodorovným dřevěným

²³² SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, s. 671.; POCHE, Emanuel. *Umělecké památky Čech*, Sv. 2, K-O, Praha, 1978, s. 478.

²³³ ROUČKOVÁ, *Veřejně přístupné kostnice*, s. 33-34.; O kostnici více viz PRCHAL, Jan. *Polensko: Strípky z historie i současnosti: Místopis, lidé, kultura*. Polná, 2019. s. 417-423.

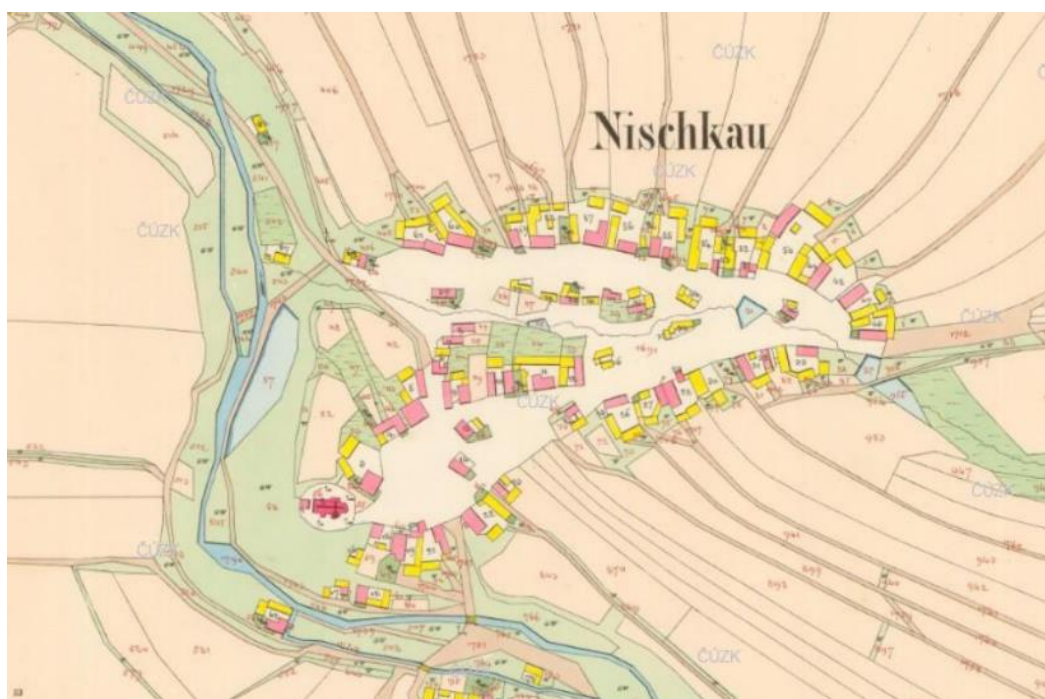
²³⁴ Stejnou situaci ještě v roce 1999 popisuje například Bohumil Samek viz SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, s. 671.

trámek vsazeným do zdiva. Nalevo od okénka je ve zdivu velký kámen hranolovitého tvaru, který působí buď jako armovací kvádr, který by byl ale ve vnitřním koutu lodi, nebo jako část kamenného portálu. U pravé hrany kvádru je vidět tenká spára a do výšky asi 1,5 m nad okénkem je hrubá omítka zdiva lehce odlišného odstínu, která naznačuje dodatečně zazděný otvor z prostoru lodi. Nabízí se tedy myšlenka, že vstup do patra věže se nacházel právě zde, později byl zaslepen a zůstalo zde jen malé, nejspíše naslouchací, okénko, které bylo později také zazděno. Tato hypotéza by se dále dala rozvinout tak, že po zazdění otvoru se vstup do patra věže přesunul k vnějšímu líci jižní stěny lodi a schodiště nebo žebřík tak bylo přímo z exteriéru, o čemž by svědčilo ono rozšíření ve spodní části výklenku směrem k jihu. K zazdění původního vstupu došlo pravděpodobně v době vzniku nové, nebo přestavby ze staré gotické, barokní lodi kostela.

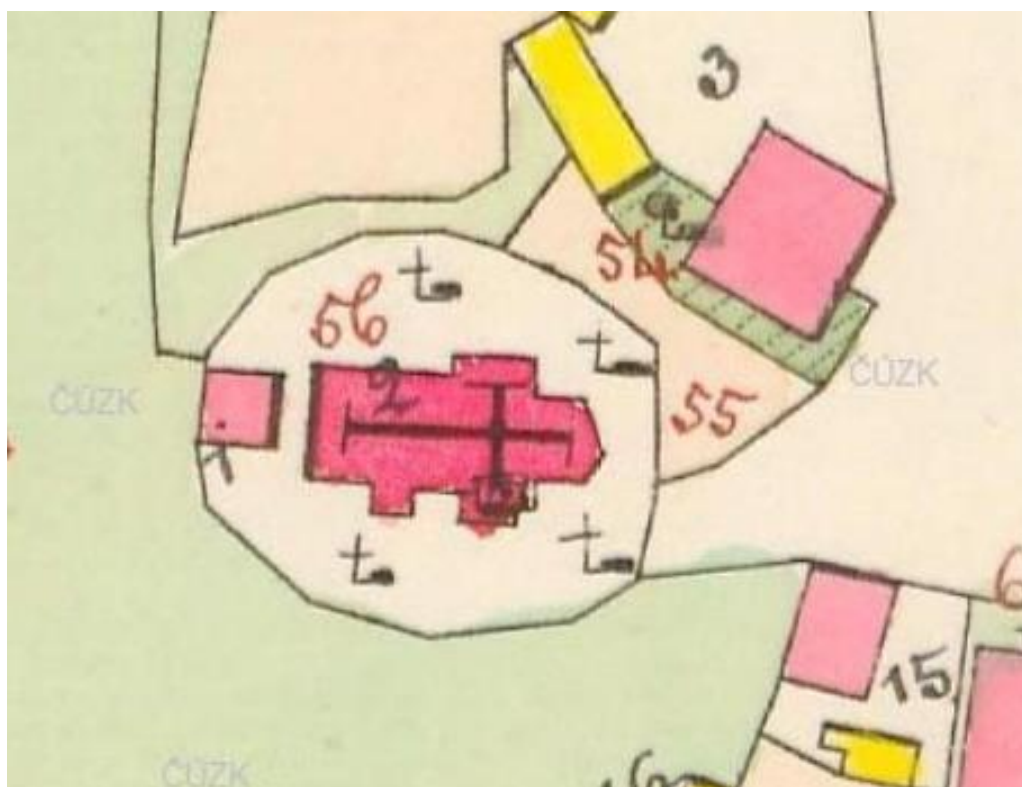
Potenciál: K osvětlení stavebního vývoje kostela by přispěla sondáž za účelem zjištění skladby spodních částí zdiva lodi, zda má celá loď v jádru původní gotické zdivo a je jen barokně přestavěná nebo byla vystavěna jako zcela nová či jen rozšířená. To samé platí u presbytáře a severní kaple. Zde by stálo za to ověřit stavební fáze výstavby presbytáře a kaple, která by mohla být ještě raně gotického stáří. V její východní stěně je údajně zazděno další gotické okno. Dále je žádoucí důkladnější prozkoumání původního vstupu do patra věže v jejím severozápadním rohu a určení jeho vyústění a rozsahu, či zda neproběhlo přesunutí vstupu k vnější straně zdi lodi ještě před zřízením východního schodiště do věže.

Hodnocení: Kostel má upomínat na snahy o založení původního cisterciáckého kláštera u Nížkova před polovinou 13. století. Z tohoto neúspěšného založení se měl dochovat právě jen kostel sv. Mikuláše, tedy přesněji nejspíše jeho dřevěný předchůdce. Stavba má tedy výrazné historické hodnoty. Z architektonických hodnot je nutné vyzdvihnout pozdně gotickou síťovou klenbu presbytáře spolu s jejími příporami. Zajímavá je také severní kaple/sakristie zaklenutá křížovou klenbou podobné klenbě sklípkové, v které se dochovalo gotické okno s kamennou kružbou. V kostele se snoubí gotický presbytář s barokní lodí, která je výrazná především mohutnou kruchtou a třemi poli plackové klenby zdobené štukovými zrcadly. Z vnější strany je kostel omítnut nevhodnou břízolitovou omítkou z roku 1970, a stejně tak rušivá je i podoba západního vchodu do lodi. Vyloženě nevhodný je také přístavek s toaletou umístěný u severní strany barokní kostnice, která je naopak velmi hodnotná. V porovnání s okolními vesnickými kostely se jedná o poměrně rozměrnou stavbu. Kostel je udržovaný a v dobrém technickém stavu.

Plánová dokumentace:

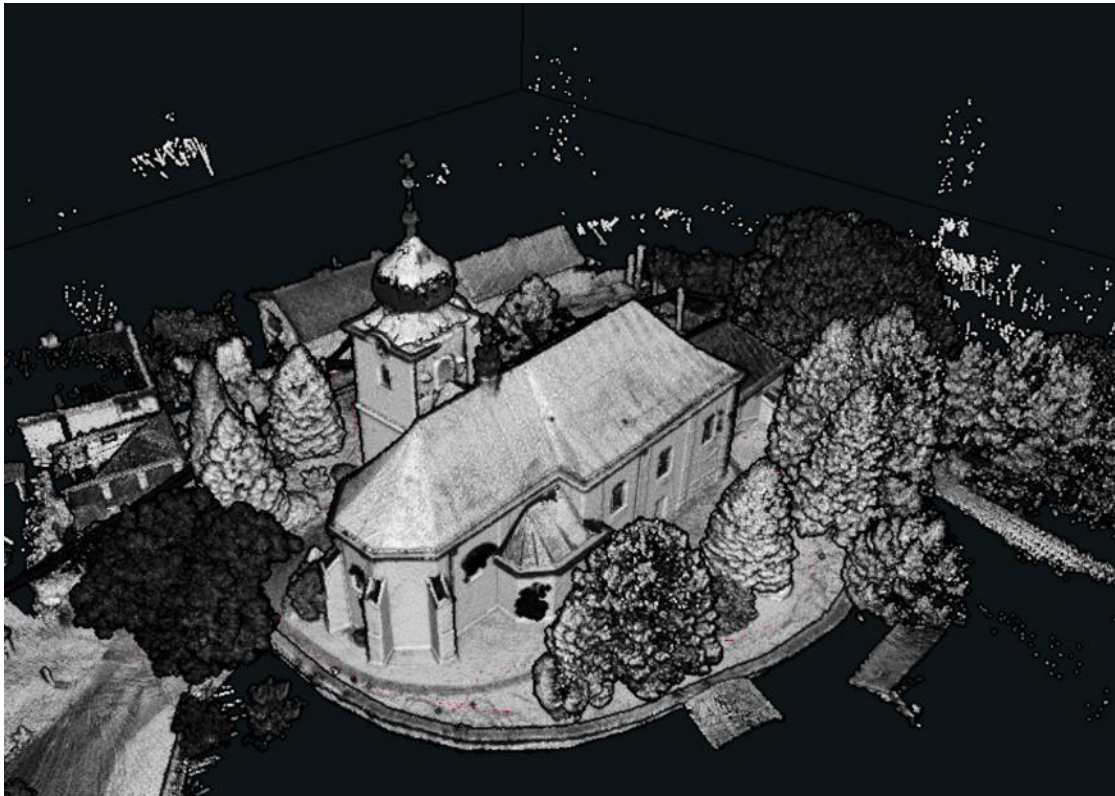
Nížkov s kostelem sv. Mikuláše v jihozápadní části návsi, císařský povinný otisk stabilního katastru, 1838.

Areál kostela sv. Mikuláše v Nížkově, císařský povinný otisk stabilního katastru, 1838.

Josef Czirnfas Einmoliger, Celková přehledová mapa panství Polná – Přibyslav, výřez s pohledem na Nížkov s kostelem sv. Mikuláše, rukopis, 1786-1802, MZA, F 188, mapa 1.

Model kostela sv. Mikuláše z mračna bodů v programu GeoSLAM Hub.

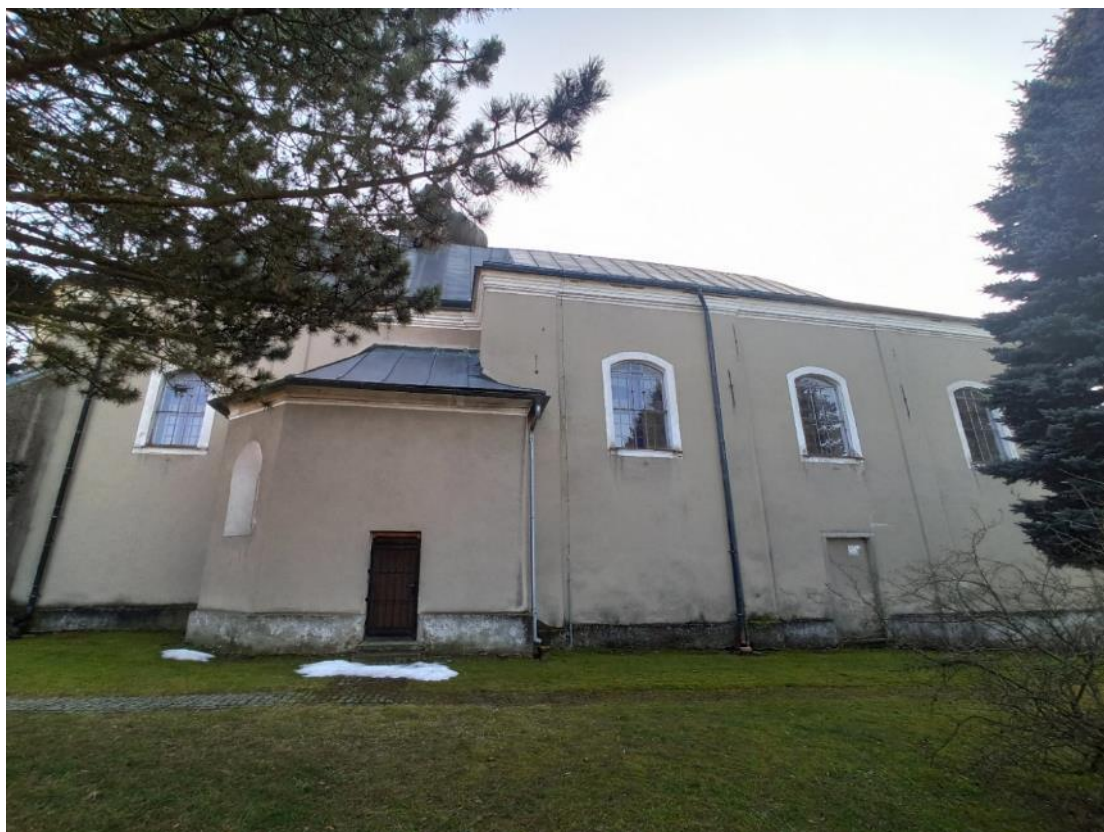
Fotografická dokumentace:

Nížkov, kostel sv. Mikuláše, pohled od východu.

Nížkov, kostel sv. Mikuláše, pohled z jihu.

Nížkov, kostel sv. Mikuláše, severní strana kostela se sakristií.

Nížkov, kostel sv. Mikuláše, presbytář kostela se sakristií ze severovýchodu.

Nížkov, kostel sv. Mikuláše,
nevhodný přístavek s WC u severní
stěny kostnice.

Nížkov, kostel sv. Mikuláše, hlavní
vchod v západním průčelí kostela.

Nížkov, kostel sv. Mikuláše, interiér barokní kostnice před západním průčelím kostela.

Nížkov, kostel sv. Mikuláše, pohled do lodi a presbytáře kostela.

Nížkov, kostel sv. Mikuláše, pohled na kruchtu.

Nížkov, kostel sv. Mikuláše,
žebrová klenba v presbytáři.

Nížkov, kostel sv. Mikuláše,
pohled na klenbu v sakristii.

Nížkov, kostel sv. Mikuláše, průchod
z presbytáře do přízemí věže.

Nížkov, kostel sv. Mikuláše, patka
přípory u vítězného oblouku
v jihozápadním rohu presbytáře.

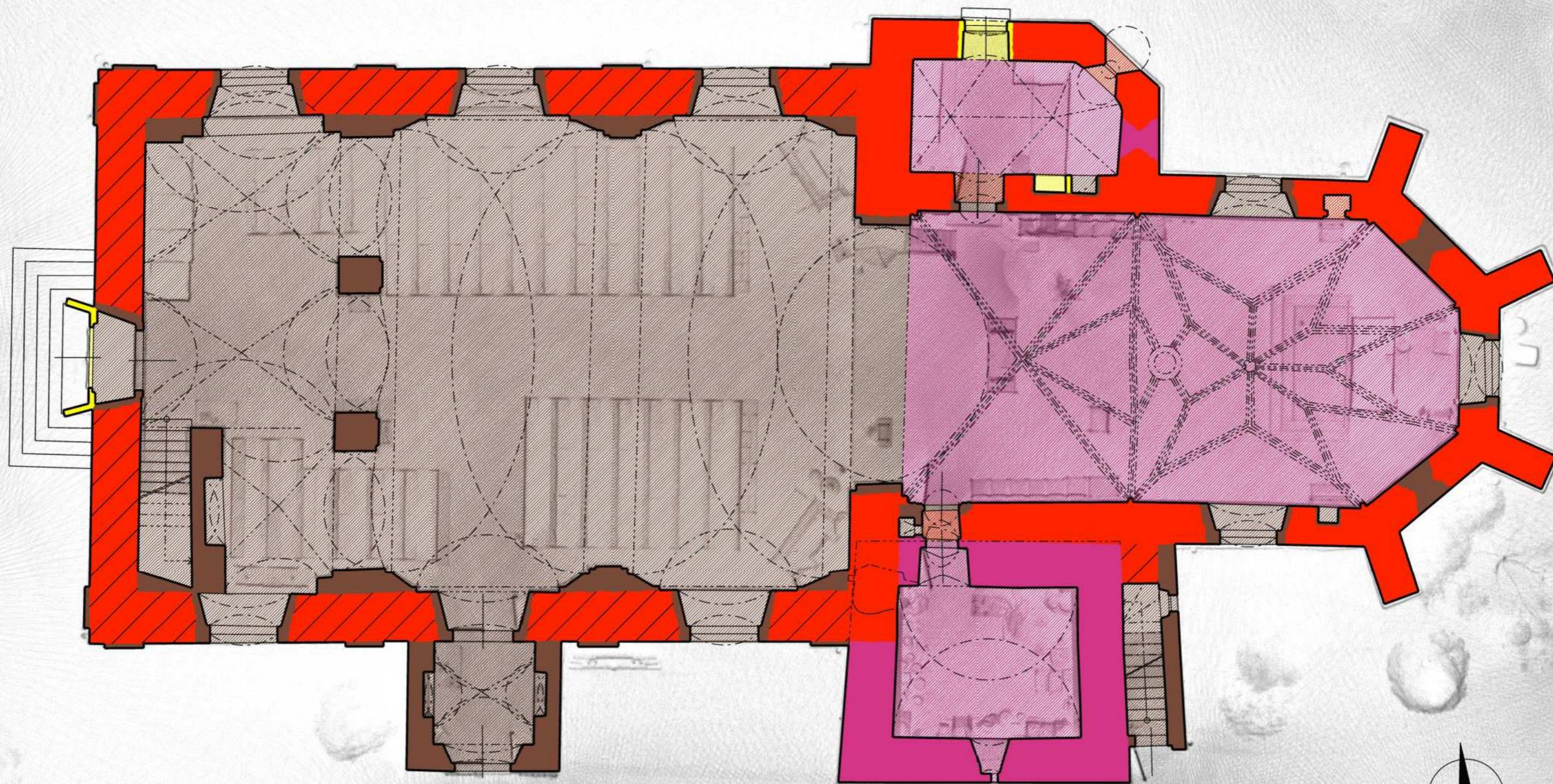
Nížkov, kostel sv. Mikuláše, pohled ze schodiště do patra věže, v rohu výklenek původního vstupu.

Nížkov, kostel sv. Mikuláše, výklenek původního vstupu do věže v severozápadním rohu prvního patra.

Nížkov, kostel sv. Mikuláše, hambalkový krov kostela s dvojitou stojatou stolicí.

0 10 m

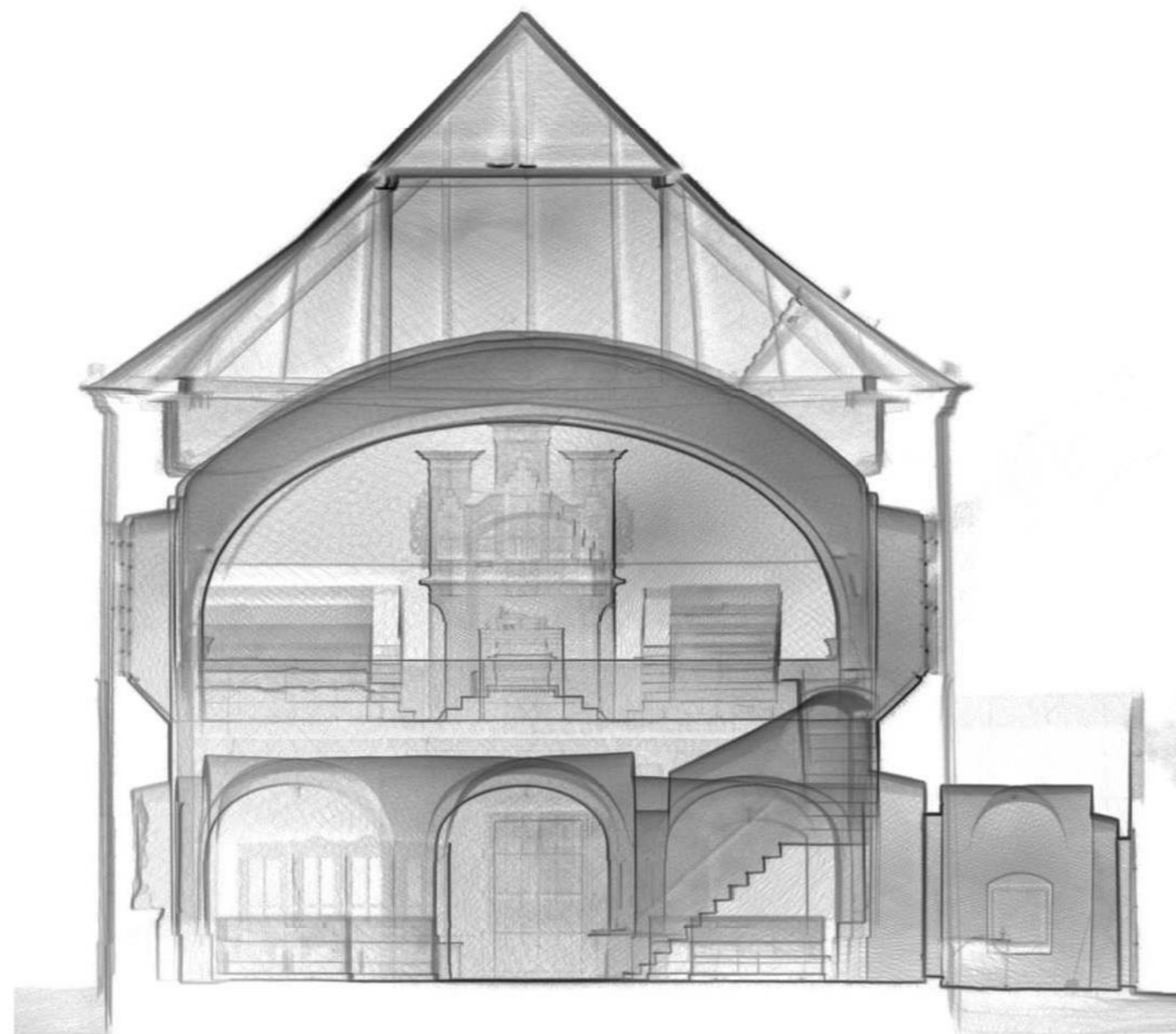

NÍŽKOV - KOSTEL SV. MIKULÁŠE			
SPOJENÝ PŮDORYS V ÚROVNI DVEŘÍ A OKEN VYHODNOCENÍ STAVEBNÍHO VÝVOJE			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	3/2022	MĚŘÍTKO
KRESLIL	Michal Janáček	4/2022	1:100

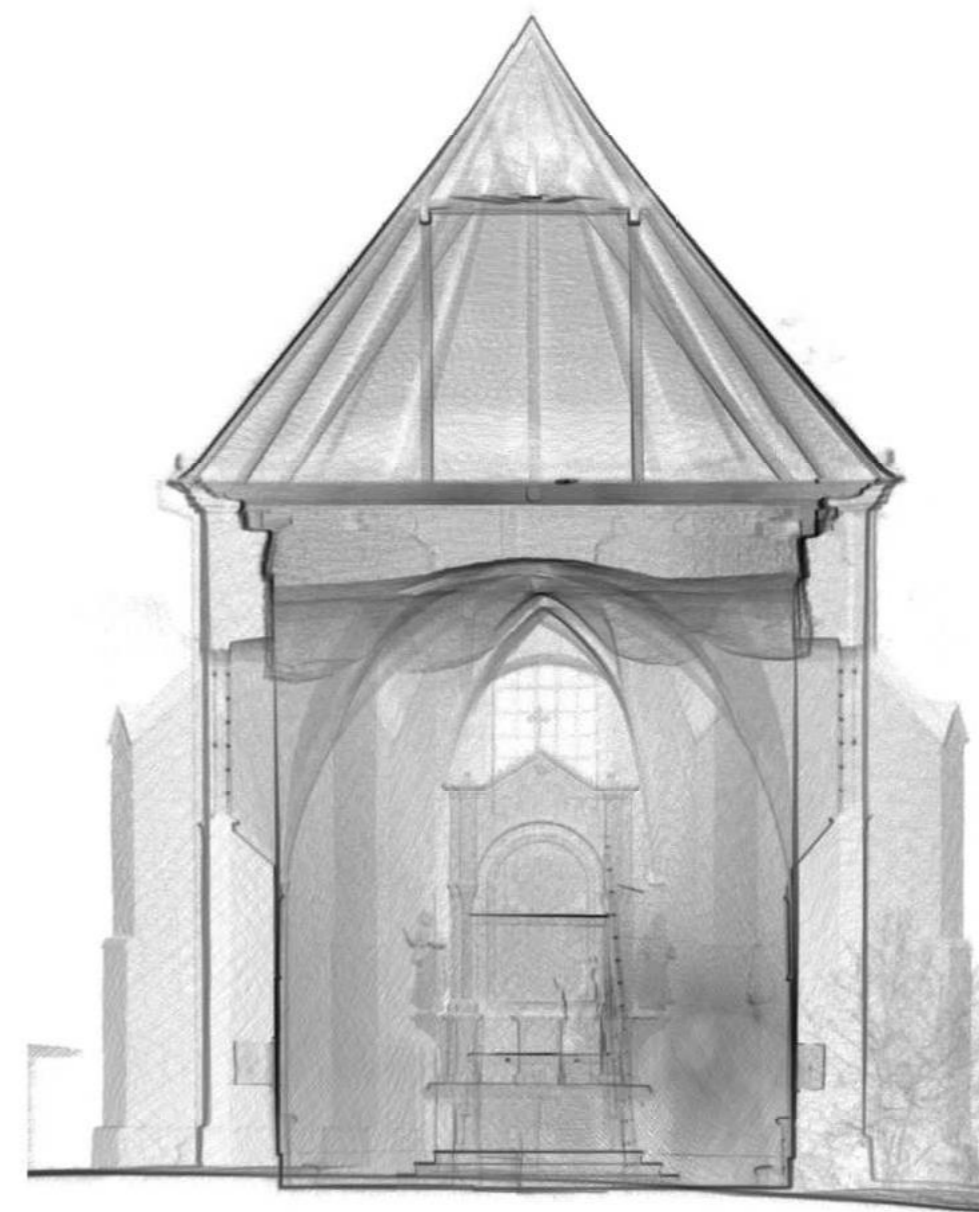
0 10 m

NÍŽKOV - KOSTEL SV. MIKULÁŠE		
PODÉLNÝ ŘEZ S POHLEDEM NA JIH		
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)		
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	3/2022
		MĚŘÍTKO 1:100

0 10 m

NÍŽKOV - KOSTEL SV. MIKULÁŠE			
PŘÍČNÝ ŘEZ LODÍ S POHLEDEM NA ZÁPAD			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	3/2022	MĚŘÍTKO 1:100

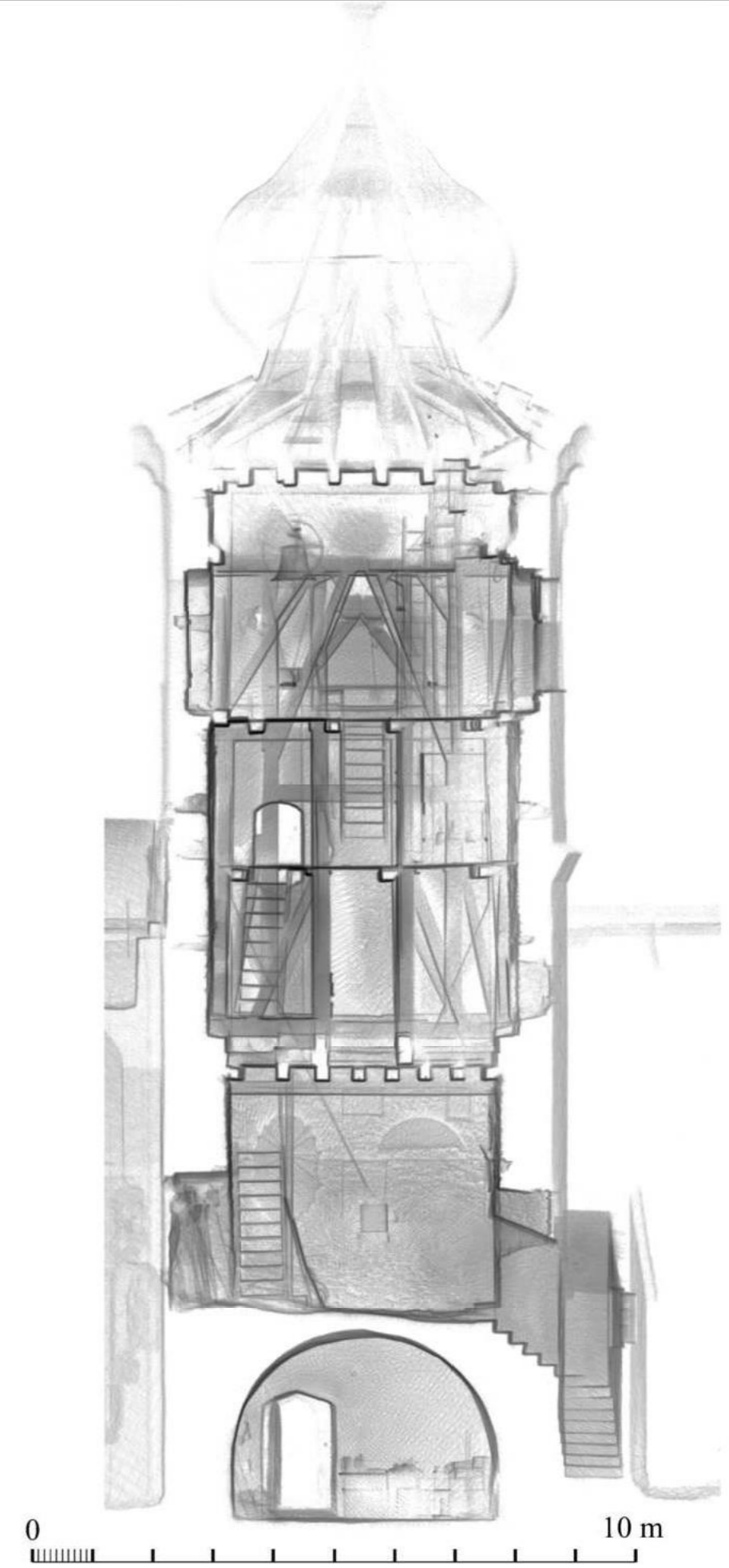

0 10 m

NÍŽKOV - KOSTEL SV. MIKULÁŠE			
PŘÍČNÝ ŘEZ PRESBYTÁŘEM S POHLEDEM NA VÝCHOD			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	3/2022	MĚŘÍTKO 1:100

NÍŽKOV - KOSTEL SV. MIKULÁŠE			
PŘÍČNÝ ŘEZ PRESBYTÁŘEM A VĚŽÍ S POHLEDEM NA VÝCHOD			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	3/2022	MĚŘÍTKO 1:100

NÍŽKOV - KOSTEL SV. MIKULÁŠE			
ŘEZ VĚŽÍ S POHLEDEM NA SEVER			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	3/2022	MĚŘÍTKO 1:100

5.8. Kostel Narození sv. Jana Křtitele v Přibyslavi

Umístění v rámci okolních obcí: Přibyslav se nachází v okrese Havlíčkův Brod přibližně 12 kilometrů jihovýchodním směrem od Havlíčkova Brodu a 12 kilometrů na západ od města Žďár nad Sázavou. Město se rozprostírá na pravém břehu řeky Sázavy.

Patrocinium: Narození sv. Jana Křtitele

Nadmořská výška lokality: 483 m. n. m.

Rozměry stavby: délka 41 m, šířka 30 m, výška 20 m (sanktusník 27 m)

Nejstarší zmínka o obci: Nejstarší zmínkou o obci je listina Smila z Lichtenburka z roku 1257.²³⁵

Nejstarší zmínka o kostelu: Poprvé se o existenci kostela s farou v Přibyslavi vypovídá listina z roku 1265, která zmiňuje přibyslavského plebána Sifrida.²³⁶

Příslušnost v rámci církevní správy: Diecéze/arcidiecéze pražská (2. pol. 14. st. – děkanát německobrodský, vikariát ledečský, 1701 – vikariát polenský, 1722 – vikariát německobrodský), 1784 – diecéze královehradecká (vikariát německobrodský/havlíčkobrodský).²³⁷

Statut: Od roku 1265 farní.²³⁸

Farnost: Česká Jablonná, Dobrá, Dolní Jablonná, Dvorek, Hesov, Hřiště, Keřkov, Modlíkov, Nové Dvory, Olešenka, Poříčí, Přibyslav (farní kostel Narození sv. Jana Křtitele), Ronov nad Sázavou, Samotín, Stříbrné Hory (filiální kostel sv. Kateřiny), Žižkovo Pole (filiální kostel sv. Michala)

Podací právo: Od 1257 – páni z Lichtenburka, 1269 – páni z Ronova a Přibyslavi, 1434 – páni z Pirkštejna, 1463 – páni z Kunštátu, 1467 – páni z Lípy, 1468 – páni z Kunštátu, 1468 – páni ze Šternberka, 1479 – páni z Kunštátu, 1515 – páni z Lípy, 1538 – páni

²³⁵ MARKOVÁ, *Přibyslav*, s. 8-10.

²³⁶ KURKA, *Archidiakonáty Kouřimský*, s. 84.; MARKOVÁ, *Přibyslav*, s. 42.; Listina zmiňující přibyslavského plebána Sifrida viz EMLER, *Regesta diplomatica II*, s. 187-188.

²³⁷ KUČA, *Města a městečka VI*, s. 212.; SOCHR, Jirí. *Farní úřad církve římskokatolické Přibyslav: 1658-1949*. MZA Brno – SOkA HB. Inventář (NAD 975), Havlíčkův Brod, 1961.; HLEDÍKOVÁ – JANÁK – DOBEŠ, *Dějiny správy*, s. 193.

²³⁸ KUČA, *Města a městečka VI*, s. 212.

z Valdštejna, 1571 – páni z Hradce, 1597 – páni ze Šenfeldu, 1623 – páni z Ditrichštejna.²³⁹

Kategorie ochrany: Kulturní památka (ze dne 16. 12. 1963), městská památková zóna

Situace kostelního areálu: Areál kostela Narození sv. Jana Křtitele je na jižním okraji Bechyňova náměstí, umístěný na okraji vysokého skalnatého srázu nad řekou Sázavou, v místě známém jako Vyšehrad. Ze všech stran je uzavřený kamennou zdí nepravidelného, přibližně oválného, tvaru.

V severní části ohradní zdi, nejblíže k Bechyňovu náměstí, je gotická hranolová věž s bránou a průjezdem do kostelního areálu.²⁴⁰ Dalším vstupem do areálu je brána v západní části ohradní zdi kostela, která je z vnější strany přístupná po kamenném schodišti. Do východní části ohradní zdi je vsazena kaple na čtvercovém půdorysu. V těsné blízkosti areálu, jihozápadním směrem od kostela, je obdélná farní budova.

Dispozice stavby: Jednolodní orientovaný kostel s příčnou lodí (dále transept) na půdorysu latinského kříže. Presbytář je půlkruhově zakončený a zaklenut je jedním polem křížové klenby bez žeber a konchou s výsečemi a klenebními pasy v závěru. K severní straně presbytáře je přistavěna sakristie o dvou místnostech. První místnost sklenuta valeně s výsečemi. Druhá místnost plochostropá. Nad sakristií oratoř s plochým stropem. Křížení hlavní lodi s transeptem je zaklenuto českou plackou. Obě křídla transeptu zaklenuta valenou klenbou s výsečemi. Při severním křídle transeptu je malá předsíň. Hlavní obdélná loď je zaklenuta dvěma poli valené klenby s výsečemi. V západní části lodi je kruchta podklenuta valenou klenbou.

Hlavní vchod kostela je umístěný v západním průčelí na ose kostela. Kostel má i dva boční vchody. Jeden je v jižním průčelí transeptu a druhý s předsíní v severním průčelí transeptu. Další vchod do kostela je ve východní stěně sakristie.

²³⁹ PŮŽA, *Kronika přibyslavská*, s. 110-111.; ŠKARYD, *Přehled držitelů polenského panství*, s. 1-3.

²⁴⁰ Gotická věž je z roku 1497, kdy současně probíhala oprava farního kostela. Roku 1600 měla být věž omítnuta a obílena. Po zásahu blesku již v roce 1604 vyhořela a až do roku 1681 byla opatřena jen provizorní stříškou. Věž znovu vyhořela roku 1767 a opravě městská obec přistoupila roku 1803. V té době bylo odbouráno nejvyšší patro s bytem ponocného. Viz ROUS, Pavel. Poznámky k obranné funkci věže u kostela sv. Jana Křtitele v Přibyslavi. In: *Havlíčkovobrodsko 22*, Havlíčkův Brod, 2008, s. 103-104.

Schodiště vedoucí na kruchtu je v síle zdiva při jihozápadním nároží podélné lodi. V protější severní stěně je schodiště do podkroví. Na oratoř nad sakristií a na kazatelnu vede schodiště umístěné v jihozápadním koutu sakristie.

Střecha podélné hlavní lodi je sedlová se zvalbením u trojúhelníkového štítu západního průčelí a zakončena polokruželem nad závěrem presbytáře. Transept má nad oběma křídly střechu valbovou. Sakristie má pultovou střechu ve dvou výškových úrovních.

Popis a rozbor stavby: Západní průčelí podélné lodi má konkávně prohnutá obě nároží. Na ose průčelí je hlavní vchod s pravoúhlým záklenkem a kamenným ostěním. Nad vchodem se nachází půlkruhově zakončené okno, které je do dvou pětín své výšky zazděné. Kolem okna šambrána se zvýrazněnou patou klenutí a s klenákem ve tvaru lilie. Okno má kamenný profilovaný parapet, pod kterým je štuková čabraka. V úrovni okna jsou v prohnutých nárožích niky s konchou. Niky mají šambrány s klenákem ve tvaru lilie a zvýrazněnou patou klenby. Uvnitř nik na podstavcích sochy sv. Jana Křtitele a sv. Jana Nepomuckého. Průčelí je vertikálně členěno dvojicí pilastrů a lizénovými rámci. Na hlavice pilastrů navazuje profilovaná korunní římsa. Dvojice pilastrů vynáší trojúhelníkový a po obvodě profilovaný štít. Uprostřed štítu je nika tvaru kasule, v které je monogram Ave Marie (Zdravas Maria). Na vrcholu trojúhelníkového štítu stojí socha Panny Marie Neposkvrněné (Immaculata).²⁴¹ V severním i jižním průčelí podélné lodi jsou naproti sobě dvojice velkých půlkruhově zaklenutých oken. Okna mají jednoduché šambrány se zvýrazněným klenákem a pod okny kamenné parapety a čabraku. Při západních nárožích severního i jižního průčelí je dvojice nad sebou umístěných oválných oken prosvětlující schodiště. Okna mají šambrány se zvýrazněným klenákem. V jižním průčelí je pod touto dvojicí oválných oken pravoúhlý vstup na schodiště. Severní i jižní průčelí lodi jsou soklem a širokými lizénovými rámci. Ukončena jsou korunní profilovanou římsou, která je po celém obvodu kostela.

Podélná loď kostela má zaoblené kouty a je zaklenuta dvěma poli valené klenby s lunetami. Dvojice půlkruhových oken ve výsečích po obou stranách lodi mají mírně rozbíhavé špalety. Uprostřed obou podélných stran lodi jsou sdružené pilastry, které vynášejí kompletní profilované kladí. Nad sdruženými pilastry je meziklenební pas, který je zvýrazněný dvěma štukovými pásy. Po obou stranách sdružených pilastrů jsou naproti

²⁴¹ POCHE, *Umělecké památky Čech* 3, s. 185.

sobě široké mělké půlkruhově zakončené niky. Hlavní vchod v západním průčelí na ose kostela má pravoúhlé kamenné ostění a je opatřeno dvoukřídlými plechovými dveřmi rámové konstrukce, které jsou osazené k vnějšímu líci zdiva. K vnitřnímu líci zdiva jsou osazené další dvoukřídlé dveře, tentokrát moderní se skleněnými tabulemi a s nadsvětlíkem a bočními světlíky. U západního vchodu je pod kruchtou dřevěné zádveří s dvoukřídlými dveřmi na ose lodi a dvojicí naproti sobě umístěných jednokřídlých dveří na severní a jižní straně zádveří.

Schodiště má vstup na severní straně pod kruchtou, a je pravoúhlý s kamenným ostěním. Vřetenové schodiště je dřevěné, umístěné v síle zdiva a vede na kruchtou a do podkroví. Prosvětlené je dvojicí nad sebou prolomenými oválnými okny s mírně dovnitř rozbíhavými špaletami. Spodnější z oken je na vnější straně opatřeno mříží. Další vřetenové schodiště, které vede na kruchtou, je umístěné v síle zdiva na jižní straně lodi naproti severnímu schodišti. Osvětlené je stejným způsobem jako severní schodiště a přístupné je z jen z exteriéru.

Kruchta v západní části lodi je vynesena valenou klenbou tvaru stlačeného oblouku. Zděná, mírně vystouplá, poprsnice kruchtou je na obou stranách vynášena svazkovými pilastry. Plocha poprsnice je členěna lizénovými rámci a ve spodní části několikanásobně profilovanou římsou navazující na hlavice svazkových pilastrů. Kruchta je zaklenuta půlkruhově valenou klenbou, která je na okraji směrem do lodi zvýrazněná dvojicí štukových pásů. Na středu kruchtou jsou umístěné varhany. Za varhany je v západním průčelí již zmíněné půlkruhové okno, které je částečně zazděné.

Křížení podélné lodi s transeptem je odděleno půlkruhově zaklenutým vítězným obloukem, nad jehož vrcholem je erb donátorského knížecího rodu Ditrichštejnů. Prostor křížení je na čtyřech nárožních pilířích zaklenut českou plackovou klenbou, v jejímž vrcholu kopule je bohatě zdobené štukové zrcadlo. Z podélné lodi přes vítězný oblouk plynule navazuje profilované kladí, které je na pilířích vynášeno sdruženými pilastry. Na nároží severozápadního pilíře v křížení lodí jsou nad sebou dvě niky zakončené konchou, přičemž horní nika má šambránu se zvýrazněnou patou klenutí konchy a v nice je umístěna socha. Stejná situace se opakuje u jihozápadního pilíře. Na nároží severovýchodního pilíře je umístěna kazatelna a naproti ní na jihovýchodním pilíři křtitelnice. Líce všech čtyř oblouků pod plackovou klenbou jsou zvýrazněné dvěma štukovými pásy.

Transept je z exteriéru členěn širokými lizénovými rámci stejně jako zbytek kostela. Zaklenut je valenou klenbou s trojicí výsečí na koncích obou křídel. V jižním křídle jsou okna umístěná ve výsečích na západní, jižní a východní straně. Okna jsou jako v ostatních částech kostela půlkruhově zaklenutá s dovnitř mírně rozbíhavými špaletami a na vnější straně mají šambrány se zvýrazněným klenákem, kamenný parapet a pod ním štukovou čabradu. V interiéru pod okny probíhá kladí, průběžné pro celý kostel, které je na každé straně vynášené dvojicí pilastrů. Mezi pilastry v jižní stěně jižního křídla transeptu je boční pravoúhlý vchod s kamenným ostěním, které je osazeno v segmentově zaklenutém otvoru s dovnitř rozbíhavými špaletami. Dveře jsou dvoukřídlé plechové a stejné konstrukce i vzhledu jako u hlavního vchodu. Z vnitřní strany je vchod opatřen mříží. V západní a východní stěně jsou mezi pilastry vysoké půlkruhově zakončené niky, z nichž ve východní je vsazen postranní oltář. Stejná situace se zrcadlově opakuje u severního křídla transeptu, s tím rozdílem, že před severní boční vchod je přistavěna malá pravoúhlá předsíň.

Předsíň má vchod na severní straně, který je pravoúhlý s kamenným ostěním a půlkruhovým nadsvětlíkem. Mezi vchodem a nadsvětlíkem je plechový parapet. Do ostění jsou osazeny dvoukřídlé dveře identické konstrukce a vzhledu jako u hlavního a bočních vchodů. Nad vchodem je výrazně vystupující profilovaná nadpražní římsa na dvou malých konzolkách, která je opatřena plechem. Po stranách vchodu jsou pilastry, které vynášejí malý trojúhelníkový štít, který je po obvodu profilovaný. Mezi štítem a nadpražní římsou je obdélná štuková tabule. Předsíň je plochostropá a v západní a východní stěně jsou naproti sobě niky zakončené konchou.

Půlkruhový presbytář je o něco málo užší než podélná loď. Na jižní straně presbytáře je v rohu u křížení s transeptem nízký, ale široký, opěrný pilíř s kosinou krytou kamennou deskou. Na vnější straně je presbytář, stejně jako celý kostel, členěn lizénovými rámci, kolem oken jsou šambrány se zvýrazněným klenákem a pod okny kamenné parapety s čabradami. Presbytář je zaklenut jedním polem křížové klenby bez žeber a v závěru konchou s třemi výsečemi, mezi kterými jsou klenební pasy. Klenební pasy mezi výsečemi jsou zvýrazněné štukovými pásy. Prostor presbytáře je prosvětlen pěti půlkruhově zakončenými okny s mírně dovnitř rozbíhavými špaletami, z nichž tři jsou prolomena ve výsečích závěru presbytáře a ostatní dvě jsou naproti sobě na severní a jižní straně presbytáře. Pod okny probíhá průběžné kladí společné pro celý interiér kostela. Ve zdi závěru presbytáře je za oltářem zazděn základní kámen v podobě

mramorové desky. Oproti křížení a podélné lodi má presbytář podlahu z kamenných dlaždic vyvýšenou asi o 30 centimetrů. Střed presbytáře je navíc ještě vyvýšen dřevěným stupněm. V severní straně presbytáře je vchod s kamenným ostěním do sakristie. Nad vchodem do sakristie je otevřený, segmentově zaklenutý, prostor oratoře, která má zděné zábradlí v podobě balustrády.

Sakristie přístupná z presbytáře je rozdělená na dvě hlavní místnosti. Původní, přiléhající přímo ke stěně presbytáře, je zaklenuta valeně s výsečemi. V jihozápadním koutu sakristie je vřetenové schodiště vedoucí na kazatelnu a na oratoř nad sakristií. Druhá část sakristie je novodobá a rozšiřuje původní sakristii směrem na sever, kde její zdivo lícuje se severním průčelím transeptu. Nová část sakristie je plochostropá. Ve východní části nové sakristie je příčka, za kterou se skrývá sociální zařízení. Do této novější části se vstupuje vchodem skrze zdivo původní staré sakristie. Stará sakristie je také přístupná přímo z exteriéru, a to pravoúhlým vchodem ve východní stěně. Dveře vchodu jsou jednokřídlé moderní dřevěné a nad nimi je plechová pultová stříška. Nad stříškou, těsně pod úrovní pultové střechy sakristie, je malý kruhový větrací otvor. Starší část sakristie je prosvětlena jedním obdélným oknem se šambránou s ušima na severní straně, a to nad úrovní pultové střechy novější části sakristie. Nová sakristie je také prosvětlena jedním obdélným oknem s jednoduchou šambránou. Obě okna jsou opatřena mřížemi.

Podkroví kostela je přístupné po severním vřetenovém schodišti při severozápadním nároží kostela. Krov kostela je hambálkový s dvojitou stojatou stolicí a středním sloupkem. Plná vazba je tvořena vazným trámem, krokviemi s námětky, pozednicemi a středními vaznicemi, trojicí sloupků s pásy, šikmými rozpěrami a hambalkem. Nejčastější tesařské spoje jsou na čep a dlab s využitím tesařských skob a dřevěných kolíků. Tesařské značky mají podobu římských čísel vysekaných dlátem.

Střecha podélné lodi kostela je sedlová s námětky a trojbokým zvalbením u trojúhelníkového štítu západního průčelí, který je krytý malou sedlovou plechovou střechou. Nad závěrem presbytáře je sedlová střecha zakončena polokruželem. Transept má na obou stranách střechu valbovou s námětky. Pro obě křížící se střechy jsou jako střešní krytina použity pálené bobrovky kladené na laťování dvojitě. V místě křížení je plechový sanktusník s lucernou a cibulovou bání. Stará a nová část sakristie mají vlastní

pultové střechy pokryté plechem. Malá předsíň před severním křídlem transeptu má plechovou sedlovou střechu.

Stavební vývoj: Původní kostel sv. Jana Křtitele v Příbyslavi je doložen první zmínkou z roku 1265.²⁴² O podobě gotického kostela není známo vůbec nic. Jediné, o co se při rekonstrukci podoby původního kostela můžeme opírat, je archeologický výzkum z roku 2005, který probíhal při opravách podlahy kostela. Původní kostel byl pravděpodobně podélný s jednou lodí a půlkruhově zakončeným presbytářem.²⁴³ Jednalo se o opevněný kostel, který byl obehnan hradbou s věží a pravděpodobně i příkopem. Gotický farní kostel byl spolu s obranou věží poničen roku 1424 při vpádu husitského vojska vedeného Janem Žižkou. Roku 1497 byla spolu s opravou kostela započata i stavba nové kamenné věže, nejspíše na místě původní věže opevněného kostelního areálu, která byla poničena husity. Opevněný kostelní areál tak částečně nahrazoval příbyslavský hrad. Důvodem opevnění kostela hradbou a věží byla nejspíše hrozba tureckého útoku, i když Příbyslav v Čechách nebyla Turky tak bezprostředně ohrožena jako oblast Moravy.²⁴⁴ Současný barokní kostel byl na místě původního gotického vystavěn v letech 1750-1753,²⁴⁵ přičemž výstavbu kostela z velké části financoval Karel Maxmilián z Ditrichštejna. Při požáru roku 1767 vyhořela farní budova, věž, v které se rozlily zvony, a střecha kostela se sanktusníkem. Interiér kostela byl před požárem uchráněn. Ještě téhož roku byla střecha kostela obnovena.²⁴⁶ Kolem kostela v Příbyslavi byl původní městský hřbitov, který však z důvodu zvyšování populace města přestával kapacitně vyhovovat, a tak v místě dřevěné márnice vznikla roku 1767 zděná kostnice (dnes kaple), kam byly kosti ze hřbitova

²⁴² KURKA, *Archidiakonáty Kouřimský*, s. 84.

²⁴³ Výkopem bylo nalezeno také gotické klenební žebro a části omítky se zbytky nástěnných maleb. Viz VESELÝ, Aleš. *Stavební činnost na polensko-příbyslavském panství ve 40. – 60. letech 18. století*. Diplomová práce. FF Masarykovi univerzity v Brně, 2014. s. 53-54.

²⁴⁴ ROUS, *Poznámky k obranné funkci věže u kostela*, s. 103, 105-107.; PŮŽA, *Kronika příbyslavská*, s. 43.; KNÁPEK, Aleš. *Železné gotické dveře z Příbyslavi*. In: *Stavební obzor*. č. 3-4, 2014, s. 64-67.

²⁴⁵ Na založení kostela upomíná mramorová deska základního kamene, která je vsazena do zdiva závěru presbytáře v místě za hlavním oltářem. Nápis na základním kameni: *PIETATE ET CLEMENTIA SAC: ROM: IMP: PRINCIPIS CAROLI DE DITRICHSTEIN OFFICIOSITATE EJUSDEM CAPITANEI D: IOANNIS CASPARI KHAVTZ SOLICITVDINE IOSEPHI WARHANEK SACERDOTIS ECCLE: PAROCHI LABORE FIDELIVM CATHOLICORVM PAROCHIANOR DEO SANCTOQVE IOANNI BAPTISTAE ECCLESIA HAEC EXTRVCTA EST A: MDCCLII*. Přepis nápisu viz také WIRTH, Zdeněk. *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století. XXIII, Politický okres Chotěbořský*. Praha, 1906, s. 72-73.; Kromě donátora Karla z Ditrichštejna se základní kámen zmiňuje také o postavě Josefa Varhánka, který byl příbyslavským děkanem v době výstavby kostela v Příbyslavi. Viz VESELÝ, Aleš. *Náboženské bratrstvo při kostele Narození sv. Jana Křtitele v Příbyslavi*. In: *Havlíčkobrodsko: sborník příspěvků o historii regionu*. Havlíčkův Brod, Sv. 27, 2013, s. 117-120.

²⁴⁶ WIRTH, *Soupis památek*, s. 72-73.; KUČA, *Města a městečka VI*, s. 212-213.; POCHE, *Umělecké památky 3*, s. 185.

přesunuty. Roku 1832 vznikl nový provizorní, později trvalý, hřbitov, kam byly kosti z kostnice přesunuty. Kostnice dále zpustla, měla být zbořena, ale nakonec byla roku 1859 obnovena.²⁴⁷ Interiér kostela byl zrestaurován Antonínem Suchardou v roce 1891.²⁴⁸ Nová část sakristie byla postavena v roce 2002 a též došlo k opravě ohradní zdi.²⁴⁹ V případě malého zděného pilíře, který je na jižní straně presbytáře, se může jednat o pilíř původního gotického kostela.²⁵⁰ Statická funkce se u pilíře takovýchto rozměrů oproti současnému kostelu nezdá být pravděpodobná. Nabízí se tedy možnost druhotného využití, nebo jde čistě jen o upomínku na předchozí kostel.

Potenciál: K poznání o podobě původního gotického kostela by přispěl jen další podrobnější archeologický výzkum pod úrovní podlahy kostela a v jeho okolí. Jinak je však rozsah pro další bádání značně omezen.

Hodnocení: Barokní kostel Narození sv. Jana Křtitele tvoří spolu s gotickou věží pohledovou a výškovou dominantu města. V rámci staveb na zkoumaném území ho rozměrově předčí jen barokní děkanský chrám v Polné. Datem vzniku se kostel řadí k Ditrichštejnské stavební činnosti v polovině 18. století, která byla v této době značně rozsáhlá. Kostel zachovává urbanistické hodnoty svého gotického předchůdce, který spolu s věží a zdí kolem kostela tvořil po zboření hradu v Přibyslavi hlavní obraný prvek města. Z barokní architektury je třeba vyzdvihnout konvexně prohnuté západní průčelí s nikami a v interiéru bohaté členění zdiva sdruženými a svazkovými pilastry, v presbytáři s bohatě zdobenými hlavicemi, spolu s výrazně profilovaným kladím po obvodu kostela a štukovým zrcadlem klenby v křížení lodí. Technický stav kostela je dobrý. Stavba prošla v posledních letech obnovou omítky v exteriéru a sokl kostela je nově osazen kamennými deskami, vytvářejícími lehce rušivý dojem.

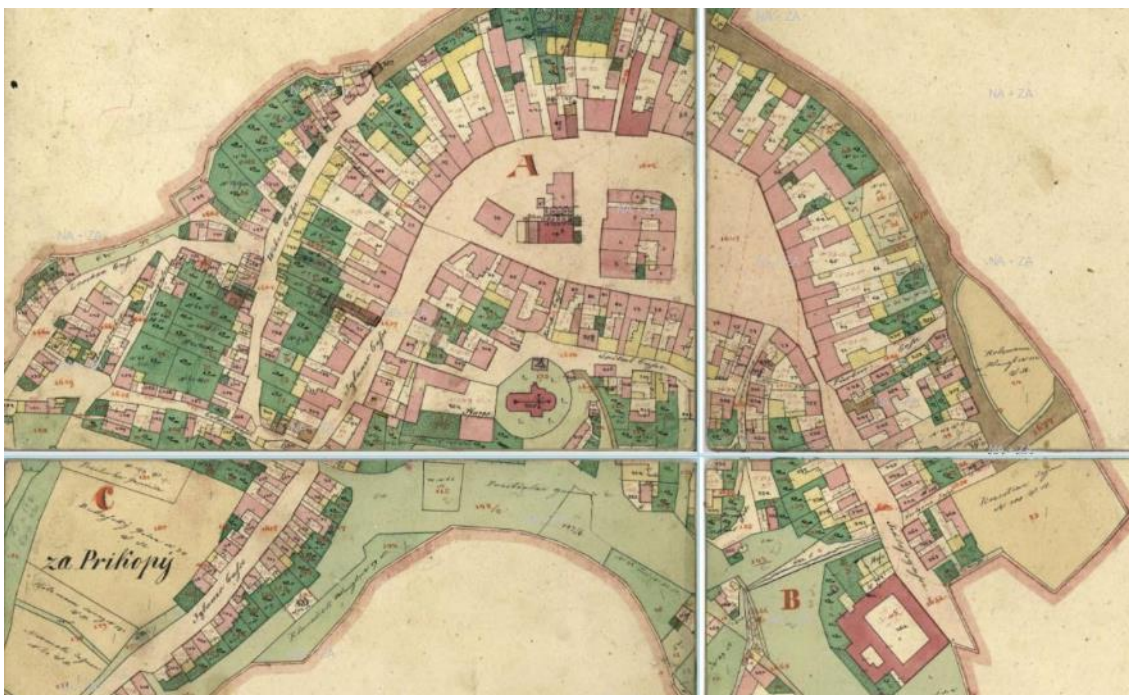
²⁴⁷ PŮŽA, *Kronika přibyslavská*, s. 350-351.

²⁴⁸ KUČA, *Města a městečka VI*, s. 212.

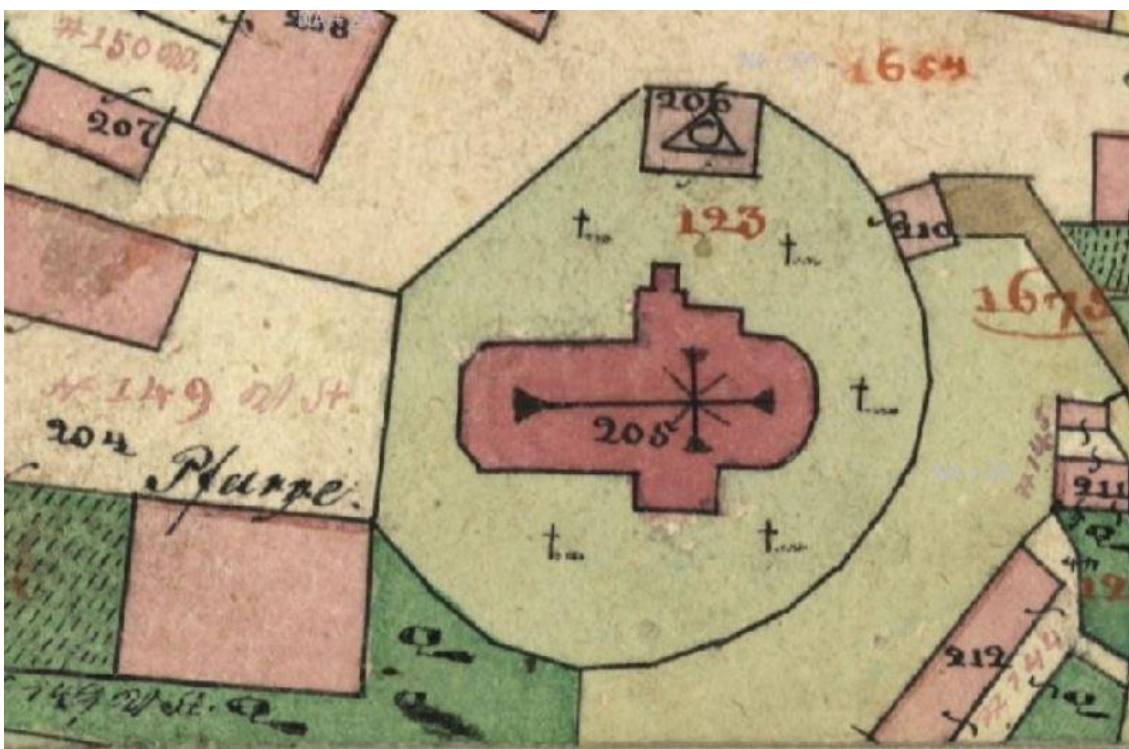
²⁴⁹ ŠPAČEK, Jiří. *Kostel Narození sv. Jana Křtitele*. Hrady.cz. Cestujte s přehledem, [online] 31. srpen 2019 [cit. 2022-02-20]. URL: <https://www.hrady.cz/kostel-narozeni-sv-jana-krtitele-pribyslav/texty?tid=49286&pos=300>.

²⁵⁰ Za součást původního kostela považuje tento pilíř i Aleš Veselý viz VESELÝ, *Stavební činnost*, s. 58.

Plánová dokumentace:

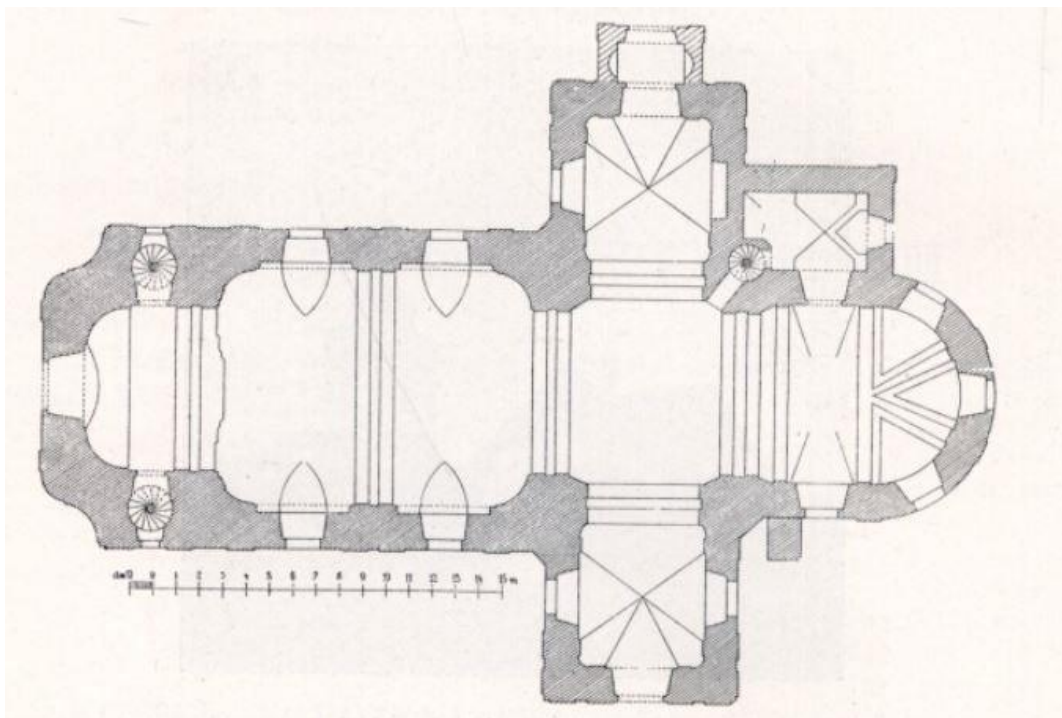
Město Přebyslav s kostelem na jihu a renesančním zámekem na jihovýchodě, indikační skica stabilního katastru, 1838.

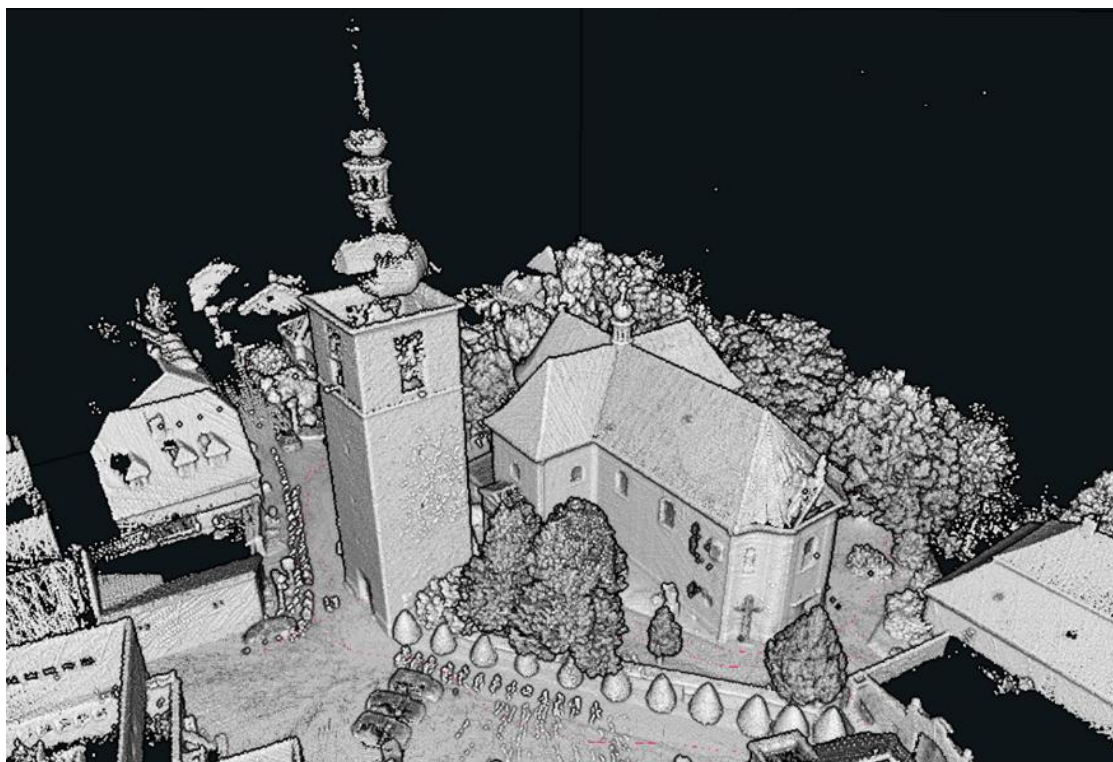
Areál kostela Narození sv. Jana Křtitele, indikační skica stabilního katastru, 1838.

Josef Czirnfus Einmoliger, Celková přehledová mapa panství Polná – Příbyslav, výřez s pohledem na Příbyslav s kostelem Narození sv. Jana Křtitele, rukopis, 1786-1802, MZA, F 188, mapa 1.

Půdorys kostela Narození sv. Jana Křtitele (převzato z: WIRTH. *Soupis památek*, s. 74).

Model kostela Narození sv. Jana Křtitele z mračna bodů v programu GeoSLAM Hub.

Fotografická dokumentace:

Příbyslav, kostel Narození sv. Jana Křtitele, areál kostela spolu s gotickou věží a kaplí z východu.

Příbyslav, kostel Narození sv. Jana Křtitele, pohled na kostel ze severu.

Příbyslav, kostel Narození sv. Jana Křtitele, pohled na západní průčelí kostela.

Příbyslav, kostel Narození sv. Jana Křtitele, pohled na sakristii na severní straně kostela.

Přibyslav, kostel Narození sv. Jana Křtitele, pohled z lodi směrem k vítěznému oblouku a presbytáři.

Přibyslav, kostel Narození sv. Jana Křtitele, pohled do lodi s kruchtou.

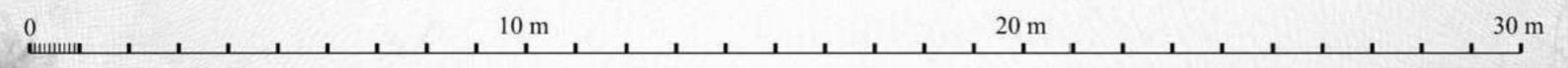
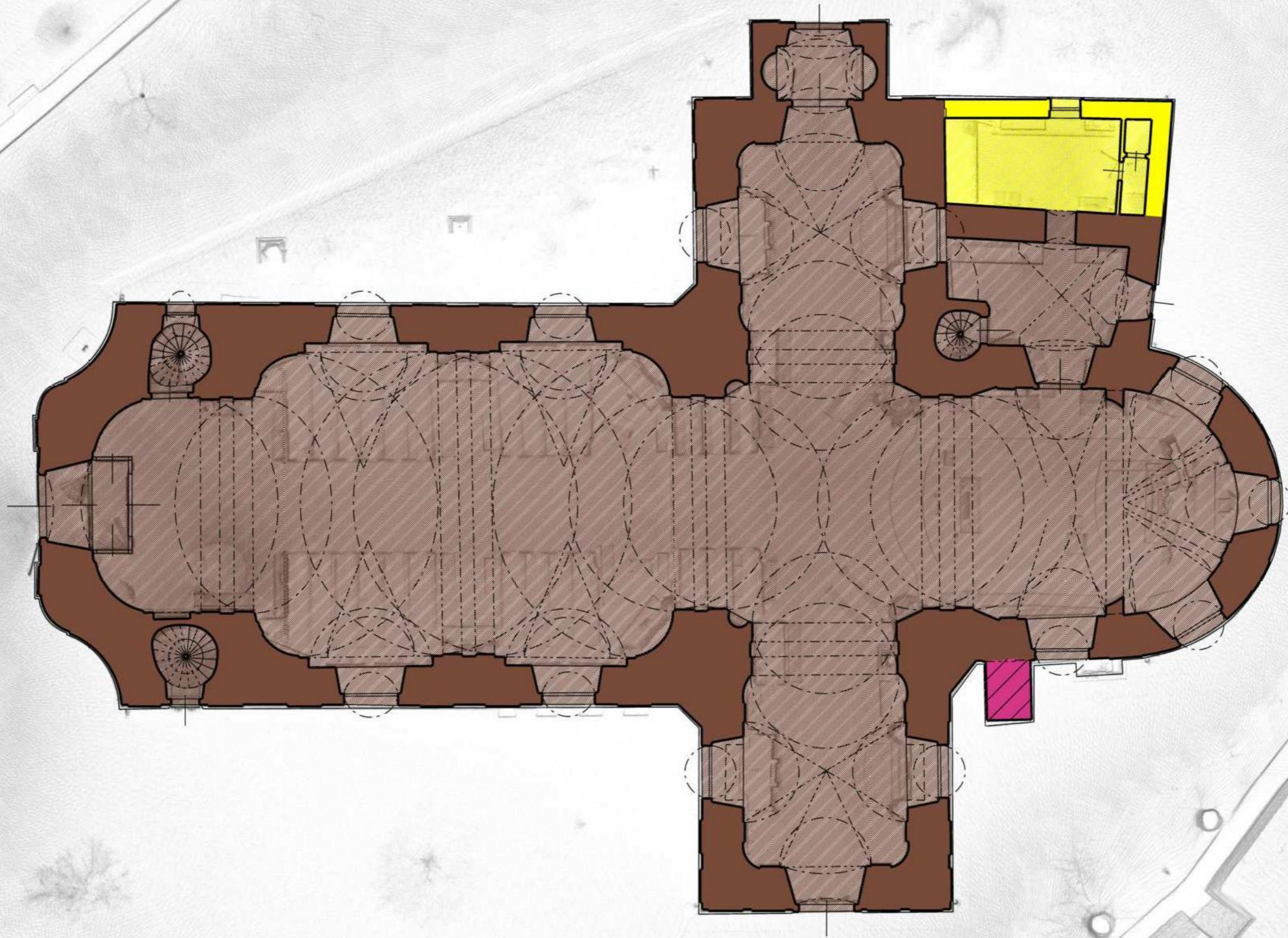
Přibyslav, kostel Narození sv. Jana Křtitele, placková klenba nad křížením a klenba presbytáře.

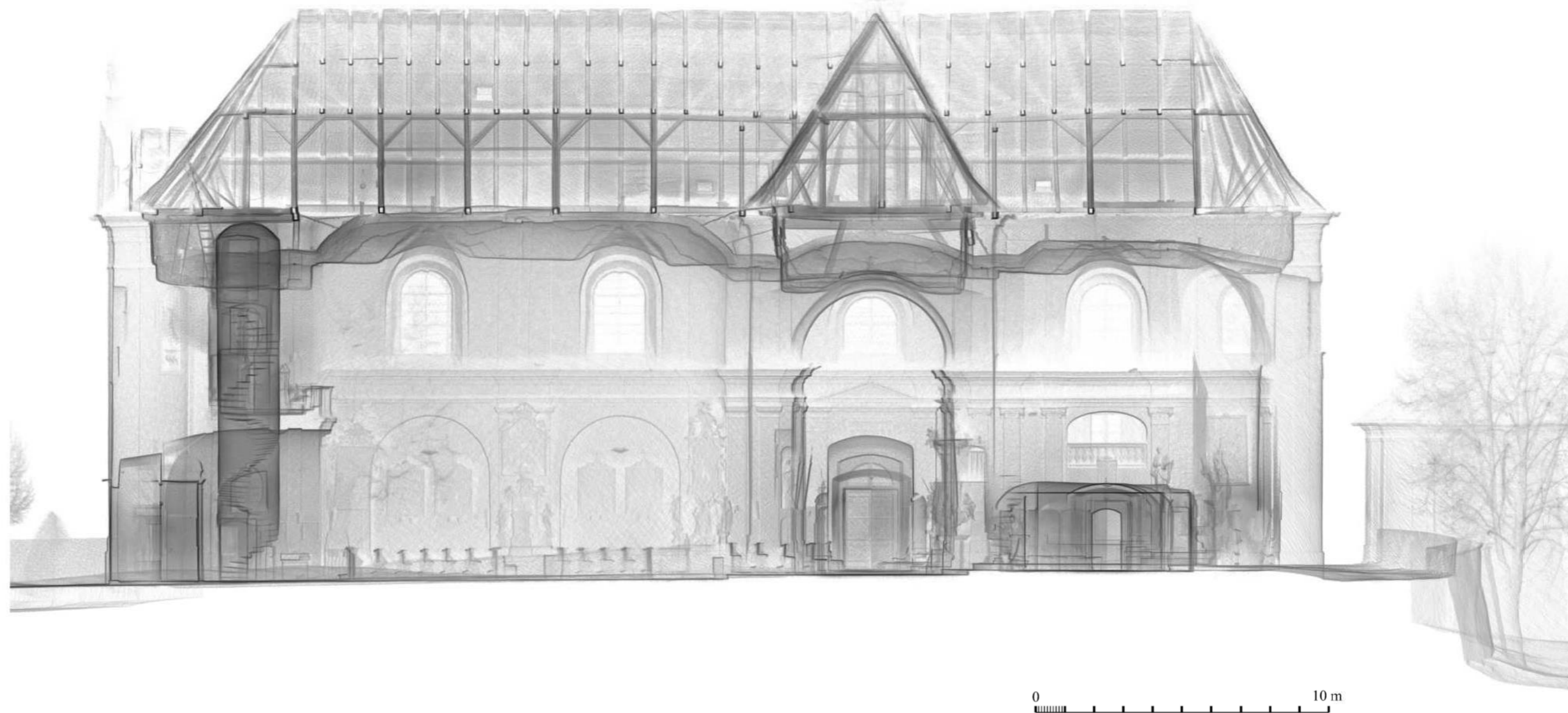
Přibyslav, kostel Narození sv. Jana Křtitele, oratoř na severní straně presbytáře.

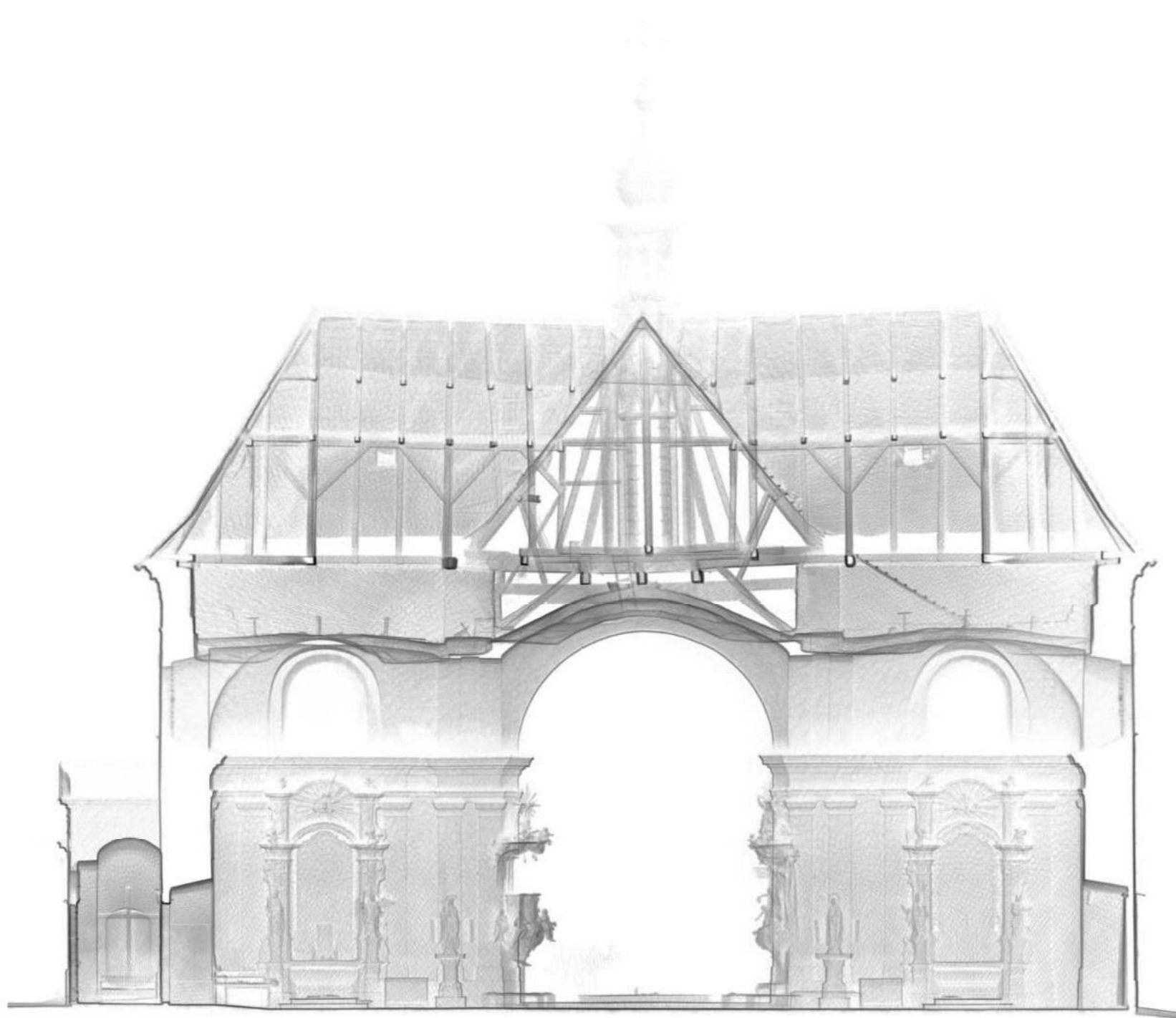
Přibyslav, kostel Narození sv. Jana Křtitele, hambalkový krov kostela se stojatou stolicí a středním sloupkem.

PŘIBYSLAV - KOSTEL NAROZENÍ SV. JANA KŘTITELE			
SPOJENÝ PŮDORYS V ÚROVNI DVEŘÍ A OKEN VYHODNOCENÍ STAVEBNÍHO VÝVOJE			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	3/2022	MĚŘÍTKO
KRESLIL	Michal Janáček	4/2022	1:150

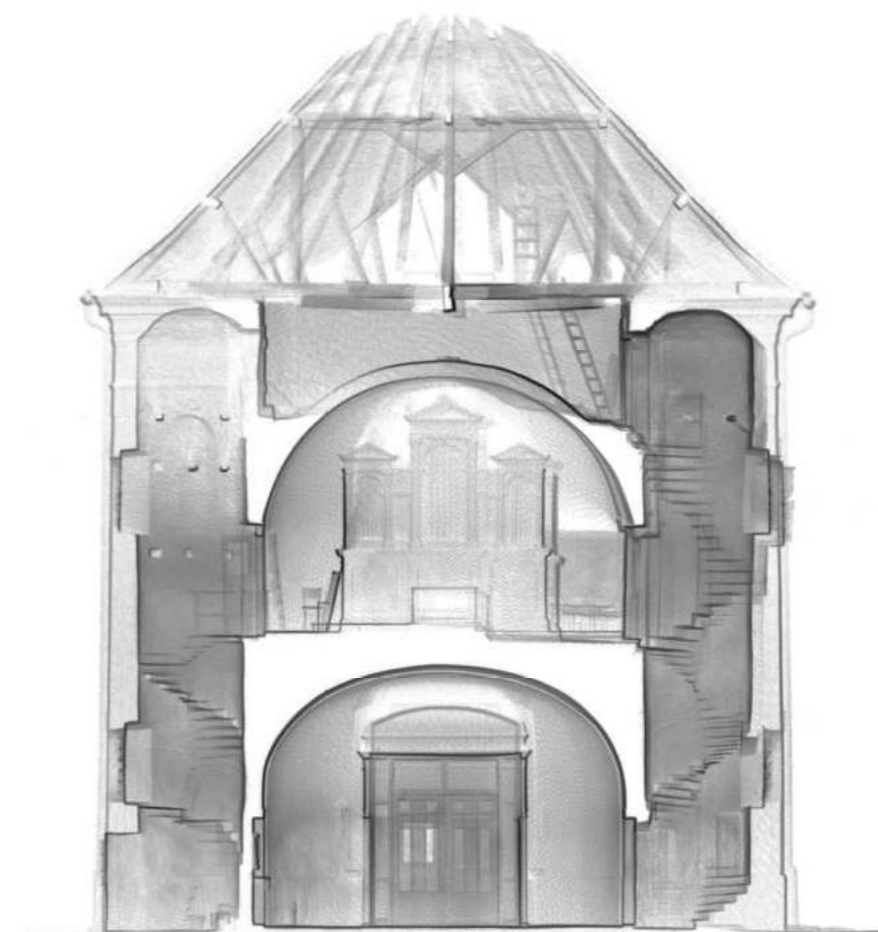

PŘIBYSLAV - KOSTEL NAROZENÍ SV. JANA KŘTITELE			
PODÉLNÝ ŘEZ S POHLEDEM NA SEVER			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	3/2022	MĚŘÍTKO 1:150

0 10 m

PŘIBYSLAV - KOSTEL NAROZENÍ SV. JANA KŘTITELE			
ŘEZ PŘÍČNOU LODÍ S POHLEDEM NA VÝCHOD			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	3/2022	MĚŘÍTKO 1:150

0 10 m

PŘIBYSLAV - KOSTEL NAROZENÍ SV. JANA KŘTITELE			
ŘEZ SCHODIŠTĚMI S POHLEDEM NA ZÁPAD			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	3/2022	MĚŘÍTKO 1:150

5.9. Kostel sv. Kateřiny ve Stříbrných Horách

Umístění v rámci okolních obcí: Obec Stříbrné Hory se nachází v okrese Havlíčkův Brod, přibližně 6 kilometrů na východ od města Havlíčkův Brod a 4 kilometry severozápadním směrem od města Přibyslav.

Patrocinium: sv. Kateřina

Nadmořská výška lokality: 457 m. n. m.

Rozměry stavby: délka 27 m, šířka 10,5 m, výška 11 m (věž 17 m)

Nejstarší zmínka o obci: Nejstarší zmínka o současné obci je z roku 1654. Předchozí zaniklá osada byla známá již roku 1265.²⁵¹

Nejstarší zmínka o kostelu: První písemná zmínka o kostelu sv. Kateřiny je z roku 1265.²⁵²

Příslušnost v rámci církevní správy: Diecéze/arcidiecéze pražská (2. pol. 14. st. – děkanát německobrodský, vikariát ledečský, 1701 – vikariát polenský, 1722 – vikariát německobrodský), 1784 – diecéze královehradecká (vikariát německobrodský/havlíčkobrodský).²⁵³

Statut: 1350 farní, filiální k Pohledu, na přelomu 18. a 19 století neúspěšný pokus o připojení k přibyslavské farnosti, v současnosti filiální k Přibyslavi²⁵⁴

Farnost: Česká Jablonná, Dobrá, Dolní Jablonná, Dvorek, Hesov, Hřiště, Keřkov, Modlíkov, Nové Dvory, Olešenka, Poříčí, Přibyslav (farní kostel Narození sv. Jana

²⁵¹ První zmínka o osadě Stříbrné Hory je až z roku 1654. Okolo kostela se již dříve nacházela osada s názvem Monte Herlivini, neboli Herlivinovy Hory, zmiňována roku 1265. Tato osada však zanikla spolu s kostelem během husitských válek roku 1424. Na západ od kostelíku byla před rokem 1265 založena také osada s názvem Villa Sagittarii (Střelcova ves), podle jejíhož názvu vzniklo pojmenování Český Šicendorf (původně Schüezendorf, Schützensdorf či Ssyczenendorff), které obci vydrželo až do druhé světové války. Obnovený kostelík se v této době tedy již nenacházel ve středu vsi ale opodál. V polovině 17. století vznikla v těsném sousedství Českého Šicendorfu osada Silberberg, česky Stříbrné Hory. Tyto dvě sousedící osady byly v letech 1946-1947 sjednoceny pod názvem Stříbrné Hory. Viz BOŘILOVÁ, *O kostelu sv. Kateřiny*, s. 13.

²⁵² EMLER, *Regesta diplomatica II*, s. 187-188.; KURKA, *Archidiakonáty Kouřimský*, s. 93.

²⁵³ KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. II. díl, H-Koles*. Praha, 1997. s. 48.; SOCHR, Jiří. *Farní úřad církve římskokatolické Přibyslav: 1658-1949*. MZA Brno – SOKA HB. Inventář (NAD 975), Havlíčkův Brod, 1961.; HLEDÍKOVÁ – JANÁK – DOBEŠ, *Dějiny správy*, s. 193.

²⁵⁴ WIRTH, *Soupis památek*, s. 99.; BOŘILOVÁ, *O kostelu sv. Kateřiny*, s. 14.

Křtitele), Ronov nad Sázavou, Samotín, Stříbrné Hory (filiální kostel sv. Kateřiny), Žižkovo Pole (filiální kostel sv. Michala).

Podací právo: 70. léta 13. století – pohledský klášter,²⁵⁵ 1468 – Burian Trčka z Lípy, 1486 – Jan Boček z Kunštátu, 1538 – Karel z Valdštejna, 1597 – Hertvík Žejdlíc ze Šenfeldu, 1623 – František z Ditrichštejna²⁵⁶

Kategorie ochrany: Kulturní památka (ze dne 17. 12. 1963)

Situace kostelního areálu: Areál kostela sv. Kateřiny se nachází přibližně půl kilometru na jihovýchod od obce Stříbrné Hory. Od obce vede k areálu kostela pozemní komunikace přes kamenný historický most a je zakončena malým parkovištěm přímo u areálu. V okolí kostelního areálu se nachází několik pozůstatků středověké těžby stříbra jako Růženina štola. Samotný kostelní areál je umístěn na poměrně výrazném ostrohu, tvořeném na jihu hluboce zaříznutým údolím řeky Sázavy a za západě údolím Borovského potoka, který se do Sázavy vlévá ze severu.

Areál kostela se hřbitovem je obehnan zděnou ohradní zdí, která je dva metry vysoká a má lichoběžníkový, až téměř obdélníkový, tvar. V ohradní zdi jsou do areálu umístěné dva vstupy. Jeden vstup, v podobě menší dvoukřídlé dřevěné brány, je umístěn u severozápadního nároží ohradní zdi. Druhý vstup se nachází při severovýchodním nároží zdi směrem od parkoviště. Ten má podobu větší plechové brány. V jihovýchodním rohu ohradní zdi je umístěna malá márnice. Kostel sv. Kateřiny je orientovaný a stojí uprostřed areálu obklopen hřbitovem.

Dispozice stavby: Jednolodní orientovaný kostel s presbytářem se zkosenými rohy. Na presbytář navazuje v závěru čtvercová sakristie zaklenutá plackovou klenbou. Obdélná loď má dřevěný plochý strop a na západní straně je umístěna dřevěná kruchta se schodištěm. Strop nad presbytářem je novodobý hurdiskový. Do lodi vedou tři vstupy, z nichž dva jsou umístěny proti sobě v severní a jižní stěně lodi, konkrétně v její západní části. Třetí vstup se nachází v západní stěně lodi skrze přízemí věže. Věž připojená na

²⁵⁵ CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách*, s. 323, 337.; Podle Františka Půži přešlo podací krávo ke kostelu sv. Kateřiny na klášter v Pohledu až roku 1327. Viz PŮŽA, *Kronika přibyslavská*, s. 321.

²⁵⁶ Podací právo na kostel ve Stříbrných Horách měl pohledský klášter do 15. století. Poté, po konci husitských válek, přešlo právo na majitele polenského panství, jak se ukazuje v kupních listinách. Viz ZAORALOVÁ, *Velkostatek Polná-Přibyslav a Pohled*, s. 145-146, 148.; HLOUŠKOVÁ, Helena. Z historie kláštera v Pohledu. In: *Havlíčkovobrodsko: vlastivědný sborník*, Havlíkův Brod. sv. 15, 1999, s. 10, 16-18.; POIMON, *Polná*, 33-34.; Seznam majitelů polenského panství viz ŠKARYD, *Přehled držitelů polenského panství*, s. 1-3.

západě k lodi má čtvercový půdorys a její první patro je přístupné z kruchty. Přízemí i patro věže mají dřevěné stropy. Loď kostela, presbytář a sakristie mají valenou střechu. Věž má stanovou střechu s cibulí a s dřevěným podsebitím.

Popis a rozbor stavby: Obdélná loď je zastropena plochým dřevěným, zesponovaným, zrcadlovým stropem. Prosvětlena je čtveřicí velkých oken s půlkruhovým záklenkem s rozbíhavými špaletami. Dvě z nich jsou přibližně v polovině severní a jižní stěny. Další dvě okna jsou v západní stěně lodi po stranách přistavěné věže. Ve třetině severní a jižní stěny lodi se naproti sobě nachází dva pravoúhle zakončené vstupy bez ostění. Hlavní vstup do lodi je skrze přízemí věže v západní stěně. Tento vstup má podobu gotického hrotitého portálu se zkosenými hranami na západní straně. Portálek je opatřen starými dřevěnými svlakovými dveřmi s datací k roku 1652.²⁵⁷ V západní části lodi je dřevěná kruchta podepřená dvěma sloupy a přístupná dřevěným žebříkovým schodištěm při jihozápadním rohu lodi. Loď je od presbytáře oddělena vítězným obloukem s elipsovitým záklenkem.

Presbytář má oproti lodi menší šířku. Stejně jako v lodi je i v presbytáři plochý, ale hurdiskový, strop. V severní a jižní stěně jsou dvě půlkruhově zaklenutá okna s rozbíhavými špaletami totožných rozměrů jako v lodi. Zkosené rohy presbytáře vytvářejí jednoduchý trojboký závěr, v jehož středu je za oltářem vstup do připojené pravoúhlé sakristie.

Vstup do sakristie je pravoúhlý, v příčce, která je umístěna v rozšiřujícím se segmentově zaklenutém průchodu z presbytáře. Sakristie má čtvercový půdorys a je zaklenuta plackovou klenbou. V severní a v jižní stěně sakristie jsou naproti sobě dvě pravoúhlé niky. Naproti vstupu do sakristie je ve východní stěně umístěno půlkruhově zaklenuté okno.

²⁵⁷ Na dveřích je z vnější strany černou barvou namalovaný portál složený ze sloupů s patkou a hlavicí nesoucí půlkruhové zaklenutí. Uvnitř portálu je trojice monogramů ve slunečních motivech (IHS – Ježíš Kristus, MRA – Panna Marie, CATHARINA – sv. Kateřina). Nad trojicí monogramů je v obdélném rámečku nápis: „*Diese thür samht dem angeheften neuen geschloss hatt der ehrbare Martin Rab, fordersten Gott danu auch der heiligen Catharina zu ehren und seiner Gedechnüss machen lassen. Anno 1652*“. Nápis na dveřích se tedy dá přeložit jako: „*Tyto dveře i s přidělaným (přibitým) novým zámekem nechal zhotovit v roce 1652 ctíhodný (počestný) Martin Rab, sklář (sklenář), ku podpoře Boha (k Božimu prospěchu) a též na počest svaté Kateřiny a na svou paměť (ke své památce)*“. Přepis nápisu na dveřích viz WIRTH, *Soupis památek*, s. 99-100. Překlad nápisu je citován z: ZÁPOTOČNÁ, Andrea. Dva německé nápisy v kostele sv. Kateřiny ve Stříbrných Horách. In: *Havlíčkobrodsko: Vlastivědný sborník*. sv. 21, Havlíčkův Brod, 2007, s. 218.

Hranolová věž v západním průčelí je na čtvercovém půdorysu a připojena je k lodi tak, že její zdivo v interiéru lodi přesahuje přes zdivo západní stěny lodi. Vchod do věže v jejím západním průčelí je bez ostění, má segmentový záklenek a je opatřen dřevěnými dvoukřídlými dveřmi. Strop přízemí věže je dřevěný plochý. První patro věže je přístupné z kruchty. Nízký vstupní otvor do patra věže je pravoúhlý v původním zazděném půlkruhově zaklenutém otvoru v ose lodi. V západní a jižní stěně jsou v úrovni patra věže umístěna dvě malá pravoúhlá okénka. Strop mezi prvním patrem věže a zvonící je dřevěný trámový. Zvonice je z patra přístupná po žebříku. Zvonové patro je dřevěné bedněné, z vnější strany potažené plechem, jehož hlavní nosná konstrukce je tvořena sloupky s pásky. Na každé straně věže, kromě východní, kudy se vstupuje do podkroví, je v podsebití dvojice malých půlkruhově zakončených oken s dřevěnými žaluziemi. Ve zvonici je zvonová stolice pro zavěšení až tří zvonů. V současné době se zde zvon zachází jen jeden, a to v poli nejbliže k lodi kostela. Ve středním zvonovém poli je samostatná dřevěná hlava zvonu a třetí pole, které je o poznání užší, je prázdné.

Vaznicový krov kostela má podobu dvojité stojaté stolice s námětky a s dolními kleštinami plnicími funkcí vazných trámů. Přes celou délku lodi probíhá ve středu pod dolními kleštinami podélný trám. Plná vazba krovu se skládá ze dvou sloupů s pásky, podpírající střední vaznici, krokvi s námětky a rozpěr mezi sloupky pod úrovní střední vaznice, na které navazují šikmé vzpěry, rovnoběžné s krokviemi a ukotvené do dolních kleštin. Krov lodi, presbytáře i sakristie má stejnou výšku hřebene, ale vzhledem k rozdílným šířkám prostor jsou odlišné sklony krokvi. Prvky krovu jsou spojeny na čep.

Střecha kostela je valbová s plechovou střešní krytinou. Věž má střechu stanovou s malou cibulí ve vrcholu. Jako krytina je na věži použit šindel, který je stejně jako u podsebití překryt plechem. Prostor podkroví je prosvětlen dvojicí malých obdélných střešních oken umístěných v jižní rovině střechy.

Stavební vývoj: O podobě původního kostela, založeného jako hornického v blízkosti hornických osad, který zanikl v průběhu husitských válek, není nic známo. Až do 17. století se o kostelíku sv. Kateřiny v písemných pramenech nachází jen několik drobných zmínek.²⁵⁸ Podle farní kroniky obce Pohled se roku 1680 vystavěl kostel jako kostel nový, a to z vděčnosti Bohu od místních havířů a horníků, kteří kostel nechali

²⁵⁸ Webové stránky o historii obce a kostela viz: Stříbrné Hory. *Kostel svaté Kateřiny* [online]. [cit. 2022-02-22]. URL: <http://stribrnehory.sweb.cz/kostel.html>.

vystavět na vlastní náklady. Jindy bývá uváděn letopočet 1728 jako rok, kdy byl starý kostel zbourán a na jeho místě byl postaven nový.²⁵⁹ Každopádně jak již bylo zmíněno, tak se na dřevěných dveřích hrotitého portálku nachází nápis s datací k roku 1652. August Sedláček se roku 1878 zmiňuje také o letopočtu 1661 „na mřížkách“²⁶⁰, odkazující na stejného donátora, jako v případě vchodových dveří.²⁶¹ Z toho vyplývá, že k znovupostavení kostela došlo buď v druhé polovině 17. století nebo během první čtvrtiny 18. století.²⁶² Při severní straně vítězného oblouku stojí dodnes kazatelna, která je údajně z roku 1698.²⁶³ Ze starší, gotické podoby kostel, se dochoval hrotitý portál v přízemí hranolové věže západního průčelí. Široké zdivo po stranách hrotitého portálu v západním průčelí lodi naznačuje, že se pravděpodobně bude jednat o původní gotické zdivo. Užší zdivo lodi a presbytáře bude nejspíše celé barokního stáří, i když se nedá vyloučit, že by skrývalo části zdiva původního. Okenní otvory byly v baroku zvětšeny a půlkruhově zaklenuty.

Kolem poloviny 19. století byl kostel ve zchudlém stavu a docházelo k častým krádežím. Roku 1844 byly odcizeny dva ze tří zvonů a roku 1847 bylo ukradeno vybavení svatostánku.²⁶⁴ Na začátku 20. století, konkrétně v roce 1908, bylo do zdí kostela pro lepší odvětrávání vlhkosti umístěno deset ventilačních průduchů a celý kostel byl nově vybělen. V letech 1912 a 1922 jsou zaznamenány další krádeže kostelního vybavení. Roku 1967 byla střecha kostela překryta plechem. K největší změně stavební podstaty kostela ve 20. století došlo o dva roky později, roku 1969, kdy poblíž kostela udeřil do vedení kulový blesk a požár se přenesl i na kostel. Nová plechová krytina komplikovala hašení požáru a následně byla zničena střecha a strop v presbytáři. Škoda na kostele byla taková, že se uvažovalo o zboření kostela a postavení větší kaple. S takovýmto rozhodnutím byli místní

²⁵⁹ BOŘILOVÁ, *O kostelu sv. Kateřiny*, s. 13-14.; SEDLÁČEK, August. Kostel sv. Kateřiny na Bukové Hoře. In: *Method: Časopis věnovaný umění křesťanskému*. roč. 4, č. 5, Praha, 1878. s. 55.

²⁶⁰ Myšleny jsou pravděpodobně mříže oken či dveří.

²⁶¹ Sedláček sice neupřesňuje, o jaké mříže se jedná, ale připojuje znění nápisu: „*Martin Rab aus Joachims-thal hat dieses Gütter der Hl. Katharina zu Ehren machen lassen zu einem Gedechnüss umb sein eigen Glett 1661 IH MAR Bitte. Jesum dein liebs Kind . . . mich an meiner letzten Stunde o Jesu mein . . .*“. Viz SEDLÁČEK, *Kostel sv. Kateřiny*, s. 53. Překlad nápisu: „*Martin Rab z Jáchymova nechal zhotovit tuto mříž na počest (ke cti) sv. Kateřiny, na památku a jako prosbu o doprovod [na svou poslední cestu] [v roce] 1661 [...]. Ježíši, tvé milé dítě, [opatruj (ochraňuj, provázej)] mě v mé poslední hodině, o Ježíši můj...*“. V oblých závorkách jsou uvedeny další významové varianty. V hranatých jsou pak doplněné části nápisu podle kontextu a vytečkování značí zatím nepřeložitelné, jak spolu s překladem uvádí Andrea Zápotočná viz ZÁPOTOČNÁ, *Dva německé nápisy*, s. 218-219.

²⁶² Názory ohledně datace vystavění nového kostela jsou rozdílné. Nejčastěji však bývají udávány roky 1680 a 1728.

²⁶³ WIRTH, Zdeněk – BARTUŠEK, Antonín (a kol.). *Umělecké památky Čech*. Praha, 1957. s. 732.

²⁶⁴ BOŘILOVÁ, *O kostelu sv. Kateřiny*, s. 14.; SEDLÁČEK, *Kostel sv. Kateřiny*, s. 53.

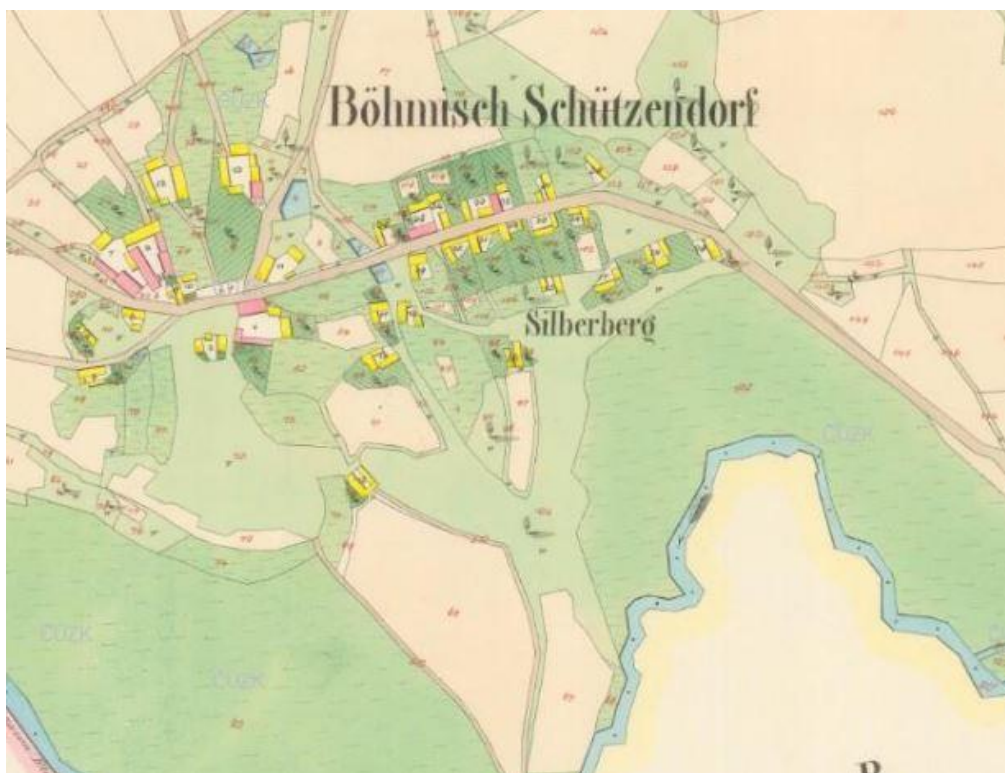
kvůli starobylosti hornického kostela nespokojeni, a tak přeci jen došlo k rekonstrukci a opravám, které skončily roku 1972.²⁶⁵ Jelikož byla střecha požárem zničena, byl postaven nový krov. V podkroví se nachází několik pozůstatků tohoto požáru. Tím největším je pravděpodobně dlouhý ohořelý trám, umístěný přes prostor lodi na její podélné ose až nad vítězný oblouk. K dalším památkám na tento požár patří hromada ohořelých kusů dřeva, poházených na rubu plackové klenby nad sakristií, a také zčernalá konstrukce krovu zvonice a vnitřní strana její šindelové krytiny, když kouř z požáru unikal do prostor zvonice. V rámci oprav byl zhotoven nový, nepříliš vhodně zvolený, hurdiskový strop nad presbytářem. Ten je vymezen prostorem od vítězného oblouku až k vnitřní stěně sakristie. Ze spodní strany má stejně jako strop v lodi omítané zrcadlo.

Potenciál: Hornický kostelík znovu postavený, nebo částečně přestavěný ve slohu barokním, v sobě může skrývat více původního zdiva než jen v případě části západní stěny lodi s hrotitým portálkem. Další snahy o poznání stavebního vývoje kostela by se mohly ubírat k jeho případnému lokalizování. U samotného pojmenování tohoto kostela a jeho umístění ve vztahu k bývalým hornickým osadám a nejbližším, i zaniklým, sakrálním stavbám, dochází v písemných pramenech i vydané literatuře k častému zaměňování se stavbou jinou. Vítanou, ne-li přímo žádanou, je podrobnější analýza současných pomístních názvů a středověkých pojmenování lokalit a jejich jednoznačné rozdělení.

Hodnocení: Malý osamocený kostelík nedaleko břehu řeky Sázavy dokládá bohatou historii místních obcí a jejich podíl na středověké kolonizaci okolí v závislosti na těžbě stříbrné rudy. Stavba postrádá významnější umělecké a architektonické hodnoty, zejména z důvodu množství pohrom a následných přestaveb, které kostel zasáhly. Za zmínku stojí hrotitý portálek v podvěží osazený dřevěnými malovanými dveřmi s datací k roku 1652. Kostel je v současnosti v dobrém stavu a je památkou s neopomenutelnou historickou hodnotou pro místní kraj.

²⁶⁵ BOŘILOVÁ, *O kostelu sv. Kateřiny*, s. 15.

Plánová dokumentace:

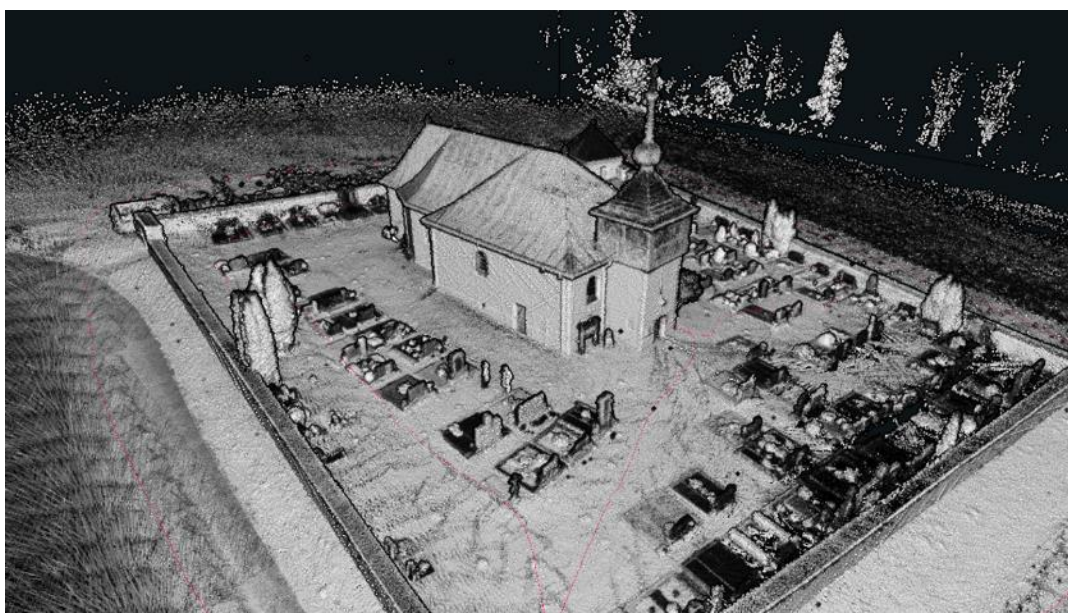
Obce Český Šicendorf (Bömischeschützenendorf) a Stříbrné Hory (Silberberg) před sloučením. Kostel sv. Kateřiny se nachází v sousedním katastrálním území, ve výřezu za potokem v pravém dolním rohu, císařský povinný otisk stabilního katastru, 1838.

Areál kostela sv. Kateřiny v sousedním katastrálním území obce Dobrá, císařský povinný otisk stabilního katastru, 1838.

Josef Czirnfas Einmoliger, Celková přehledová mapa panství Polná – Příbyslav, výřez s pohledem na obce Český Šicendorf a Stříbrné Hory s kostelem sv. Kateřiny v pravém dolním rohu, rukopis, 1786-1802, MZA, F 188, mapa 1.

Model kostela sv. Kateřiny z mračna bodů v programu GeoSLAM Hub.

Fotografická dokumentace:

Stříbrné Hory, kostel sv. Kateřiny, pohled z jihu.

Stříbrné Hory, kostel sv. Kateřiny, pohled na kostel od severovýchodu.

Stříbrné Hory, kostel sv. Kateřiny, západní pohled na věž.

Stříbrné Hory, kostel sv. Kateřiny, pohled z lodi k presbytáři.

Stříbrné Hory, kostel sv. Kateřiny, pohled na kruchtu.

Stříbrné Hory, kostel sv. Kateřiny,
gotický portálek v přízemí věže.

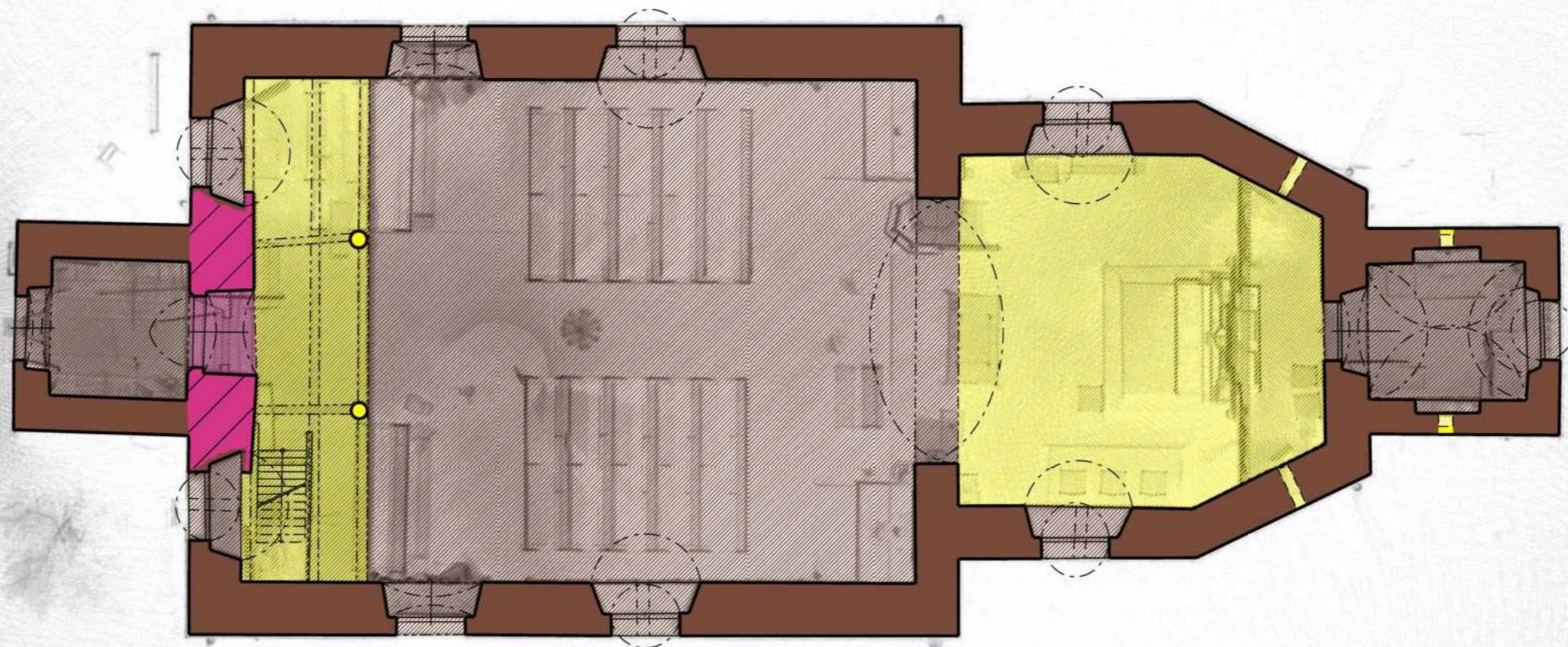
Stříbrné Hory, kostel sv.
Kateřiny, dřevěné malované
dveře s datací k roku 1652
v přízemí věže.

Stříbrné Hory, kostel sv. Kateřiny, široké zdivo u lomeného portálu, nejspíše z původního kostela.

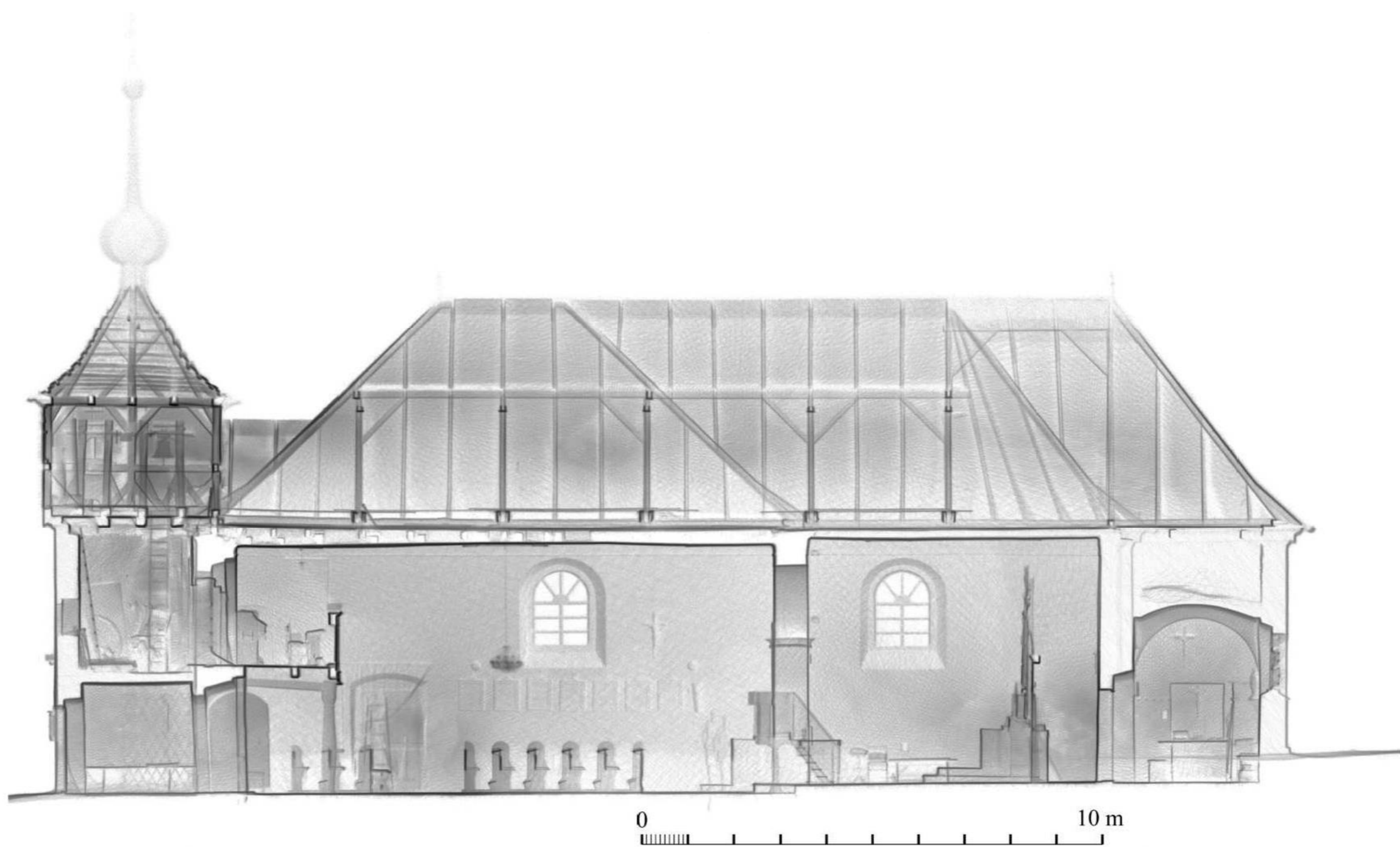
Stříbrné Hory, kostel sv. Kateřiny, vaznicový krov nad lodí.

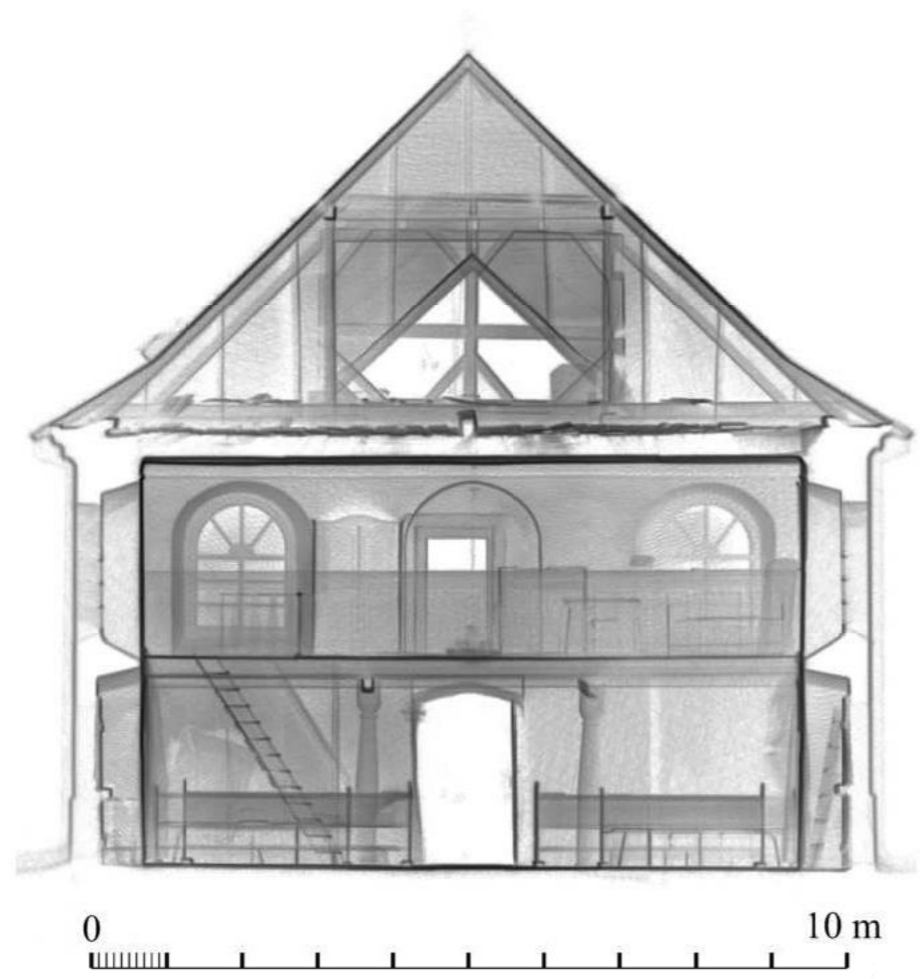
0 10 m

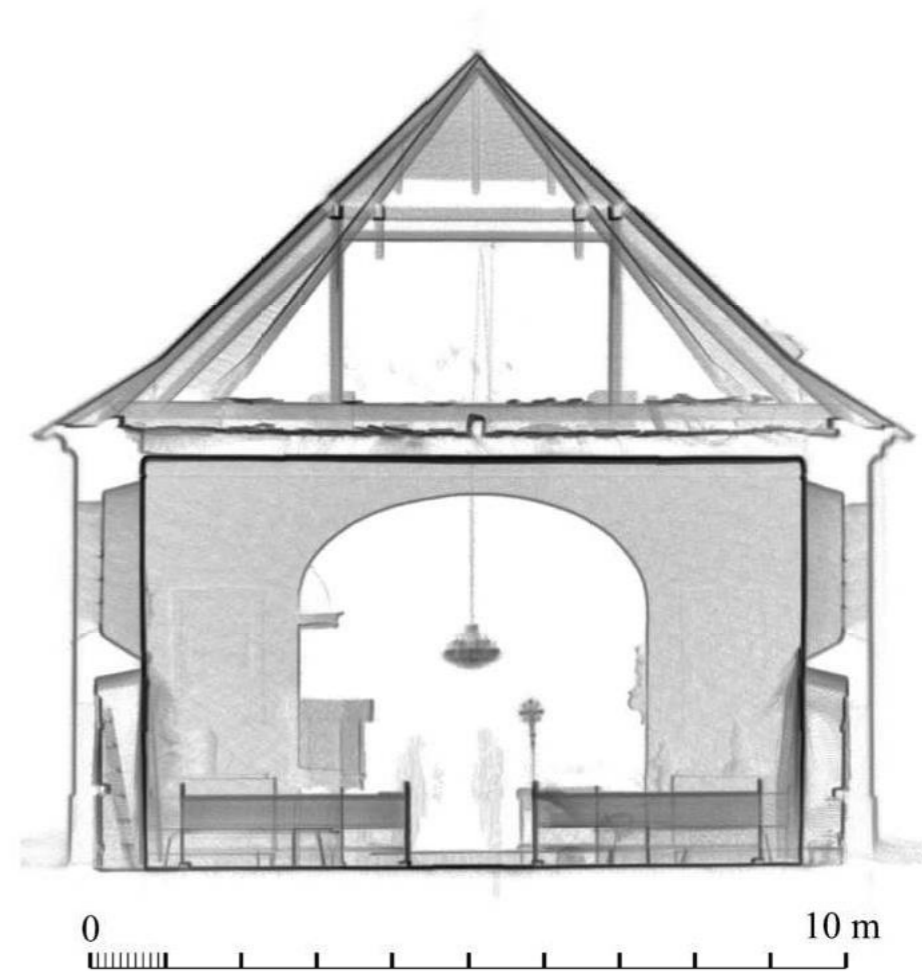
STŘÍBRNÉ HORY - KOSTEL SV. KATEŘINY			
SPOJENÝ PŮDORYS V ÚROVNI DVEŘÍ A OKEN VYHODNOCENÍ STAVEBNÍHO VÝVOJE			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	3/2022	MĚŘÍTKO
KRESLIL	Michal Janáček	4/2022	1:100

STŘÍBRNÉ HORY - KOSTEL SV. KATEŘINY			
PODÉLNÝ ŘEZ S POHLEDEM NA SEVER			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	3/2022	MĚŘÍTKO 1:100

STŘÍBRNÉ HORY - KOSTEL SV. KATEŘINY			
PŘÍČNÝ ŘEZ LODÍ S POHLEDEM NA ZÁPAD			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	3/2022	MĚŘÍTKO 1:100

STŘÍBRNÉ HORY - KOSTEL SV. KATEŘINY			
PŘÍČNÝ ŘEZ LODÍ S POHLEDEM NA VÝCHOD			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	3/2022	MĚŘÍTKO 1:100

5.10. Kostel sv. Michala v Žižkově Poli ²⁶⁶

Umístění v rámci okolních obcí: Obec Žižkovo Pole se nachází v okrese Havlíčkův Brod přibližně 3 kilometry severním směrem od města Přibyslav a 4 jihozápadně od městyse Havlíčkova Borová.

Patrocinium: sv. Michal

Nadmořská výška lokality: 519 m. n. m.

Rozměry stavby: délka 27 m, šířka 17 m, výška 18 m.

Nejstarší zmínka o obci: Poprvé je obec Žižkovo Pole zmiňována pod jménem *Sconinvelt* roku 1303.²⁶⁷

Nejstarší zmínka o kostelu: Nejstarší zmínkou o kostelu je rok 1350, kdy je kostel popisován jako farní.²⁶⁸

Příslušnost v rámci církevní správy: Diecéze/arcidiecéze pražská (2. pol. 14. st. – děkanát německobrodský, vikariát ledečský, 1701 – vikariát polenský, 1722 – vikariát německobrodský), 1784 – diecéze královehradecká (vikariát německobrodský/havlíčkobrodský).²⁶⁹

Statut: Do roku 1350 byl kostel sv. Michala farním. Filiální ke kostelu v Přibyslavi se stal nejspíše v 15. století.²⁷⁰

Farnost: Česká Jablonná, Dobrá, Dolní Jablonná, Dvorek, Hesov, Hřiště, Keřkov, Modlíkov, Nové Dvory, Olešenka, Poříčí, Přibyslav (farní kostel Narození sv. Jana Křtitele), Ronov nad Sázavou, Samotín, Stříbrné Hory (filiální kostel sv. Kateřiny), Žižkovo Pole (filiální kostel sv. Michala)

²⁶⁶ Až do roku 1921 měla obec německý název Schönfeld (Krásné Pole), počestěle Šenfeld nebo Šumfeld. Název Žižkovo Pole odkazuje na husitského vojevůdce Jana Žižku, který na nedalekém poli 11. října 1424 zemřel. Viz HAVLÍK, Ivo. *Šenfeld přejmenovali na Žižkovo Pole před 90 lety*. Havlíčkobrodský deník.cz [online]. 2011-11-18 [cit. 2021-08-31]. URL: https://havlickobrodsky.denik.cz/zpravy_region/20111118sumfeld.html.

²⁶⁷ EMLER, *Regesta diplomatica II*, s. 852.

²⁶⁸ WIRTH, *Soupis památek*, s. 98.

²⁶⁹ KUČA, *Města a městečka VI*, s. 212.; SOCHR, Jirí. *Farní úřad církve římskokatolické Přibyslav: 1658-1949*. MZA Brno – SOkA HB. Inventář (NAD 975), Havlíčkův Brod, 1961.; HLEDÍKOVÁ – JANÁK – DOBEŠ, *Dějiny správy*, s. 193.

²⁷⁰ WIRTH, *Soupis památek*, s. 98.

Podací právo: V polovině 14. století – páni z Ronova a Přibyslavi, 1434 – páni z Pirkštejna, 1463 – páni z Kunštátu, 1467 – páni z Lípy, 1468 – páni z Kunštátu, 1468 – páni ze Šternberka, 1479 – páni z Kunštátu, 1515 – páni z Lípy, 1538 – páni z Valdštejna, 1571 – páni z Hradce, 1597 – páni ze Šenfeldu, 1623 – páni z Ditrichštejna.²⁷¹

Kategorie ochrany: Kulturní památka (ze dne 19. 12. 1963)

Situace kostelního areálu: Areál kostela sv. Michala se nachází v intravilánu obce Žižkovo Pole, v místě, kde byla původní středověká návěs. Ta je však již zaplněna zástavbou a z důvodu rozšiřování obce se návěs přesunula k hlavní pozemní komunikaci, východním směrem od návsi původní. Kostel je ze všech stran obklopen malým hřbitovem, který je uzavřený ohradní zdí. Na jižní straně se v těsné blízkosti areálu kostela nachází menší vodní nádrž.

Hřbitovní zeď je zděná z lomového kamene. Na východní straně jsou nároží zdi téměř pravouhlá. Severní a jižní zeď se lehce lichoběžníkovitě sbíhají směrem na západ, kde je hřbitovní zeď zakončena třemi boky nepravidelného polygonu. Jižní stěna ohradní zdi, která je nejbližší k vodní nádrži, je dodatečně zesílena novou zdí, dosahující do poloviny výše zdi původní, a je v pravidelných rozestupech opatřena mohutnými pilíři. K tomu došlo pravděpodobně z důvodu špatného a podmáčeného podloží vzhledem k blízké přítomnosti vody. Areál kostela je skrze ohradní zeď přístupný dvěma kovovými branami, z nichž jedna je umístěna ve středu západní zdi, a druhá ve východní zdi při severovýchodním nároží. Do jihovýchodního nároží ohradní zdi je usazena malá budova márnice.

Dispozice stavby: Jednolodní orientovaná stavba s pravouhlým presbytářem, ke kterému je ze severní strany připojena třípodlažní hranolová věž, v jejímž přízemí se nachází sakristie. Presbytář je zaklenut jednoduchou křížovou žebrovou klenbou. Obdélná loď kostela má plochý strop a od presbytáře je oddělena vítězným obloukem. V západní části lodi je zděná kruchta.

Do lodi vedou dva vchody, v západním a jižním průčelí. K oběma vchodům jsou připojeny malé předsíně. Západní předsíň má strop valený, jižní předsíň strop plochý.

²⁷¹ PŮŽA, *Kronika přibyslavská*, s. 110-111.; ŠKARYD, *Přehled držitelů polenského panství*, s. 1-3.

Vřetenové schodiště, vedoucí do patra věže, se nachází na vnější straně východní stěny věže v malém přístavku. Schodiště, z kterého je přístupná kruchta, je umístěno vně lodi na její jižní straně.

Střecha lodi je sedlová, stejně jako střechy obou malých předsíní. Hranolová věž má střechu stanovou. Oba přístavky pro schodiště do patra věže a na kruchtě mají střechy pultové.

Popis a rozbor stavby: Západní průčelí lodi sv. Michala, ke kterému je přistavěna pravoúhlá předsíň, má trojúhelníkový barokní štít, který je v úrovni stropu horizontálně rozdělen průběžnou římsou. Nad římsou jsou sdružené pilastry nesoucí třístupňové kladí. Uprostřed mezi pilastry se nachází nika zakončená konchou. Pod průběžnou římsou je půlkruhově zaklenuté okno, které je z vnitřní strany převážně zakryté varhany stojícími na kruchtě.

Lod' kostela má plochý strop s malovaným zrcadlem.²⁷² Do lodi vedou dva vchody s předsíní. První vchod se nachází v západním průčelí lodi, který má jednoduché kamenné ostění zakončené segmentovým záklenkem a je opatřen dřevěnými dvoukřídlými dveřmi. Druhý vchod je umístěn v jižní stěně lodi a má stejné kamenné ostění, ale menších rozměrů, jako vchod západní. Prostor lodi je prosvětlován pěti velkými okny. Dvě půlkruhově zaklenutá okna s rovnými špaletami jsou umístěna naproti sobě v severní a jižní stěně lodi v prostorách kruchty. Další okno s půlkruhovým záklenkem a rovnými špaletami se nachází přibližně v polovině severní stěny. Čtvrté okno, které je zakončeno segmentovým záklenkem a má rozbíhavé špalety, je v jižní stěně lodi v rohu u vítězného oblouku. Páté okno, jak již bylo zmíněno, se nachází v západním průčelí lodi, má půlkruhový záklenek, rovné špalety, a je téměř celé zakryté varhanami na kruchtě.

Kruchta v západní části lodi je podepřena půlkruhově zaklenutým obloukem. V místě od oblouku ke vchodu v západním průčelí leží kruchta na plochem stropu. Část kruchty od oblouku směrem do prostoru lodi je nesena úzkou segmentově valenou klenbou, která je na jedné straně uložena do oblouku a na straně druhé na nosníku. Zděné zábradlí kruchty je v prostřední třetice prolomené a v celé výšce nahrazené zábradlím dřevěným.

²⁷² Na středu stropního zrcadla je umístěn velký symbol kříže ve slunci. Po obvodu zrcadla jsou v malovaných kazetách symboly ryb, holubic, evangelistů, pelikána krmícího mláďata svou krví, beránka Božího a Kristova monogramu XP. V prostoru okolo kříže a slunce jsou nápisy „UNICA AVE“ a „CRUX SPES“. V příčném okraji malovaného zrcadla je také nápis „PAX“.

Mírně vyvýšený presbytář je od lodi oddělen elipsovitě zaklenutým vítězným obloukem.²⁷³ Zaklenut je křížovou žebrovou klenbou, jejíž žebra mají průřez hranolu s vyžlabenými hranami. Žebra jsou v rozích zakončena hrotem bez přípor. V křížení klenby je plochý kruhový svorník s náznaky obrysu erbu. Presbytář má dvě okna. Jedno, segmentově zaklenuté okno s rozbíhavými špaletami, je v jižní stěně presbytáře. Druhé okno se nachází v západní stěně pravoúhlého závěru za oltářem. Samotné okno je vysoké a úzké s lehkým gotickým zahrocením. Špalety okna se rozšiřují na obě strany a ve vrcholu plynule přecházejí od zahrocení k elipsovitému záklenku. V severní stěně presbytáře je vchod do sakristie, který je pravoúhlý s omítnutým kamenným portálem.

Sakristie se nachází v přízemí hranolové věže na obdélném půdorysu a má valenou klenbu. Zdivo sakristie je z vnější strany neomítnuté kamenné a nad úrovní sakristie ustupuje. V každé stěně sakristie jsou půlkruhově zaklenuté niky. Ve vrcholu niky severní stěny je umístěno malé segmentově zakončené okno, pod kterým je pravoúhlý odvětrávací otvor s mřížkou. Okno má na vnější straně jednoduché pravoúhlé ostění ze žuly a je opatřeno mříží. V prostoru niky východní stěny sakristie je další menší segmentově zaklenutá nika, která vznikla zazděním okna. Nad nikou východní, a částečně i protilehlé západní stěny, zdivo ustupuje ve stejné úrovni jako ze strany vnější.

Západní předsíň, která je přistavěna před hlavní vchod do kostela, má čtvercový půdorys a v jejím západním průčelí je trojúhelníkový štít. Strop západní předsíně má podobu mírně valené segmentové klenby. Vchod do předsíně, umístěný v západní stěně na ose kostela, je pravoúhlý, s vně se rozbíhavými špaletami, a opatřený kamenným segmentově zaklenutým portálem.

Jižní předsíň má též trojúhelníkový štít s profilovanou kordonovou římsou. Oproti západní předsíni má jižní strop plochý. Naopak vchod je segmentově zaklenutý s rozbíhavými špaletami a je v něm osazený kamenný segmentový portál. Dveře obou předsíň jsou dvoukřídlé a dřevěné.

Schodiště na kruchtě je umístěno v přístavku při jižní stěně lodi. Jedná se o jednoramenné schodiště typu L s kamennými stupni. Do přístavku a na schodiště se

²⁷³ Ve vrcholu líce vítězného oblouku je malovaný symbol holubice a po jejích stranách nápis „*SLÁVA OTCI I SYNU I DUCHU SVATĚMU!*“. Nad vrcholem vítězného oblouku je malovaný plastický erb knížecí rodiny Dietrichštejnů, s dvojicí vinařských nožů a Řádem zlatého rouna.

vstupuje z východní strany. Vstup je pravoúhlý s dřevěnými obložkovými zárubněmi. Prostor schodiště je prosvětlován jedním půlkruhově zakončeným oknem.

Vřetenové pravotočivé schodiště do patra věže se nachází v přístavku čtvercového půdorysu při východní stěně věže v místě, kde bývalo okno do sakristie. Schodišťové stupně jsou kamenné, nahrubo tesané. Vchod do přístavku je pravoúhlý s kamenným ostěním. Přístavek má tři malá pravoúhlá okénka, jejichž umístění na všech tří stranách kopírující stoupání schodiště.

První patro věže je přístupné po schodišti skrze segmentově zaklenutý vchod ve východní stěně věže. Podlaha v prvním patře je betonová a oproti vchodu je vyvýšená. V jižní stěně věže je při jihozápadním rohu půlkruhově zaklenutý vchod do podkroví. Úroveň vchodu do podkroví je snížena dvěma schody. V severní stěně jsou nad sebou umístěny dvě úzké dovnitř se rozšiřující střílny. Horní z těchto dvou střílen je do poloviny své výšky zevnitř zazděna. Nad vchod do patra ve východní stěně je další střílna, která je také do poloviny zazděna. V západní stěně se nachází obdélná pravoúhle zakončená nika s dřevěným překladem. Nad nikou je další střílna, tentokrát nezazděná. V prostoru prvního patra věže se při jižní stěně nachází kovová plošina na čtyřech sloupcích se zábradlím, přístupná po kovovém dvouramenném schodišti. Na této plošině je umístěna dřevěná skříň s hodinovým strojem. Skrze trámový záklopový strop vede do druhého patra věže dřevěné žebříkové schodiště při severní stěně.

V druhém patře věže je zvonová stolice o třech polích, z nichž jen v nejvýchodnějším se na kovovém závěsu nachází zvon.²⁷⁴ Na všech čtyřech stranách věže jsou velká půlkruhově zaklenutá okna s dřevěnými okenicemi, nad kterými jsou z vnější strany osazeny čtvercové hodinové ciferníky.

Krov kostela je vaznicový s dvojitou stojatou stolicí. Plná vazba je složena z vazného trámu, sloupků s pásky nesoucí vaznici, šikmých vzpěr a kleštin, které nesou na ose kostela sloupek s pásky, podpírající hřebenovou vaznici. Prvky jsou navzájem spojené převážně na čep a dlab. V podkroví kostela je v západní stěně, tedy v trojúhelníkovém štítu lodi, vidět rub niky a pilastrů. Východní průčelí je ztuženo trojicí pilastrů pouze z vnitřní strany.

²⁷⁴ Z původní trojice zvonů zůstal jen jeden. U jeho koruny je nápis gotickou minuskulí. Na jedné straně pláště je reliéf postavy sv. Vojtěcha a na straně druhé Jana, který v levé ruce drží velký kalich. Zvon pochází z konce 15. století. Viz WIRTH, *Soupis památek*, s. 99.

Střecha lodi je sedlová, krytá diagonálně kladenými azbestocementovými šablonami. Hranolová věž má stanovou střechu se šindelem, který je překrytý plechovou střešní krytinou. Západní a jižní předsíně má sedlovou střechu se stejnou krytinou, jako na lodi kostela. Schodišťový přístavek na jižní straně lodi má pultovou střechu s plechovou krytinou. Přístavek se schodištěm při východní stěně věže má také pultovou střechu krytou plechem. Plechová krytina i azbestocementové šablony mají červenou barvu, přičemž šablony jsou světlejšího odstínu.

Stavební vývoj: Kostel sv. Michala, který byl založen před polovinou 14. století, nebo již v průběhu 13. století, si dodnes i přes barokní přestavbu zachoval část své gotické podoby. V gotickém stylu se dochoval pravoúhlý neodsazený presbytář, zaklenutý jedním polem křížové žebrové klenby. Přípomínky gotického slohu si lze všimnout i v hrotitém zalomení úzkého východního okna presbytáře, i když i zde je silně znát barokní tendence v podobě rozbíhavých špalet. Hranolová věž na severní straně pravoúhlého, v té době ještě odsazeného, presbytáře byla ke kostelu pravděpodobně přistavěna později, nejspíše v pozdní gotice nebo renesanci.

K barokní přestavbě kostela došlo někdy kolem roku 1740.²⁷⁵ Ta se promítla především na rozšíření oken v lodi a presbytáři a jejich půlkruhové či segmentové zaklenutí. Výraznou barokní změnou prošlo také západní průčelí kostela, přesněji jeho trojúhelníkový štít s pilastry a nikou. Největší změnu však kostela zaznamenal v případě nové západní i jižní předsíně. S touto přestavbou souvisí také doplnění vstupních otvorů o široké segmentově zakončené portály. Jižní stěna presbytáře byla nejspíše v době barokní přestavby rozšířena, zřejmě buď z důvodu rozpínavosti klenby a praskání úzkého zdiva bez opěráků, nebo kvůli blízkosti vody na jižní straně kostela, a tedy i přítomnosti vlhkosti, která zde má na zdivo, konkrétně omítku, špatný vliv do dnešních dnů. Šířka jižní stěny presbytáře byla stejná jako stěny severní a od lodi byla odsazená. Původní šířka je naznačena ústupkem ve vrcholu jižního okna presbytáře. Vysoká valená klenba sakristie bude nejspíše také barokní. V rozích sakristie byly přizděny pilířky, které klenbu vynášejí. Půlkruhově zaklenuté niky byly ve zdivu vybourány.

Dalším stavebním zásahem, provedeným v roce 1876,²⁷⁶ je přístavek pro vřetenové schodiště na východní straně věže. Při vzniku přístavku bylo zazděno

²⁷⁵ POCHE, *Umělecké památky Čech 4*, s. 436.

²⁷⁶ Dochoval se plán z roku 1876 přímo pro výstavbu tohoto schodišťového přístavku. Viz MZA, F 188, karton 173, folie 414.

půlkruhově zaklenuté východní okno sakristie, které bylo schodištěm zakryto. V roce 1888 byly také upraveny vchody do předsíní a do lodi. Původní hrotité portály v západním a jižním průčelí lodi byly nahrazeny novými kamennými segmentově zakončenými portály. Barokní, půlkruhově zaklenuté vchody do předsíní, byly také nahrazeny segmentovými portály.²⁷⁷

Ještě roku 1906 bylo schodiště na kruchtě při jižní stěně lodi dřevěné, dnes je již provedeno z kamene a je obezděno přístavkem.²⁷⁸ Na určitou stavební úpravu související se schodištěm do patra věže může napovídat letopočet 1935, který je černou barvou napsán na nejvyšším stupni schodiště. Stejný letopočet je i na dřevěném žebříkovém schodišti vedoucím do druhého patra věže.²⁷⁹

Potenciál: Nabízí se možnost rozšíření povědomí o stavebním vývoji a předchozí podobě kostela na základě množství dochovaných stavebních účtů uložených především v Moravském zemském archivu v Brně ve fondu F 188. Dále by bylo vhodné ověřit stáří zdiva hranolové věže.

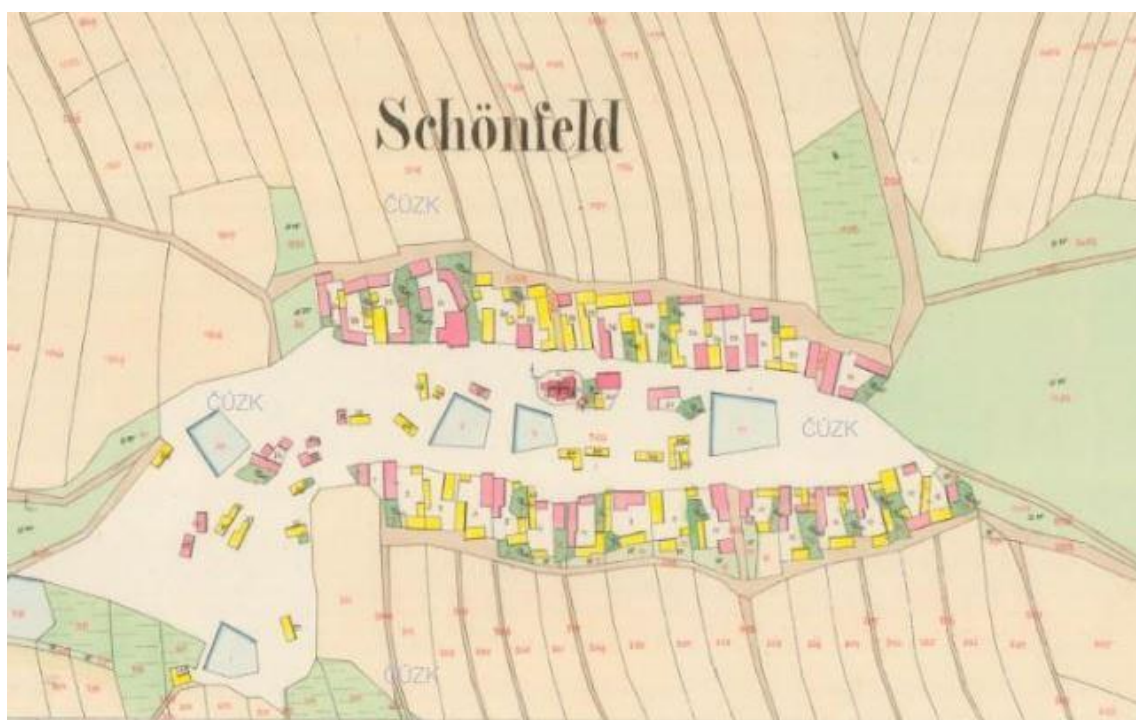
Hodnocení: Kostel je v rámci vesnických gotických kostelů bývalého velkostatku Polná-Přibyslav a Pohled ojedinělý svou dispozicí s pravoúhlým presbytářem, který je zaklenut křížovou žebrovou klenbou. Přes barokní přestavbu v polovině 18. století se gotické zdivo dochovalo v lodi a v pravoúhlém presbytáři. Sakristie v přízemí věže je sklenuta vysokou valenou klenbou, nejspíše barokní. Stavba trpí vzlínající vlhkostí zdiva, především pak na východní straně, kde omítka odpadá v úrovni do dvou metrů nad zemí. Důvodem je blízká vodní nádrž na jižní straně, odkud se ke kostelu táhne vlhkost. Jinak je ale kostel sv. Michala v celkem dobrém stavu.

²⁷⁷ Plánová dokumentace kostela z roku 1888 obsahuje kromě půdorysu, čtyř pohledů a soupisu okenních otvorů také nákresy portálů původních a nových, kterými mají být nahrazeny. Viz MZA, F 188, karton 173, folie 464.

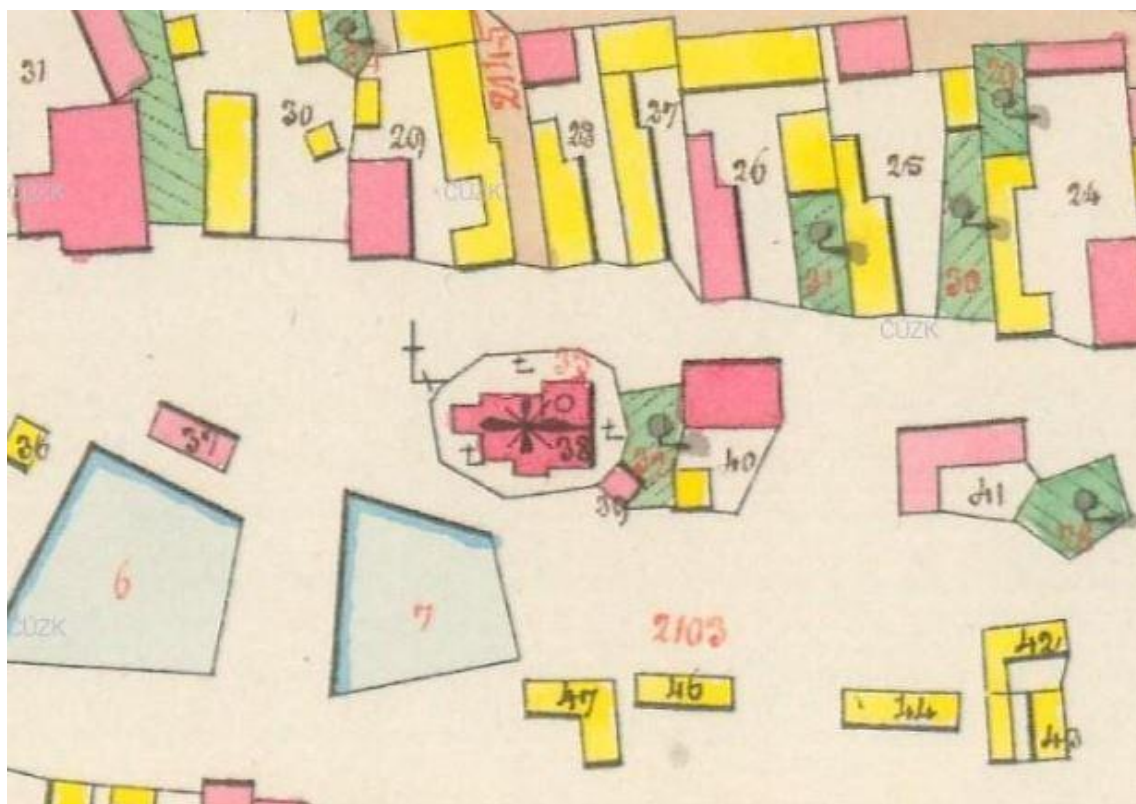
²⁷⁸ Zdeněk Wirth se ve svém Soupisu památek historických a uměleckých roku 1906 zmiňuje o dřevěném schodišti na kruchtě. Nezmiňuje však již zděný přístavek, ve kterém je schodiště umístěno. Viz WIRTH, *Soupis památek*, s. 98.

²⁷⁹ Nápis je umístěn na bočnici schodiště a má podobu *1350-1935. Odkazuje tedy na stáří kostela.

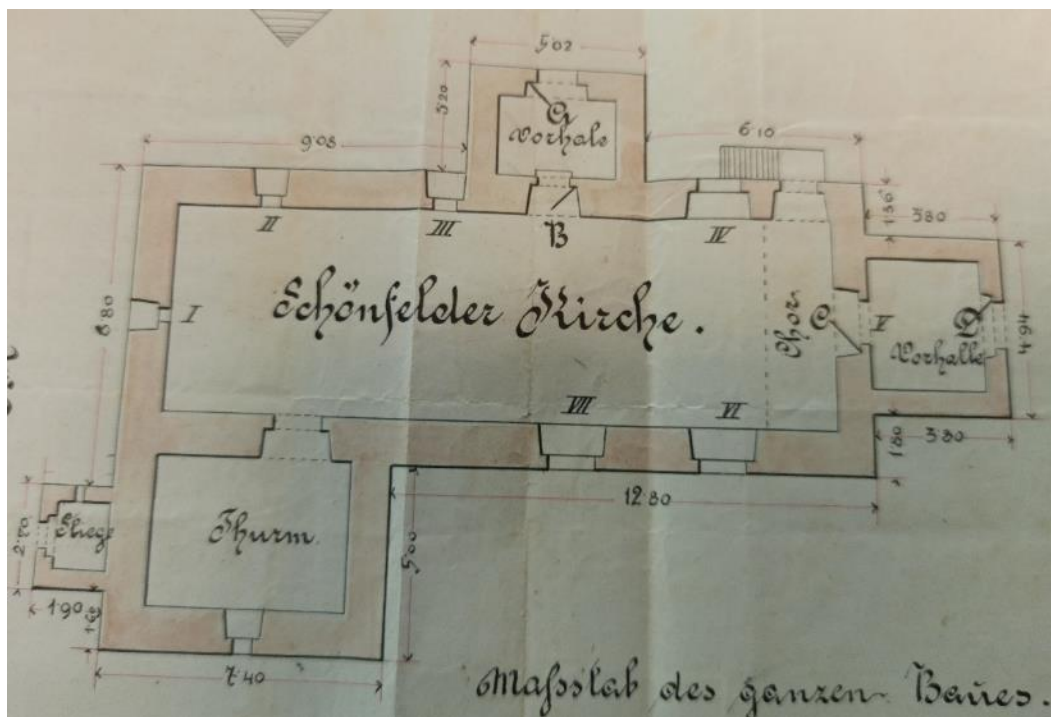
Plánová dokumentace:

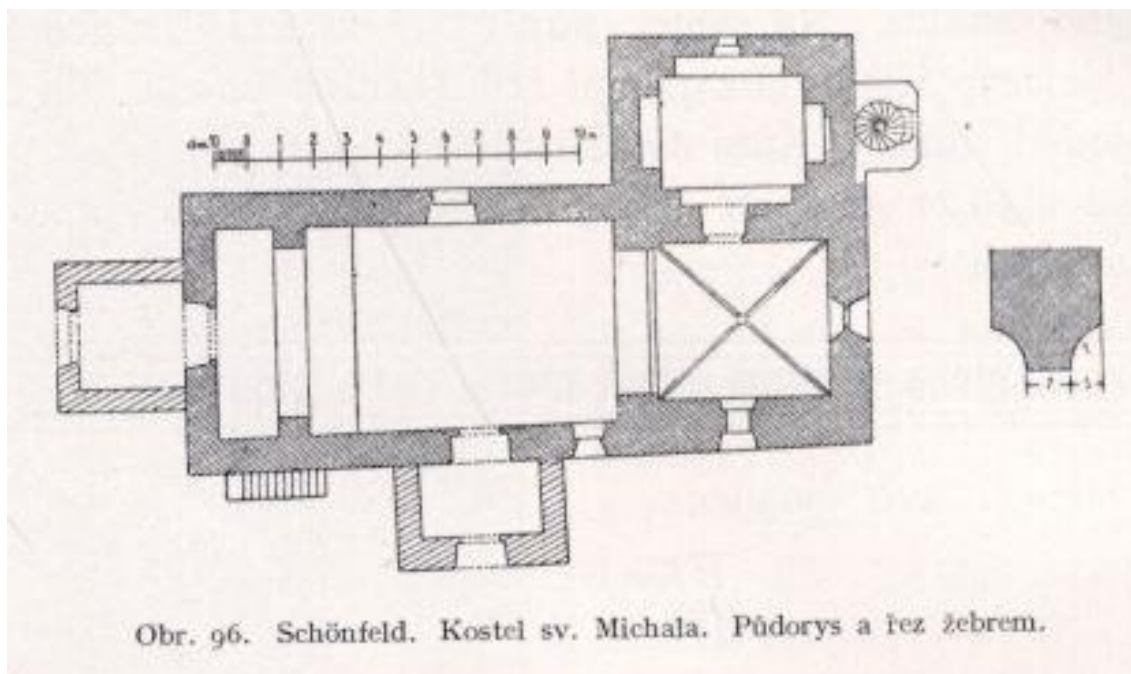
Žižkovo Pole (Šenfeld) s kostelem sv. Michala uprostřed návsi, císařský povinný otisk stabilního katastru, 1838.

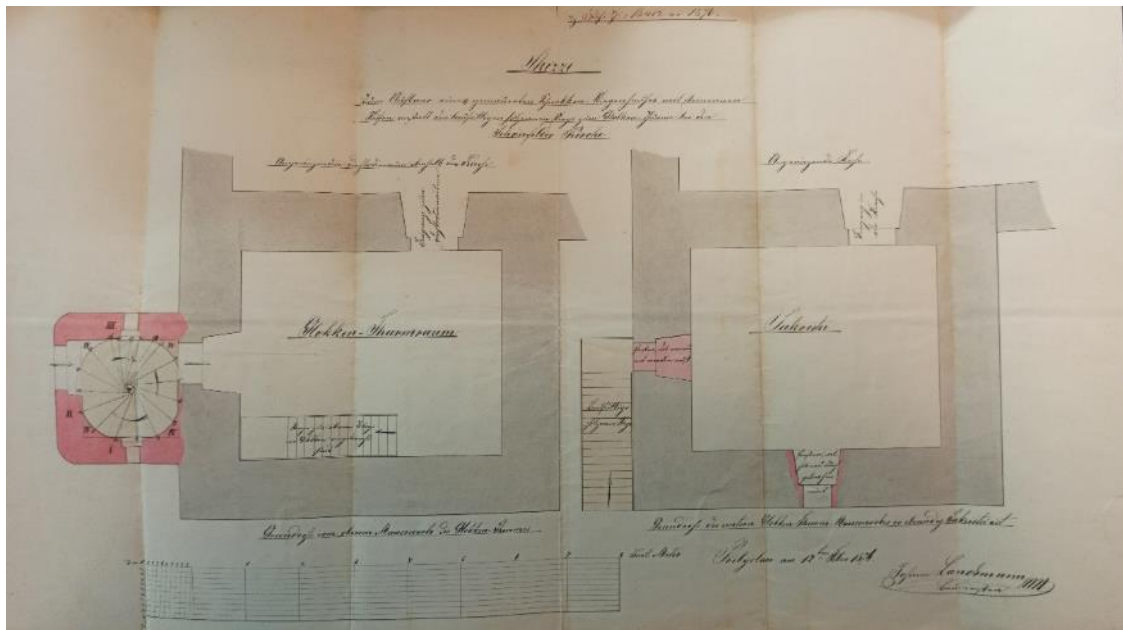
Areál kostela sv. Michala, císařský povinný otisk stabilního katastru, 1838.

Půdorys kostela z roku 1888, MZA, F 188, karton 173, folie 464.

Půdorys kostela sv. Michala (převzato z: WIRTH. *Soupis památek*, s. 98).

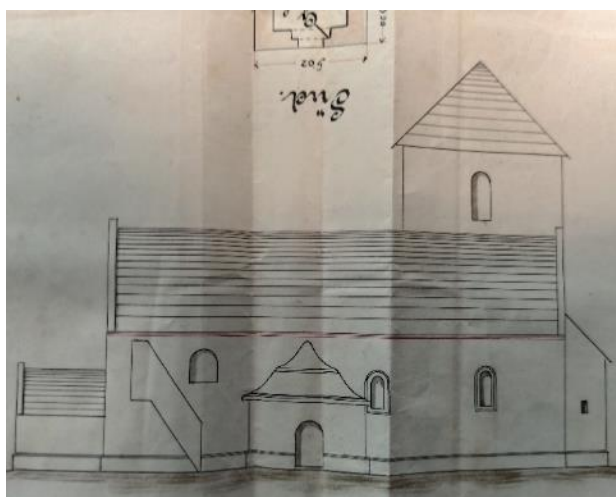
Půdorys pro zhotovení schodišťového přístavku do patra věže, 1876, MZA, F 188, karton 173, folie 414.

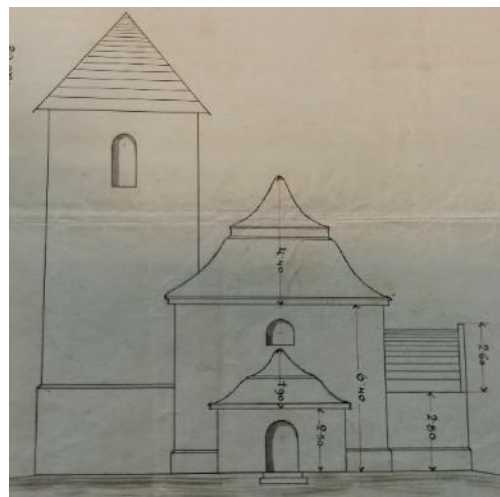
Pohled na kostel ze severu, pravděpodobná podoba kostela před rokem 1847, MZA, F 188, karton 173, folie 250-254.

Pohled na kostel ze severu a řez věží, zamýšlená podoba kostela po roce 1847,
MZA, F 188, karton 173, folie 250-254.

Pohled na kostel z jihu, 1888,
MZA, F 188, karton 173, folie
464.

Pohled na kostel ze západu,
1888, MZA, F 188, karton 173,
folie 464.

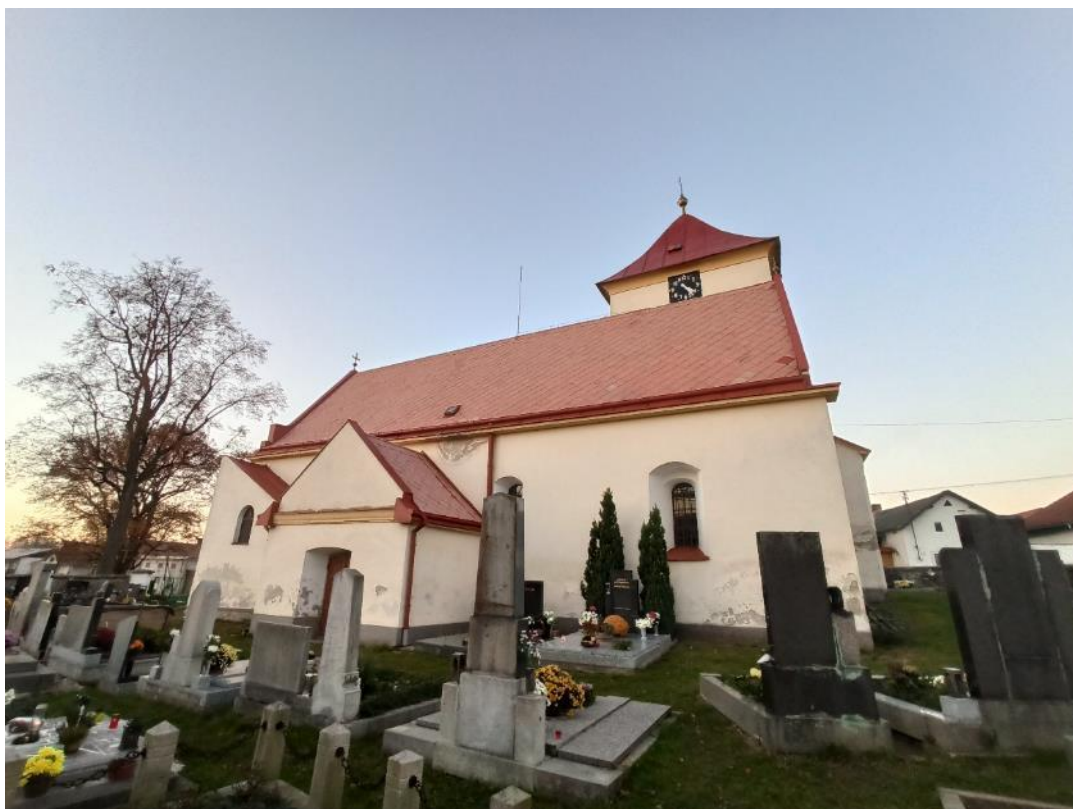

Model kostela sv. Michala z mračna bodů v programu GeoSLAM Hub.

Fotografická dokumentace:

Žižkovo Pole, kostel sv. Michala, pohled na kostel ze severozápadu.

Žižkovo Pole, kostel sv. Michala, pohled na kostel od jihu.

Žižkovo Pole, kostel sv. Michala, pohled na hranolovou věž se schodišťovým přístavkem od severovýchodu.

Žižkovo Pole, kostel sv. Michala, pohled na západní průčelí kostela.

Žižkovo Pole, kostel sv. Michala, loď kostela, pohled směrem k presbytáři.

Žižkovo Pole, kostel sv. Michala, loď kostela, pohled na kruchtu.

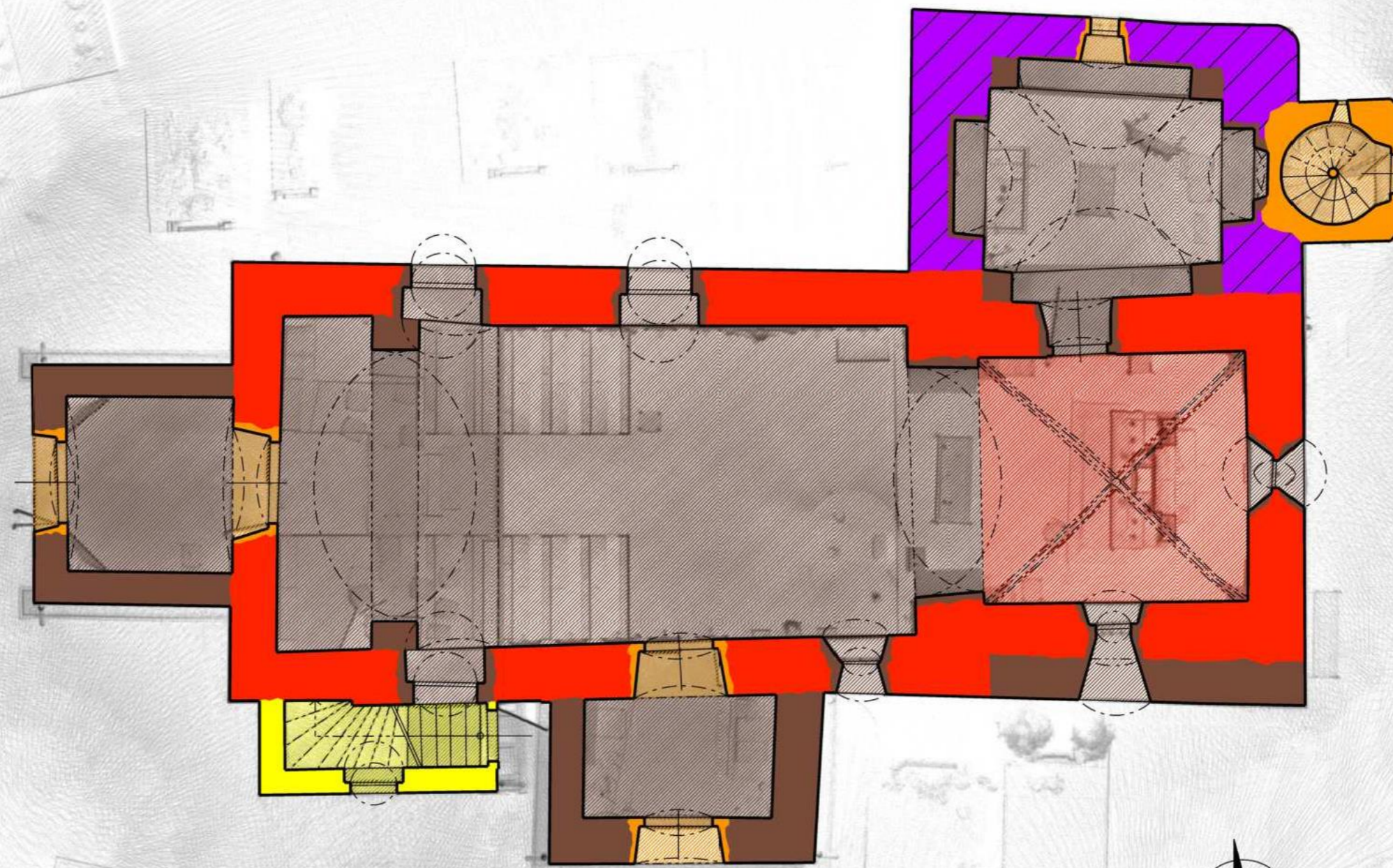
Žižkovo Pole, kostel sv. Michala,
zakončení žeber v rozích presbytáře.

Žižkovo Pole, kostel sv. Michala, žebrová
klenba pravoúhlého presbytáře.

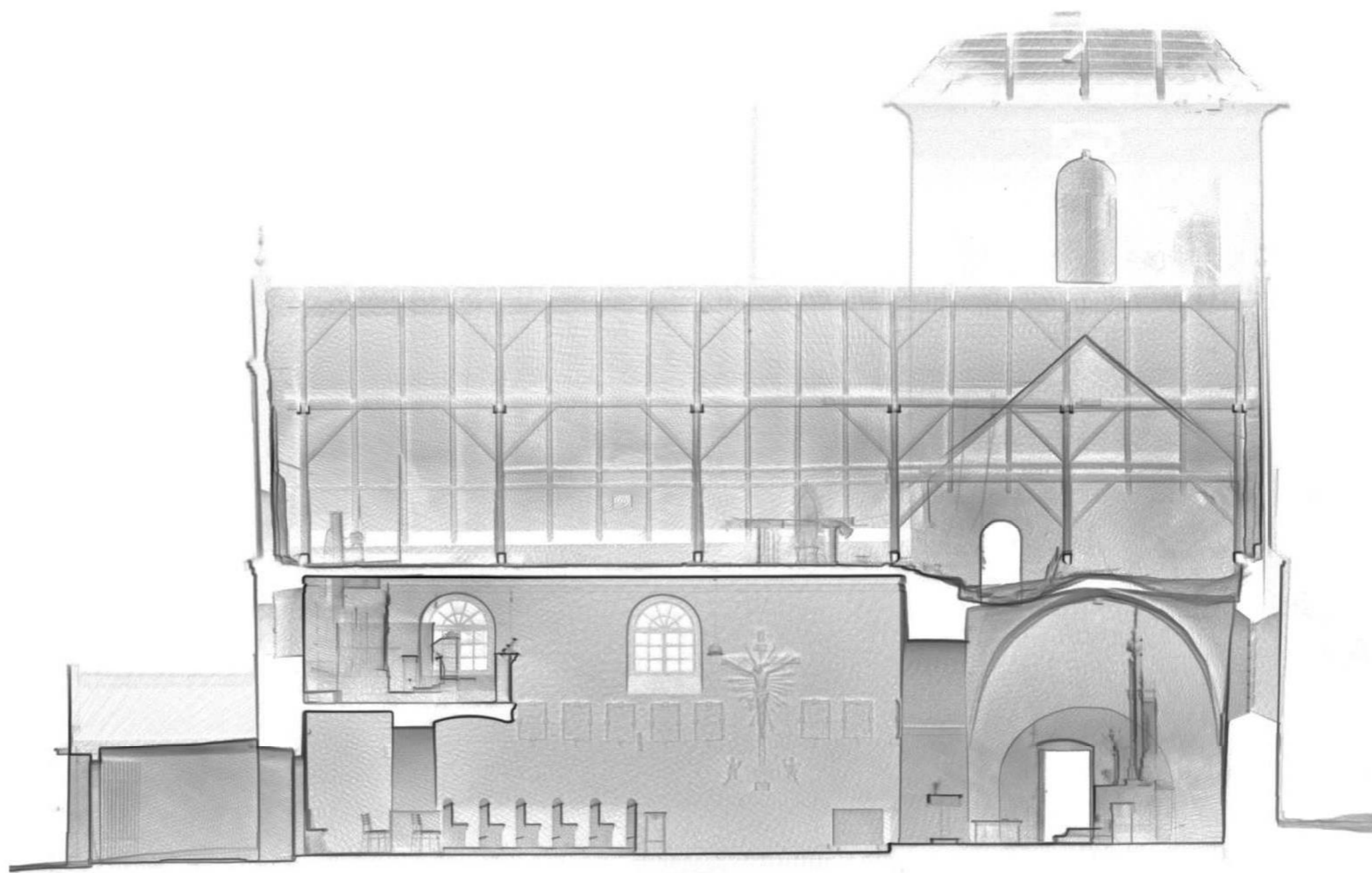
Žižkovo Pole, kostel sv. Michala, vaznicový krov nad lodí,
pohled směrem k západnímu průčelí, v pozadí rub niky.

0 10 m

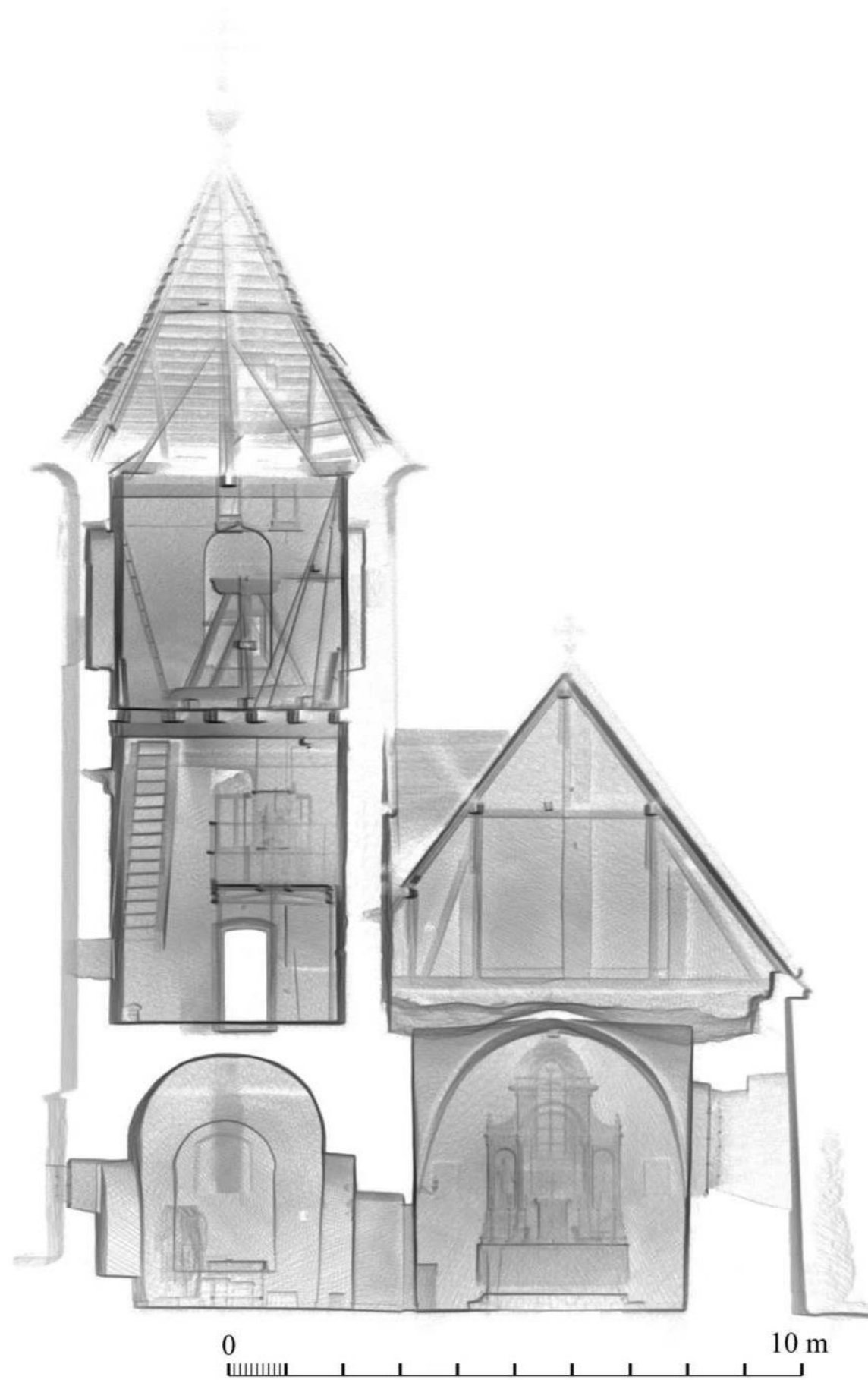

ŽIŽKOVO POLE - KOSTEL SV. MICHALA			
SPOJENÝ PŮDORYS V ÚROVNI DVEŘÍ A OKEN VYHODNOCENÍ STAVEBNÍHO VÝVOJE			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	3/2022	MĚŘÍTKO
KRESLIL	Michal Janáček	4/2022	1:100

0 10 m

ŽIŽKOVO POLE - KOSTEL SV. MICHALA			
PODÉLNÝ ŘEZ S POHLEDEM NA SEVER			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	3/2022	MĚŘÍTKO 1:100

ŽIŽKOVO POLE - KOSTEL SV. MICHALA			
PRÍČNÝ ŘEZ PRESBYTÁŘEM A VĚŽÍ S POHLEDEM NA VÝCHOD VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	3/2022	MĚŘÍTKO 1:100

ŽIŽKOVO POLE - KOSTEL SV. MICHALA			
ŘEZ VĚŽÍ A SCHODIŠTĚM S POHLEDEM NA JIH VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	3/2022	MĚŘÍTKO 1:100

5.11. Kostel sv. Víta v Havlíčkově Borové²⁸⁰

Umístění v rámci okolních obcí: Havlíčkova Borová je městys v okrese Havlíčkův Brod. Nachází se 7 kilometrů severně od města Přibyslav a 7 kilometrů jižním směrem od Ždírcce nad Doubravou.

Patrocinium: sv. Vít

Nadmořská výška lokality: 637 m. n. m.

Rozměry stavby: délka 31 m, šířka 15 m, výška 15 m (věž 28 m).

Nejstarší zmínka o obci: První písemná zmínka o Borové je z roku 1289, v které je zmíněn Čeněk z Borové (*Schenco de Boraw*).²⁸¹

Nejstarší zmínka o kostelu: Původní románský kostel připomínán již ve 12. st.²⁸² Od roku 1352 je v Borové doložena fara, což nepřímě dokládá i přítomnost kostela.²⁸³ První přímá zmínka o kostelu je z roku 1367.²⁸⁴

Příslušnost v rámci církevní správy: Arcidiecéze pražská (2. pol. 14. st. – děkanát německobrodský, vikariát ledečský, 1701 – vikariát polenský, 1722 – vikariát německobrodský), 1784 – diecéze královehradecká (vikariát německobrodský/havlíčkobrodský).²⁸⁵

Statut: Původní románský kostel ve 12. st. farní, 1352-1405 farní, filiální k Přibyslavi, od 1696 opět farní.²⁸⁶

²⁸⁰ Podle starších pojmenování také *Borouia*, *Borowa* a *Borowa Raudna*. Viz PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny. Díl 1, A-H*, Praha, 1947. s. 139-140.

²⁸¹ EMLER, *Regesta diplomatica II*, s. 637-638.; Karel Havlíček Borovský a jeho rodiště. Havlíčkova Borová, 2001. s. 88.

²⁸² Zdeněk Wirth o stáří původního kostela napsal roku 1906 toto: „V pamětní knize farní jest opsáno ze staršího zápisu, že při opravě, r. 1747 podniknuté, objeveny pod omítkou v lodi na jižní straně u prvního okna stopy malby a části nápisů, z nichž bylo lze čísti: Czechorod 1+1+8+0, pak slova: Urozeny apparuit. Ze zápisu není zjevno, byl-li první nápis současný s letopočtem (je-li tedy zdivo lodi původní) nebo pozdější. Zdá se, že nápis pocházel ze XVI. stol a obsahoval i starší údaje o stavbě, před touto zde stávající.“ Viz WIRTH, *Soupis památek*, s. 12.

²⁸³ KUČA, *Města a městečka II*, s. 48.; STRÁNSKÁ, Jaroslava. *Havlíčková Borová ve svědectví starých pergamenů*. Havlíčkova Borová, 2006. s. 22.

²⁸⁴ TOMEK, Václav Vladivoj. *Registra decimarum papalium čili registra desátků papežských z diecése Pražské*. Praha, 1873. s. 52.; KNÁPEK, Aleš – VESELÝ, Aleš. *Renesanční mlýn v Havlíčkově Borové*. In: *Havlíčkobrodsko: sborník příspěvků o historii regionu*, Sv. 30, Havlíčkův Brod, 2016. s. 211.

²⁸⁵ KUČA, *Města a městečka II*, s. 48.; BAUEROVÁ, Milada. *Farní úřad církve římskokatolické Havlíčkova Borová: 1731-1949*. MZA Brno – SOKA HB, Inventář (NAD 986), Havlíčkův Brod, 1961.; HLEDÍKOVÁ – JANÁK – DOBEŠ, *Dějiny správy*, s. 193.

²⁸⁶ KURKA, *Archidiakonáty Kouřimský*, s. 86.; STRÁNSKÁ, *Havlíčková Borová*, s. 22-23.

Farnost: Havlíčkova Borová (farní kostel sv. Víta), Jitkov, Oudoleň, Peršíkov, Slavětín, Vepřová, Železné Horky.²⁸⁷

Podací právo: Od 1269 – páni z Ronova a Přibyslavi, 1434 – páni z Pirkštejna, 1463 – páni z Kunštátu, 1467 – páni z Lípy, 1468 – páni z Kunštátu, 1468 – páni ze Šternberka, 1479 – páni z Kunštátu, 1515 – páni z Lípy, 1538 – páni z Valdštejna, 1571 – páni z Hradce, 1597 – páni ze Šenfeldu, 1623 – páni z Ditrichštejna.²⁸⁸

Kategorie ochrany: Kulturní památka (ze dne 12. 12. 1963), městská památková zóna

Situace kostelního areálu: Areál kostela se nachází na jižním okraji obce. Stojí na vysokém kopci, díky čemuž je viditelný do širokého okolí a tvoří tak významný orientační bod. Kostel je obklopen hřbitovem, který je ohraničený zděnou hřbitovní zdi. Ta hřbitov uzavírá na jižní straně pravoúhle a na severní straně ve tvaru tříbokého polygonu. V západní hřbitovní zdi je umístěna malá budova márnice. K jižní straně hřbitovní zdi plynule navazuje mladší část hřbitova, která je ohraničena pouze obdélným živým plotem.

Areál je přístupný ze dvou stran. Ze strany východní bránou, která se nachází mezi mladší a starší částí hřbitova. V tomto místě je starší část hřbitova přístupná otvorem v jižní ohradní zdi, který byl pravděpodobně dodatečně vybourán po rozšíření hřbitova. U východní strany hřbitova se také nachází parkoviště, přístupné úzkou asfaltovou silnicí. Druhý vstup do kostelního areálu je prostřednictvím brány umístěné uprostřed severní hřbitovní zdi. K té vede od farní budovy, která se nachází na okraji zástavby, strmá pěšina se zábradlím.

Dispozice stavby: Jednolodní orientovaný kostel s presbytářem uzavřeným pětibokým polygonálním závěrem, který je zvenku opatřený pěti armovanými opěráky. K severní straně presbyteria je připojena lichoběžníkovitá sakristie zaklenuta jednoduchou křížovou klenbou. Presbytář zaklenut jedním polem křížové žebrové klenby, na které navazuje šestipaprscitá žebrová klenba závěru. Kněžiště je od plochostropé lodi odděleno lomeným

²⁸⁷ Modlíkov byl roku 1695 od farnosti odpojen. Jitkov byl téhož roku k farnosti naopak připojen. V letech 1696-1725 byla součástí farnosti také Velká Losenice. Viz STRÁNSKÁ, *Havlíčková Borová*, s. 24.; BAUEROVÁ, Milada. *Farní úřad církve římskokatolické Havlíčkova Borová: 1731-1949*. MZA Brno – SOkA HB, Inventář (NAD 986), Havlíčkův Brod, 1961.; *Karel Havlíček Borovský a jeho rodiště*, s. 114.

²⁸⁸ PŮŽA, *Kronika přibyslavská*, s. 110-111.; ŠKARYD, *Přehled držitelů polenského panství*, s. 1-3.

vítězným obloukem. V jihozápadním rohu lodi se nachází vřetenové schodiště vedoucí na podklenutou kruchtu. Severozápadní nároží lodi je opatřeno opěrákem.

K lodi je na západní straně přistavěná čtvercová věž, která je v patře přístupná z vnější severní strany věže vřetenovým schodištěm. Přízemí věže je klenuto valeně, přístupno je vchodem v západní stěně a slouží jako předsíň lodi. Zdivo věže dvakrát stupňovitě ustupuje směrem k vrcholu. Nejprve v úrovni prvního patra a poté ještě jednou v úrovni zvonice.

K severní straně lodi je přistavěna předsíň, které se pěti schody vyrovnává s úrovní podlahy v lodi. Mezi severní předsíní a sakristií je umístěn přístavek kryjící kovové točité schody vedoucí na oratoř.

Celá loď s kněžištěm je zastřešena sedlovou střechou poměrně velkého spádu s námětky a opatřena šindelovou střešní krytinou. Sakristie, přístavek a severní předsíň jsou zastřešeny pultovou střechou se šindelem, která navazuje na sedlovou střechu lodi. Schodiště do patra věže je zastřešeno půlkruželovou stříškou se šindelem. Věž má čtyřstrannou stanovou šindelovou střechu.

Popis a rozbor stavby: Pětiboký presbytář je opatřen pěti hranolovými opěráky tvořenými velkými pískovcovými kvádry s kosinou, která je kryta tenkou přesahující kamennou deskou. Čtyři z nich, opírající samotný polygonový závěr, mají ústupek v přibližně polovině své výšky. V kněžišti na místě původních gotických oken je čtveřice novějších širších oken s polokruhovitě valeným záklenkem s dovnitř se rozbíhavými špaletami. Páté okno v kněžišti, nacházející se ve vrcholu závěru za oltářem, je zazděné, má větší rozměry jak na výšku, tak na šířku, a je ve svém vrcholu stále zakončené mírným hrotitým záklenkem. Kněžiště je zaklenuto jedním polem křížové žebrové klenby a paprscitou žebrovou klenbou nad závěrem. Žebra klenby mají průřez hrotitě vybíhající proláklé hrušky. Žebra kleneb zakončena bez konzol. Styk žeber opatřen kulatými hladkými svorníky. U svorníku paprscitého závěru je náznak erbu. V severní stěně presbytáře je umístěné sanktuárium, jehož horní část je ve tvaru oslího hřbetu. Prostor oslího hřbetu je vyplněn třemi do trojúhelníku uspořádanými motivy dvou trojlístů při základně a jedním čtyřlístem ve vrcholu. Obdélný otvor sanktuária je ohraničen vyžlabeným rámem, pod kterým je umístěna konvexně vyžlabená římsa s malým erbem uprostřed. Napravo od sanktuária je malý hrotitý výklenek s vpadlými hranami. Naproti sanktuáriu je v jižní stěně presbytáře půlkruhově zakončený výklenek. V severní stěně

presbytáře je půlkruhově zaklenutý vstup do sakristie s jednokřídlými dřevěnými dveřmi, umístěný ve valeně zakončeném mírně hrotitým výklenku ze strany sakristie.

Sakristie na severní straně presbytáře je zaklenuta křížovou klenbou bez žeber.²⁸⁹ Severovýchodní nároží sakristie je jako opěráky presbytáře armované kamennými kvádry. Armování je v omítce odkryto také u druhého, severozápadního, nároží sakristie, ke kterému je připojen novodobější přístavek. Sakristie je prosvětlena jedním obdélným oknem na východní straně. Uprostřed severní zdi sakristie se nachází malý kamenný kanálek, který mohl sloužit pro vylévání vody použité při liturgii ze sakristie ven.²⁹⁰ V západní stěně sakristie je půlkruhově zaklenutý otvor s jednokřídlými dřevěnými dveřmi z přístavku. Úroveň podlahy přístavku a sakristie je zde vyrovnána třemi stupni. Novější přístavek je přístupný vchodem ze severu s půlkruhovým záklenkem a moderními dřevěnými jednokřídlými dveřmi. Před vchodem jsou dva kamenné stupně. Tento prostor je prosvětlený jedním výškově obdélným oknem s mříží. V přístavku je kovové točité schodiště, které vede na mladší oratoř umístěnou nad sakristií a vystupující do presbytáře zděným zábradlím půdorysného tvaru oblouku. Oratoř je plochostropá, otevřená do presbytáře segmentově zaklenutým pasem.

Podélná plochostropá loď kostela je od presbytáře oddělena lomeným vítězným obloukem. Pata oblouku na severní straně má profilovanou římsu. Jihozápadní a severozápadní nároží lodi jsou opět armovány kamennými kvádry. Při severozápadním nároží je umístěn opěrák bez ústupku armovaný kamennými kvádry a krytý kamennou deskou. Tento opěrák je pravděpodobně přidaný až dodatečně.²⁹¹ Loď je prosvětlena dvojicí oken v jižní stěně a jedním samostatným oknem ve stěně severní při severozápadním nároží lodi. Stejně jako v kněžišti jsou současná okna rozšířena, půlkruhově zaklenuta a mají dovnitř rozbíhavé špalety. Východnější okno v jižní stěně lodi má menší výšku než ostatní okna lodi. V severní stěně lodi, v místě současného přístavku a předsíně, se mohlo nacházet další původní okno symetricky umístěné proti oknu jižnímu. Uprostřed severní stěny lodi je boční vchod do lodi, kterému je předsazena předsíň. Vchod je pravoúhlý s kamenným ostěním a jsou v něm vsazeny dřevěné dvoukřídlé dveře. Severní předsíň lodi je na východní straně spojena se sakristií stěnou

²⁸⁹ Na původní přítomnost žeber však můžou poukazovat stopy po konzolách, nacházející se v koutech východní zdi sakristie. Viz WIRTH, *Soupis památek*, s. 14.

²⁹⁰ Kanálek se nachází jen na vnější straně zdi sakristie. V interiéru sakristie byl odstraněn. Viz SOMMER, Jan. Strop lodi kostela v Havlíčkově Borové. In: *Zprávy památkové péče*, roč. 52, č. 3, 1992. s. 22.

²⁹¹ Důvodem opatření tohoto nároží opěrákem mohla být nedostatečná statická stabilita. Ta mohla být zapříčiněna původní konstrukcí stropu, jak bude ještě zmíněno.

přístavku a jejich severní stěny jsou slícované. Předsíň má na výšku eliptickým obloukem valenou klenbu, která je svou osou kolmá k severní stěně lodi kostela. Úroveň podlah mezi předsíní a lodí je zde vyrovnána pěti kamennými stupni. Vstup do předsíně z exteriéru je na její severní straně a má podobu pravoúhlého kamenného portálu s dřevěnými dvoukřídlými dveřmi. V západní části lodi je kruchta, která je vynesena pasem stlačeného oblouku. Poprsnice kruchty je zděná, vertikálně členěná šesti štukovými pilastry a horizontálně dvojicí profilovaných říms. Střední část poprsnice trojboce vystupuje směrem do prostoru lodi a je zde umístěna varhaní skříň. Schodiště na kruchtě je v jihozápadním koutě lodi, je kovové točité, podobného stylu jako schodiště v přístavku u sakristie. Samotné schodiště je pod kruchtou odezděno téměř půlkruhovou stěnou s dveřmi v pravoúhlé zárubni na severní straně. Kruchta je plochostropá a svým průběhem přetíná v polovině výšky dvojicí téměř proti sobě umístěných, již zmíněných, půlkruhových oken v severní a jižní stěně lodi, a to tak, že spodní části oken prosvětlují prostor pod kruchtou a vrchní část oken prostor nad ní. Pod kruchtou je v západní stěně lodi hlavní vstup na ose kostela, který vede z předsíně v přízemí čtverhranné věže západního průčelí. Otvor vchodu je segmentově zaklenutý a jeho výplň má podobu dvoukřídlých dřevěných, v horní polovině prosklených, dveří.

Přízemí věže sloužící jako předsíň je sklenuto půlkruhovou valenou klenbou na ose kostela. Vchod do předsíně je v západním průčelí věže a má tvar půlkruhově zakončeném otvoru v segmentovém výklenku. Na vnější straně má vchod jednoduchou špaletu, je osazen dřevěnými jednokřídlým dveřmi a od úrovně terénu vyrovnán třemi kamennými stupni. Druhé patro věže²⁹² je přístupné schodištěm, které je umístěné ve válcovém přístavku na severní straně věže. Vstup na schodiště je ze západní strany přístavku, v úzkém prostoru mezi přístavkem a severozápadním nárožím lodi. Schodiště je vřetenové z nepříliš pravidelně kladených a nahrubo opracovaných dřevěných trámek, jejichž jedny konce jsou vsazeny do kapes ve zdi a druhé, přes sebe překládané konce, tvoří střední vřeten. Prosvětleno je schodiště třemi obdélnými okénky na severní straně přístavku. Výstup ze schodiště do druhého patra věže je v místě bývalého severního půlkruhového okna. Na západní a jižní straně jsou tyto půlkruhová okna věže zazděny. V zazdívce jižního okna je dodatečně probouráno malá obdélné okénko. V západní stěně věže, tedy společné zdi věže a západního průčelí lodi, je hrotité okno s rozbíhavými

²⁹² Prostor prvního patra nad valenou klenbou přízemí věže není využíván ani přístupný. Lze do něj nahlédnout z podkroví lodi skrze gotické okno s kamennou kružbou v západní stěně lodi.

špaletami a zbytky kamenné kružby. Kružba měla podobu sférického čtyřlístu ve vrcholu nad dvěma nosy. Okno je v úrovni dřevěné podlahy polovinou své výšky. Úzkým dřevěným schodištěm skrze toto okno směrem dolů je přístupný prostor podkroví nad lodí a presbytářem. Zdivo věže v úrovni druhého patra je z lomového kamene, stejně tak jako v úrovni nepřístupného prvního patra. První i druhé patro mají dřevěné trémové stropy. Do vyššího patra věže vede dřevěné žebříkové schodiště při západní stěně věže a stoupá směrem na jih. Třetí, zvonivé patro věže, je ze tří stran kromě západní prolomeno velkými půlkruhově zakončenými okny v segmentových výklencích s dovnitř mírně rozbíhavými špaletami, do kterých jsou osazeny dřevěné dvoukřídlé okenice. Špalety oken byly odbourány a druhotně dozděny cihlami. Zdivo je v této úrovni věže smíšeného charakteru. Je zde umístěna stojatá zvonová stolice s poli pro dva zvony na kovových závěsech. Strop třetího patra věže je také trémový. Prostor konstrukce krovu stanové střechy věže je přístupný po moderním hliníkovém žebříku usazeném do zdi v jihozápadním rohu věže.

Podkroví kostela je přístupné z druhého patra věže již zmíněným gotickým oknem s pozůstatky kamenné kružby v západní stěně lodi. Spodní část okna stále částečně zabíhá pod horní úroveň plochého stropu lodi. Západní štítová zeď s oknem je z vnitřní strany omítnuta omítkou o ploše pravidelného lichoběžníku, jehož horní hrana je až nad úroveň okna. Omítka zabíhá do špalet okna až ke kamenné kružbě. Na odbourané zdi z lomového kamene nad vítězným obloukem je stejná omítka, která se po stranách lichoběžníkovitě sbíhá směrem nahoru. Presbytář má zdivo až do koruny zhotoveno z lomového kamene. Krov kostela je hambalkový dvouúrovňový. Spodní úroveň má podobu dvojité ležaté stolice s dlouhými pásky a rozpěrou, nad kterou je hambalek. Jedna plná vazba je opatřena ještě středním svislým sloupkem. V podélném směru je na každé straně dvojice středních vaznic, jedna v polovině výšky sloupku a druhá v jeho vrchu. Tato úroveň je mezi plnými vazbami podélně zavětrována ondřejskými kříži. Mezi plnými vazbami jsou tři vazby mezilehlé. Krokve jsou na obou stranách opatřeny námětky. Horní úroveň je tvořena dvojitou stojatou stolicí na vodorovných trámech v podélném směru nad hambalky. Sloupky jsou bez pásků a podpírají další středovou vaznici, nad kterou jsou další hambalky. V příčném i podélném směru jsou vazby ztuženy ondřejskými kříži. Stejně jako ve spodní úrovni i zde na každé dvě plné vazby spadají tři vazby mezilehlé neboli jalové. Presbytář má jen jednu úroveň krovu v podobě ležaté stolice, která je na vazných trámech na koruně zdiva položena výše než v lodi. Nejčastějším tesařským

spojem je čepování. Tesařské značky mají dvojí podobu. Jeden styl značení má podobu malých trojúhelníků a druhý jednoduchých záseků dlátem.

Střecha lodi kostela je sedlová s námětky a stejnou výškou hřebene navazuje na střechu presbytáře, která je trojboce zvalbená nad závěrem. Jako střešní krytina je zvolen šindel tmavé barvy. Jižní i severní plocha střechy je členěna třemi malými vikýři tvaru lehce stlačeného volského oka. Na severní plochu střechy plynule navazuje valbová střecha nad sakristií, středním přístavkem a předsíní, která má lehce nižší spád a stejnou střešní krytinu. Čtverhranná věž na západě kostela má stanovou šindelovou střechu. Válcový schodišťový přístavek na její severní straně má střechu ve tvaru půlkuželu, taktéž krytou šindelem.

Stavební vývoj: Jak je připomínáno, tak na místě současného kostela sv. Víta stál jeho románský předchůdce, a to nejspíše již ve 12. století. V roce 1352 je kostel farním a znovu je připomínán roku 1367.²⁹³ Podle literatury byl gotický kostel na kopci nad Havlíčkovou Borovou postaven pravděpodobně na přelomu 15. a 16. století.²⁹⁴ Kostel však nevykazuje žádné vyloženě pozdně gotické prvky, snad jen kromě sanktuáře s oslím hřbetem ve vrcholu. Naopak svou dispozicí, rozměry a klenbou v presbytáři ho můžeme hypoteticky zařadit do skupiny místních vrcholně gotických kostelů ze 14. století.²⁹⁵ V letech 1695 a 1696 je kostel zřizován opět farním, přichází nový farář a probíhají opravy kostela, přičemž byl pořízen i nový krov. V těchto letech je také nejspíše přistavěna věž k západní straně lodi.²⁹⁶ Následují opravy a úpravy kostela v letech 1755-1756. Během těchto úprav bylo přistavěno šnekové schodiště do patra věže, byla zřízena nová kruchta podezděná obloukovým pasem, zhotovil se nový plochý dřevěný rákosový strop, a nakonec byla

²⁹³ KUČA, *Města a městečka II*, s. 48.; TOMEK, *Registra decimarum papalium*, s. 52.

²⁹⁴ POCHE, Emanuel. *Umělecké památky Čech*, Sv. 1. A-J. Praha, 1977. s. 362.; STRÁNSKÁ, *Havlíčková Borová*, s. 22.; WIRTH, *Soupis památek*, s. 12.

²⁹⁵ K vrcholně gotickému původu se kloní také Dobroslav Líbal, který ho datuje kolem roku 1325. Viz LÍBAL, *Katalog gotické architektury*, s. 94.

²⁹⁶ POCHE, *Umělecké památky Čech 1*, s. 362.; Objevuje se informace o tom, že věž měla být opatřena cibulovou bání viz Karel Havlíček Borovský a jeho rodiště, s. 114.

položena kamenná dlažba.²⁹⁷ Došlo také k úpravě oken, které byly nově zaklenuty půlkruhem.²⁹⁸

Před tímto plochým stropem se zde pravděpodobně nacházel strop neckovitého tvaru, který svou vrchní část zasahoval do prostoru krovu. Tuto myšlenku podporuje nálezná omítka na západní zdi lodi, která svým rozsahem a tvarem nasvědčuje přítomnosti takového typu stropní konstrukce. Tím by se také vysvětlila přítomnost gotického hrotitého okna s kružbou v západní zdi lodi v místě přistavěné věže, kde se toto okno nachází nad současným plochým stropem. Přechází konstrukce neckovitého stropu, jak nasvědčuje dochovaná omítka, měla svůj průběh až nad tímto gotickým oknem, takže bylo okno součástí lodi.²⁹⁹ Stejná omítka se dochovala i na západní zdi nad vítězným obloukem. Ve věži na každé ze tří volných stran byly v úrovni druhého patra půlkruhově zaklenutá okna, z jichž západní a jižní byla zazděna příčkou k vnějšímu líci stěny. V místě zadržky tohoto jižního okna bylo později prolomeno obdélné okno. Severní okno zazděno nebylo a slouží jako přístup po vnějším vřetenovém schodišti do prostor druhého patra věže. Prosvětlovací funkci gotického okna v západním průčelí lodi znemožňuje právě přistavěná hranolová věž, která okno zakrývá. Zdá se však, že spodní část věže až do úrovně trámového stropu nad druhým patrem nemá se západní zdí lodi provázané zdivo. Zdivo věže je se západní stěnou provázáno až v úrovni nad tímto stropem, kde zároveň místo výlučně z lomového kamene začíná být zdivo smíšeného typu.³⁰⁰ To by potvrdilo dodatečné přistavění věže před okno v západním průčelí, které do té doby sloužilo k prosvětlení prostoru lodi pod neckovitým stropem a následné provázání zdiva až ve vyšších patrech. Jak ale správně poukazuje Jan Sommer, tak západní, tedy vnější líc stěny s oknem nejspíše nebyl nikdy omítnut a nebyl dlouze vystaven povětrnostním

²⁹⁷ Z těchto oprav se nedochovala žádná plánová dokumentace, alespoň co je mne známo, avšak na základě dochovaných účetních materiálů se o rekonstrukci této části stavebního vývoje kostela zasloužil v roce 2014 ve své diplomové práci Aleš Veselý viz VESELÝ, *Stavební činnost*, s. 72-73.; V dlažbě presbytáře je dodnes zasazen náhrobek Pavla Mitrovského z Nemyšle na Jitkově z roku 1605, který ještě roku 1787 měl čitelný nápis: „*Leta 1605 we strzedu po smrtedlmy Nediely dokonal ziwot swug czasny w Panu Vrozeny a Stateczny Rytirz Pawel Mytrowskyz Nemisle na Jitkowie a Smilowie kteryz tuto s diedycy swimy odpocziwa w Panw*“ viz SCHALLER, Jaroslaus. *Topographie des Königreiches Böhmen VI*. 1787. s. 135.

²⁹⁸ VESELÝ, *Stavební činnost*, s. 73.; Rozšíření oken během fáze úprav, kdy byla zhotovena nová kruchtta, může potvrzovat myšlenku, že jihozápadní okno lodi má vyšší rozměry než ostatní okna právě z důvodu, že bylo potřeba zajistit větší prosvětlenost prostoru pod nově vytvořenou kruchtou.

²⁹⁹ Touto hypotézou o předchozím neckovitém stropu přispěl k poznání stavebního vývoje kostela Jan Sommer roku 1992 viz SOMMER, *Strop lodi kostela*, s. 22-23.

³⁰⁰ Ve své studii však Jan Sommer zmiňuje, že věž nebyla k západnímu průčelí přistavěna dodatečně, ale byla s ní zděna současně bez přerušení. Viz Tamtéž, s. 22.

podmínkám.³⁰¹ Možnou, a dost nejspíše i pravděpodobnou verzi, nabízí opět Sommer, a to takovou, že první a druhé patro věže původně tvořily jeden společný vysoký prostor s třemi velkými půlkruhovými okny. Gotické okno v západní stěně lodi tak přebíralo světlo od těchto tří velkých oken věže. Se zřízením plochého stropu v lodi byl vstup do věže zazděn, vzniklo vřetenové schodiště na severní straně věže a prostor vysokého patra věže byl trámovým stropem rozdělen na dva samostatné prostory.³⁰² S absencí omítky západního líce stěny a po výše popsáném se tedy nabízí představa, že se buď od počátku počítalo s tímto způsobem osvětlení lodi ze západu skrze věž, nebo bylo původním záměrem pouze ono gotické okno bez věže, ale těsně před omítnutím západního líce stěny přišel nápad s výstavbou věže, a tak k omítnutí nebyl už žádný důvod.

Roku 1873 uhořel blesk do kostelní věže, aniž by věž zapálil. Střecha však byla poškozena a část šindelové krytiny shozena. Než se stihla střecha věže opravit, došlo v kostele roku 1875 k požáru po dalším úderu blesku a věž v západním průčelí vyhořela. Větší ze dvojice zvonů, sv. Vít, se během požáru roztavil, avšak menší zvon se podařilo uchránit. V roce 1891 zdejší kaplan nechal kostel vymalovat a byly také opraveny varhany, oltář a dlažba.³⁰³ V průběhu 20. století bylo původní hrotité okénko na východní straně sakristie rozšířeno a pravoúhle zakončeno. Stejně tak bylo prolomeno nové okno ve stěně přístavku mezi sakristií a předsíní. Dřevěné přímé schodiště z přístavku na oratoř bylo nahrazeno kovovým točitým, podobným jako na kruchtu.³⁰⁴

Potenciál: Největší neznámou, která poskytuje prostor pro další bádání v oblasti stavebního vývoje kostela a jeho starší podoby, je stále, i přes velký přínos rozboru vývoje od Jana Sommera, ono gotické okno s kamennou kružbou v prostoru nad současným stropem. Původní strop pravděpodobně neckovitého tvaru je zde očividný z důvodu zachovalé omítky, kopírující tvar předchozí konstrukce. Avšak samotná funkce okna ve vztahu k věži je pořád víceméně nejasná. Nové poznatky by však mohlo přinést jen nalezení dalších, zatím neobjevených, písemných pramenů, které by přinesly další informace, nebo odpovídající analogie u jiného kostela.

³⁰¹ Tamtéž.

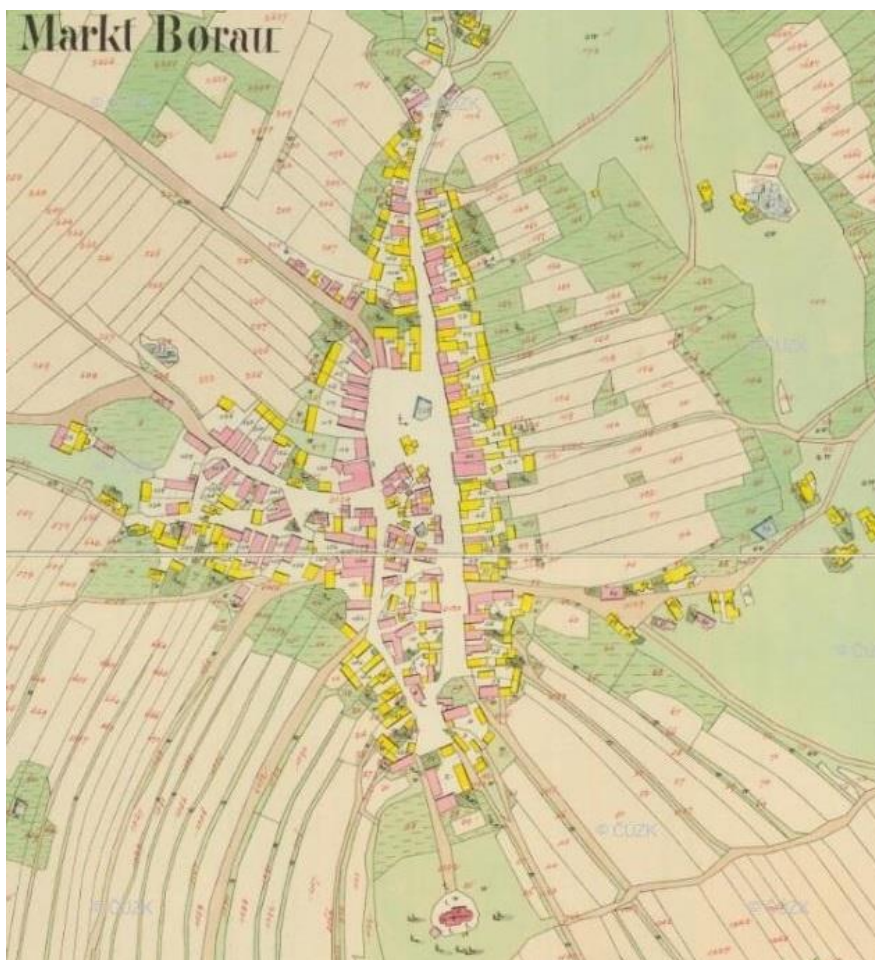
³⁰² Tamtéž, s. 22-23.

³⁰³ STRÁNSKÁ, *Havlíčková Borová*, s. 24-25.; POCHE, *Umělecké památky Čech 1*, s. 362.

³⁰⁴ Zdeněk Wirth v roce 1906 ještě popisuje hrotité okénko sakristie, které je dnes již pravoúhlé. Na jeho půdorysu zároveň ještě není okno v přístavku, ale je zde stále dřevěné přímé schodiště. WIRTH, *Soupis památek*, s. 13-14.

Hodnocení: Kostel v Havlíčkově Borové je nejen nepřehlédnutelný orientační bod v krajině, ale zároveň samotné umístění kostela na kopci mimo intravilán vesnice upozorňuje na starší založení, pravděpodobně na původní ještě románský kostel nebo kapli. I přes výraznou barokní přestavbu si kostel zachoval svůj gotický ráz, především v polygonálním presbytáři s žebrovou klenbou. Za povšimnutí rozhodně stojí i armování opěráků presbytáře kamennými kvádry, na nichž se místy zachovaly stopy po kamenických nástrojích. Umělecky významný je i gotický sanktuář v severní zdi presbytáře. Dvojúrovňový krov ukrytý pod vysokým spádem střechy je v kontextu nejbližších kostelů unikátní svou mohutností, ale zároveň i pomyslnou lehkostí z důvodu vnesení spodní úrovně ležatou stolicí. Hodnotné je i již několikrát zmiňované hrotité okno západního průčelí s fragmenty kamenné kružby. Kostel je v dobrém stavu, udržovaný a po právu si zaslouží označení nejvýraznější stavební a památkové dominanty jak obce, tak i širokého okolí.

Plánová dokumentace:

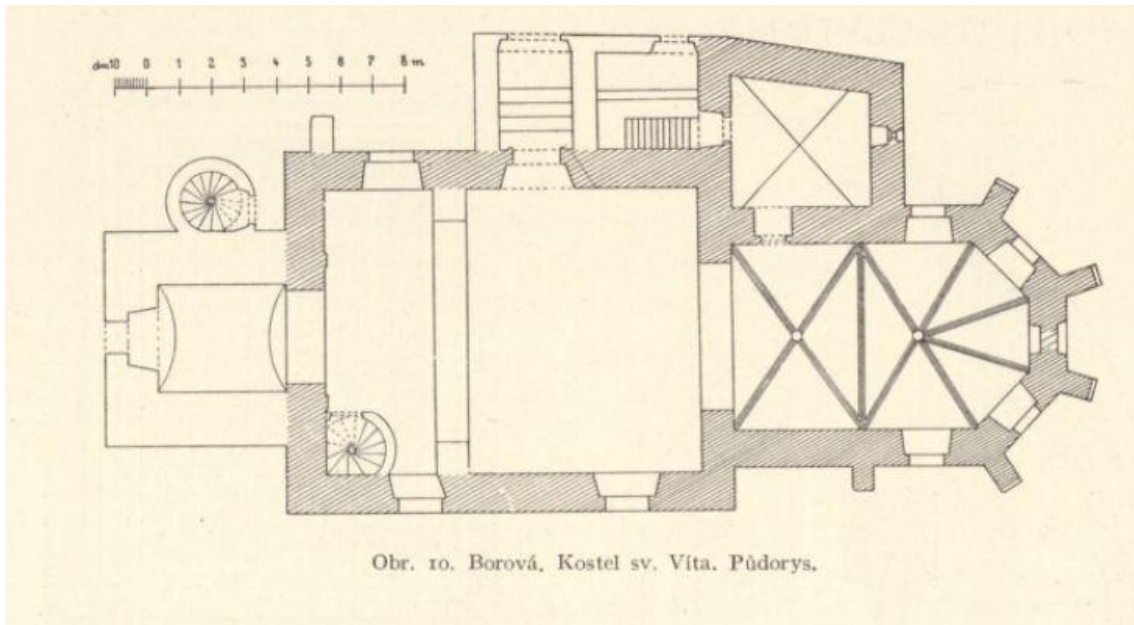
Havlíčková Borová (dříve Borau) s kostelem sv. Víta na jihu, císařský povinný otisk stabilního katastru, 1838.

Kostelní areál, v horním okraji farní budova, císařský povinný otisk stabilního katastru, 1838.

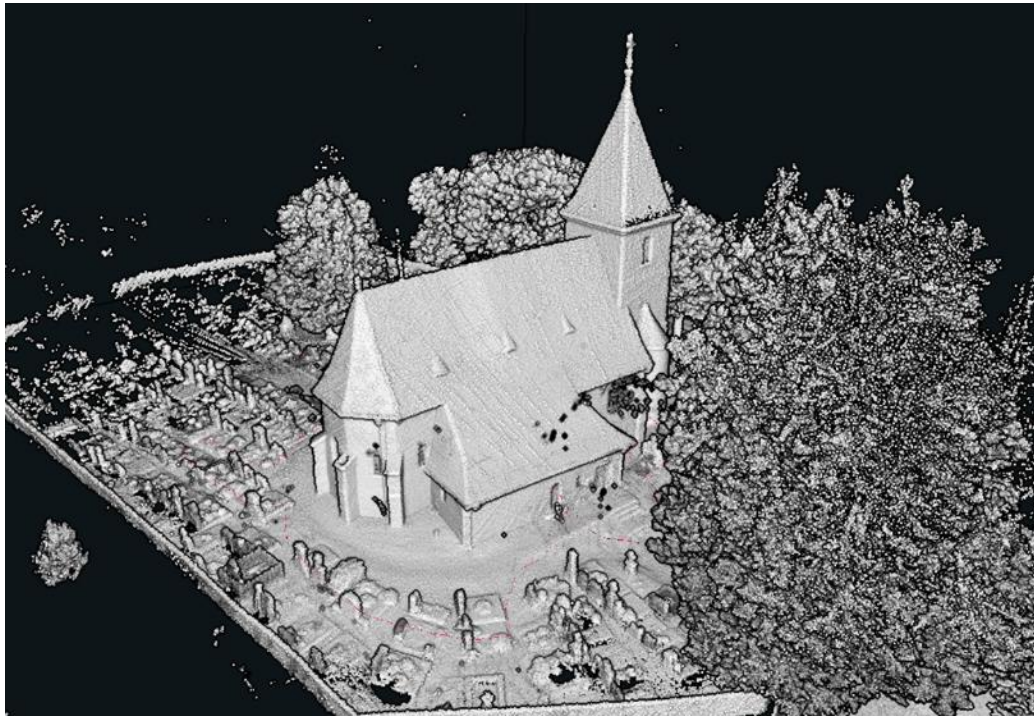

Josef Czirnfas Einmoliger, Celková přehledová mapa panství Polná – Přibyslav, výřez s pohledem na Borovou s kostelem, rukopis, 1786-1802, MZA, F 188, mapa 1.

Obr. 10. Borová, Kostel sv. Víta. Půdorys.

Půdorys kostela sv. Víta (převzato z: WIRTH. *Soupis památek*, s. 13).

Model kostela sv. Víta z mračna bodů v programu GeoSLAM Hub.

Fotografická dokumentace:

Havlíčková Borová, kostel sv. Víta, pohled na kostel z jihu.

Havlíčková Borová, kostel sv. Víta, pohled ze severu.

Havlíčková Borová, kostel sv. Víta,
východní pohled na závěr presbytáře.

Havlíčková Borová, kostel sv.
Víta, západní pohled na věž.

Havlíčková Borová, kostel sv. Víta, pohled do presbytáře z lodi.

Havlíčková Borová, kostel sv. Víta, pohled z presbytáře na vítězný oblouk a krucht.

Havlíčková Borová, kostel sv. Víta,
žebrová klenba presbytáře.

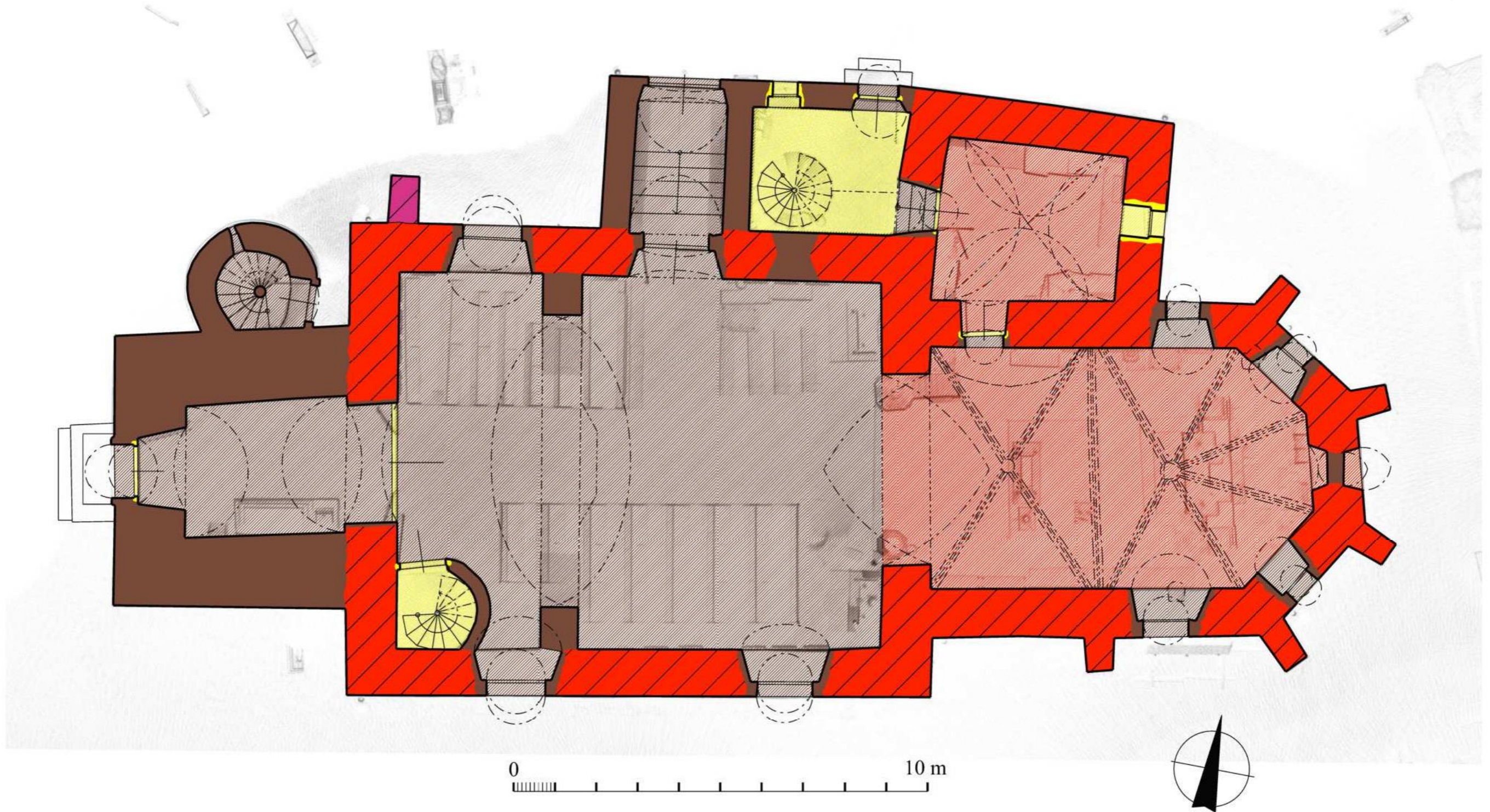
Havlíčková Borová, kostel sv. Víta,
gotický sanktuář v severní stěně
presbytáře.

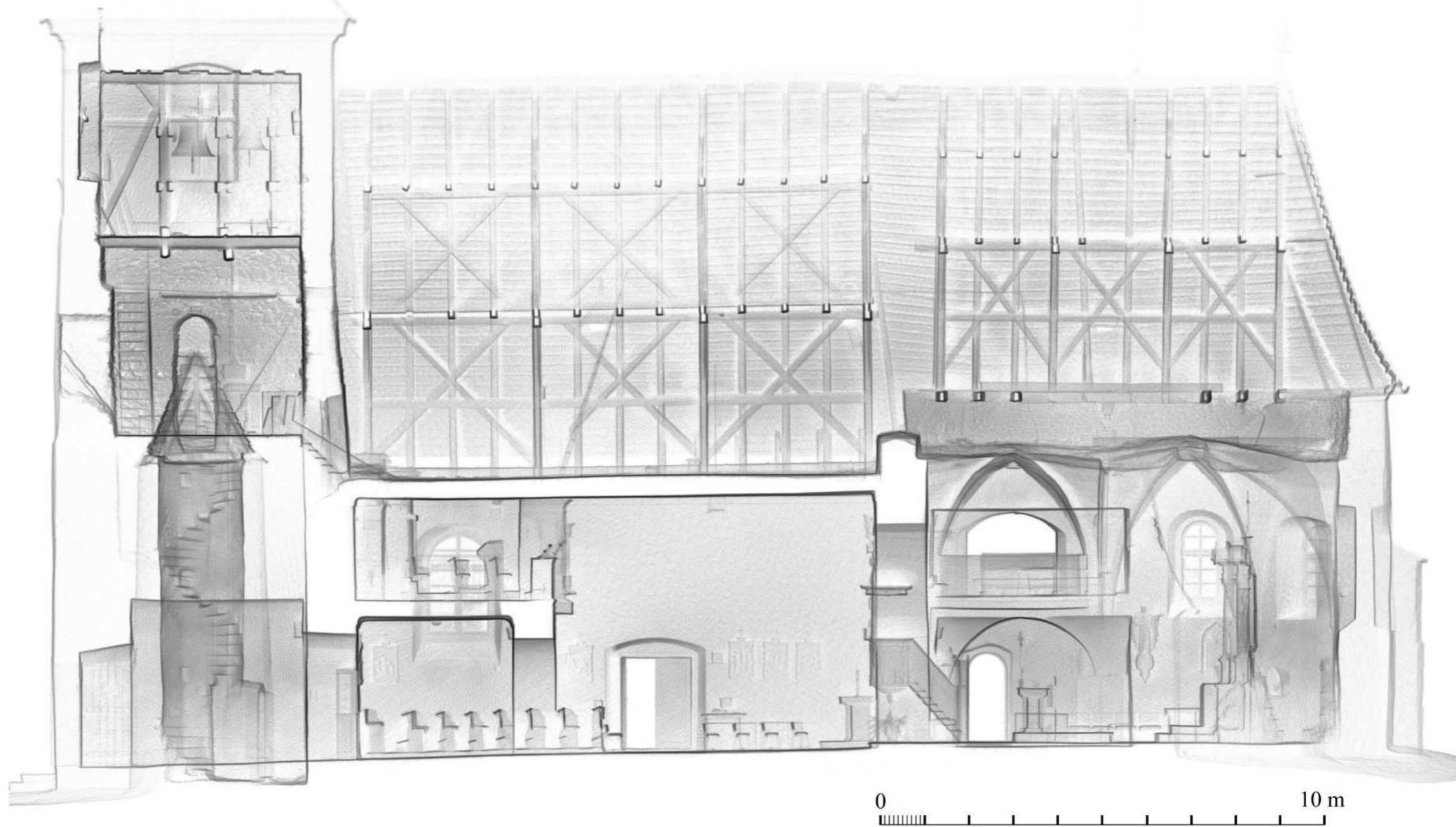
Havlíčková Borová, kostel sv. Víta, pohled na vnitřní líc západní stěny lodi s gotickým oknem a omítkou po původním vyvýšeném stropu lodi.

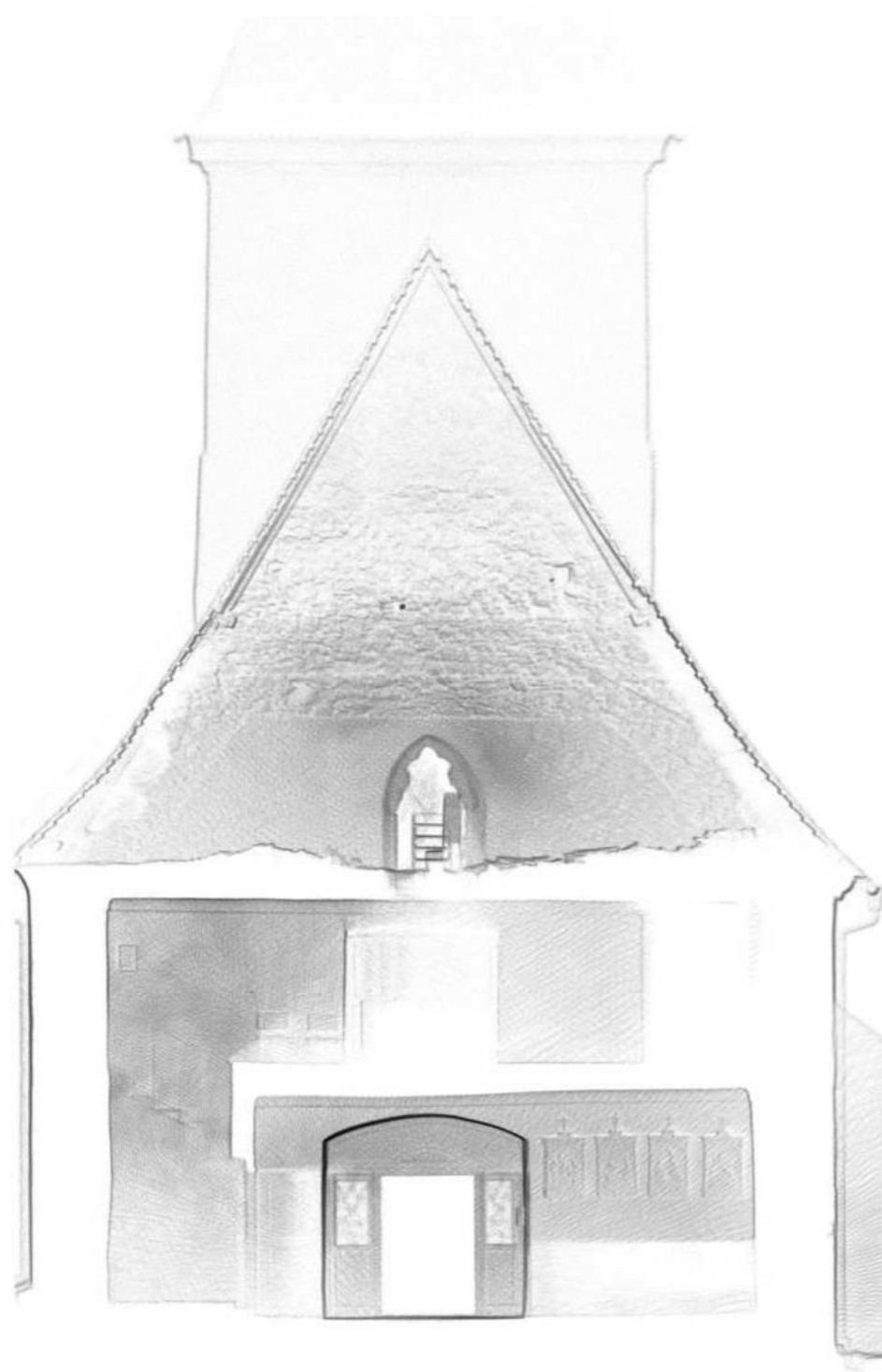
Havlíčková Borová, kostel sv. Víta, dvouúrovňový hambalkový krov kostela s ležatou a stojatou stolicí.

HAVLÍČKOVA BOROVÁ - KOSTEL SV. VÍTA			
SPOJENÝ PŮDORYS V ÚROVNI DVEŘÍ A OKEN VYHODNOCENÍ STAVEBNÍHO VÝVOJE			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	2/2022	MĚŘÍTKO
KRESLIL	Michal Janáček	4/2022	1:100

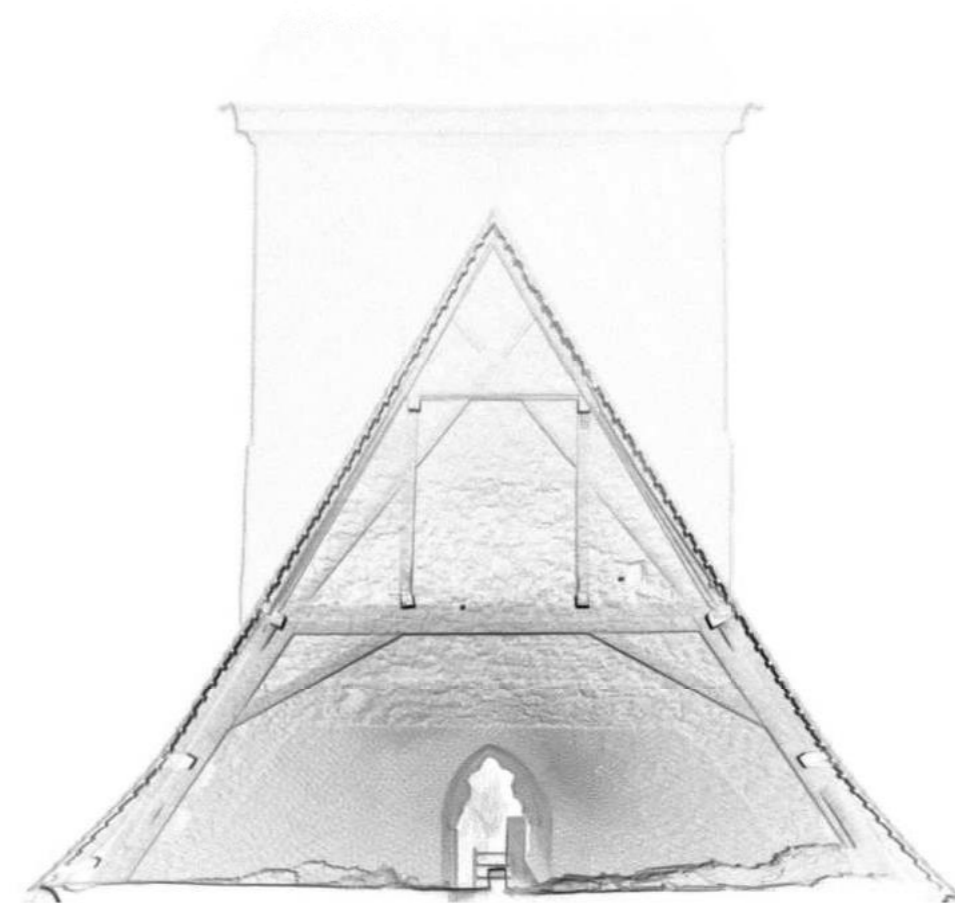

HAVLÍČKOVA BOROVÁ - KOSTEL SV. VÍTA			
PODÉLNÝ ŘEZ S POHLEDEM NA SEVER			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	2/2022	MĚŘÍTKO 1:100

0 10 m

HAVLÍČKOVA BOROVÁ - KOSTEL SV. VÍTA			
PŘÍČNÝ ŘEZ LODÍ S POHLEDEM NA ZÁPAD			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	2/2022	MĚŘÍTKO 1:100

0 10 m

HAVLÍČKOVA BOROVÁ - KOSTEL SV. VÍTA			
ŘEZ KROVEM LODÍ S POHLEDEM NA OKNO NA ZÁPADĚ			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	2/2022	MĚŘÍTKO 1:100

5.12. Kostel sv. Jakuba ve Velké Losenici

Umístění v rámci okolních obcí: Obec Velká Losenice se nachází v okrese Žďár nad Sázavou 6 kilometrů od stejnojmenného města směrem na západ. Od města Přibyslav je obec 6 kilometrů východním směrem.

Patrocinium: sv. Jakub

Nadmořská výška lokality: 549 m. n. m.

Rozměry stavby: délka 30 m, šířka 19 m, výška 13 m (věž 34 m)

Nejstarší zmínka o obci: Velká Losenice je zmiňována roku 1352, kdy měla patřit pod brodské děkanství.³⁰⁵

Nejstarší zmínka o kostelu: Existence kostela je doložena do poloviny 14. století, tedy přesněji k roku 1352, kdy je vesnice v evidenci brodského děkanství.³⁰⁶

Příslušnost v rámci církevní správy: Arcidiecéze pražská (2. pol. 14. st. – děkanát německobrodský, vikariát ledečský, 1701 – vikariát polenský, 1722 – vikariát německobrodský), 1784 – diecéze královehradecká (vikariát německobrodský/havlíčkobrodský).³⁰⁷

Statut: Do roku 1696 farní a spravován z Polné. Mezi lety 1696-1746 filiální k Borové. V roce 1746 obnovena v Losenici samostatná farnost.³⁰⁸

Farnost: Hamry nad Sázavou, Malá Losenice, Pořežín, Račín, Sázava, Velká Losenice (farní kostel sv. Jakuba Většího)

Podací právo: Od poloviny 14. století – páni z Ronova a Přibyslavi, 1434 – páni z Pirkštejna, 1463 – páni z Kunštátu, 1467 – páni z Lípy, 1468 – páni z Kunštátu, 1468 – páni ze Šternberka, 1479 – páni z Kunštátu, 1515 – páni z Lípy, 1538 – páni z Valdštejna, 1571 – páni z Hradce, 1597 – páni ze Šenfeldu, 1623 – páni z Ditrichštejna.³⁰⁹

³⁰⁵ ŠVANDA, Martin. *Svazek obcí "Pod Peperkem"*. Hamry nad Sázavou, 2002. s. 17.

³⁰⁶ KRUŽÍK, Miroslav – ŠUSTR, Milan. *Velká Losenice a Pořežín včera a dnes*. Žďár nad Sázavou, 2021. s. 7.

³⁰⁷ KUČA, Města a městečka VI, s. 212.; SOCHR, Jiří. *Farní úřad církve římskokatolické Přibyslav: 1658-1949*. MZA Brno – SOkA HB. Inventář (NAD 975), Havlíčkův Brod, 1961.; HLEDÍKOVÁ – JANÁK – DOBEŠ, *Dějiny správy*, s. 193.

³⁰⁸ KRUŽÍK, Miroslav. *Velká Losenice v 1. polovině 20. století*. Velká Losenice, 2013. s. 16.

³⁰⁹ PŮŽA, *Kronika přibyslavská*, s. 110-111.; ŠKARYD, *Přehled držitelů polenského panství*, s. 1-3.

Kategorie ochrany: Kulturní památka (ze dne 20. 7. 1970)

Situace kostelního areálu: Kostelní areál se nachází na mírném kopci při severním okraji historického jádra obce a poblíž obecní návsi. Areál je ohraničený zdí, na severní a východní straně krytou ve vrcholu dřevěnou stříškou. Průběh ohradní zdi má tvar nepravidelného oválu s jazykovitým výběhem na západní straně.

Přístupný je areál ze tří směrů. První vstup do areálu je na východní straně skrze nízkou hranolovou bránu s průjezdem, kryta stanovou šindelovou střechou, a která plní funkci zvoničky. Další vstup do areálu najdeme na severní straně a má podobu jednokřídlé branky zastřešené sedlovou stříškou, vystupující nad úroveň stříšky ohradní zdi. Posledním vstupem je na západní straně dvoukřídlá kovová brána umístěná mezi dva kamenné pilíře.

V západní části areálu stojí v těsné blízkosti kostela šestiboká kostnice. Za ohradní zdí areálu je směrem na severozápad obdélná farní budova s mansardovou střechou, která má vlastní uzavřený dvůr.

Dispozice stavby: Jednolodní orientovaný kostel s pětibokým presbytářem a hranolovou věží na severní straně. Presbytář je zaklenut jedním polem křížové žebrové klenby a paprscitou žebrovou klenbou v závěru. Vítězný oblouk je hrotitý. Loď kostela má plochý kazetový strop. V západní části je kruchta, která je podklenuta valenou klenbou s výsečemi. Sakristie v přízemí věže na severní straně má valenou klenbu, stejně jako první patro věže. Na jižní straně lodi je malá plochostropá předsíň. Další předsíň je přistavěna k západnímu průčelí a je zaklenuta valenou klenbou s výsečemi.

Kostel je přístupný třemi vchody. Hlavní vchod je na podélné ose kostela v západním průčelí skrze obdélnou předsíň. Boční vchod do lodi se nachází na její jižní straně a je také krytý předsíní. Dalším bočním vchodem je vstup ze severní strany věže do sakristie a přes ní pak dále do presbytáře kostela.

Schodiště vedoucí na kruchtě je umístěno při jižní stěně západní předsíně kostela. Do prvního patra věže nad sakristií vede úzké schodiště, které na vnitřní straně přiléhá k severní stěně věže v místě za sakristií. Další patra věže a podkroví jsou přístupná po vřetenovém schodišti v přístavku na severní straně presbytáře.

Střecha lodi kostela je sedlová s valbou u západního průčelí a s trojbokým zvalbením nad presbytářem. Západní i jižní předsíní mají střechu valbovou. Hranolová věž na severní straně presbytáře je krytá stanovou střechou.

Popis a rozbor stavby: Západní předsíní kostela má obdélný půdorys a k západnímu průčelí je přistavěna svojí podélnou stranou. Zaklenuta je valenou klenbou s dvojicí výsečí na příčné ose předsíně. Předsíní je pomocí dvou příček rozdělena na tři části. V severní části, přístupné moderními dřevěnými jednokřídlými dveřmi, je v severní stěně předsíně segmentově zakončený výklenek, v kterém je zazděný kamenný náhrobek a nad ním je malé obdélné okénko. Do střední části předsíně vede hlavní vchod ze západní strany. Vchod je pravoúhlý bez ostění a je umístěn v segmentově zakončeném výklenku s rozbíhavými špaletami. Nad vchodem je v klenební výseči obdélné okénko s mříží. Naproti hlavnímu vchodu do předsíně je vchod do lodi s pravoúhlým kamenným ostěním a dvoukřídlými dřevěnými dveřmi. V jižní části předsíně se za moderními jednokřídlými dveřmi nachází schodiště na kruchtou. To je prosvětleno jedním malým obdélným okénkem s mříží z jižní strany.

Kruchta v západní části lodi, přístupná schodištěm z předsíně, je podklenuta valenou klenbou s dvojicí naproti sobě umístěných výsečí. Poprsnice kruchtou je rovná a zděná. Valený oblouk kruchtou s poprsnicí je z východní strany z lodi zdoben freskovou výzdobou. Výzdoba pravé strany oblouku znázorňuje anděla s několika malými andílkami a levá strana pak postavu Panny Marie.³¹⁰

Lod' kostela je přístupná západním vchodem pod kruchtou, který je pravoúhlý s ostěním v segmentovém výklenku s rozbíhavými špaletami. Samotná loď je podélná a má plochý kazetový strop. Podlaha lodi je dřevěná z prken. Prostor lodi prosvětluje čtveřice hrotitě zakončených oken. Ve východní části lodi je naproti sobě v severní a jižní stěně dvojice vysokých hrotitých oken s dovnitř rozbíhavými špaletami. Další dvojice oken je naproti sobě v západní části lodi nad prostorem kruchtou. Okna jsou hrotitá s dovnitř rozbíhavými špaletami, ale mají nižší výšku než dvojice předchozích oken. V jižní stěně lodi je pravoúhlý vstup z předsíně, který má kamenné ostění umístěné v segmentovém výklenku s mírně rozbíhavými špaletami.

³¹⁰ Fresková výzdoba kruchtou je barokní, někdy z 18. století, a zachycuje událost Zvěstování Panny Marie. Viz POCHE, *Umělecké památky Čech 4*, s. 199.

Jižní předsíň je na čtvercovém půdorysu a má plochý strop. Oproti dřevěné podlaze lodi má podlaha předsíně nižší úroveň a je tvořena kamennou dlažbou. Vchod do předsíně je na jižní straně naproti vchodu do lodi a je pravoúhlý s kamenným ostěním a dřevěnými dvoukřídlými dveřmi.

Presbytář kostela je od podélné lodi oddělen hrotitým vítězným obloukem. Oproti lodi je presbytář užších rozměrů. Zakončený je pěti boky polygonu s pěti opěráky na nárožích. Opěráky spolu se zdivem presbytáře mají kamenný sokl. Kosina opěráků je kryta plechem a pod ní je profilovaná římsa. Vnitřek presbytáře je zaklenut jedním polem křížové žebrové klenby při vítězném oblouku a paprscitou žebrovou klenbou v závěru. Klenební žebra jsou bez svorníku, mají klínový průřez a jsou malována tak, aby imitovala mramor. V rozích jsou žebra vynášena válcovými příporami s hlavicí a patkou. Hlavice přípor jsou složeny ze tří válcových prstenců. Patky přípor jsou nízké a mají tvar osmibokého polygonu. Přípora v severozápadním koutu presbytáře u vítězného oblouku je zkrácená a její zakončení má tvar masky s mužským obličejem. V presbytáři je pět vysokých oken, která jsou hrotitě zakončená a mají na obě strany rozbíhavé špalety. V severní zdi presbytáře je gotické sanktuárium s kamenným ostěním. Výklenek sanktuáře je zahrocený s kamennou kružbou se dvěma nosy. Naproti sanktuáři je v jižní stěně nad podlahou další, tentokrát moderní, výklenek, který má dřevěnou imitaci stejného typu kružby. V polovině výšky výklenku je dřevěná police. Nalevo od sanktuáře je segmentově zakončená nika. Na severní straně presbytáře, nalevo od niky a gotického sanktuária, je vchod do sakristie v přízemí věže. Vchod má pravoúhlé kamenné ostění umístěné v segmentově zaklenutém průchodu do sakristie s rozbíhavými špaletami, kterému v rohu u vítězného oblouku ustupuje zkrácená přípora.

Sakristie v přízemí hranolové věže je zaklenuta valenou klenbou. Ve východní stěně sakristie je obdélné okénko se segmentově zakončenými rozbíhavými špaletami. Z vnější strany je opatřeno mříží a původní rozměr okna ustoupil později přistavěnému přístavku se schodištěm do věže. Naproti oknu je zazděný vchod do sakristie ze západní strany. Na vnější straně má stále pravoúhlé kamenné ostění, jehož zděná výplň navazuje na kamenný sokl věže i na štukovou omítku. V horní polovině zazděného vstupu jsou prolomena dvě malá sdružená hrotitá okénka. Dolní polovina vyzdívký je na vnitřní straně členěna do dvou různě vysokých úrovní a je obložena čtvercovými keramickými obkladačkami. Při severozápadním koutu sakristie je v severní stěně otvor s gotickým sedlovým kamenným portálkem, za nímž je malý prostor, po jehož pravé straně je v síle

zdiva úzké přímé schodiště do prvního patra věže nad sakristií. Naproti sedlovému portálku je moderní pravoúhlý vchod do sakristie ze severní strany.

První patro věže nad sakristií, původně sloužící zřejmě jako depozitář, je přístupné po velmi úzkém schodišti v síle severní stěny věže, které se v posledních třech stupních láme směrem doprava k dalšímu sedlovému kamennému portálku. Nad vrcholem schodiště je v severní stěně úzké šterbinové okénko. Do portálku jsou osazeny masivní železné dveře pobité silnými svislými pásy, které jsou opatřené gotickým otevřeným zámkem. Prostor prvního patra věže je, stejně jako prostor sakristie pod ním, zaklenut valenou klenbou. Ve východní stěně je zazděné úzké okno s rozbíhavými špaletami. V severní stěně je částečně zazděné okno, obdobně jako západní vchod v sakristii, které z exteriéru imituje okno lomené. Spodní polovina otvoru je zazděná a v horní polovině jsou dvě malá sdružená lomená okénka. Nad úrovní prvního patra věže probíhá z exteriéru průběžná kordonová profilovaná římsa, v jejímž místě zdivo věže ustupuje

Schodiště do dalších pater věže a do podkroví je umístěné v přístavku na čtvercovém půdorysu, který se nachází u východní zdi věže ve styku se severní zdí presbytáře. Vstup do přístavku je na jeho severní straně a má pravoúhlé kamenné ostění. Dřevěné schodiště je vřetenové pravotočivé s mnichem tvořeným kuláčem. Stupně i podstupnice jsou prkenné. Prosvětlené je schodiště na severní straně hrotitým oknem s odstupněnou hranou a malým šterbinovým okénkem na straně východní. Schodiště vede do podkroví nad presbytářem, odkud je skrze jižní stěnu věže vstup do jejího druhého patra.

Mezipatro věže, přístupné moderním pravoúhlým vstupem s plechovými dveřmi v jižní stěně věže, má trémový strop. Na východní straně je malé šterbinové okénko s dovnitř rozbíhavými špaletami. Zdivo mezipatra je z neomítnutého lomového kamene. V určitých místech v jedné výškové úrovni jsou díry kruhového průřezu po ležení, z nichž v některých jsou stále zbytky ohořelých kuláčů. Při severní stěně je v prostoru mezipatra umístěna skříň s hodinovým strojem. Do dalšího patra vede dřevěné žebříkové schodiště, přiléhající k jižní stěně věže.

Druhé, zvonické patro věže, má také trémový strop. Ve zdivu všech stěn kromě jižní jsou prolomena vysoká hrotitě zakončená okna s kamenným ostěním. Zdivo je opět z lomového kamene, ale vnitřní hrany okenních otvorů jsou ubourané a dozděné z cihel. Kamenná ostění jsou osazena dvoukřídlými dřevěnými okenicemi. Stejně jako

v mezipatře, tak i zde jsou kulaté díry po ležení se zbytky dřeva. V prostoru vysokého druhého patra věže je umístěna zvonové stolice se třemi poli, z nichž ve dvou jsou zavěšené zvony. Do posledního patra vede opět žebříkové schodiště při jižní stěně věže.

Třetí a poslední patro věže je jako patra předchozí vyzděno z lomového kamene. Pod úrovní trámů, které vynášejí konstrukci střechy věže, jsou prázdné kapsy po původních trámech. Na všechny strany věže jsou v tomto patře prolomeny otvory, v kterých jsou umístěny ciferníky hodin. Severní otvor je zaklenutý širokým cihlovým segmentovým záklenkem a jeho špalety jsou také vyzděny z cihel. Ostatní tři otvory jsou dodatečně nhrubo probourané skrze kamenné zdivo. Z exteriéru je zdivo věže zakončené profilovanou korunní římsou, pod kterou je štuková výzdoba v podobě

Krov kostela je hambalkový s dvojitou ležatou stolicí, středním sloupkem a zkráceným věšadlem. Plná vazba je složena z krokví s námětky, vrcholové a střední vaznice, hambalkem, rozpěrou, dvojicí ležatých sloupů s pásky, středním sloupkem a věšadlem. Konstrukce krovu je z roku 1996, ale některé prvky, především ležaté sloupky, střední sloupky a vaznice, jsou z krovu staršího. U starých prvků jsou spoje na rybinu s dřevěnými kolíky. Mladší krov má spoje na dlab a čep s použitím ocelových svorníků.

Střecha lodi kostela je sedlová s námětky. Na západní straně je zakončená valbou a na straně východní trojbokým zvalbením nad závěrem presbytáře. Západní i jižní předsíní mají obě valbové střechy. Střecha věže je stanová s makovicí. Všechny plochy střech mají jako krytinu zvolený plech tmavé barvy.

Kostnice má půdorys tvaru pravidelného šestiúhelníku. Vchod do kostnice je z východní strany naproti vchodu do kostela a je pravoúhlý s kamenným ostěním s výžlabky. Na nárožích jsou široké pilastry, na jejichž hlavice navazuje profilovaná korunní římsa. Nad vstupem ve východním průčelí je oválné okno s jednoduchou šambránou a se zvýrazněným klenákem. Takové okno je také v západním průčelí a ve dvou vedlejších stěnách šestiúhelníkové kostnice. V interiéru jsou tři západní okna umístěna v segmentově zaklenutých nikách. Ve stěnách vedle vchodu do kostnice jsou vysoké segmentově zaklenuté niky. Podlaha je složena z obdélných kamenných dlaždic. Naproti vchodu jsou dva pilíře složené z kostí. Strop kostnice je plochý s fabionem a štukovým zrcadlem. Střecha kostnice je mansardová s plechovou krytinou červené barvy.

Stavební vývoj: O kostelu sv. Jakuba Většího je první zmínka v polovině 14. století. Nejstarší gotickou částí kostela je polygonální presbytář a věž se sakristií. V presbytáři

se gotický sloh dochoval v podobě vnějších opěráků, žebrové klenby, hrotitých oken a také sanktuária s kružbou. Sedlové portálky v sakristii a nad ní jsou také gotického stáří. Věž má gotické zdivo z lomového kamene z velké části původní až do nejvyššího patra. Místnost nad sakristií v prvním patře věže s nejvyšší pravděpodobností sloužila jako depozitář kostela a jako refugiální prostor, kam se v případě hrozby uschovaly cennosti nebo samotní farníci. O tom svědčí úzké schodiště, nad kterým byly v sedlovém portálku osazeny masivní železné dveře, které se do dnešních dnů dochovaly. Další dveře, nejspíše podobného formátu, chránily vstup na schodiště ze sakristie. Osazeny byly v sedlovém portálku v severní stěně sakristie. Tyto dveře se nedochovaly, ale v kamenném portálku jsou dodnes po dveřích závěsy.

Roku 1621 postihl kostel požár. Shořela střecha kostela a zvony na věži se roztavily. Losenická farnost se od polenské vyčlenila roku 1696.³¹¹ Barokního stáří je také západní zaklenutá předsíň kostela.³¹² Jižní plochostropá předsíň je pravděpodobně ještě mladší. Mladšího data je také přístavek s vřetenovým schodištěm na východní straně věže, pravděpodobně z 19. století. Ten částečně zakrývá východní okno sakristie. Vstup do podkroví a vyšších pater věže byl předtím buď prostřednictvím jiného, pravděpodobně dřevěného, schodiště z exteriéru, nebo pomocí žebříku z refugiálního prostoru nad sakristií.

Do sakristie byl vstup z exteriéru na západní straně, po němž se ve zdi dochovalo kamenné pravoúhlé ostění. Ani tento vstup však v původní gotické stavbě nebyl a vznikl až v roce 1831, když ho nechal probourat místní farář. Ten z důvodu vlhkosti nechal také zazdít boční dveře na levé straně kostela, a zároveň dal vykopat a vyzdít ochranný příkop vedle kostelní zdi. O rok později byly poškozené stropy v kostele natřeny a došlo k renovaci hlavního oltáře.³¹³ V roce 1888 byla vichřicí stržena plechová bání z věže kostela. Při opravách bylo poslední prkenné patro nahrazeno zděným, čímž se výška věže snížila asi o tři metry. Původní bání byla nahrazena jednoduchou jehlancovou střechou. V této době byl také zhotoven nový kazetový strop na místo toho, který zde byl od požáru v roce 1621. Tento strop vydržel do roku 1930.³¹⁴ V době oprav věže a vyzdění posledního patra nejspíše vzniklo i současné schodiště na východní straně věže.

³¹¹ ŠVANDA, *Svazek obcí "Pod Peperkem"*, s. 20, 22.

³¹² WIRTH, *Soupis památek*, s. 59.

³¹³ Vznik západního vchodu do sakristie a další úpravy kostela v letech 1831-1832 viz ŠVANDA, *Svazek obcí "Pod Peperkem"*, s. 24.

³¹⁴ ŠVANDA, *Svazek obcí "Pod Peperkem"*, s. 27-28.

Severní vchod do sakristie, který je hned u paty úzkého schodiště, byl probourán až v průběhu 20. století. Nejspíše s probouráním nového severního vstupu byl zaslepen vchod západní.³¹⁵ Na počátku 20. století bylo jedno ze severních hrotitých oken v lodi kostela, a částečně i protější okno v jižní stěně, zazděno. Dnešní okno na jižní straně lodi ale neodpovídá tomu, které bylo částečně zazděno na počátku 20. století. To je dnes zazděno kompletně a současné okno, stejně jako jeho severní protějšek, bylo nejspíše dodatečně proraženo až v průběhu 20. století. V severní stěně lodi byla široká segmentově zakončená nika, která je naopak zazděna dnes.³¹⁶ Tato nika vznikla zazděním bočního vchodu v roce 1831. Současný kazetový strop v lodi je z roku 1991, podle datace zapsané na jedné z kazet nad kruchtou. Krov kostela, kromě několika sloupků a vaznic ze staršího předchůdce, je z roku 1996, jak udává letopočet na jednom z hambálek.

Potenciál: Zdivo mohutné věže na severní straně presbytáře je z lomového kamene až do úrovně nejvyšších pater. Stálo by za ověření, zdali je zdivo celé gotické v jedné stavební fázi nebo bylo fází více a horní část věže je mladšího data.

Hodnocení: Gotický ráz kostela je zachovaný především díky presbytáři s opěráky, křížovou žebrovou klenbou s příporami a lomenými okny. Přípory mají prstencové hlavice a za zmínku stojí i zkrácená přípora u vítězného oblouku, zakončená konzolkou v podobě mužské masky a jednoduché gotické sanktuárium. Významné je první patro hranolové věže, kde se nachází refugiální prostor či trezor kostela. Obrannou funkci dokládá úzké schodiště v síle zdiva a masivní kovové dveře osazené v jednom ze dvou sedlových portálků. Hodnotná je také barokní osmiboká kostnice před západním průčelím kostela. Kostel se svojí dispozicí řadí mezi klasické příklady vesnického kostela s pětibokým polygonálním presbytářem s plochostropou lodí. Stavba je udržovaná a v dobrém stavu.

³¹⁵ Na půdorysu kostela od Zdeňka Wirtha z roku 1906 severní vchod do sakristie ještě prolomen není a západní vchod stále není zazděn. Viz WIRTH, *Soupis památek*, s. 59.

³¹⁶ Tento stav opět vychází z půdorysu a podélného řezu Zdeňka Wirtha viz WIRTH, *Soupis památek*, s. 59.

Plánová dokumentace:

Velká Losenice s kostelem sv. Jakuba Většího v severozápadním rohu návsi,
císařský povinný otisk stabilního katastru, 1838.

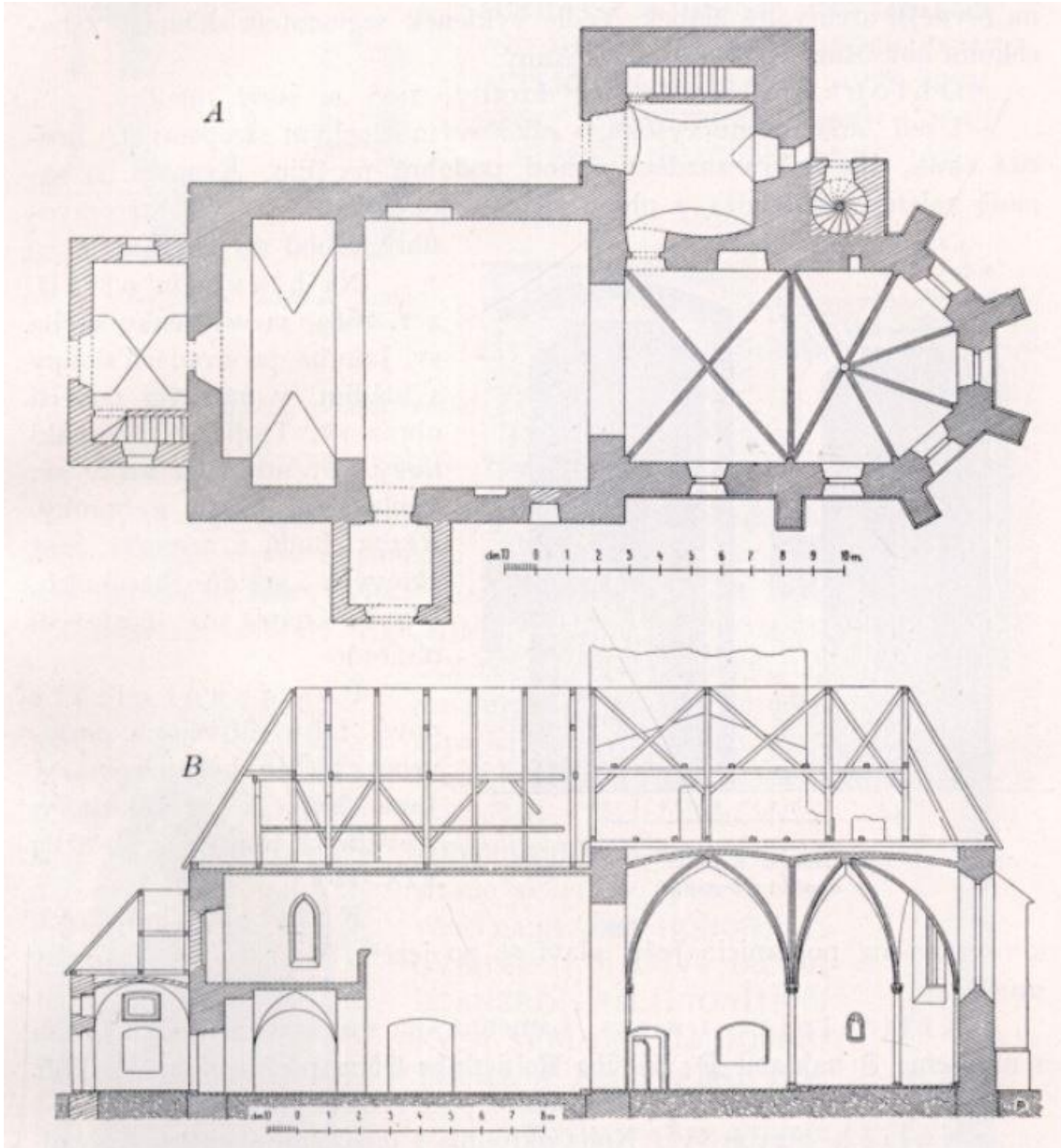
Areál kostela sv. Jakuba Většího s kostnicí a farní budovou s dvorem,
císařský povinný otisk stabilního katastru, 1838.

Josef Czirnfas Einmoliger, Celková přehledová mapa panství Polná – Přibyslav, výřez s pohledem na Velkou Losenici s kostelem sv. Jakuba Většího, rukopis, 1786-1802, MZA, F 188, mapa 1.

Model kostela sv. Jakuba z mračna bodů v programu GeoSLAM Hub.

Půdorys a podélný řez kostela (foto převzato z: WIRTH, *Soupis památek*, s. 59).

Fotografická dokumentace:

Velká Losenice, kostel sv. Jakuba, pohled na kostel se zvoničkou a ohradní zdí z jihovýchodu.

Velká Losenice, kostel sv. Jakuba, pohled na kostel ze severu.

Velká Losenice, kostel sv. Jakuba, věž kostela ze severu.

Velká Losenice, kostel sv. Jakuba, pohled na presbytář z jihu.

Velká Losenice, kostel sv. Jakuba, osmiboká barokní kostnice před západní předsíní kostela.

Velká Losenice, kostel sv. Jakuba, interiér barokní kostnice.

Velká Losenice, kostel sv. Jakuba, pohled na presbytář kostela.

Velká Losenice, kostel sv. Jakuba, pohled na kruchtu v lodi.

Velká Losenice, kostel sv. Jakuba, žebrová klenba presbytáře.

Velká Losenice, kostel sv. Jakuba, detail zakončení zkrácené přípory mužskou maskou.

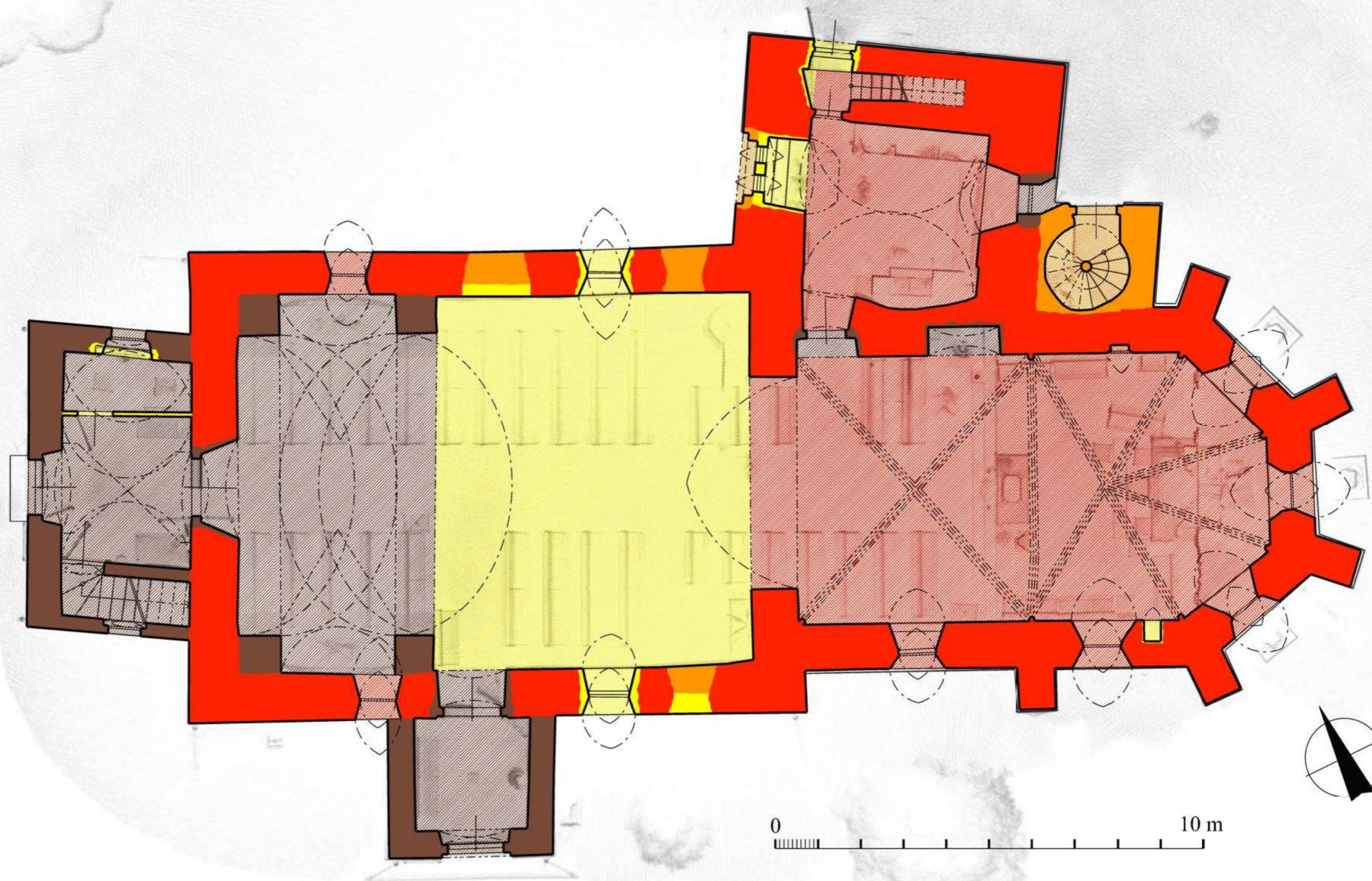
Velká Losenice, kostel sv. Jakuba,
sedlový portálek v sakristii.

Velká Losenice, kostel sv. Jakuba,
sedlový portálek s železnými dveřmi
v patře věže.

Velká Losenice, kostel sv. Jakuba, hambalkový krov s dvojitou ležatou stolicí.

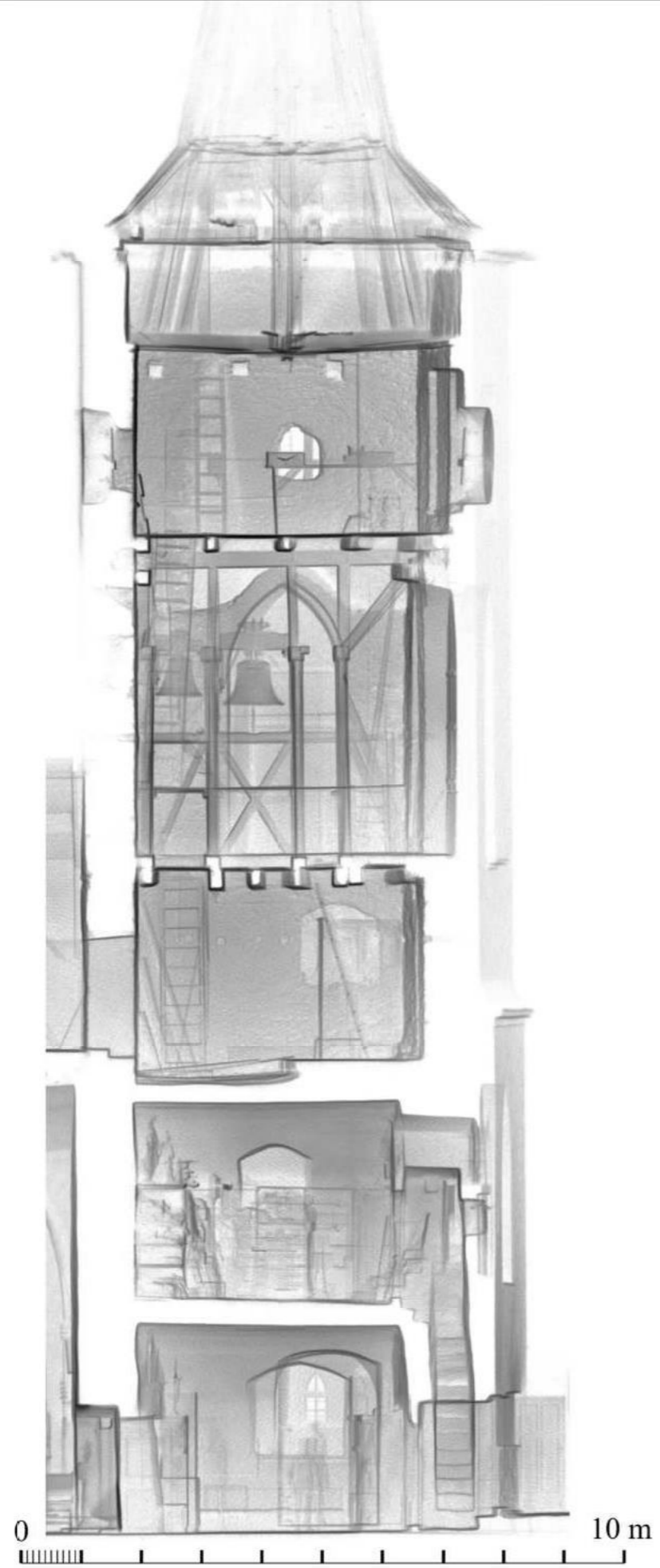

VELKÁ LOSENICE - KOSTEL SV. JAKUBA			
SPOJENÝ PŮDORYS V ÚROVNI DVEŘÍ A OKEN VYHODNOCENÍ STAVEBNÍHO VÝVOJE			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	2/2022	MĚŘÍTKO
KRESLIL	Michal Janáček	4/2022	1:100

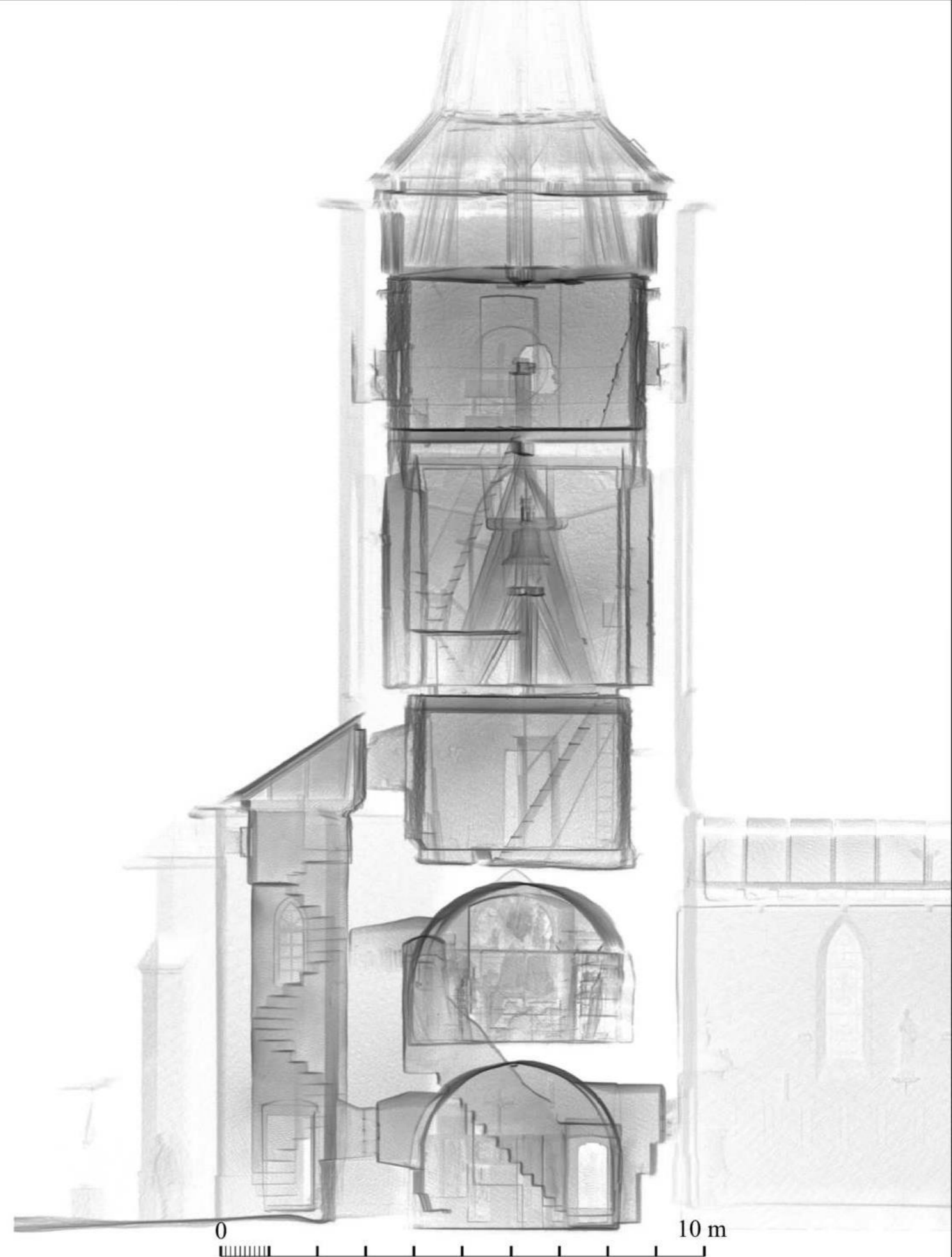

0 10 m

VELKÁ LOSENICE - KOSTEL SV. JAKUBA			
PODÉLNÝ ŘEZ S POHLEDEM NA SEVER			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	2/2022	MĚŘÍTKO 1:100

VELKÁ LOSENICE - KOSTEL SV. JAKUBA			
ŘEZ VĚŽÍ S POHLEDEM NA ZÁPAD			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	2/2022	MĚŘÍTKO 1:100

VELKÁ LOSENICE - KOSTEL SV. JAKUBA			
ŘEZ VĚŽÍ S POHLEDEM NA JIH			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	2/2022	MĚŘÍTKO 1:100

5.13. Kostel Navštívení Panny Marie v Sopotech

Umístění v rámci okolních obcí: Sopoty jsou součástí obce Sobiňov, která se nachází v havlíčkobrodském okrese, necelé 3 kilometry západním směrem od města Ždírec nad Doubravou a 7 kilometrů na východ od Chotěboře.

Patrocinium: Navštívení Panny Marie

Nadmořská výška lokality: 538 m. n. m.

Rozměry stavby: délka 35 m, šířka 21 m, výška 15 m (věž 28 m)

Nejstarší zmínka o obci: Nejstarší zmínka o obci je z roku 1358, v které je zmiňován Ješek, řečený Kokot,³¹⁷ ze Soběnova.³¹⁸

Nejstarší zmínka o kostelu: Zmínka o obci z roku 1358 je též nejstarší zmínkou o kostelu, podle níž vlastní výše zmíněný Ješek podací právo kostela. Roku 1384 umírá Jan ze Soběnova a majetky spolu s podacím právem ke kostelu (přímo zmíněna místní část obce Sopoty) přebírají sirotci Stašek, Vít a Machna.³¹⁹

Příslušnost v rámci církevní správy: Arcidiecéze pražská (2. pol. 14. st. – děkanát německobrodský, vikariát ledečský, 1701 – vikariát polenský, 1722 – vikariát německobrodský), 1784 – diecéze královehradecká (vikariát německobrodský/havlíčkobrodský).³²⁰

Statut: Ve 14. století doložen jako farní. V roce 1636 již bez fary, mezi lety 1693-1697 filiální k Přibyslavi. Od 1697 filiální ke Krucemburku do roku 1761, kdy vznikla lokálie. Samostatná farnost opět od roku 1860.³²¹

Farnost: Bílek, Branišov, Hlína, Malochyně, Sobiňov, Sopoty (farní kostel Navštívení Panny Marie), Střížov.

³¹⁷ Původní označení pro *kohouta*, viz například OTTO, Jan. *Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. Díl 14., Kartel-kraj. Praha, 1899, s. 507.; Dodnes má Sobiňov v obecním znaku vyobrazení kohouta.

³¹⁸ KURKA, *Archidiakonáty Kouřimský*, s. 88.

³¹⁹ Tamtéž.

³²⁰ KRČOVÁ, *Sobiňov 625 let*, s. 15.; BAUEROVÁ, Milada. *Farní úřad církve římskokatolické Sopoty: 1761-1979*. MZA Brno – SOKA HB, Inventář (NAD 994), Havlíčkův Brod, 1962.; HLEDÍKOVÁ – JANÁK – DOBEŠ, *Dějiny správy*, s. 193.

³²¹ KRČOVÁ, *Sobiňov 625 let*, s. 15-16.; BAUEROVÁ, Milada. *Farní úřad církve římskokatolické Sopoty: 1761-1979*. MZA Brno – SOKA HB, Inventář (NAD 994), Havlíčkův Brod, 1962.; WIRTH, *Soupis památek*, s. 85.

Podací právo: Od 1358 – rod Kokotů (Ješek ze Soběnova), 1401/1405 – rod Markvarticů (Jan Markvartic a bratři),³²² v průběhu 15. století nebo začátku 16. přešlo na vlastníky panství Polná-Přibyslav, od 1514 – páni z Kunštátu,³²³ 1515 – páni z Lípy, 1538 – páni z Valdštejna, 1571 – páni z Hradce, 1597 – páni ze Šenfeldu, 1623 – páni z Ditrichštejna.³²⁴

Kategorie ochrany: Kulturní památka (ze dne 17. 12. 1963)

Situace kostelního areálu: Areál kostela Navštívení Panny Marie se nachází na jihozápadním okraji Sopot, tedy části obce Sobiňov. Kostel samotný stojí na nízkém návrší nedaleko pravého břehu řeky Doubravy a kolem areálu se ze tří stran obtáčí pozemní komunikace. Areál je ohraničen kamennou zdí tvaru nepravidelného šestibokého polygonu, která uzavírá prostory bývalého hřbitova kolem kostela. Skrze kamennou zeď je areál přístupný ze tří stran.

Na severovýchodní straně od návsi je umístěna kovová brána usazená mezi dva mohutné pilíře, vedle které je po straně pravého pilíře ještě malá branka tvořená mříží. Dále je areál kostela přístupný ze strany jižní, prostřednictvím vchodu ve zdi s dřevěnými dveřmi. Posledním otvor v ohradní zdi se nachází na severní straně, který spojuje kostelní areál s prostory zahrady patřící k farní budově. Farní budova se nachází za ohradní zdi severozápadním směrem od kostela. V areálu v těsné blízkosti kostela se nachází malá zděná kaplička, umístěná při západní ohradní zdi.

Dispozice stavby: Jednolodní orientovaný kostel na půdorysu latinského kříže s půlkruhově zakončeným presbytářem. K západnímu průčelí je přistavěna třípatrová hranolová věž. Loď kostela s kruchtou v západní části je sklenuta třemi poli valené klenby s lunetami. V severním přístavku k lodi se nachází sakristie, v protějším, jižním přístavku je otevřená kaple. Oba přístavky, tvořící s lodí půdorys kříže, jsou zaklenuty valenou

³²² KURKA, *Archidiakonáty Kouřimský*, s. 88-89.; KRČOVÁ, *Sobiňov 625 let*, s. 15.

³²³ Sobiňov s kostelem v Sopotech se staly součástí polenského panství mezi lety 1405-1538. Viz KRČOVÁ, *Sobiňov 625 let*, s. 8, 14.; Jakým způsobem byl majetek k panství připojen se nedozvíme z důvodu požáru pražského hradu v roce 1541, kdy shořely zemské desky se zápisy o převodu majetku. V roce 1514 se ale sobiňovský statek objevuje v listině Hynka Bočka z Kunštátu jako součást jeho panství, a zároveň téhož roku Hynek nechává vybudovat v okolí Sobiňova rybníky Osralovský a Nový, čímž zatopil majetky pohledského/frantálského kláštera. Viz JANÁČEK, Karel, *Sobiňov 1384-1984: Od dávných dob k současnosti*. Sobiňov, 1984. s. 7.; DAVID, "Miesto pusté a diel lesem zarostlé", s. 22-23.; ZAORALOVÁ, *Velkostatek Polná-Přibyslav a Pohled*, s. 146.

³²⁴ PŮŽA, *Kronika přibyslavská*, s. 110-111.; ŠKARYD, *Přehled držitelů polenského panství*, s. 1-3.

klenbou s lunetou. Nad oběma přístavky se nachází oratoře s jednoduchou křížovou klenbou bez žeber. Křížení lodi s přístavky je zaklenuto českou plackou.

Lod' kostela je přístupná dvěma vchody. Jeden z nich je umístěn na podélné ose kostela skrze přízemí věže v západním průčelí. Druhý vchod do lodi se nachází na severní straně lodi. Vchodem v západní stěně severního přístavku je přístupná předsíň před sakristií.

Vřetenová schodiště, která vedou na oratoře, jsou umístěna v západních nárožích přístavků. Schodiště, kterým je přístupná kruchta a další patra věže, se nachází ve zdivu jihozápadního nároží lodi.

Střecha kostela je sedlová, s valbami nad příčnými přístavky a se zvalbením nad presbytářem. Nad křížením je malý sanktusník. Věž v západním průčelí má stanovou střechu.

Popis a rozbor stavby: Návrší, na kterém kostel stojí, je mírně svahovité. Úroveň terénu je proto vyrovnána na severní i jižní straně kostela kamennými schodišti se zdí a zeminou, která vytváří terasy v úrovni podlahy kostela. Stejně tak je tomu pomocí dvojice schodišť u západního průčelí kostela. Průběžný vysoký sokl kostela dosahuje největší výšky v místě presbytáře, kde je největší rozdíl mezi úrovní terénu a podlahy kostela.

Obdélná lod' kostela je zaklenuta třemi poli valené klenby s lunetami. Klenební pasy mezi klenbou jsou na obou stranách lodi vynášeny svazkovými pilastry s jednoduchou patkou a profilovanou hlavicí. Podlaha lodi je z kamenných dlaždic. Prosvětlena je lod' jak na severní, tak jižní straně, třemi okenními osami. Okna jsou půlkruhově zakončena s rozbíhavými špaletami. Z exteriéru jsou severní a jižní průčelí lodi členěna lizénovými rámci na tři pole a fabionem, přičemž v každém poli je jedno okno. Kolem oken šambrány s ušima a kapkami a pod okny kamenná profilovaná podokenní římsa. Okenní výplně jsou dělené na šest částí se šestiúhelníky zasazenými do olova. Na severní i jižní straně lodi jsou pod prostředními okny naproti sobě pravoúhlé vstupy s kamenným ostěním a rozbíhavými špaletami, přístupné po kamenném schodišti vyrovnávající rozdíly v terénu. Jižní z těchto dvou vstupů je zazděný. Severní vstup je opatřen dvojicí dveří, mezi nimiž je mříž. Vnější dveře jsou dvoukřídlé dřevěné svlakové konstrukce. Vnitřní dvoukřídlé dveře jsou moderní dřevěné s bočními světlíky a nadsvětlíkem. Křídla dveří jsou členěna čtveřicí obdélných skleněných tabulí. Vstup na podélné ose lodi má pravoúhlé profilované kamenné ostění a je opatřen dvoukřídlými

dřevěnými svlakovými dveřmi. Před tímto vstupem je v přízemí věže malá předsíně zaklenuta valenou klenbou s lunetami. Podlaha předsíně je cihelná a kladena diagonálně. Po stranách předsíně jsou naproti sobě dvě niky zakončené konchou. Vstup do předsíně v západním průčelí je půlkruhově zakončený bez ostění. Kolem vstupu šambrána s ušima. Dveře jsou dvoukřídlé dřevěné se čtveřicí čtvercových skleněných tabulí. V jihozápadním rohu lodi je vstup na dřevěné vřetenové schodiště vedoucí na krucht, třetího patra věže a do podkroví.

Krucht v západní části lodi je široká na šířku jednoho pole valené klenby lodi a je též vynesena valenou klenbou s lunetami. Zděná poprsnice krucht je členěna dvěma profilovanými římsami, mezi kterými je pětice pilastrů.

Presbytář je od lodi kostela oddělen segmentově zaklenutým vítězným obloukem. Za vítězným obloukem je prostor presbytáře o půdorysu čtverce zaklenut českou plackou, která je ve svých čtyřech rozích nesena čtyřnásobně svazkovými pilastry s patkou a profilovanou hlavicí. V rozích u výběhů klenby je plastická výzdoba štukem zhotovená, která má podobu andílků v oblacích. Závěr presbytáře je půlkruhový, zaklenutý valenou konchou s lunetami. Střední luneta je po stranách vynesena dvojicí pilastrů s patkou a profilovanou hlavicí. Z exteriéru je závěr presbytáře členěn lizénami, které vytvářejí rámy pro trojici oken a u vrcholu zdiva fabionem. Okna jsou půlkruhově zaklenutá s rozbíhavými špaletami a mají stejné výplně, jako okna v lodi. Kolem oken opět šambrány s ušima a kapkami, pod okny profilovaná kamenná podokenní římsa. Po stranách závěru presbytáře jsou naproti sobě dvě malé niky zakončené stlačeným obloukem. Na severní straně presbytáře je pravoúhlý vstup s kamenným ostěním do sakristie, nad kterou se nachází jedna ze dvou oratoří.

Sakristie umístěna v přístavku u severní strany presbytáře je zaklenuta valeně s lunetami. Prosvětluje jí dvojice pravoúhle zakončených oken v severní a východní stěně. Ty mají šambrány s ušima a stejnou kamennou profilovanou podokenní římsu, která je těsně nad úrovní vysokého soklu. Z vnější strany jsou okna opatřena mříží. V jihozápadním rohu sakristie je vstup na úzké schodiště, které vede šikmo skrze zdivo na malou dřevěnou kazatelnu, umístěnou na rohu evangelní strany presbytáře u vítězného oblouku. V západní stěně sakristie je prostřednictvím jednokřídlých dřevěných dveří vstup do malé, valeně zaklenuté, předsíně. Ta je z exteriéru přístupná vstupem v západní stěně přístavku, který je pravoúhle zakončený a má kamenné ostění, které je ještě

lemováno jednoduchou šambránou. Kamenný portálek je opatřen jednokřídlými dřevěnými dveřmi a nad ním je umístěna malá plechová pultová stříška. Z předsíně je na severní straně, tedy v severozápadním rohu přístavku, umístěno dřevěné vřetenové schodiště vedoucí na severní oratoř nad sakristií.

Oratoř v severním přístavku je zaklenuta křížovou klenbou bez žeber. Otvor vrcholu vřetenového schodiště v severozápadním rohu je zakončen dvěma na sebe kolmými valenými záklenky. Do presbytáře je oratoř otevřena půlkruhovým obloukem na své jižní straně. Poprsnice oratoře je vertikálně členěna po stranách dvojicí pilastrů a horizontálně profilovanou římsou a fabionem pod parapetem. Prosvětlena je dvojicí oken a rozbíhavými špaletami na severní a východní straně, stejně jako v případě sakristie o podlaží níž. Obě okna jsou však do dvou třetin své výšky zazděna až k patě půlkruhového záklenku. Kolem původní výšky oken jsou z vnější strany stejné šambrány jako u oken v lodi nebo presbytáři.

Otevřená kaple na jižní straně presbytáře je zaklenuta valenou klenbou s lunetami. V kapli jsou dvě okna, a to na jižní a východní straně. Jedná se o totožná okna jako v sakristie severního přístavku, tedy pravoúhlá a z vnější strany opatřená mříží. V západní stěně tohoto přístavku je v rozbíhavých špaletách zazděn vstup s pravoúhlým ostěním. Tento vstup byl z exteriéru přístupný stejným kamenným schodištěm a terasou jako jižní vstup do lodi. Jihozápadní roh přístavku s kaplí je místem umístění dřevěného vřetenového schodiště vedoucí na jižní oratoř nad kaplí.

Jižní oratoř přístupná po schodišti z kaple je zrcadlovou kopií severní oratoře. Záklenky výstupu ze schodiště, poprsnice i půlkruhový oblouk nad ní jsou identické. Stejně tak je tomu v případě oken v jižní a východní stěně, která jsou půlkruhová a do dvou třetin zazděná. Z vnější strany šambrány těchto oken také kopírují původní výšku oken před zazděním.

Věž v západním průčelí kostela má vnější zdivo do výšky lodi na obou stranách konkávně prohnuté. Přízemí věže slouží jako předsíň vchodu do lodi ze západní strany. Do prvního patra věže vede vřetenové schodiště v jihozápadním rohu lodi. První patro je přístupné z kruchty a je využito pro mechanické části varhan³²⁵ umístěných na kruchtě

³²⁵ V sopotském kostele se dochovaly vzácné varhany, u kterých není známá přesná datace vzniku. Odborníci na problematiku varhan se po nejnovějších zjištěních shodují, že varhany sem byly přesunuty z jiného kostela a jsou dílem varhaníka Vojtěcha Schreyera, mezi jehož známá působišť patří například

před segmentově zaklenutým otvorem do prostor věže. V západním průčelí je v úrovni prvního patra věže půlkruhově zakončené okno, které je zazděné stejným způsobem jako okna v oratořích a má i stejné šambrány. Po obou stranách tohoto okna jsou v konkávním prohnutí zdiva prázdné okenní šambrány stejných rozměrů. V jižním prohnutí zdiva je nad sebou dvojice malých obdélníkových otvorů prosvětlující prostor vřetenového schodiště, přičemž výše posazený otvor je v prostoru slepého okna a jeho šambrány. Přízemí i patro věže je stejně jako zbytek kostela členěno lizénovými rámci a fabionem. Zdivo věže v místě druhého patra lehce ustupuje. V západní stěně druhého patra je u stropu obdélníkové okénko. Z druhého patra je přístupné podkroví kostela a po dřevěném žebříkovém schodišti i třetí, zvonivé, patro věže. Ve třetím patře věže je umístěna stojatá zvonová stolice se dvěma poli, z nichž v jednom je na hlavě zavěšen jeden zvon.³²⁶ Okna jsou na všechny strany kromě východní. Zakončena jsou půlkruhem, mají stejné šambrány a podokenní římsy jako okna v lodi kostela a jsou opatřena dřevěnými okenicemi. Z exteriéru všechny strany hranolové věže nad ustoupením zdiva členěny lizénovými rámci a profilovanou korunní římsou.

Krov kostela je hambálkový s dvojitou stojatou stolicí a středními věšadly. Plná vazba je složena z pozednic, vazného trámu, dvojicí sloupků s podélnými pásky, střední vaznicí, dlouhým věšadlem, dvěma hambálky, šikmými vzpěrami a krokve s námětky. Vazné trámy jsou i v mezilehlých vazbách. Na některých místech jsou použity i výměny s krátčaty. Tesařské spoje jsou nejčastěji spoje na rybinu a pravoúhlé čepování s použitím dřevěných kolíků. Tesařské značky mají dvojí podobu, a to praporků a obyčejných záseků dlátem.

Střecha lodi je sedlová s námětky a se zvalbením nad závěrem presbytáře. Příčná střecha nad přístavky je valbová. Obě střechy mají jako střešní krytinu použit plech. V křížení podélné střechy lodi a příčné střechy přístavků se nachází plechový sanktusník s lucernou a cibulovitou bání. Věž má střechu stanovou s námětky krytou také plechem.

Březnice a Kuks. V nejbližším okolí jsou mu připisovány také varhany v kapli sv. Anny v Pohledu a v kostele v Dolní Krupé. Viz KOUKAL, Petr. *Varhany v kostele Navštívení Panny Marie Sobíňov-Sopoty*. Sobíňov, 2012.

³²⁶ Zvon je z roku 1461. Kromě čtyř apoštolů je na něm malá hlava Krista a jméno Panny Marie, což by nasvědčovalo, že původní kostel byl pravděpodobně zasvěcen právě Panně Marii. Viz KRČOVÁ, *Sobíňov 625 let*, s. 15.; Zdeněk Wirth zvon časově zařadil do 16. století viz WIRTH, *Soupis památek*, s. 87.

Stavební vývoj: První zmínkou o kostelu je zápis z roku 1358, který nám podává informace o podacím právu ke kostelu Ješka ze Soběnova.³²⁷ Z toho lze usuzovat, že kostel byl postaven před tímto datem, nejspíše v první polovině 14. století, nebo ke konci 13. století.³²⁸ Až do poloviny 17. století se o kostelu mnoho neví. Pro kostel je významný rok 1652, kdy dostává kopii obrazu Panny Marie Pasovské a po několika zázračných uzdravení věřících se z kostela stává poutní místo.³²⁹ Se zvyšujícím se počtem poutníků přestávají dostačovat rozměry kostela, a tak mezi lety 1749-1752 dochází k velké přestavbě svatostánku do barokní podoby. O podobě kostela před přestavbou si lze udělat představu podle poznámek o stavebních úpravách. Roku 1657 byla pobita věž a kostnice šindelem. Ohradní zeď hřbitova kolem kostela byla postavena v letech 1692 a 1696. V roce 1696 byl zhotoven také nový strop kostela.³³⁰ Podle dvou dochovaných plánů těsně před přestavbou se dozvídáme, že se jednalo o jednolodní kostel s trojbokým presbytářem a čtyřmi vnějšími opěráky. Na jižní straně presbytáře byla připojena čtvercová sakristie. K západnímu průčelí byla přistavěna dřevěná předsíň s vchodem na severní straně. Jižní průčelí kostela bylo prolomeno trojicí oken, a to v lodi, sakristii a presbytáři. O severním průčelí se dozvídáme, že okna byla v lodi a presbytáři a měla půlkruhový záklenek, stejně jako vstup do lodi ze severní strany. Kostel měl sedlovou střechu a sanktusník.³³¹ Od července roku 1749 na stavbě pracoval dvorní architekt knížete Karla Maxmiliána z Dietrichstejna jménem František Antonín Grimm a zednický mistr Jan Štuka.³³² Kvůli velkému počtu poutníků, kteří do Sopot proudili, bylo roku 1761

³²⁷ KURKA, *Archidiakonáty Kouřimský*, s. 88.; POCHE, *Umělecké památky Čech 3*, s. 384.

³²⁸ Některá literatura zařazuje kostel až do 12. století, kde měl patřit pod děkanát Německobrodský viz WIRTH, *Soupis památek*, s. 85.

³²⁹ Na začátku 18. století o historii kostela píše bývalý hejtman Komorního Hrádku Václav Vrbata, který kostel na přelomu století sám navštívil. Ten přisuzuje výstavbu kostela v dávných dobách havířům, kteří do okolí přišli těžít rudu. Popisuje také darování obrazu Panny Marie Pasovské, jenž do kostela v Sopotech darovala Johana Terezie, hraběnka Kustošová ze Studence, před svatbou s hrabětem Viktorinem z Valdštejna. Zmiňuje se i o následných zázracích spojených s obrazem, například uzdravení slepého dítěte. Vrbatovo vyprávění o kostelu podává v roce 2002 František Janáček prostřednictvím archivních dokladů a rukopisu dr. Františka Půži viz JANÁČEK, František. *Poutní kostel v Sopotech*. Sobiňov, 2002, s. 8-12.

³³⁰ KRČOVÁ, *Sobiňov 625 let*, s. 15-16.

³³¹ Z podoby kostela před přestavbou se dochoval půdorys a pohled na severní průčelí. Viz VESELÝ, *Stavební činnost*, s. 63.

³³² Aleš Veselý nachází ke kostelu v Sopotech jisté analogie u dalších staveb architekta Františka Antonína Grimma. Konkávně prohnuté západní průčelí je podobné kostelu Stětí sv. Jana Křtitele, který stojí ve městě Hranice v Olomouckém kraji. Způsob přistavění sakristie a kaple se zase podobá kostelu Nejsvětější trojice v Drnholci poblíž Mikulova. Dietrichsteinské přestavbě kostela Navštívení Panny Marie v Sopotech se Aleš Veselý věnuje především na základě zkoumání účetních materiálů, a to například v příspěvku vycházející z jeho diplomové práce viz VESELÝ, Aleš. *Kostel Navštívení Panny Marie v Sopotech*. In: *Havlíčkobrodsko: sborník příspěvků o historii regionu*, Havlíčkův Brod, 2014, s. 127-151.

rozhodnuto, že zde vznikne lokálie a ustanoví se kaplan. Spolu s tím byl pro poutníky vyčleněn dům, který později sloužil jako panská hospoda a škola. Roku 1765 byla u ohradní zdi kostela vystavěna nová kaple.³³³ Kostel byl po přestavbě bez věže. Podle farní kroniky by věž mohla připoutat nežádoucí pozornost blízkých nepřátelských vojenských oddílů. Věž byla tedy postavena až v roce 1843.³³⁴ V sedmdesátých letech 20. století, konkrétně v letech 1970-1977, probíhala v kostele generální oprava a sondáž. Ve zdivu presbytáře u vchodu do sakristie se sesunula omítka a zjistilo se, že zdivo je složeno z drobného kamenní, tedy že při velké přestavbě v polovině 18. století nebylo zdivo zcela rozebráno, ale jeho části byly využity i pro stavbu kostela stávajícího. Dále sondáže objevily asi 80 centimetrů od úrovně současné podlahy pod násypem cihelnou podlahu, která se interiérem kostela táhne do tří čtvrtin jeho délky. Pod věží má být zazděna kostnice, v které je uchován kamenný svorník. Ten svědčí o tom, že alespoň část původní stavby, nejspíše kněžiště, měla kamennou klenbu a zbytek prostor měl pravděpodobně strop dřevěný.³³⁵

Potenciál: Ve více částech zdiva současného kostela se mohlo dochovat původní zdivo kostela předchozího, nejen ve zdivu u vchodu do sakristie. Ověření původu zdiva by mohlo přispět k poznání rozsahu jeho rozsahu. Například stlačený závěr presbytáře by mohl odpovídat původnímu polygonálnímu závěru kostela.

Hodnocení: Kostel v Sopotech je krásnou ukázkou barokní architektury v období rozmachu stavební činnosti Ditrichštejnů na panství v polovině 18. století. Stavba je ojedinělá díky svému umístění a vyrovnání se s okolním terénem pomocí vysokého soklu a terasami se schodišti. Za zmínku stojí také štuková výzdoba rohů presbytáře v podobě andílků v oblacích. Kostel Navštívení Panny Marie je především významným poutním místem mariánského kultu a samotná stavba má své nezpochybnitelné památkové hodnoty. Technický stav kostela je dobrý, místy s odpadávající omítkou z důvodu vlhkosti u okapního svodu.

³³³ JANÁČEK, *Poutní kostel v Sopotech*, s. 31-32.; VESELÝ, *Stavební činnost*, s. 68-71.; KRČOVÁ, *Sobíňov 625 let*, s. 16.

³³⁴ KRČOVÁ, *Sobíňov 625 let*, s. 16.; POCHE, *Umělecké památky Čech 3*, s. 384.; WIRTH, *Soupis památek*, s. 85.; Aleš Veselý ve své diplomové práci o věži kostela tvrdí, že: „Podle nalezených pramenů však byla vystavěna již v roce 1785“. Viz VESELÝ, *Stavební činnost*, s. 67-68.

³³⁵ JANÁČEK, *Poutní kostel v Sopotech*, s. 6.; Podle Zdeňka Wirtha se jedná o svorník pro nastavení šesti žeber viz WIRTH, *Soupis památek*, s. 87.

Plánová dokumentace:

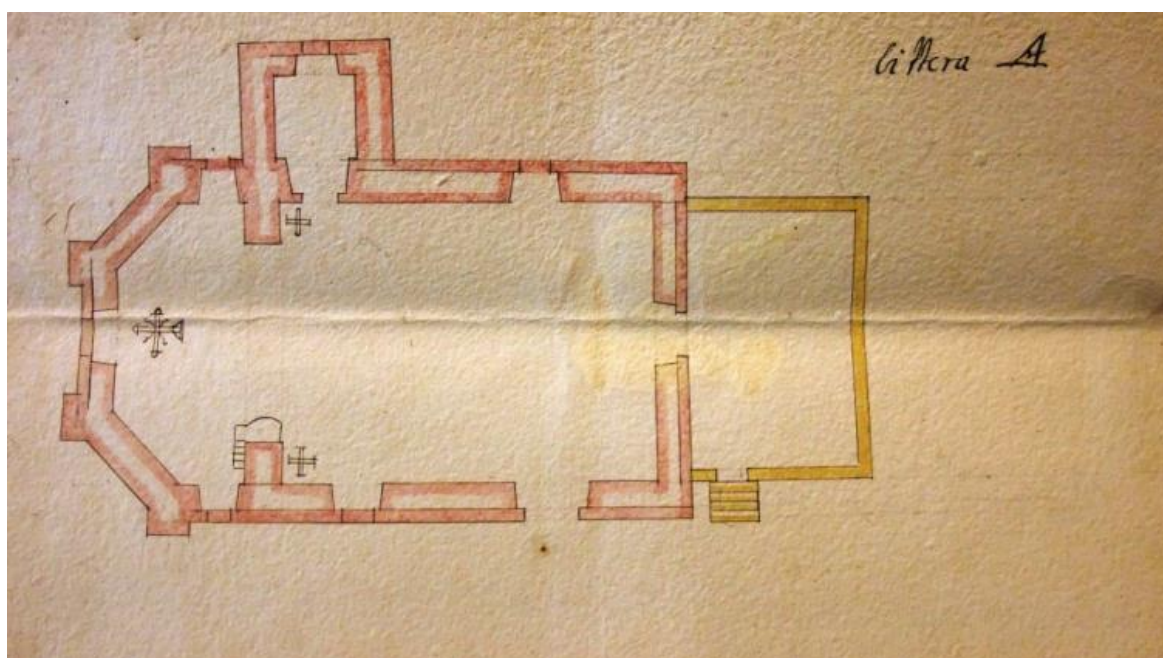
Osada Sopoty, indikační skica stabilního katastru, 1838.

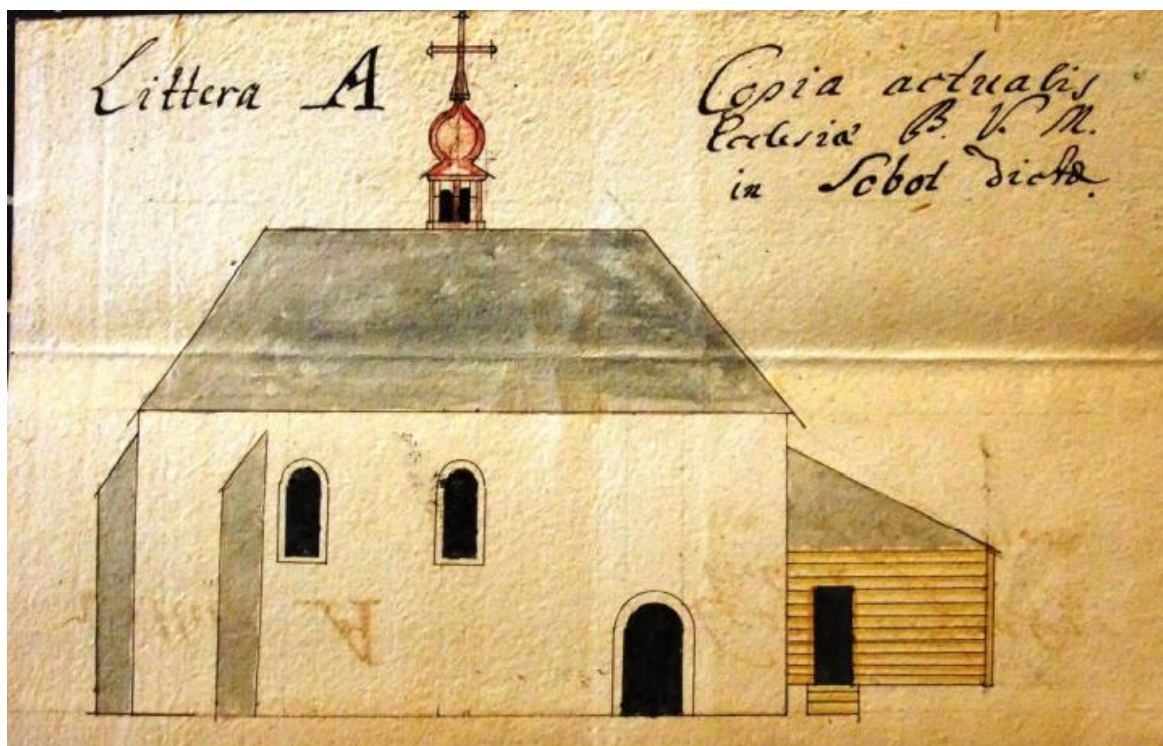
Areál kostela Navštívení Panny Marie, indikační skica stabilního katastru, 1838.

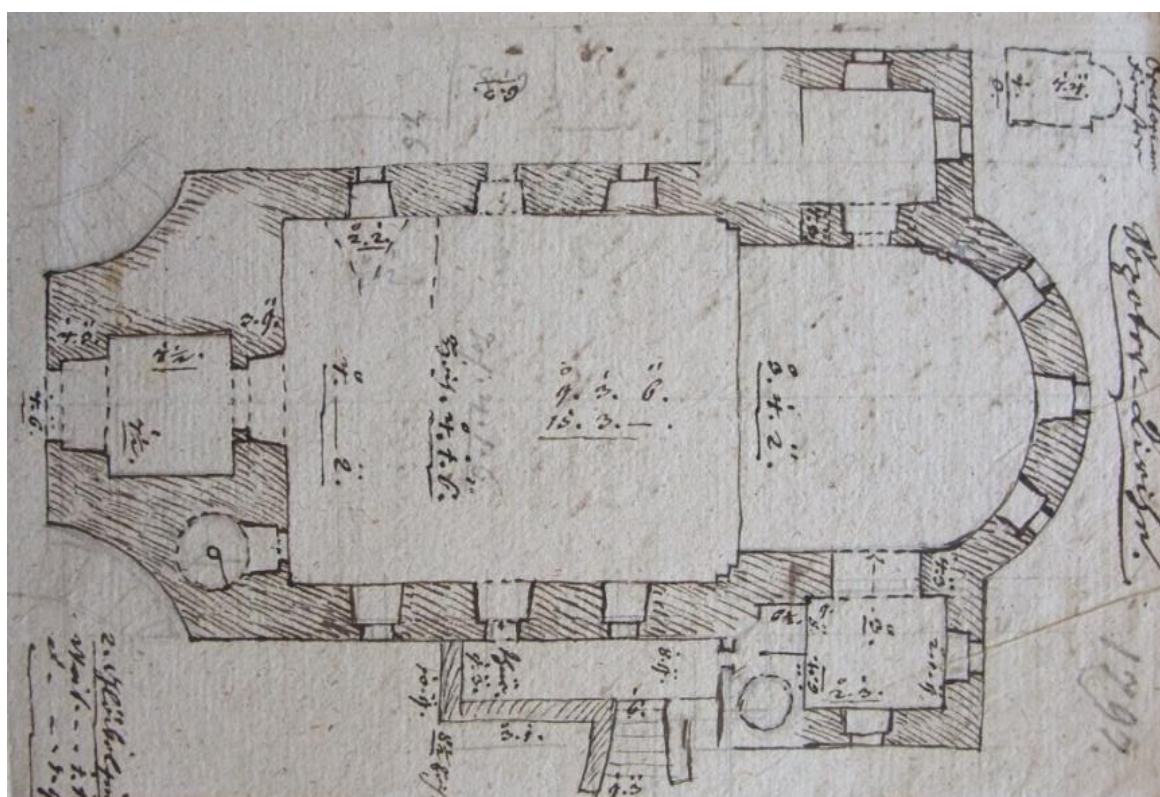
Josef Czirnfas Einmoliger, Celková přehledová mapa panství Polná – Příbrav, výřez s pohledem na Sopoty s kostelem Navštívení Panny Marie, rukopis, 1786-1802, MZA, F 188, mapa 1 (foto: vlastní).

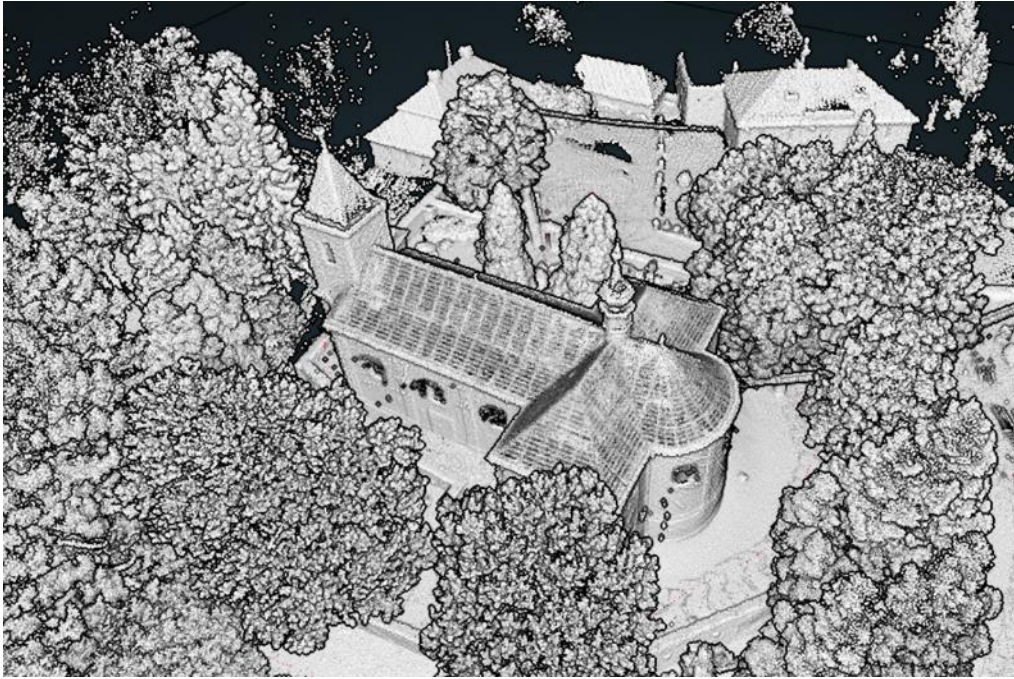
Půdorys kostela Navštívení Panny Marie v Sopotech před přestavbou, 1749, NA ČR, APA, recepta, kart. 1308 (foto převzato z: VESELÝ, *Stavební činnost*, s. 123).

Plán kostela Navštívení Panny Marie v Sopotech před přestavbou, 1749, NA ČR, APA, recepta, kart. 1308 (foto převzato z: VESELÝ, *Stavební činnost*, s. 123).

Půdorys kostela Navštívení Panny Marie v Sopotech, 1797, MZA, F 188 (foto převzato z: VESELÝ, *Stavební činnost*, s. 125).

Model kostela Navštívení Panny Marie z mračna bodů v programu GeoSLAM Hub.

Fotografická dokumentace:

Sopoty, kostel Navštívení Panny Marie, areál kostela ze severovýchodu.

Sopoty, kostel Navštívení Panny Marie, pohled na kostel z jihu.

Sopoty, kostel Navštívení Panny Marie, pohled na kostel ze severu.

Sopoty, kostel Navštívení Panny Marie, pohled na závěr presbytáře z východu.

Sopoty, kostel Navštívení Panny Marie, pohled na věž ze severozápadu.

Sopoty, kostel Navštívení Panny Marie, pohled z lodi na presbytář.

Sopoty, kostel Navštívení Panny Marie, pohled z lodi na kruchtu.

Sopoty, kostel Navštívení Panny Marie, pohled na otevřenou kapli, nad ní jižní oratoř.

Sopoty, kostel Navštívení Panny Marie, pohled na pravouhlý portál do sakristie, nad ní severní oratoř.

Sopoty, kostel Navštívení Panny Marie, portál do lodi z předsíně v přízemí věže.

Sopoty, kostel Navštívení Panny Marie, štuková plastika andělů v oblacích v severozápadním rohu presbytáře.

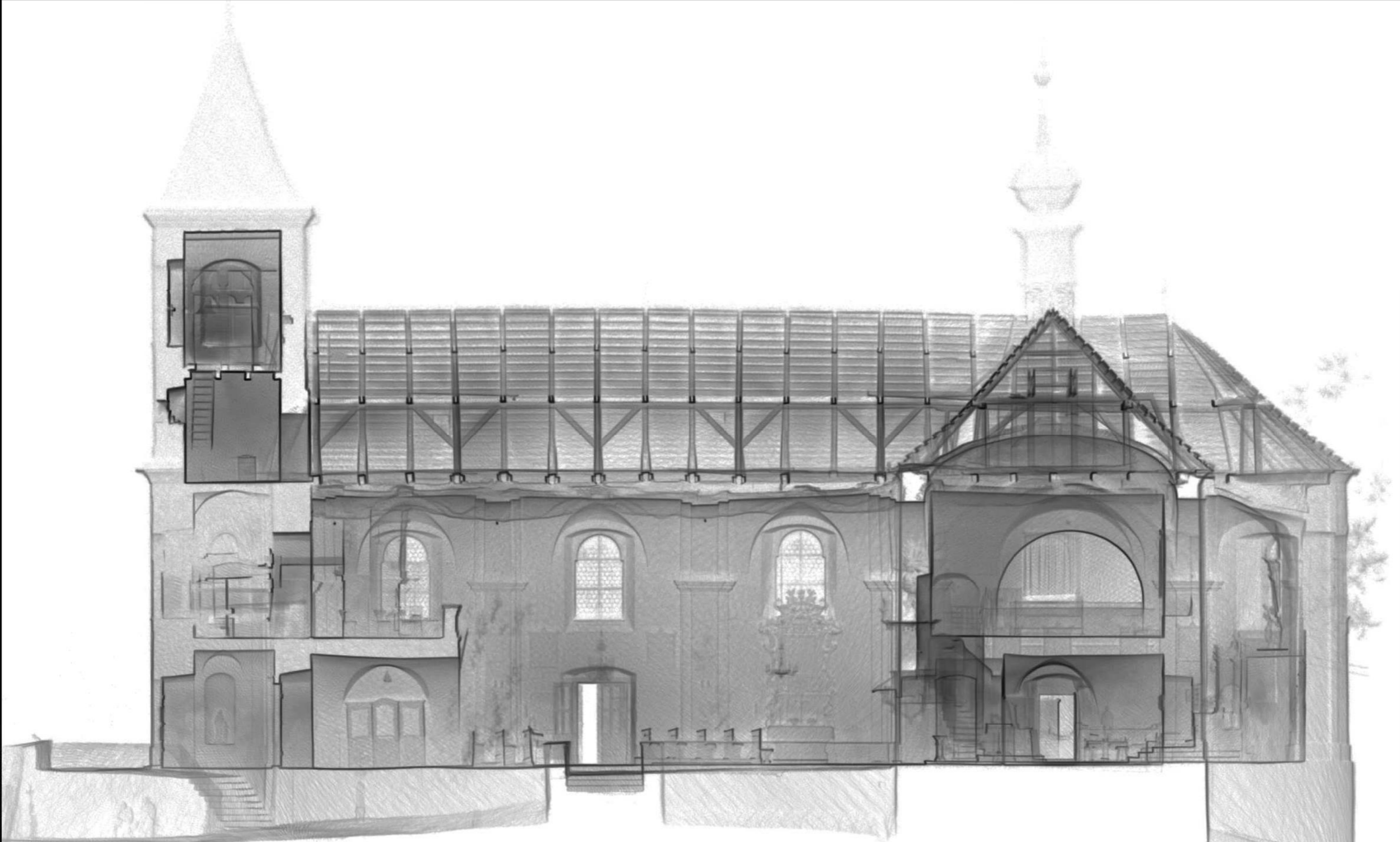

Sopoty, kostel Navštívení Panny Marie, hambálkový krov se stojatou stolicí a věšadlem.

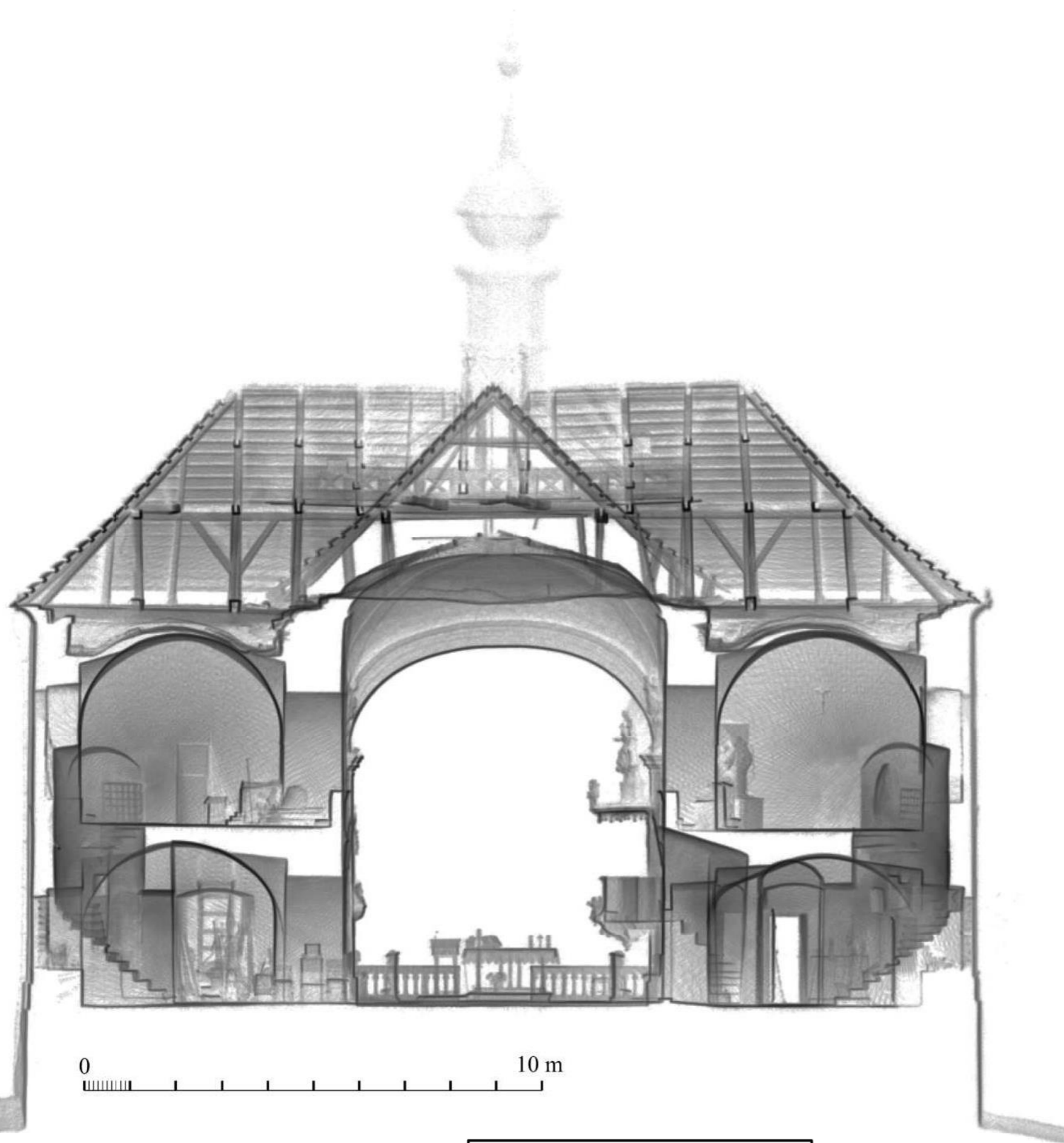
0 10 m

SOPOTY - KOSTEL NAVŠTÍVENÍ PANNY MARIE			
SPOJENÝ PŮDORYS V ÚROVNI DVEŘÍ A OKEN			
VYHODNOCENÍ STAVEBNÍHO VÝVOJE			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	4/2022	MĚŘÍTKO
KRESLIL	Michal Janáček	5/2022	1:100

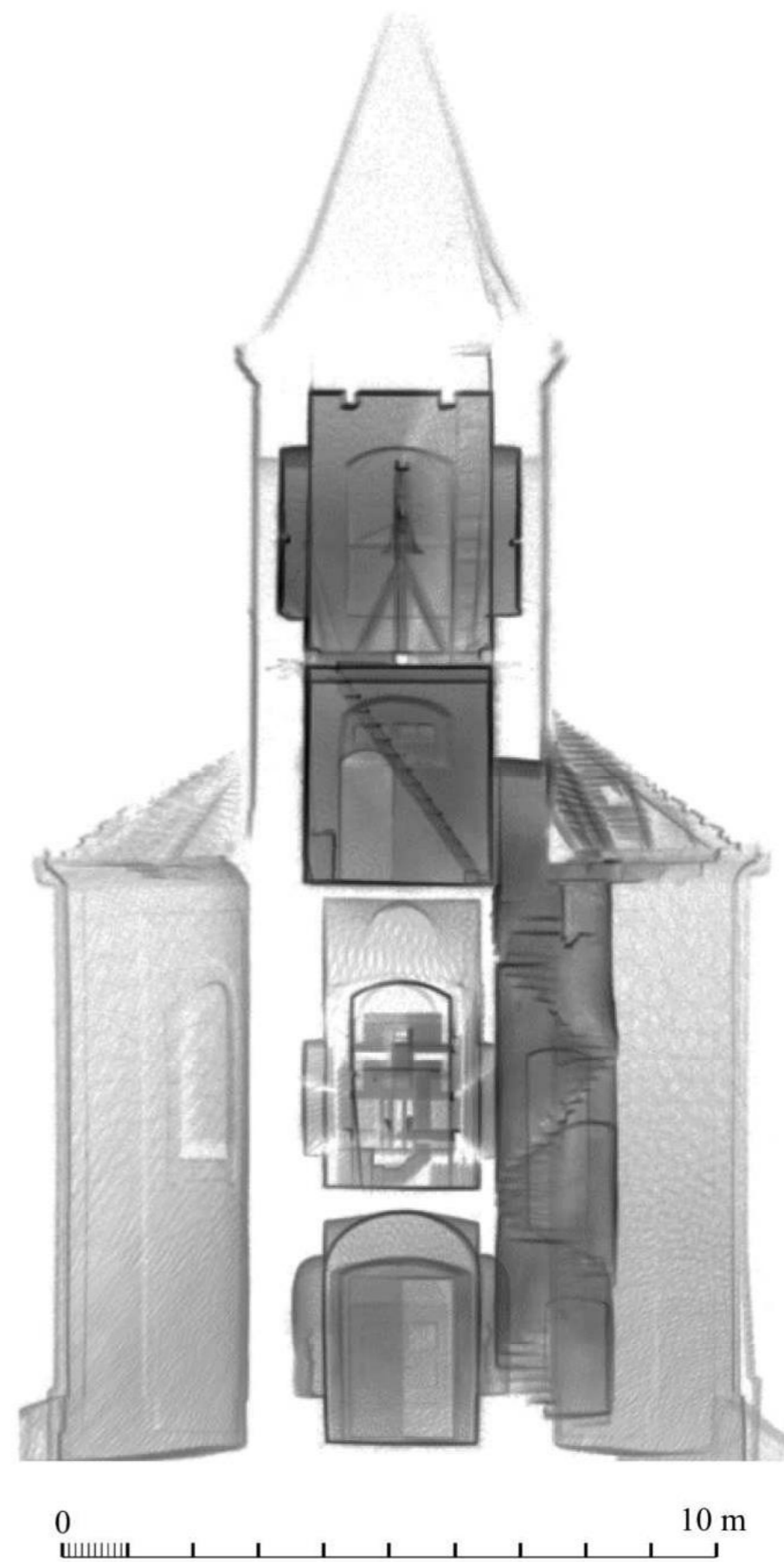

0 10 m

SOPOTY - KOSTEL NAVŠTÍVENÍ PANNY MARIE		
PODÉLNÝ ŘEZ S POHLEDEM NA SEVER		
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)		
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	4/2022
		MĚŘÍTKO 1:100

SOPOTY - KOSTEL NAVŠTÍVENÍ PANNY MARIE			
PŘÍČNÝ ŘEZ S POHLEDEM NA ZÁPAD			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	4/2022	MĚŘÍTKO 1:100

SOPOTY - KOSTEL NAVŠTÍVENÍ PANNY MARIE			
ŘEZ VĚŽÍ A SCHODIŠTĚM S POHLEDEM NA VÝCHOD			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	4/2022	MĚŘÍTKO 1:100

5.14. Kostel sv. Mikuláše v Krucemburku³³⁶

Umístění v rámci okolních obcí: Obec Krucemburk se nachází na samém okraji kraje Vysočina a v severovýchodním cípu okresu Havlíčkův Brod. Přibližně 1 kilometr východním směrem je ve vzdálenosti od města Ždírec nad Doubravou.

Patrocinium: sv. Mikuláš

Nadmořská výška lokality: 591 m. n. m.

Rozměry stavby: délka 29 m, šířka 14 m, výška 14 m (věž 28 m)

Nejstarší zmínka o obci: První zmínka o obci je z roku 1241.³³⁷

Nejstarší zmínka o kostelu: O kostelu je nejstarší zmínkou zpráva z roku 1352, kdy měl kostel patřit k německobrodskému vikariátu. Další zpráva je z roku 1359, která zmiňuje nejstaršího duchovního správce kostela.³³⁸

Příslušnost v rámci církevní správy: Arcidiecéze pražská (2. pol. 14. st. – děkanát německobrodský, vikariát ledečský, 1701 – vikariát polenský, 1722 – vikariát německobrodský), 1784 – diecéze královehradecká (vikariát německobrodský/havlíčkobrodský).³³⁹

Statut: Původně farní, 1640-1664 filiální k Hlinku, 1664-1686 filiální ke Studenci (Horní Studenec), 1686/93-1696 filiální k Vojnovu Městci a spravován žďárskými cisterciáky, 1697 opět farní.³⁴⁰

Farnost: Benátky, Dlouhý, Horní Studenec (filiální kostel sv. Václava), Hudeč, Karlov, Kocourov, Kohoutov, Košinov, Krucemburk (farní kostel sv. Mikuláše), Nové Ransko,

³³⁶ Nebo také *Kreuzburg* či *Kreuzberg*. Název je odvozen od slova „kříž“ a upomíná na založení řádem německých rytířů. Viz PROFOUS, *Místní jména II*, s. 421.

³³⁷ V tomto roce zde měl razit mince Adam z Brna. V letech 1247-1261 zde měl z přibyslavského stříbra razit brakteáty jeho následovník Arlanus Henricus (Karel Jindřich), který pocházel z Kreuzburku v Durynsku. Od tohoto pak měl vzniknout název obce Krucemburk. Druhou možností vzniku názvu, ke které se přikláním i já, je právě od řádu německých rytířů, kteří od Jana z Polné obdrželi místní les a v něm založili osadu pod tímto názvem. Viz 770. *výročí historie Krucemburku: 1241-2011: pohled do let dávných i současných*. Krucemburk, 2011. s. 5-6.

³³⁸ *Krucemburk, Staré Ransko a Hluboká v proměnách času*. Brno, 2018. s. 37, 44, 139.

³³⁹ KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. III. díl, Kolín-Míro*, Praha, 1998. s. 221.; BAUEROVÁ, Milada. *Farní úřad církve římskokatolické Havlíčkova Borová: 1731-1949*. MZA Brno – SOKA HB, Inventář (NAD 986), Havlíčkův Brod, 1961.; HLEDÍKOVÁ – JANÁK – DOBEŠ, *Dějiny správy*, s. 193.

³⁴⁰ *Krucemburk, Staré Ransko a Hluboká v proměnách času*, s. 46.; WIRTH, *Soupis památek*, s. 44.

Nový Studenec, Odraneč, Podmoklany, Radostín, Rovný, Slavíkov, Staré Ransko, Stružinec, Studnice, Škrdlovice, Údavy, Vojnův Městec (filiální kostel sv. Ondřeje), Zálesí, Ždírec nad Doubravou.

Podací právo: Od 1355 – Epíkové z Hrádku a Krucemburku, 1473 – Střelové z Rokyc, 1662 – Jan Rudolf Celler z Rosenthalu, 1667 – Fridrich Smilovský z Palmberka, 1677 – páni z Ditrichštejna³⁴¹

Kategorie ochrany: Kulturní památka (ze dne 14. 12. 1963)

Situace kostelního areálu: Areál kostela sv. Mikuláše je na severním okraji zástavby městyse Krucemburk na severozápadním rohu náměstí. S ohradní zdí kolem hřbitova má areál podlouhlý tvar s podélnou osou od jihozápadu k severovýchodu. Severní strana hřbitovní zdi je uzavřena dvěma rohy lichoběžníku a strana jižní strana polygonálně, až téměř kruhově. Kostel se nachází v jižní části areálu, nejbližší k náměstí. Od kostela na sever se ve zbytku areálu rozprostírá hřbitov, který na jeho ose protíná dlážděná cesta. Do kostelního areálu vedou skrze hřbitovní zeď tři vstupy. V severní zdi má jeden vstup podobu dvoukřídlé kovové brány. Další vstup je otvorem bez výplně na západ od kostela v jižní části areálu. Třetí vstup je v jižní zdi směrem od nádraží a je přístupný po přímém kamenném schodišti. Na západ od kostela stojí mimo ohradní zeď hřbitova obdélná barokní fara s mansardovou střechou.

Dispozice stavby: Jednolodní orientovaná stavba s pětibokým presbytářem s opěráky a hranolovou věží na jižní straně. Loď kostela je plochostropá a v její západní části je dřevěná kruchta. Vítězný oblouk je hrotitě zalomený. Presbytář je zaklenut jedním travé křížové žebrové klenby a žebrovým paprscitým závěrem. Hranolová loď je třípatrová se sakristií v přízemí. Sakristie je zaklenuta křížovou žebrovou klenbou a na východní straně má apsidovitý výklenek s valenou klenbou. Před západním průčelí kostela přistavěná předsíň, zaklenuta křížovou klenbou bez žeber.

Schodiště do patra věže je v přístavku připojeného na západní straně věže. Na kruchtě v lodi se lze dostat po kamenném schodiště umístěném u vnější strany západního průčelí.

³⁴¹ *Krucemburk, Staré Ransko a Hluboká v proměnách času*, s. 44-46.

Kostel je přístupný dvěma vchody. Hlavní vchod je v západním průčelí skrze předsíň. Druhý vchod uprostřed jižní stěny lodi.

Střecha lodi je sedlová s barokním štítem v západním průčelí. Sedlovou střechu má také předsíňka před západním průčelím. Apsidový výklenek sakristie je zakončen koutovou střechou. Schodišťový přístavek u věže má střechu pultovou. Hranolová věž je kryta cibulovou střechou s lucernou.

Popis a rozbor stavby: Gotický presbytář kostela je zakončen pěti boky polygonu a je ztužen pěti opěráky s oplechovanou kosinou. Zaklenut je jedním travé křížové žebrové klenby, na které navazuje paprscitý závěr. Žebra klenby jsou klínová a vyžlabenými boky. Ve střední polygonu závěru vycházejí dvě žebra z malých kamenných konzolek v podobě mužských hlav. Ostatní žebra zakončena hrotitě do ztracena. V křížení klenby jsou dva kulaté hladké svorníky s malbou kříže ve slunci. Presbytář je prosvětlován pětícími okny s moderními vitrážemi. Tři z nich jsou ve stěnách závěru a jsou vysoká hrotitě zalomená bez kružby a ostění. Na severní straně presbytáře je novější vysoké, půlkruhově zakončené okno. V jižní stěně je v prostoru těsně pod klenbou umístěno nižší pravoúhlé okno. Toto okno má na vnější straně zkosené hrany a náznak omítnutého kamenného ostění. Pod tímto oknem je ve zdi půlkruhově zaklenutý výklenek s kamenným ostěním, které má zkosenou hranu. Výklenek, dříve využívaný jako sedíle, je opatřen kovovou mříží zdobenou rostlinnými motivy a hlavami andílků. Nalevo je pod hrotitým oknem malý pravoúhlý výklenek s kamenným ostěním. Naproti je v severní stěně závěru presbytáře malé pravoúhlé sanktuárium. Vedle jižního okna presbytáře je směrem do lodi ve stěně vchod do sakristie v přízemí věže. Vchod má kamenný pravoúhlý sedlový portál s dvojité vyžlabenými rohy, které jsou tvořeny pruty hruškovitého průřezu.

Sakristie v přízemí věže má téměř čtvercový tvar a je zaklenuta křížovou klenbou s žebry klínovitého profilu, které se hrotitě ztrácejí ve zdivu a kulatým hladkým svorníkem v křížení. Na východní straně sakristie je apsidovitý výklenek s valenou klenbou, která je zakončena konchou, do které zasahuje úzké, na výšku elipsovité zakončené, okno s náznakem zahrocení a na obě strany rozbíhavými špaletami. V jižní stěně apsidy je malý pravoúhlý výklenek s kamenným ostěním. Další okno se nachází v jižní stěně sakristie. Je úzké, segmentově zakončené, má rozbíhavé špalety a z vnější strany je zabezpečeno mříží.

Lod' kostela má oproti presbytáři čtyřmi schody sníženou úroveň podlahy. Od presbytáře je oddělena sníženým vítězným lomeným obloukem, který je nesymetrický a jeho vrchol je blíže k pravé, tedy jižní, patě oblouku. Strop má loď plochostropý s jednoduchým omítnutým zrcadlem. V západní části lodi je dřevěná kruchta s varhany, která je nesena ocelovými nosníky, usazenými na koncích do obvodového zdiva, a čtveřicí válcových sloupků. Prostor lodi je prosvětlován sedmi okny. Čtveřice hlavních, půlkruhově zaklenutých oken, je po dvojicích umístěna naproti sobě v severní a jižní stěně lodi. Západní dvojice oken je v prostoru nad kruchtou. Do jižního okna východní dvojice z vnější strany částečně zasahuje zdivo schodišťového přístavku věže. Další okno, páté, se nachází uprostřed severní stěny, naproti jižnímu vstupu. Toto okno je také půlkruhové, ale oproti předchozí čtveřici je posazeno níže, asi v polovině výšky stěny. Naproti tomuto oknu je okno šesté, půlkruhové termální, umístěné přímo nad jižním vchodem. Poslední okno v lodi je kruhové v západním průčelí na kruchtě. V západním průčelí se nad tímto oknem nachází barokní volutový štít s průběžnou profilovanou římsou, nad kterým je nika s konchou se soškou Panny Marie s malým Ježíškem. Ve vrcholu štítu je trojúhelníkový fronton. Vchody do lodi vedou dva. Jižní vchod je uprostřed stěny lodi a má segmentově zakončené kamenné ostění. Jsou v něm osazeny dvoukřídlé dřevěné dveře. Druhý vchod je v západním průčelí, přístupný z předsíně, a má portál tvaru lomeného oblouku, profilaci tvořenou třemi výžlabky, oblouny a hruškovitými pruty na zalomeném soklu a je usazený k vnějšímu líci zdiva lodi. Vchod se nenachází na ose kostela, ale je ustoupený stranou směrem k jihozápadnímu nároží. Vrchol zalomení portálku je zakrytý křížovou klenbou později přistavěné předsíně. Portál je opatřen dvoukřídlou kovanou mříží. Vnitřní líc stěny tohoto vchodu je obložen dřevěným portálkem tvaru dvou úzkých sloupků s lomeným obloukem mezi nimi. Nalevo od tohoto vchodu je v západní stěně lodi zazděn velký, výškově orientovaný, kamenný náhrobek rytíře ve zbroji.³⁴²

Předsíň při západním průčelí se taktéž jako hlavní západní vchod nenachází na ose kostela, ale je blíže k jihu. Zaklenuta je křížovou hřebínkovou klenbou. V jižní stěně je nika, v které je umístěno segmentově zaklenuté okno. Naproti oknu je severní stěně další nika, tentokrát bez okna. Vstup do předsíně je na západní straně, se segmentovým

³⁴² Náhrobek s letopočtem 1541 byl objeven roku 1807 při opravách dlažby kostela. Postava rytíře znázorňuje pravděpodobně Mikuláše Střelu z Rokyc. Po objevení byl náhrobek umístěn do ohradní stěny hřbitova a později v 60. letech 20. století byl osazen do stěny kostela, kde je dodnes. Viz *Krucemburk, Staré Ransko a Hluboká v proměnách času*, s. 142.

kamenným portálem jako u jižního vstupu, a je opatřen i stejnými, dřevěnými dvoukřídlými dveřmi.

Schodiště na kruchtu se nachází na vnější straně kostela při severozápadním rohu lodi. Vnější schodiště je z kamenných kvádrů, vynášející podestu, a betonových stupňů s kovovým zábradlím. Schody vedou ke vstupu na kruchtu se segmentovým záklenkem a dřevěnými dveřmi, za kterým je kolmo skrze západní obvodovou zeď lodi dřevěné schodiště do úrovně kruchty.

Schodišťový přístavek pro vstup do patra věže je k věži připojen na západní straně, tedy v místě, kde se stýká se zdivem lodě. Má čtvercový půdorys se vstupem na západě a je v něm umístěno kamenné vřetenové levotočivé schodiště, které je prosvětleno třemi malými okénky. Vstup do přístavku je pravoúhlý, s kamenným ostěním a výška umístění vstupu je s okolním terénem vyrovnána třemi kamennými schody.

První patro věže je ze schodiště přístupné ze západu skrze vstup se segmentovým záklenkem. Rozdíl výšky vstupu s podlahou patra je vyrovnám dalšími třemi schody. V severozápadním rohu patra věže je částečně zazděný otvor, který svým průběhem šikmo skrze zeď věže vede do jihovýchodního rohu lodi kostela. V otvoru je vidět horní část lomeného kamenného ostění, které je vyplněno cihelnou vyzdívkou. Tento otvor sloužil jako vstup do patra věže z prostor lodi v době před zřízením nového západního schodiště.³⁴³ V patře věže jsou dvě okna, a to na jižní a východní straně. Obě jsou úzká, mají rozbíhavé špalety a původní gotické kružby s jeptiškou ve vrcholu. Při severní stěně věže je žebříkovité schodiště do druhého patra věže. Nad úrovní prvního patra zdivo věže z vnější strany ustupuje.

Druhé patro věže není osvětleno žádnými okny. Stejně jako v prvním patře se v rozích nacházejí dlouhé trámy vynášející zvonovou stolicí. Na severní straně se skrze zdivo nahrubo prolomen otvor, kterým je přístupné podkroví nad lodí a presbytářem kostela. Třetí, zvonové, patro je přístupno dalším žebříkovým schodištěm, tentokrát při jižní stěně věže.

Zvonicové patro je prosvětleno okny ze všech světových stran kromě strany severní. Východní okno je pravoúhlé a má z vnější strany zakulacené hrany bočních

³⁴³ Stejně tento otvor popsal v roce 1989 Jan Sommer. Přičítal patru věže obranou funkci v případě nebezpečí nebo kam se daly ukrýt cennosti a zabezpečit je proti lupičům. Vstup do patra věže byl tedy v jihovýchodním rohu lodi prostřednictvím žebříku. Viz SOMMER, Jan. Věž kostela v Křížové. In: *Památky a příroda: časopis státní památkové péče a ochrany přírody*, roč. 14, č. 10, 1989, s. 605-607.

špalet. Naproti tomuto oknu má okno v západní stěně věže půlkruhový záklenek a také zakulacené boční špalety. Okno v jižní stěně zakulacené špalety nemá a je segmentově zakončeno. Všechna tři okna mají dřevěné okenice s žaluziemi a oplechovaný sešíkmený parapet. Nad okny je korunní římsa, z níž uprostřed každé strany věže vybíhá malý půlkruhový fronton. Na jižní straně věže je v tomto frontonu nad oknem umístěn kruhový ciferník hodin. V prostoru tohoto patra je zvonice, kde je zavěšen jeden zvon.

Do podkroví se vstupuje vybouraným vstupem v druhém patře severní stěny věže. Krov nad lodí i presbytářem je hambalkový s dvojitou stojatou stolicí po stranách. Nad lodí jsou tři krátké věšáky s ozdobným vyřezáním konce věšáku. Krov presbytáře má také věšáky, ale dlouhé, dosahující až k vazným trámům. Plná vazba je složena z krokví s námětky, hambálkem, dvojicí sloupků s pásky, nesoucí střední vaznici, ztužujícím ondřejským křížem a vaznými trámy umístěnými pod prkennou podlahou. Věžáky se vzpěrami jsou umístěné mezi plnými vazbami a jsou spojeny společným podélným trámem na ose kostela. Ke spojení prvků krovu je v dřevě většině použit rybinový spoj s dřevěnými kolíky. Některé prvky krovu, ke kterým patří i část nejzápadnějšího věšáku na lodí, jsou nahrazeny prvky novými.

Střecha nad lodí je sedlová až k baroknímu štítu v západním průčelí a je pro ni použita plechová střešní krytina tmavé barvy. Na střechu lodi navazuje sedlová střecha nad presbytářem, která má ale výše posazený okraj s okapním žlabem a je trojboce zvalbená nad závěrem. Předsíň před západním průčelím má sedlovou střechu a stejnou plechovou krytinu jako hlavní střecha kostela. Schodišťový přístavek do patra věže má pultovou střechu navazující na střechu lodi. Apsidovitý výklenek sakristie na východní straně věže má plechovou koutovou střechu s úzkým válcovým odvětráváním skrze střechu. Hranolová věž má cibulovou střechu s uzavřenou lucernou a má též plechovou střešní krytinu.

Stavební vývoj: Kostel byl postaven před polovinou 14. století, kdy jsou o něm dochované nejstarší zmínky. Pravděpodobně lze jeho stáří zasadit do druhé poloviny 13. století, tedy do doby, kdy byl samotný Krucemburk založen řádem německých rytířů. Nejstarší částí kostela je s nejvyšší pravděpodobností zdivo hranolové věže se sakristií v přízemí a obvodové zdivo lodi. Do patra věže se vstupovalo skrze otvor s hrotitým portálkem, umístěným šikmo v západní stěně věže, který ústil pod stropem v jihovýchodním rohu lodi. Prostor patra věže měl sloužit jako útočiště buď pro věřící

nebo případně pro cennosti. Dveře do tohoto prostoru by tedy mělo být možno uzavřít na závoru, což vzhledem k zazděnému vstupu není možné ověřit. Kapsa pro závoru se však našla na severní straně západního portálu do lodi. Vstup do podkroví nebyl zajištěn prostřednictvím věže, ale z lodi průlezem ve stropě.³⁴⁴ Apsida, kterou některá literatura uvádí jako románskou, byla k východní straně věže přistavěna až později, nejspíše na konci 15. století.³⁴⁵ Obdélné okno v jižní stěně presbytáře respektuje svým umístěním vysoko pod klenbou střechu apsidy, a bylo zde tedy umístěno až po jejím vystavění nebo současně s ní. Pokud bylo okno zhotoveno současně se sakristií, pak by svou podobou dokládalo její dataci právě do pozdní gotiky. Kněžiště kostela bylo původně nejspíše plochostropé, od lodi oddělené hrotitým vítězným obloukem. Dnešní deformace vítězného oblouku mohla vzniknout při výstavbě nového, křížově klenutého, pětibokého presbytáře s opěráky, a to hypoteticky někdy v 60. – 80. letech 14. století. Roku 1474 Krucemburk získali Štřelové z Rokyc. K sakristii, která nejspíše sloužila i jako pohřební kaple tohoto rodu a až do 20. století zde byla zděná oltářní menza, byla již zmíněná apside přistavěna pravděpodobně až po roce 1474. Sedlový profilovaný portálek vstupu do sakristie sem mohl být osazen právě z důvodu oné pohřební kaple. Štřelové z Rokyc nechali provést další pozdně gotické až renesanční úpravy jako osazení lomeného portálu v západním průčelí a přistavění nové západní předsíně. Západní vstup spolu s předsíní nejsou umístěny na ose kostela z důvodu zazděného otvoru nebo výklenku po levé straně vstupu. Novověkých úprav se kostel dočkal mezi lety 1695-1697, kdy došlo k obnově farní budovy. Starší krov kostela byl však novým nahrazen až kolem roku 1718, podle datování dendrochronologického průzkumu.³⁴⁶

Věž kostela byla roku 1756 poškozena bleskem, došlo k přestavění horního patra a roku 1776 sem byly opět umístěny zvony. Po dobu dvaceti let byly zvony umístěny v dřevěné zvonici, která stála na zahradě pod hřbitovem.³⁴⁷ Postranní vchod na jižní straně

³⁴⁴ BORSKÝ, Pavel. *Architektonický rozbor kostela sv. Mikuláše v Krucemburku*. Webové stránky Římskokatolické farnosti Krucemburk [online]. 16. únor 2022 [cit. 2022-04-24]. URL: <https://farnostkrucemburk.cz/clanek.php?id=818>., SOMMER, *Věž kostela v Křížové*, s. 605-607.

³⁴⁵ *Krucemburk, Staré Ransko a Hluboká v proměnách času*, s. 139.

³⁴⁶ Architektonickým rozbohem kostela a jeho stavebním vývojem se, jak podle vydané literatury, tak podle dochovaných stavebních účtů z 18. a 19. století, ale převážně i vlastním zkoumáním stavby, zabýval Pavel Borský viz BORSKÝ, *Architektonický rozbor kostela sv. Mikuláše v Krucemburku*.; Datování pomocí dendrochronologické metody dokládá smýcení stromů pro krov nad lodí a presbytářem k roku 1718. Údaj pochází od společnosti Dendrolab Brno a je dostupný v databázi datovaných objektů na webových stránkách viz Databáze datovaných objektů. *Dendrochronologie.cz* [online]. [cit. 2022-05-21]. URL: <http://dendrochronologie.cz/cs/databaze/>.

³⁴⁷ *Krucemburk, Staré Ransko a Hluboká v proměnách času*, s. 140.; BORSKÝ, *Architektonický rozbor kostela sv. Mikuláše v Krucemburku*.

lodi byl pořízen roku 1789. Plochý strop lodi byl roku 1836 vyměněn kvůli několika shnilým trámům. Roku 1877 byl restaurován presbytář spolu se sakristií, předsíní, hlavním oltářem a kamennou křtitelnicí, a to stavitelem Františkem Schmoranzem. V polovině 19. století byl plán na novou kamennou kruchtu, místo ní však byla až roku 1878 postavena dřevěná. Téhož roku byl u severní stěny kostela zhotoven dlážděný příkop.³⁴⁸ V 19. století vznikl také přístavek s vřetenovým schodištěm na západní straně věže. Průchod do prvního patra věže ze schodiště byl v této době dodatečně nahrubo vybourán.³⁴⁹ Původní vstup do věže skrze hrotitý portálek v jihovýchodním koutu lodi byl pravděpodobně zazděn právě v době vzniku schodiště.

Na začátku 20. století, přesněji roku 1901, byla v kostele z důvodu vlhkosti upravena úroveň podlahy, a to tak, že rozdíl podlah byl mezi lodí a presbytářem vyrovnán čtyřmi stupni.³⁵⁰ Ještě v roce 1906 bylo v apsidě na východě věže úzké hrotité okno.³⁵¹ Toto okno zaniklo v roce 1914, kdy byl v jeho místě probourán nový vstup do sakristie,³⁵² který zde vydržel až do 21. století, kdy byl opět zazděn a nahrazen novým oknem, které je na výšku elipsoidně zakončené a náznak zahrocení má jen jeho výplň.

Potenciál: Kostel začíná být v pramenech zmiňován od poloviny 14. století, tedy v období vrcholícího gotického slohu. Stavba se však lokalitou, v které se nachází, i svým zasvěcením může vztahovat k založení řádem německých rytířů již v polovině 13. století. Další bádání by mohlo směřovat k ověření stavebních konstrukcí, které by svým stářím mohly spadat do tohoto století, nebo ke zjištění, jestli zde stál nějaký starší předchůdce kostela. Pozornost by si zasloužila také apsida na východní straně věže, nejspíše z období Střelů z Rokyc, a její přesnější zadatování.

Hodnocení: Jedním z největších lákadel kostela sv. Mikuláše, který zmátl nejednoho badatele, jenž mu na jeho základě přičítal románské stáří, je již několikrát zmíněná apsida. Rozšíření sakristie v podobě apsidy je i přes své nižší stáří významným prvkem stavby, který v souboru zkoumaných staveb, ale i v kontextu širšího okolí, nemá obdoby. Spolu s gotickou žebrovou klenbou presbytáře a jejími dvěma konzolkami v podobě mužských masek je hodnotný i pozdně gotický profilovaný portál vchodu do lodi a sedlový portál

³⁴⁸ *Krucemburk, Staré Ransko a Hluboká v proměnách času*, s. 140-141.

³⁴⁹ SOMMER, *Věž kostela v Křížové*, s. 605-606.

³⁵⁰ BORSKÝ, *Architektonický rozbor kostela sv. Mikuláše v Krucemburku*.

³⁵¹ Roku 1906 ho stále popisuje a do svého půdorysu a řezu zaznamenává Zdeněk Wirth viz WIRTH, *Soupis památek*, s. 45-46.

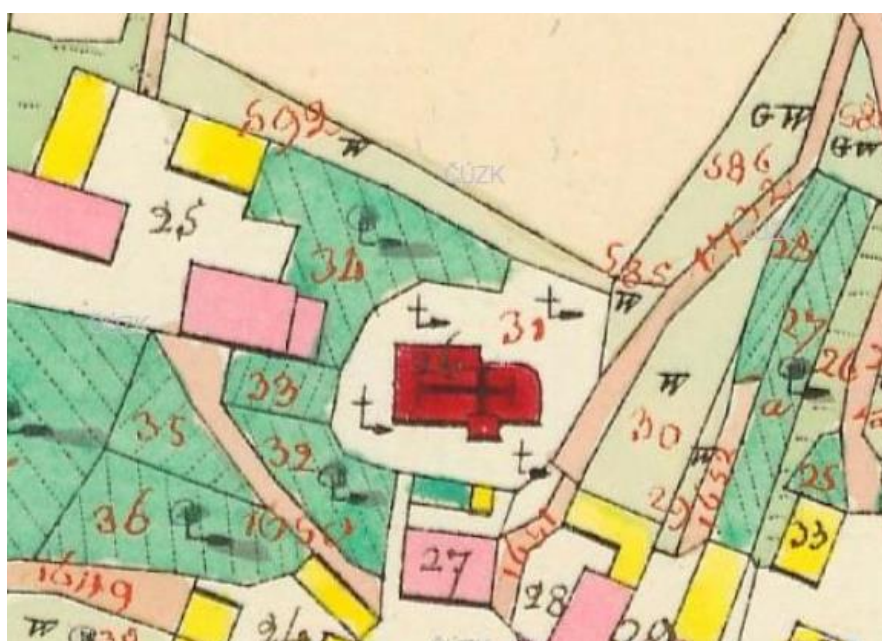
³⁵² BORSKÝ, *Architektonický rozbor kostela sv. Mikuláše v Krucemburku*.

do sakristie. Ojedinelé je také řešení původního vstupu do patra věže, které dokládá potřebu refugiálního prostoru či trezoru. U rozměry celkem běžného kostela sv. Mikuláše překvapí také mohutnost opěrných pilířů presbytáře. V posledních letech probíhá intenzivní rekonstrukce interiéru kostela. Kostel je obligátně nejvýraznější dominantou obce a je její nejvýznamnější pamětihodností.

Plánová dokumentace:

Krucemburk s kostelem sv. Mikuláše při severozápadním rohu náměstí, císařský povinný otisk stabilního katastru, 1838.

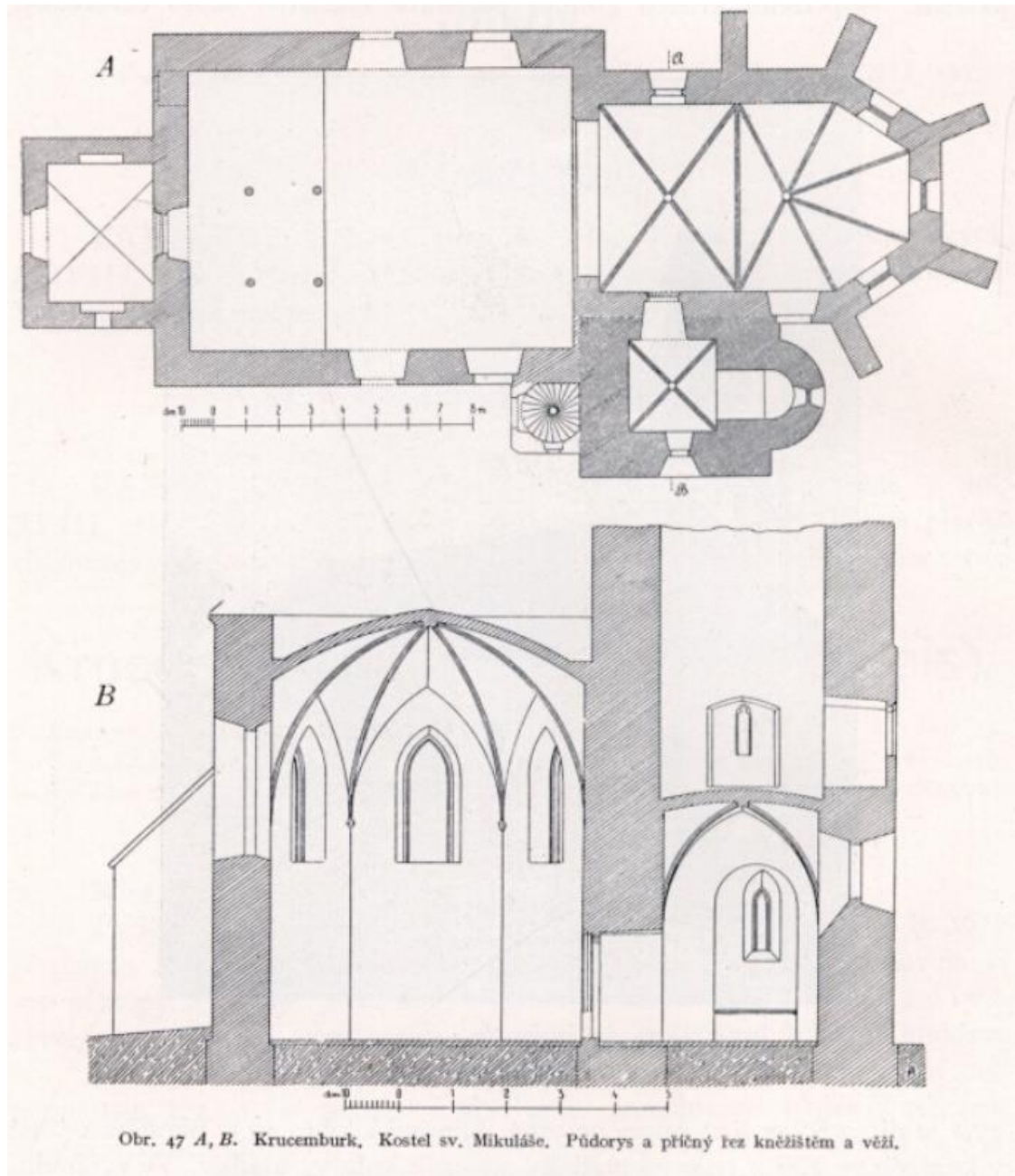
Areál kostela sv. Mikuláše s farní budovou. císařský povinný otisk stabilního katastru, 1838.

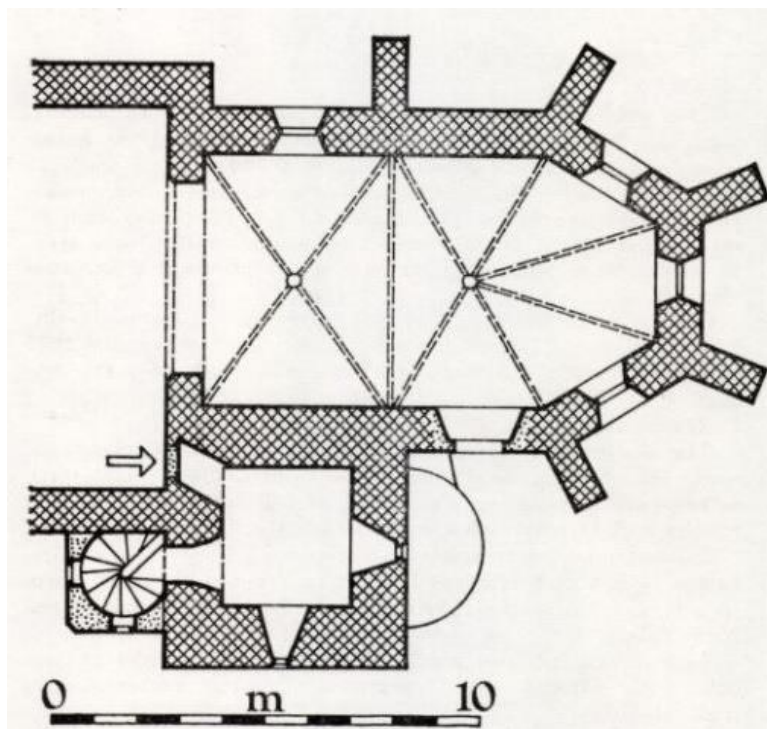
Josef Czirnfas Einmoliger, Celková přehledová mapa panství Polná – Příbyslav, výřez s pohledem na Krucemburk s kostelem sv. Mikuláše, rukopis, 1786-1802, MZA, F 188, mapa 1.

Model kostela sv. Mikuláše z mračna bodů v programu GeoSLAM Hub.

Půdorys a příčný řez kostela sv. Mikuláše
(foto převzato z: WIRTH. *Soupis památek*, s. 46).

Půdorys východní části kostela sv. Mikuláše v úrovni patra věže, s vyznačeným (šipka) původním vstupem na věž z jihovýchodního rohu lodi (foto převzato z: SOMMER, Jan. Věž kostela v Křížové. In: *Památky a příroda*, roč. 14, 1989, s. 606).

Fotografická dokumentace:

Kruceburk, kostel sv. Mikuláše, pohled na kostel od jihozápadu.

Krucemburk, kostel sv. Mikuláše, pohled na kostel ze severu.

Krucemburk, kostel sv. Mikuláše, pohled na závěr presbytáře z východu.

Krucemburk, kostel sv. Mikuláše, pohled na apsidu u východní stěny věže.

Krucemburk, kostel sv. Mikuláše, pohled na kněžiště s vítězným obloukem z kruchty.

Krucemburk, kostel sv. Mikuláše, pohled do lodi směrem na kruchtu.

Krucemburk, kostel sv. Mikuláše,
presbytář s křížovou žebrovou
klenbou.

Krucemburk, kostel sv. Mikuláše,
dvojice konzolek žebrové klenby
v závěru presbytáře.

Krucemburk, kostel sv. Mikuláše,
sedlový portálek do sakristie.

Krucemburk, kostel sv. Mikuláše,
pohled do apsidy v sakristii.

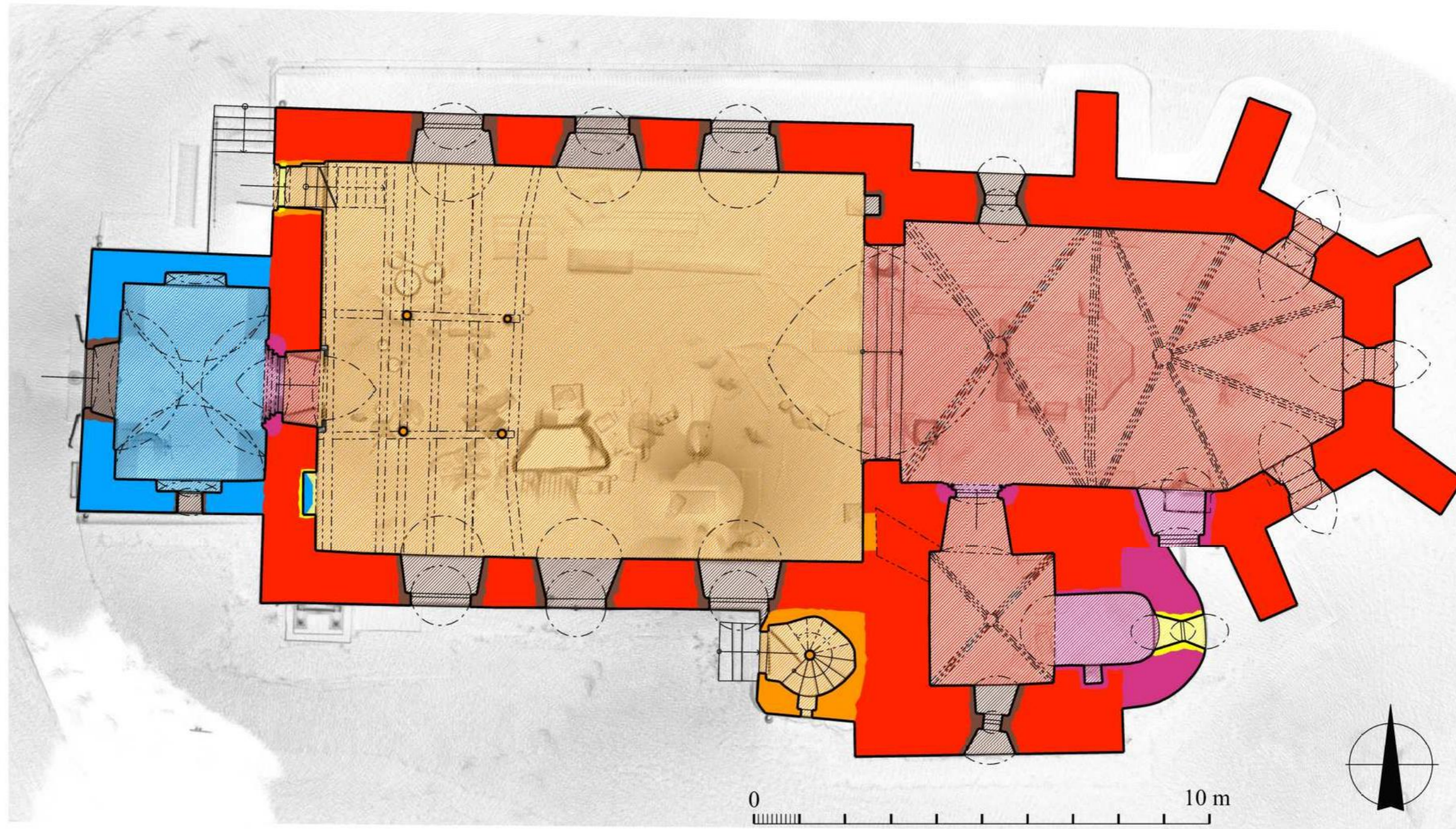
Krucemburk, kostel sv. Mikuláše,
portál hlavního vstupu v západním
průčelí lodi.

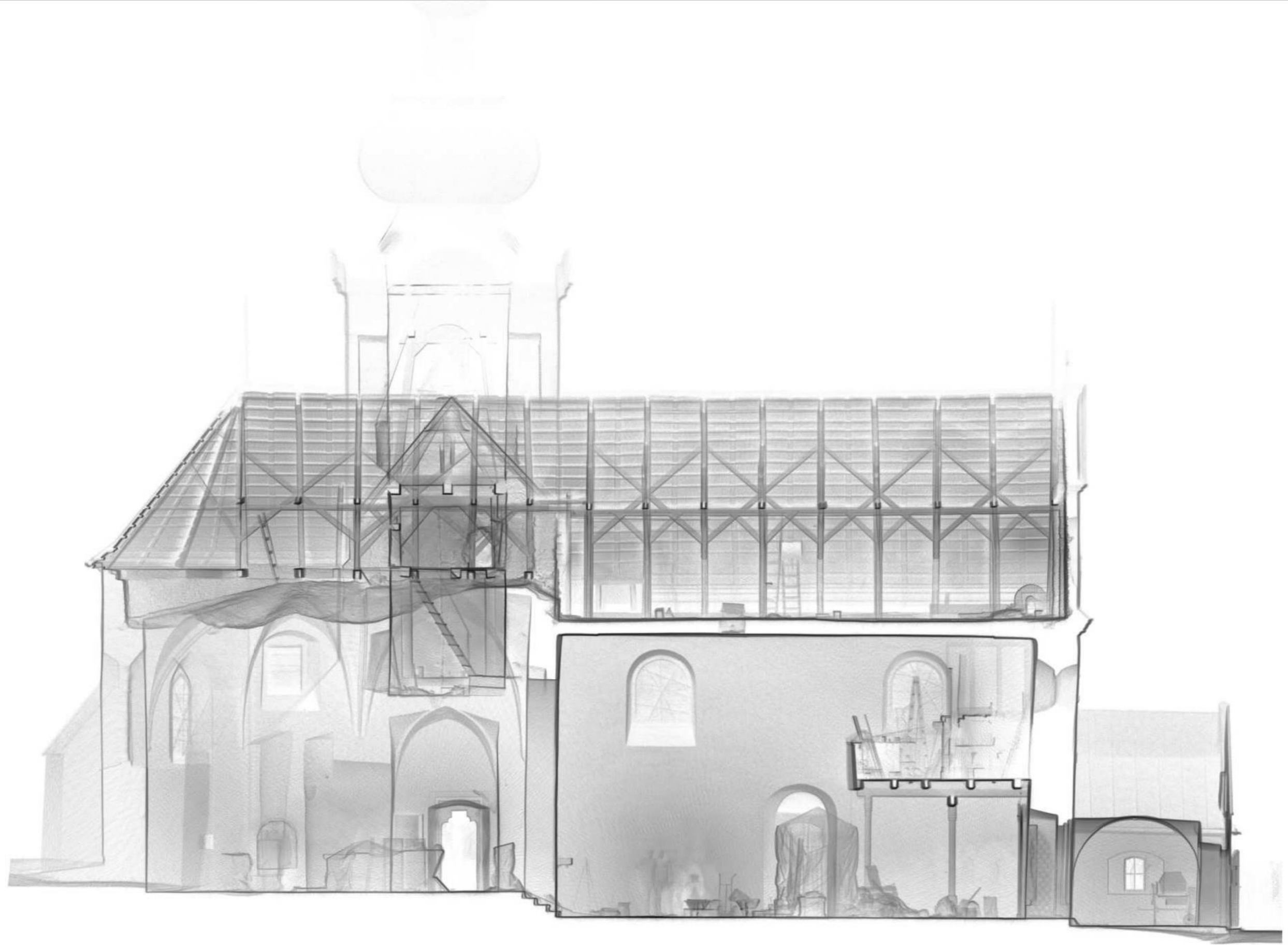
Krucemburk, kostel sv. Mikuláše,
zazděný otvor původního vstupu
do patra věže.

Krucemburk, kostel sv. Mikuláše, hambálkový krov s věšadly.

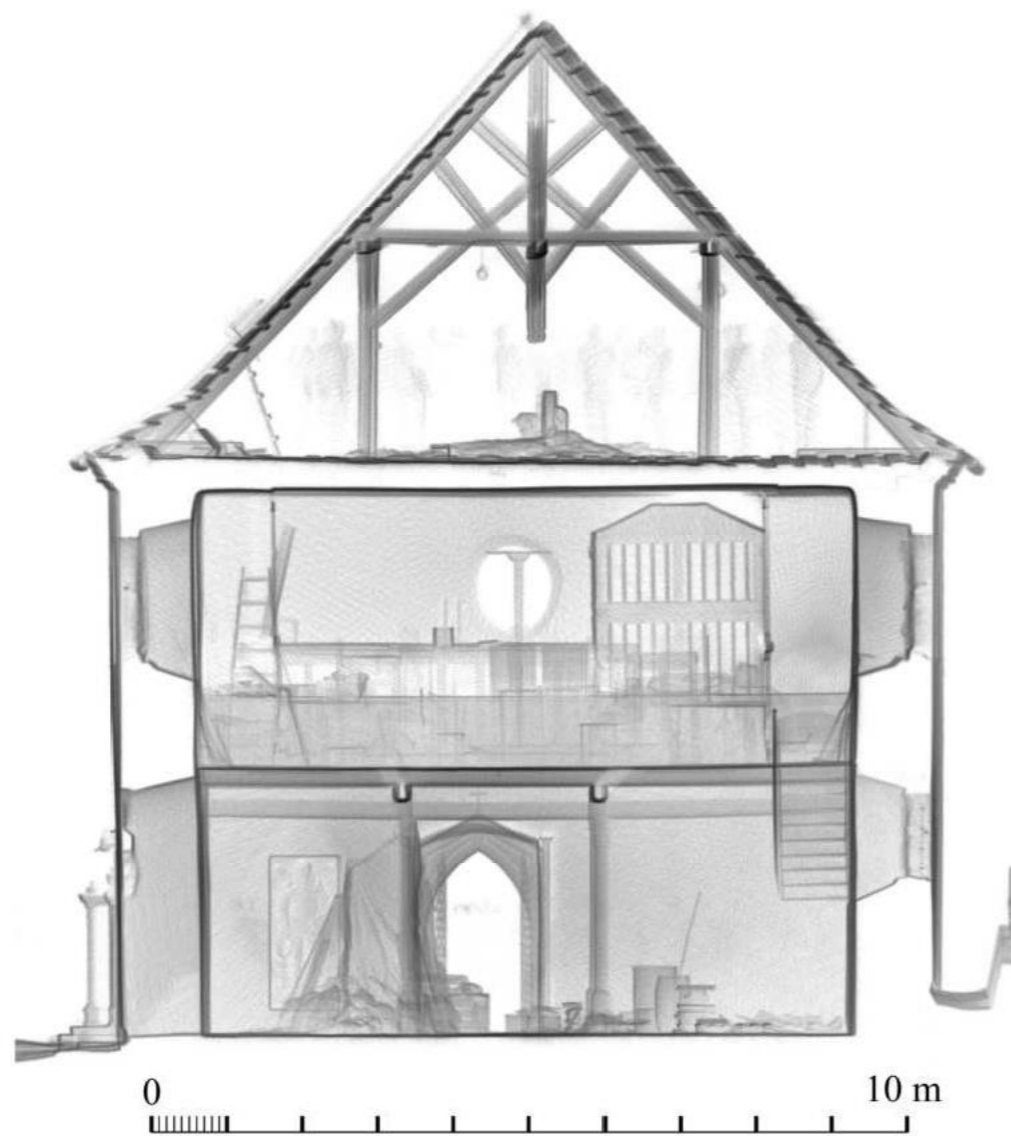

KRUCEMBURK - KOSTEL SV. MIKULÁŠE			
SPOJENÝ PŮDORYS V ÚROVNI DVEŘÍ A OKEN VYHODNOCENÍ STAVEBNÍHO VÝVOJE			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	6/2021	MĚŘÍTKO
KRESLIL	Michal Janáček	4/2022	1:100

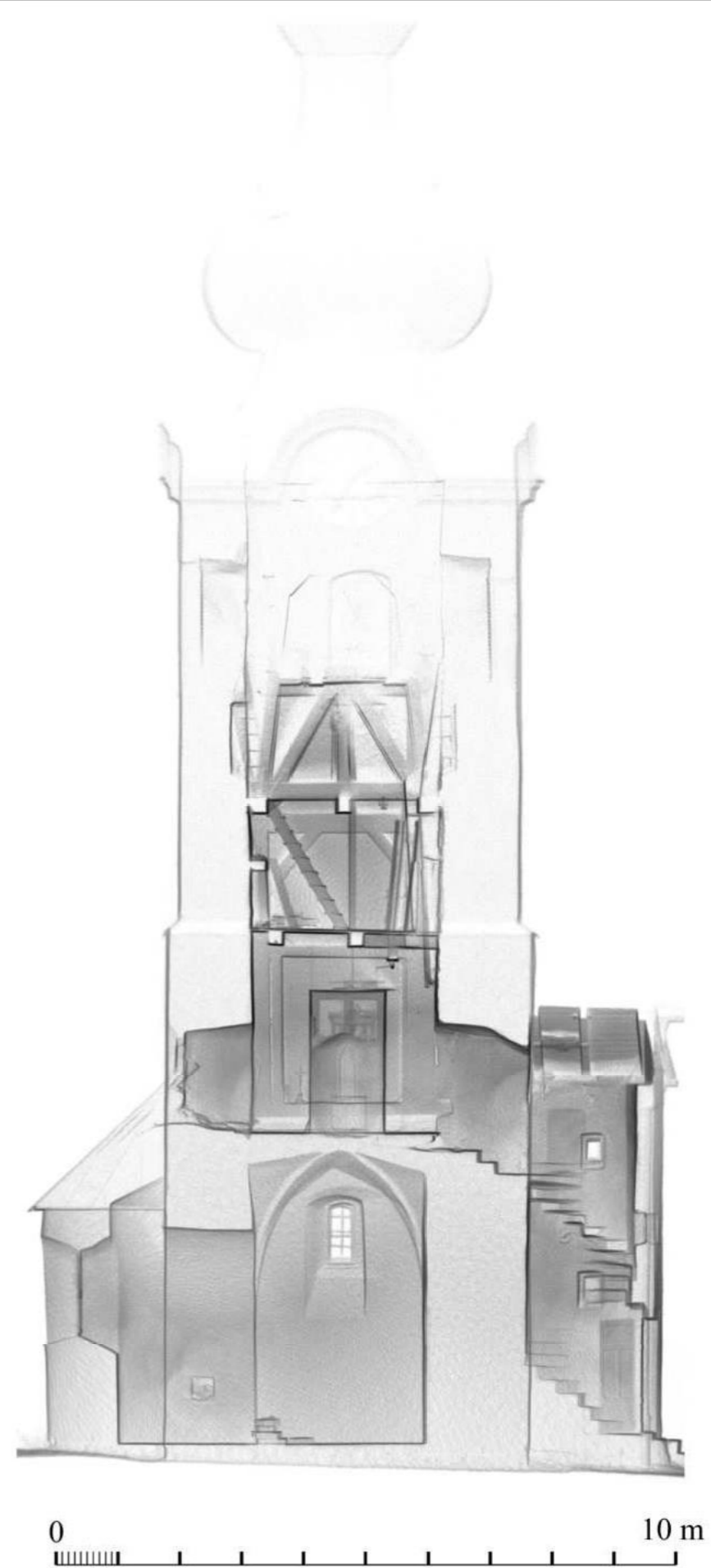

0 10 m

KRUCEMBURK - KOSTEL SV. MIKULÁŠE			
PODÉLNÝ ŘEZ S POHLEDEM NA JIH			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	6/2021	MĚŘÍTKO 1:100

KRUCEMBURK - KOSTEL SV. MIKULÁŠE			
PŘÍČNÝ ŘEZ S POHLEDEM NA ZÁPAD			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	6/2021	MĚŘÍTKO 1:100

KRUCEMBURK - KOSTEL SV. MIKULÁŠE			
ŘEZ VĚŽÍ S POHLEDEM NA JIH			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	6/2021	MĚŘÍTKO 1:100

5.15. Kostel sv. Mikuláše v Dlouhé Vsi³⁵³

Umístění v rámci okolních obcí: Obec Dlouhá Ves v havlíčkobrodském okrese je lokalizována 5 kilometrů jihovýchodním směrem od Havlíčkova Brodu a 3 kilometry na západ od města Příbyslav.

Patrocinium: sv. Mikuláš

Nadmořská výška lokality: 470 m. n. m.

Rozměry stavby: délka 18 m, šířka 15 m, výška 11,5 m (věž 22 m).

Nejstarší zmínka o obci: Založení obce spadá do období kolem roku 1260 a nejspíše souvisí s kolonizací řádu německých rytířů a stříbrorudným hornictvím v okolí.³⁵⁴ Nejstarší zmínka o obci je k roku 1256, která se objevuje v listině o šest let později.³⁵⁵

Nejstarší zmínka o kostelu: Kostel v Dlouhé Vsi je poprvé zmiňován k roku 1256.³⁵⁶

Příslušnost v rámci církevní správy: Diecéze/arcidiecéze pražská (2. pol. 14. st. – děkanát německobrodský, vikariát ledečský, 1701 – vikariát polenský, 1722 – vikariát německobrodský), 1784 – diecéze královehradecká (vikariát německobrodský/havlíčkobrodský).³⁵⁷

Statut: Původně filiální ke Šlapanovu, od 1335 farní pod patronátem abatyše pohledského kláštera, roku 1405 stále farní, od 1643 filiální k Pohledu³⁵⁸

³⁵³ Název Dlouhá Ves je odvozený od dlouhého půdorysného tvaru vesnice, kterou můžeme označit jako lineární lánovou ves. Tento tvar vesnice je německého typu a vyskytuje se v oblastech mezi Porýním a severní Moravou. Roku 1308 měla vesnice podle svého tvaru německé jméno *Langendorf*. Na začátku 14. století má ves také latinský název *Longa Villa*, který se objevuje v listinách. Český název Dlouhá ves se užívá od roku 1437 současně s názvem německým. Viz NĚMCOVÁ, Ludmila – HENZLOVÁ, Monika. *Malý průvodce obcí Dlouhá ves u Havlíčkova Brodu*. Dlouhá Ves: Obecní úřad Dlouhá Ves. s. 2.; Původ německého názvu u stejnojmenné obce poblíž Vyššího Brodu viz PROFOUS, *Místní jména I*, s. 390.; Dlouhá Ves s kostelem je také stručně zmíněna viz HORÁČEK, Alois (a kol.). *Království České V – Východní Čechy – část I*. Praha, 1912. s. 363, 365.

³⁵⁴ POCHE, *Umělecké památky Čech I*, s. 262.

³⁵⁵ Listina byla vydaná 26. června 1262 v Brodě a jsou v ní zmíněny kostely na lokalitách *Longa Villa* a *Medio monte* zpět k roku 1256. Viz EMLER, *Regesta diplomatica II*, s. 722.

³⁵⁶ EMLER, *Regesta diplomatica*, s. 722.

³⁵⁷ BAUEROVÁ, Milada. *Farní úřad církve římskokatolické Havlíčkova Borová: 1731-1949*. MZA Brno – SOKA HB, Inventář (NAD 986), Havlíčkův Brod, 1961.; HLEDÍKOVÁ – JANÁK – DOBEŠ, *Dějiny správy*, s. 193.

³⁵⁸ NĚMCOVÁ, *Malý průvodce obcí Dlouhá ves*, s. 2.; HLOUŠKOVÁ, *Z historie kláštera v Pohledu*, s. 14-15.

Farnost: Bartoušov, Dlouhá Ves (filiální kostel sv. Mikuláše), Jilemník, Pohled (farní kostel sv. Ondřeje, filiální kostel sv. Anny), Rouštany, Simtany, Utín, Ždírec

Podací právo: Počátek 14. století – vilémovský klášter, 1307 – páni z Lichtenburka, 1308 – sedlecký klášter, 1316 – kouřimský arcijáhen Rapota, 1335 – pohledský klášter, 1436 – Jan z Bechlova a Petr Polák, 1468 – Burian Trčka z Lípy, 1486 – Jan Boček z Kunštátu, 1538 – Karel z Valdštejna, 1597 – Hertvík Žejdlíc ze Šenfeldu, 1623 – František z Ditrichštejna³⁵⁹

Kategorie ochrany: Kulturní památka (ze dne 10. 12. 1963)

Situace kostelního areálu: Areál kostela sv. Mikuláše se nachází přibližně uprostřed Dlouhé Vsi, která je dlouhá téměř 4 kilometry, má průběh od severozápadu k jihovýchodu a rozprostírá se po obou stranách dlouhoveského potoka. Od hlavní silnice odbočuje k areálu kostela vedlejší cesta směrem na západ, která stoupá do mírného kopce. Kostel spolu se hřbitovem je obehnán kamennou ohradní zdí, která má nepravidelný ledvinovitý tvar. Na severní straně je do ohradní zdi připojena zděná márnice na čtvercovém půdorysu. Do areálu skrze ohradní zeď vede jeden vstup na východní straně, který má podobu mřížové dvoukřídlé brány mezi dvěma hranolovými pilíři. Kostel stojí uprostřed areálu a je obklopen hřbitovem, který je rozšířen za jižní zeď a je po obvodu ohraničen plotem. Do novější části hřbitova vede otvor v jižní zdi, který má stejnou podobu jako východní vstup, ale není opatřen branou.

Dispozice stavby: Jednolodní orientovaný kostel s pětiboce zakončeným presbytářem s opěráky. K severní straně presbytáře přiléhá čtvercová sakristie. Jižní stěně lodi je předsazena obdélná předsíň. V západní části lodi je kruchta podepřená dvěma sloupy.

Presbytář je zaklenut jedním polem křížové klenby bez žeber a klenba trojbokého závěru je třemi paprsky napojena na klenbu křížovou. Loď kostela je plochostropá s fabionem. Kruchta je podklenuta třemi poli segmentové valené klenby na dvou sloupech. Sakristie má segmentově valenou klenbu, stejně jako jižní předsíň lodi.

³⁵⁹ ZAORALOVÁ, *Velkostatek Polná-Přibyslav a Pohled*, s. 145-146, 148.; HLOUŠKOVÁ, *Z historie kláštera v Pohledu*, s. 10, 16-18.; POIMON, *Polná*, 33-34.; Od konce husitských válek, nejspíše nepřetržitě, drželi právo podací a opravní nad pohledským klášterem, tedy i nad kostelem v Dlouhé Vsi, majitelé polenského panství viz ŠKARYD, *Přehled držitelů polenského panství*, s. 1-3.

Hlavním vchod do kostela je na ose v západním průčelí lodi. Vedlejší vchod je na jižní straně lodi skrze představenou předsíň. Do kostela vede také vchod do sakristie z její východní strany.

Schodiště na kruchtu je dřevěné a umístěné v severozápadním koutu lodi. Do podkroví vede schodiště, které se nachází v sakristii u společné stěny sakristie a presbytáře.

Střecha lodi kostela je sedlová s trojúhelníkovými zděnými štíty na koncích. Uprostřed hřebenu lodi vystupuje čtyřboká věžička s cibulovou bání s lucernou. Nad nižším presbytářem je sedlová střecha s trojbokým zvalbením nad závěrem. Sakristie má pultovou střechu navazující na střechu presbytáře. Jižní předsíň má střechu sedlovou.

Popis a rozbor stavby: Presbytář kostela je zakončený pěti boky nepravidelného polygonu a opatřený na nárožích čtveřicí opěráků. Trojice boků v závěru půdorysně nevystupuje výrazněji z hmoty presbytáře a místo pomyslného půlkruhu opisuje spíše segmentový oblouk. Opěráky na nárožích jsou hranolové a mají kosinu krytou kamennou deskou. Po obvodu kostela včetně opěráků obíhá metr vysoký sokl. Klenba presbytáře je křížová bez žeber, které jsou nahrazeny plochými pasy a má podobu jednoho pole křížové klenby na který navazuje třemi paprsky klenba nad závěrem. V čelech paprscité klenby závěru jsou prolomena dvě úzká vysoká okna s na obě strany se rozbíhavými špaletami, přičemž na vnitřní straně je špaleta půlkruhově zaklenutá a směrem ven se postupně zahrocuje, až jsou vnější špalety spolu s oknem zahroceny úplně. Střední okno v závěru za oltářem na ose presbytáře je zazděno. Jižní stěna presbytáře je prolomena širokým oknem s rozbíhavými špaletami a se záklenkem tvaru stlačeného oblouku. Naproti jižnímu oknu je v severní stěně presbytáře segmentový výklenek s profilovaným ostěním z červeného mramoru či jeho imitací s latinským křížem ve vrcholu, ve kterém je kamenná soška piety.³⁶⁰ Nalevo od něj je pravoúhlý vstup do sakristie s dřevěnou obložkovou zárubní a dřevěnými jednokřídlými dveřmi, který je ze strany sakristie umístěný v segmentově zaklenutém výklenku.

³⁶⁰ Soška piety je datovaná kolem roku 1380. K dalším uměleckým dílům v kostele sv. Mikuláše se řadí dřevěná socha sv. Anny Samotřetí z období kolem roku 1500 a kazatelna z 2. poloviny 17. století, která má výrazný podstavec zpodobňující strom poznání dobrého a zlého s jablky a s obtočeným hadem. Viz POCHE, *Umělecké památky Čech 1*, s. 262.; O pozoruhodné soše piety ze 14. století více viz KUTAL, Albert. Pieta ve farním kostele v Dlouhé Vsi. In: *Sborník Národního muzea v Praze. Řada A – Historie*. Praha, 1967, č. 4-5. s. 247-252.

Lod' kostela má obdélný půdorys a od presbytáře je oddělena vítězným obloukem tvaru stlačeného oblouku.³⁶¹ Strop lodi je plochý s mírným fabionem v rozích u stěn.³⁶² V západní části lodi je kruchta vynášená trojicí segmentově valených kleneb, jejichž osy jsou rovnoběžné s podélnou osou kostela. Ze strany do prostoru lodi jsou klenby kruchty vynášené dvojicí úzkých litinových válcových sloupků s vysokou patkou, hladkým dřikem a jednoduchou hlavicí tvořenou z prstenců s čtvercovou krycí deskou. Poprsnice kruchty je dřevěná s imitací červeného mramoru. Na středu kruchty se nacházejí varhany. Schodiště na kruchtu v severozápadním koutu lodi je dřevěné žebříkové a stoupá směrem k severu. Hlavní vstup do lodi je na její podélné ose v západním průčelí. Vstup má podobu segmentově zaklenutého otvoru, v kterém je u vnějšího líce zdiva osazen kamenný sedlový portál s jednoduchým soklem, ze kterého vertikálně vybíhají profilované pruty, které jsou v sedlovém záklenku a v rozích přetnuty prutem horizontálním. Výplň vchodu je tvořena dvoukřídlou kovovou mříží v podobě husté sítě složené z malých trojúhelníků, za kterou jsou dřevěné dvoukřídlé dveře. Boční vchod do lodi z jižní strany je prolomený ve zdivu přibližně ve dvou třetinách délky lodi blíže směrem k východu. Výklenek vchodu je zakončený valeně stlačeným obloukem s vlastním otvorem tvaru lomeného oblouku u vnějšího líce zdi, osazený jednokřídlými dveřmi. Prostor lodi je prosvětlen třemi okny. Menší půlkruhově zaklenuté okno v západním průčelí nad sedlovým portálem vchodu není na ose kostela, ale je posunuto blíže směrem k jihu. Široké okno v jižní stěně lodi je naopak oproti bočnímu vchodu ve dvou třetinách délky lodi, ale směrem k západu. Má rozbíhavé špalety a záklenek tvaru stlačeného oblouku, na vnější straně mírně přecházející do segmentu a je částečně narušeno střechou jižní předsíně. Jižní stěna lodi má nad oknem ve vrcholu stěny profilovanou korunní římsu. Severní okno lodi je uprostřed stěny a je téměř identické s oknem jižním, s tím rozdílem, že nepřechází do segmentu.

Jižní obdélná předsíň je sklenuta segmentově valenou klenbou. Vchod do ní se nachází na jižní straně přímo naproti vchodu do lodi. Samotná předsíň ale není na ose vchodu do lodi, a tak její vchod na jižní straně ubíhá více k východu. Otvor vchodu je půlkruhový se segmentovým výklenkem na vnitřní straně. Jižní průčelí předsíně je nad

³⁶¹ Klenutí vítězného oblouku je ze spodní strany malováno rosetovými obrazci a kříži v na sebe navazujících šestiúhelnících. Nad obloukem směrem do lodi jsou po stranách dva andělé držící girlandu pnoucí se nad vrchol oblouku k oltáři, na kterém je beránek Boží. Vyobrazení provází páska s latinským nápisem *ECCE AGNUS DEI QUI TOLLIT PECCATA MUNDI*.

³⁶² Centrální malbou stropu je Kristus na trůnu umístěný ve středu kříže, od něhož jsou na čtyřech ramenech kříže postavy evangelistů.

vchodem horizontálně členěno kordonovou profilovanou římsou s oplechováním. V trojúhelníkovém štítě nad římsou je na ose předsíně segmentově zakončená nika, nad kterou je nápis R. LP 1982.

Sakristie je z presbytáře přístupná na své jižní straně. Dále do ní vede vchod z interiéru v její východní zdi. Ten má segmentový záklenek, do kterého je vsazeno kamenné pravoúhlé ostění s jednokřídlými moderními dřevěnými dveřmi. Z vnější strany je vchod osazen kovovou mříží s motivem kříže se sluncem uprostřed. Úroveň terénu a podlahy v sakristii je tu vyrovnána třemi kamennými stupni. Vedle vchodu směrem na sever je malé obdélné okénko s mříží. Klenba sakristie je valená segmentovou klenbou s čely klenby na severu a jihu. V druhém směru je klenba lehce vydutá, takže působí dojmem nízké plackové klenby. Dřevěné žebříkové schodiště do podkroví je v sakristii na jižní straně a stoupá směrem k západu. To vede nad valenou klenbou, tedy zároveň pod pultovou střechu sakristie. Tento prostor je osvětlen malým čtvercovým okénkem, které je ve východním průčelí sakristie nad vchodem těsně pod úrovní střechy. Pod spojenými střechami presbytáře a sakristie, je žebříkové schodiště opřené o severní stěnu presbytáře a stoupající na jich, odkud je přístupný prostor krovu nad presbytářem a následně i nad lodí.

Krov nad presbytářem je jednoduché hambalkové soustavy. Spojení střech sakristie a presbytáře je v tomto místě podepřeno vodorovným trámem na dvou sloupcích s pásky. Zdivo presbytáře je z lomového kamene, na kterém je nízká cihelná nadezdívka nesoucí pozednice nad závěrem presbytáře. Rub cihelné klenby presbytáře je bez zásypu. Podkroví nad lodí je přístupno segmentově zaklenutým otvorem skrze východní štítovou zeď lodi. Ta je do úrovně výšky zdiva presbytáře z lomového kamene a pak dále vyzděna z cihel. Okraje trojúhelníkového štítu jsou však vyzděny z cihel jiného typu. Západní štítová zeď lodi trojúhelníkového tvaru je do čtyř pětín své výšky vyzděna z lomového kamene a okraje jsou dozděny z cihel. Kamenné zdivo západního štítu je poměrně široké a pravděpodobně se jedná o původní trojúhelníkový štít nižší výšky. Po okrajích kamenného zdiva šířka štítu ustupuje k vnějšímu okraji, který je dozděný z cihel. Tento okraj je vyzděný ze dvou typů cihel, jako štít východní. Cihelný lem kamenného zdiva je vyzděn z jednoho typu cihel a je omítnut, zatímco okraj štítu je ze stejného typu cihel jako okraj štítu východního. Krov nad lodí je hambalkový, příčně ztužený vzpěrami v podobě převýšených ondřejských křížů. Do krovu je vsazena stojatá stolice konstrukce

věžičky, podélně i příčně zavětrovaná. Spojení prvků krovu jsou na rybinu a zajištěné dřevěnými kolíky. Tesařské značky mají podobu římských čísel.

Střecha lodi kostela je sedlová a na obou koncích má mírně vystupující trojúhelníkové štíty. Jako krytina je zvolený plech červené barvy, kterým jsou oplechované i vrchní části vystupujících štítů. Ze středu hřebce střechy vystupuje čtyřhranná věžička s cibulovou bání s lucernou, která je krytá plechem černé barvy. Spodní část věže je oplechovaná plechem červeným. Presbytář má sedlovou střechu nižší výšky než střecha lodi s trojbokým zvalbením nad závěrem. Na severní plochu střechy presbytáře plynule ve stejném spádu navazuje pultová střecha sakristie. Obě střechy mají stejnou plechovou krytinu jako střecha lodi. Jižní předsíň má sedlovou střechu, hřebenem kolnou ke stěně lodi, opět krytou plechem.

Stavební vývoj: Kostel byl založen kolem roku 1260, tedy v době, kdy byla lokalita kolonizována řádem německých rytířů a v okolí se rozmáhala těžba stříbra. Pozdně goticky upraven byl kolem roku 1500. Z této doby je sedlový profilovaný kamenný portál v západním průčelí a nejspíše také hrotitý portál v jižní stěně lodi krytý předsíní.³⁶³ Z gotického slohu se dochovalo zdivo z lomového kamene trojboce zakončeného presbytáře s opěráky a také loď kostela, též z lomového kamene. Dvojice zahrocených oken v presbytáři také odkazuje na gotiku, ale jejich vnitřní špalety byly později upraveny. Původní výška střechy lodi byla nižší, než je teď, což dokazuje dochovaná výška zdiva trojúhelníkového štítu z lomového kamene v západním průčelí. Střecha lodi tak mohla mít stejnou výšku jako střecha presbytáře. Kamenný štít západního průčelí měl okraje dozděné cihlami, z důvodu jejich pravidelnějšího tvaru, a zakončený cihlovým lemem, který byl omítnutý a vystupoval nad úroveň střechy. Do dnešní podoby byl kostel přestavěn v polovině 17. století a poté byl ještě v roce 1761 upraven.³⁶⁴ Z poloviny 17. století pochází také nejspíše cihlová křížová klenba s plochými pasy v presbytáři.³⁶⁵ Podle kamenného západního štítu, který v podkroví vykazuje známky dvou nebo tří stavebních fází, mohla být střecha lodi během barokních úprav vyvýšena nad úroveň střechy presbytáře. Zvýšení štítové stěny mladším typem cihel je zřetelné jak u západního, tak u čistě cihelného štítu východního. Při barokní přestavbě byla rozšířena nebo nově prolomena široká okna v lodi a jižní stěně presbytáře. V závěru presbytáře bylo

³⁶³ POCHE, *Umělecké památky Čech 1*, s. 262.

³⁶⁴ WIRTH, *Umělecké památky Čech*, s. 125.

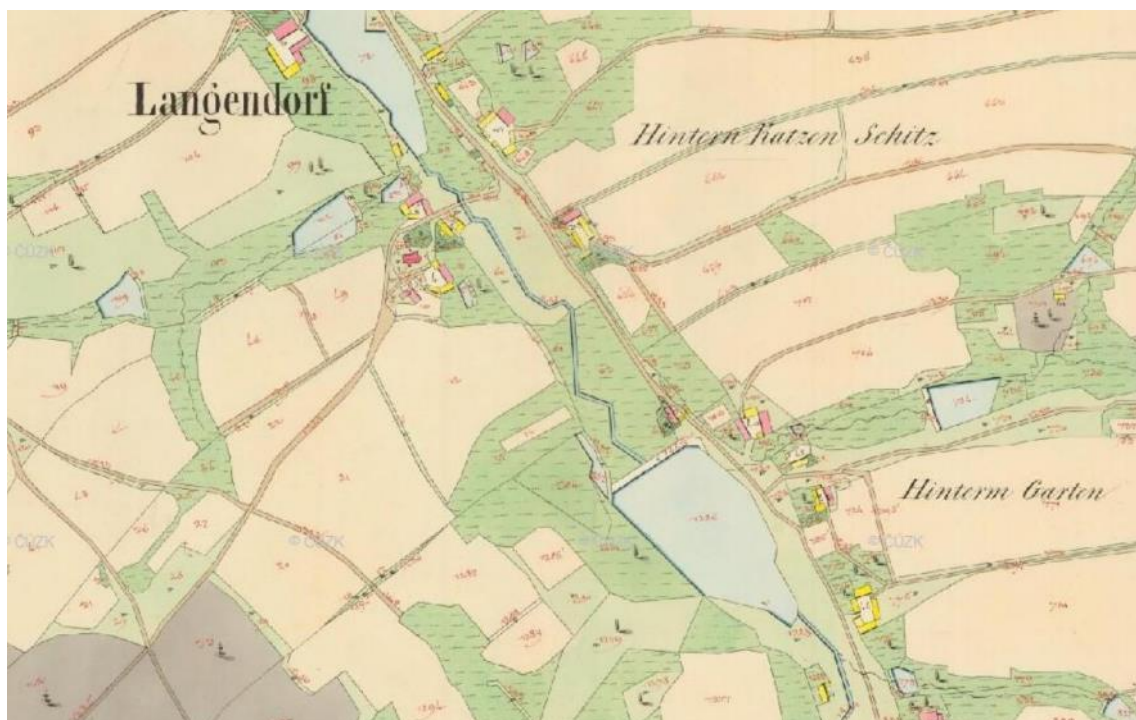
³⁶⁵ Toto tvrzení potvrzuje také Emanuel Poche viz POCHE, *Umělecké památky Čech 1*, s. 262.

pravděpodobně další hrotité okno, které bylo při barokní přestavbě zazděno. Jižní obdélná předsíň předsazená hrotitému portálku je výsledkem přestavby v polovině 17. století nebo pozdějších úprav. Podle toho, že svou sedlovou střechou částečně zasahuje do jižního okna lodi můžeme hádat, že vznikla nejspíše až po rozšíření oken lodi. Nejasný zůstává důvod vybočení malého půlkruhového okna v západním průčelí z osy lodi směrem na jih. Dá se předpokládat, že vítězný stlačený oblouk vznikl úpravou ze své gotické podoby také během této barokní stavební fáze. Segmentově valená klenba sakristie, která se podobá klenbě v předsíni, vykazuje také známky mladšího data. Pravoúhlý vchod na východě sakristie, stejně jako vchod z presbytáře, je moderní.

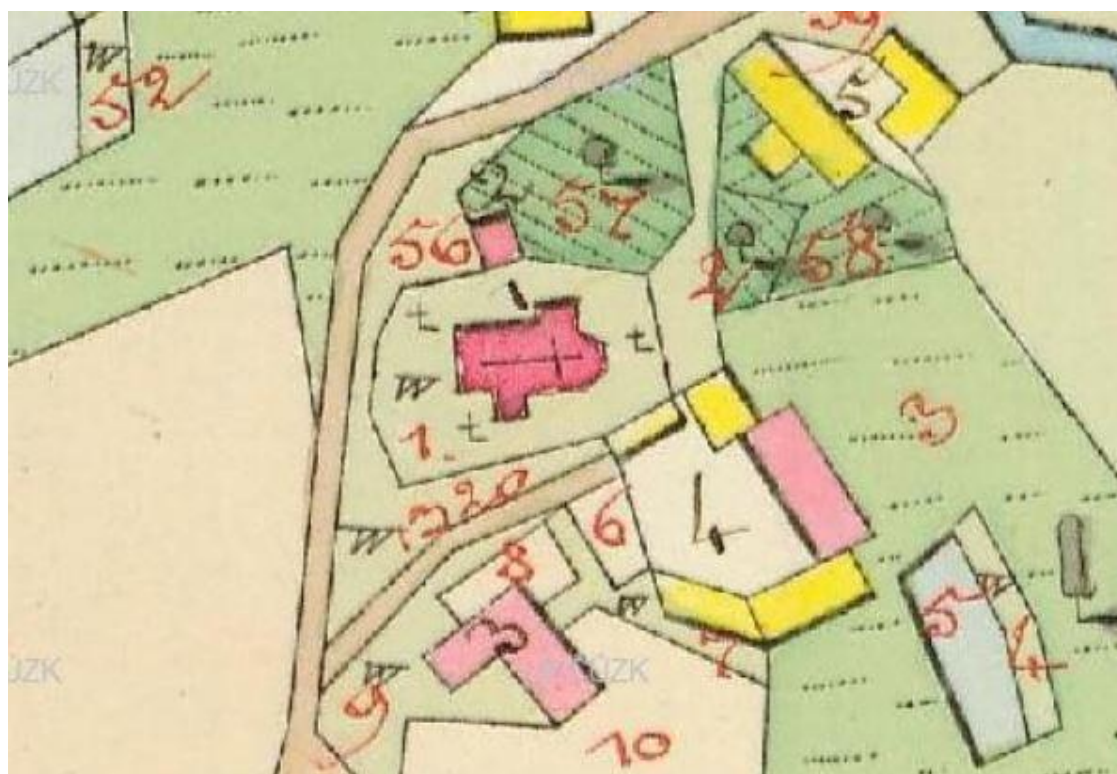
Potenciál: U tohoto kostela by stálo za ověření, jestli jeho kamenné zdivo není celé až z 15. století a nebylo vystavěno v jedné fázi spolu s pozdně gotickými portály.

Hodnocení: Kostel sv. Mikuláše v Dlouhé Vsi je v kontextu zkoumaných staveb ojedinělý svým zploštělým trojbokým závěrem presbytáře. Jedná se zároveň o nejmenší z těchto kostelů. Stavba prošla výraznou barokní přestavbou, která se dotkla především klenby v presbytáři a okenních otvorů. I přes to se dochovala dvojice gotických portálů. Umělecky významný je sedlový portál s protínavou profilací osazený v západním průčelí. Hodnotná je také vnitřní výzdoba kostela s dvojicí gotických soch. Kostel je nejvýznamnější památkou obce a zároveň její hlavní dominantou.

Plánová dokumentace:

Výřez části protáhlé obce Dlouhá Ves s kostelem sv. Mikuláše,
císarský povinný otisk stabilního katastru, 1838.

Areál kostela sv. Mikuláše s márnicí na severu,
císarský povinný otisk stabilního katastru, 1838.

Model kostela sv. Mikuláše z mračna bodů v programu GeoSLAM Hub.

Fotografická dokumentace:

Dlouhá Ves, kostel sv. Mikuláše, pohled na kostel ze severu.

Dlouhá Ves, kostel sv. Mikuláše, pohled na kostel z jihu.

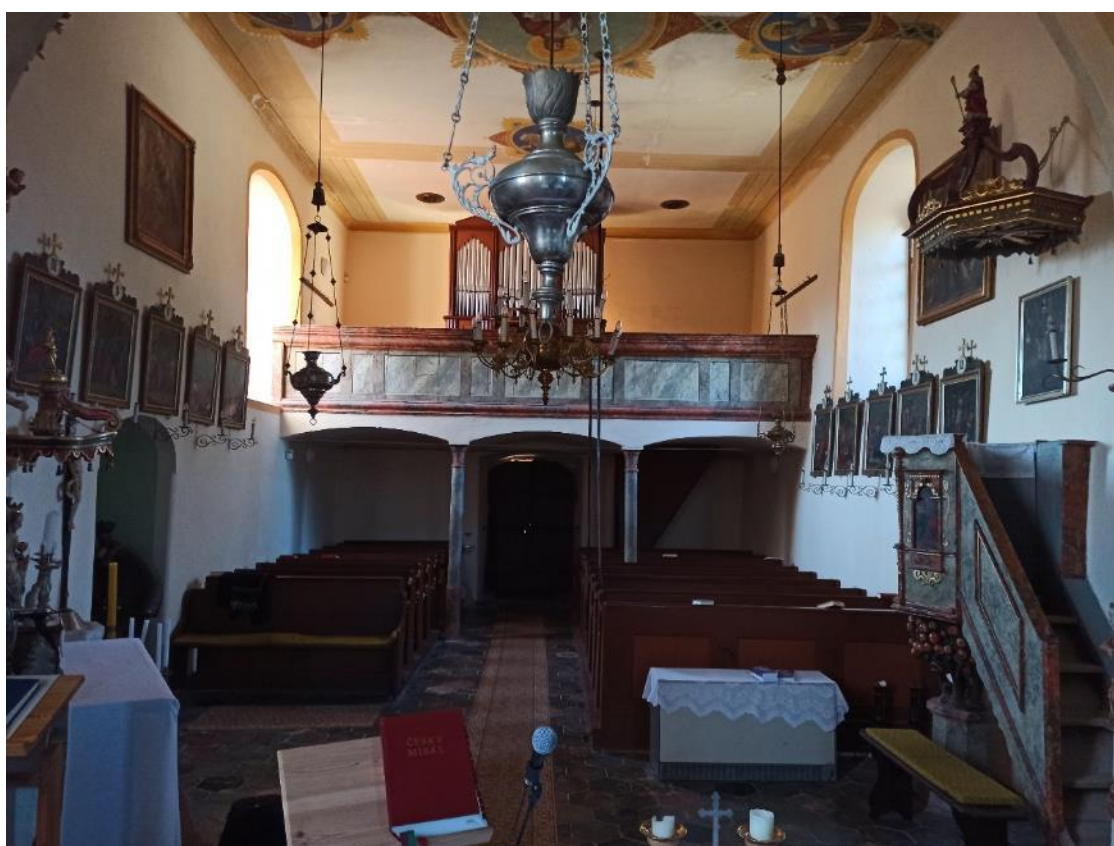
Dlouhá Ves, kostel sv. Mikuláše, sedlový profilovaný portál v západním průčelí.

Dlouhá Ves, kostel sv. Mikuláše, jižní lomený portál v lodi.

Dlouhá Ves, kostel sv. Mikuláše, pohled na presbytář s vítězným obloukem z lodi.

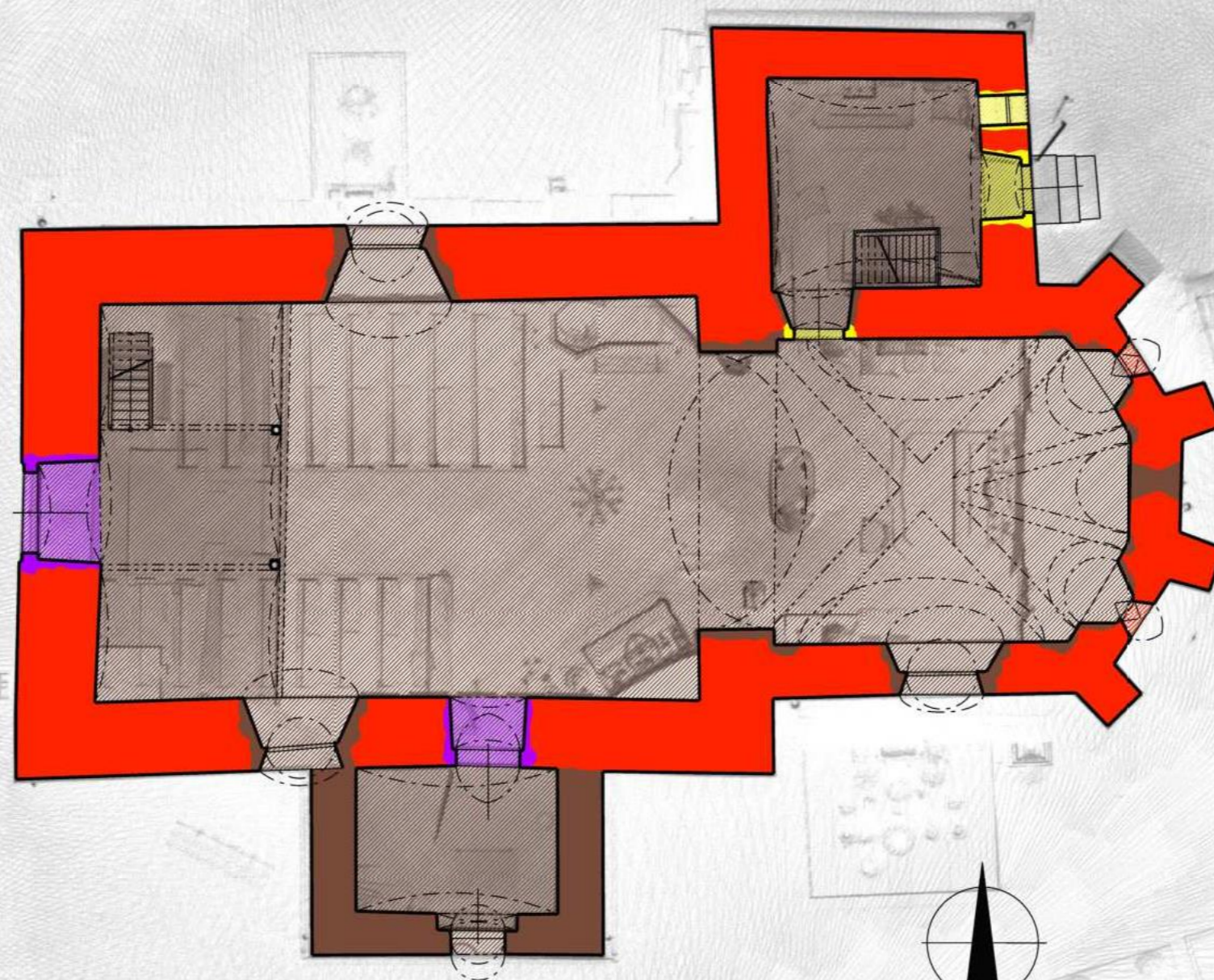
Dlouhá Ves, kostel sv. Mikuláše, pohled na kruchtu od vítězného oblouku.

Dlouhá Ves, kostel sv. Mikuláše, pohled na západní štít z lomového kamene v podkroví s původním omítnutým cihelným okrajem.

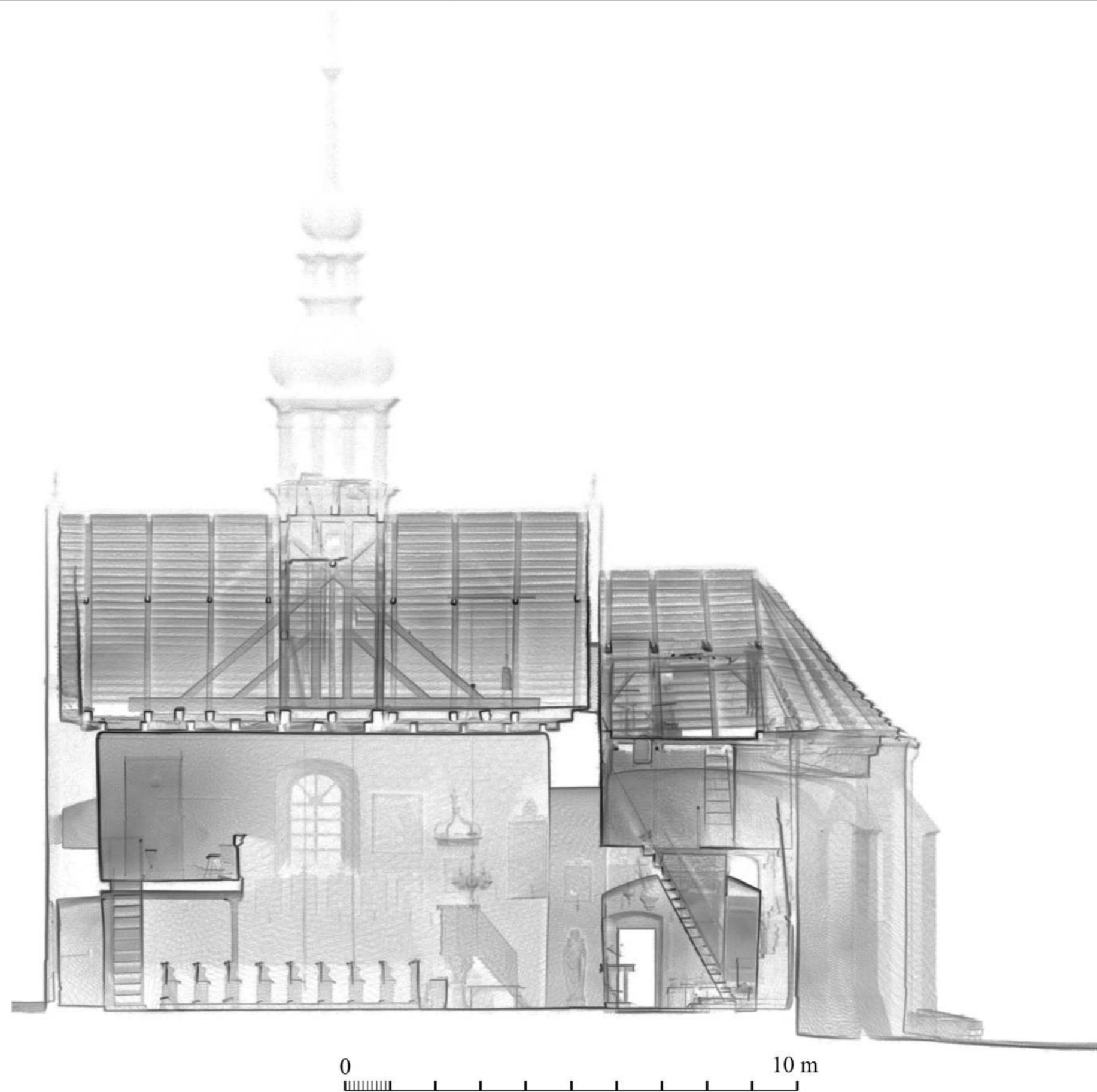
Dlouhá Ves, kostel sv. Mikuláše, hambalkový krov lodi s ondřejskými kříži a s konstrukcí věžičky.

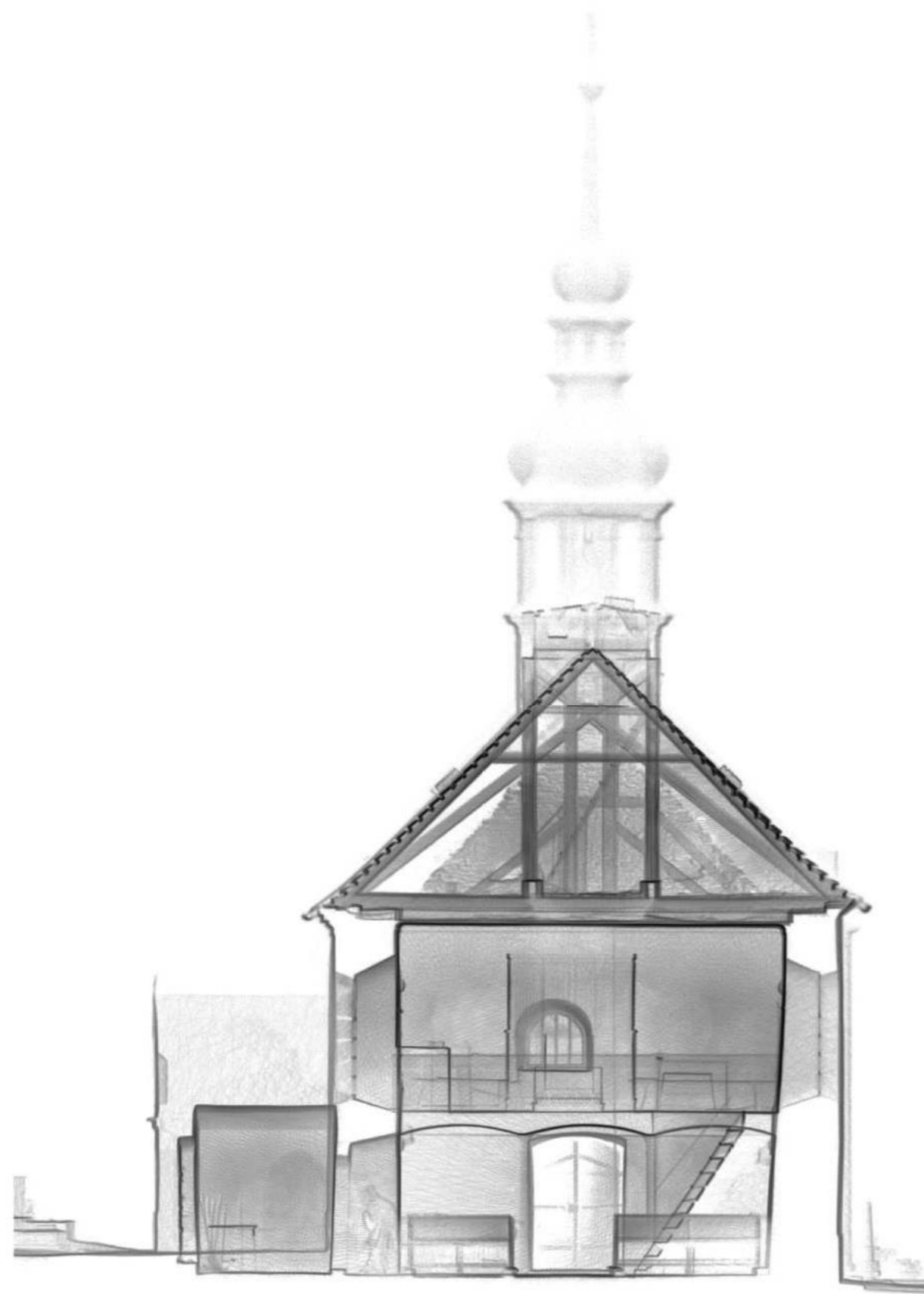
0 10 m

DLOUHÁ VES - KOSTEL SV. MIKULÁŠE			
SPOJENÝ PŮDORYS V ÚROVNI DVEŘÍ A OKEN VYHODNOCENÍ STAVEBNÍHO VÝVOJE			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	3/2022	MĚŘÍTKO
KRESLIL	Michal Janáček	4/2022	1:100

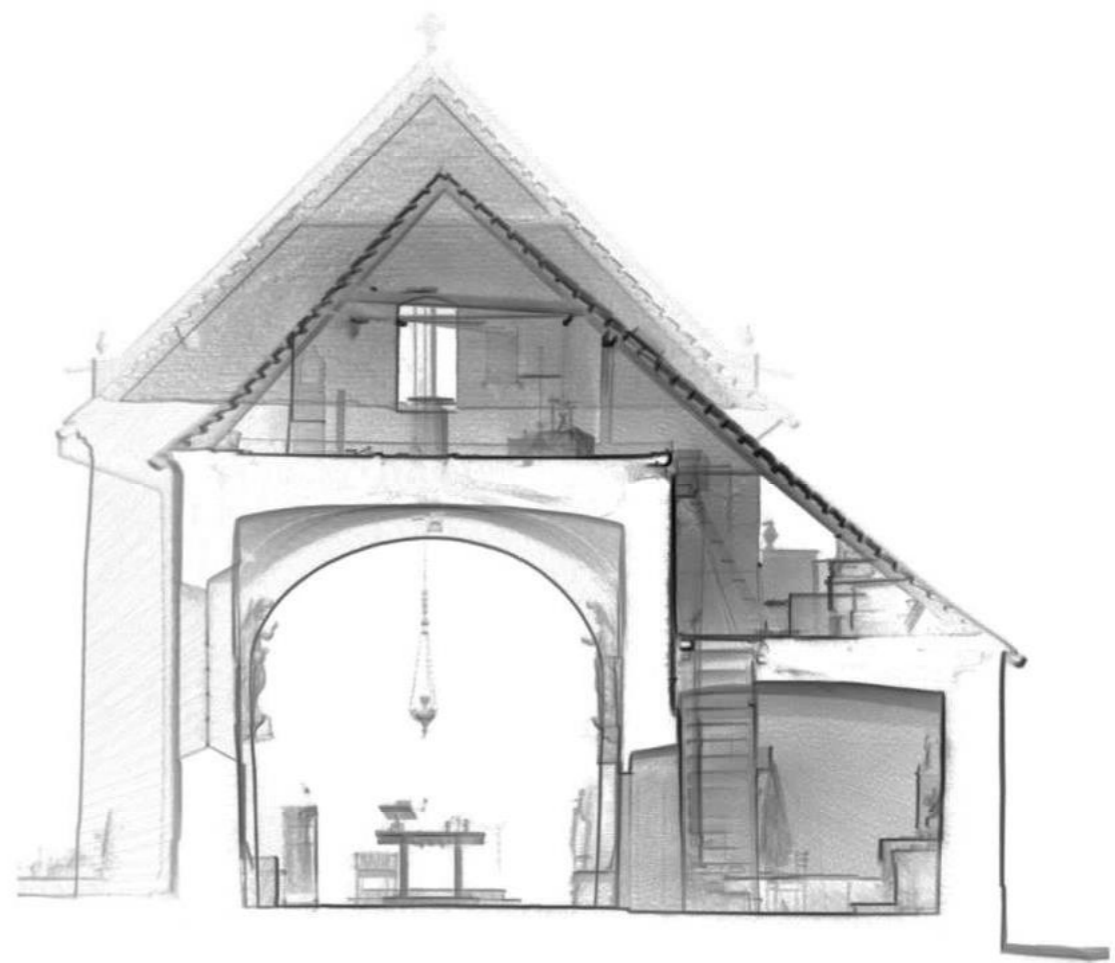

DLOUHÁ VES - KOSTEL SV. MIKULÁŠE			
PODÉLNÝ ŘEZ S POHLEDEM NA SEVER			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	3/2022	MĚŘÍTKO 1:100

0 10 m

DLOUHÁ VES - KOSTEL SV. MIKULÁŠE			
PŘÍČNÝ ŘEZ LODÍ S POHLEDEM NA ZÁPAD			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	3/2022	MĚŘÍTKO 1:100

0 10 m

DLOUHÁ VES - KOSTEL SV. MIKULÁŠE			
PŘÍČNÝ ŘEZ PRESBYTÁŘEM S POHLEDEM NA ZÁPAD			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	3/2022	MĚŘÍTKO 1:100

5.16. Kostel sv. Ondřeje v Pohledu³⁶⁶

Umístění v rámci okolních obcí: Obec Pohled se nachází v okrese Havlíčkův Brod, 3 kilometry východním směrem od stejnojmenného okresního města a necelých 7 kilometrů severozápadně od města Příbrav. Pohled se nachází na pravém břehu řeky Sázavy.

Patrocinium: Nanebevzetí Panny Marie – nově sv. Ondřej

Nadmořská výška lokality: 431 m. n. m.

Rozměry stavby: délka 54 m, šířka 17 m, výška 25 m (s věžemi 33 m)

Nejstarší zmínka o obci: Nejstarší zmínkou o obci Pohled je listina z roku 1263, která je vydaná papežským legátem v klášteře v Drobovicích a zaručuje odpustky těm, kteří přispějí na kostel v Údolí Panny Marie, jehož výstavba nemohla být kvůli nedostatku prostředků dokončena.³⁶⁷

Nejstarší zmínka o kostelu: Pro kostel je nejstarší zmínkou tatáž listina vydaná v Drobovicích roku 1263. Roku 1265 má být položen základní kámen kostela kouřimským arcijáhnem a v roce 1267 jsou papežským legátem vyhlášeny odpustky pro návštěvníky kostela a nového konventu kláštera cisterciáček.³⁶⁸

Příslušnost v rámci církevní správy: Diecéze/arcidiecéze pražská (2. pol. 14. st. – děkanát německobrodský, vikariát ledečský, 1701 – vikariát polenský, 1722 – vikariát německobrodský), 1784 – diecéze královehradecká (vikariát německobrodský/havlíčkobrodský).³⁶⁹

³⁶⁶ Německý název obce byl *Frauental*, počestěle *Frantál*, což znamená „údolí (naší) paní“. Viz PROFOUS, *Místní jména I*, s. 412.; Samotný místní klášter nesl jméno Údolí Panny Marie (*Vallis Beatae Virginis* anebo *Vallis Virginum*). Pojmenování kláštera s jeho historií a stavební podobou viz SOLAŘ, Jeroným. Klášter cisterciánek v Údolí Panny Marie, Pohled, Frauenthal. In: *Památky archaeologické a místopisné*. Vydávané od archaeologického sboru Musea království Českého nákladem Matice české. Praha, 1859, roč. 3, č. 5. s. 193-197.

³⁶⁷ EMLER, *Regesta diplomatica II*, s. 163.

³⁶⁸ VLČEK – SOMMER – FOLDÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, s. 433.

³⁶⁹ BAUEROVÁ, Milada. *Farní úřad církve římskokatolické Havlíčkova Borová: 1731-1949*. MZA Brno – SOkA HB, Inventář (NAD 986), Havlíčkův Brod, 1961.; HLEDÍKOVÁ – JANÁK – DOBEŠ, *Dějiny správy*, s. 193.

Statut: Od roku 1263 farní, 1265 konventní a zároveň nejspíše stále farním se stejným obvodem, po zrušení kláštera v roce 1782 farním³⁷⁰

Farnost: Bartoušov, Dlouhá Ves (filiální kostel sv. Mikuláše), Jilemník, Pohled (farní kostel sv. Ondřeje, filiální kostel sv. Anny), Rouštany, Simtany, Utín, Ždírec

Podací právo: Od 1263 – řád německých rytířů, páni z Lichtenburka, 1314 – páni z Ronova a Přibyslavi, 1436 – Jan z Bechlova a Petr Polák, 1468 – Burian Trčka z Lípy, 1486 – Jan Boček z Kunštátu, 1538 – Karel z Valdštejna, 1597 – Hertvík Žejdlic ze Šenfeldu, 1623 – František z Ditrichštejna³⁷¹

Kategorie ochrany: Kulturní památka (ze dne 16. 12. 1963)

Situace kostelního areálu: Kostel spolu s klášterem/zámkem se v obci Pohled nachází na jižním okraji historické zástavby při pravém břehu řeky Sázavy. Moderní zástavba bývalý klášter obklopuje i z jihu, a tak se v dnešních dnech nachází přibližně ve středu obce.

Kostel sv. Ondřeje je klášterní kostel, který k samotnému klášteru přiléhá podélně na jeho severní straně. Klášter má půdorysný tvar neúplného písmene H. Čtyřkřídlá jednopatrová budova má ve svém středu pravouhlý rajský dvůr s křížovou chodbou po obvodu. Na jižní straně je k řece Sázavě otevřen polouzavřený dvůr, který je z jedné strany ohraničen jižním křídlem kláštera a ze dvou stran přečnávajícími částmi západního a východního křídla. K severozápadnímu nároží kláštera je připojena čtvercová prelatura se štítem orientovaným na sever k příjezdové cestě.

Cesta k areálu kláštera má průběh západ-východ, na západě začínající u návsi. Na severní straně příjezdové cesty, tedy necelých 60 metrů severozápadním směrem od samotného kláštera, je bývalá přízemní budova hospodářského zázemí kláštera. Naproti ní je na jižní straně cesty patrová sýpka. Při severní straně cesty, v těsné blízkosti kostela,

³⁷⁰ CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách*, s. 302-304.; SOCHR, Jiří. *Farní úřad církve římskokatolické Pohled: 1711-1949*. MZA Brno – SOKA HB, Inventář (NAD 974), Havlíčkův Brod, 1961.; BOŘILOVÁ, Martina. Pohledský kostel sv. Ondřeje. In: *Přibyslavský čtvrtletník: Kultura, historie a příroda Přibyslavská*. roč. 11, č. 3-4, Přibyslav, 2012. s. 20.

³⁷¹ CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu*, s. 303-304, 308.; ZAORALOVÁ, *Velkostatek Polná-Přibyslav a Pohled*, s. 145-146, 148.; HLOUŠKOVÁ, *Z historie kláštera v Pohledu*, s. 10, 16-18.; POIMON, *Polná*, 33-34.; Vlastníci podacího práva pohledského klášterního kostela jsou vypsáni na základě přímé zmínky například v kupních smlouvách. Je však víceméně jasné, že i v obdobích mezi těmito zmínkami vlastnili podací právo od konce husitských válek majitelé polenského panství. Viz ŠKARYD, *Přehled držitelů polenského panství*, s. 1-3.

je také barokní budova proboštství z roku 1714, jejíž autorem je Jan Blažej Santini-Aichel.³⁷² Na východní straně od kláštera stojí klasicistní budova bývalých stájí.³⁷³

Dispozice stavby: Jednoduchý orientovaný kostel, jižní podélnou stranou připojený ke konventu bývalého kláštera, má presbytář zakončený pěti boky polygonu. K presbytáři se na východní straně pojí osmiboká barokní kaple. Nad předsíní mezi presbytářem a kaplí se nachází kůr. Na jižní straně presbytáře jsou dvě za sebou umístěné místnosti konventu kláštera, sloužící jako sakristie. K severní straně kostela přiléhá obdélná renesanční předsíň. V západní části obdélné lodi kostela je umístěna kruchta. Pod kruchtou je loď přepažena stěnou, za kterou je při západním průčelí kostela samostatný prostor v úrovni terénu, plnící funkci sklepa. Pod úrovní tohoto prostoru je malý sklípek.

Presbytář je zaklenut jedním polem křížové žebrové klenby a paprscitou klenbou nad závěrem. Od lodi je presbytář oddělen lomeným vítězným obloukem. Loď kostela má síťovou žebrovou klenbu. Kaple u východní strany presbytáře je zaklenuta osmibokou kopulí s lucernou. Předsíň kaple i kůr nad ní jsou zaklenuty stlačenou valenou klenbou s výsečemi. První místnost sakristie je sklenuta dvěma poli křížové klenby, druhá místnost poli čtyřmi. Obdélná předsíň na severní straně je zaklenuta křížovou klenbou. Zdi oddělený prostor od lodi u západního průčelí je zaklenut mírně lomenou valenou klenbou. Sklípek má klenbu valenou.

Hlavní vchod do kostela je na severní straně kostela skrze obdélnou předsíň. Vedlejší vchod se nachází na severní straně úzkého krčku spojnice presbytáře a osmiboké kaple na východě. Oddělený prostor v západní části kostela je přístupný vchodem v západním průčelí a z vnitřních prostor západního křídla kláštera. Odtud je přístup do sklípku prostřednictvím otvoru v podlaze.

Schodiště na kruchtě je na severní straně kostela při severozápadním nároží. Z kruchty vede dále schodiště do podkroví trojboce vystupující ze zdiva západního průčelí. Schodiště na kůr mezi presbytářem a kaplí je umístěno v půlkruhovém přístavku na jižní straně spojnice mezi presbytářem a kaplí.

³⁷² LÍBAL, Dobroslav. Pohled. In: HOUŠKOVÁ, Daniela. *Řád cisterciáků v českých zemích ve středověku. Sborník vydáný k 850. výročí založení kláštera v Plasech*. Praha, 1994, s. 100.

³⁷³ O stavební podobě kláštera a jeho hospodářských a dalších budov viz článek, který vychází ze stavebně historického průzkumu kláštera z roku 1997: SVOBODA, Ladislav. Klášter v Pohledu. In: *Průzkumy památek*. Praha: Památkový ústav středních Čech 5, č. 1, 1998. s. 61-84.

Střecha lodi kostela je sedlová s námětky a dvojicí čtyřbokých věžiček s cibulovými báními a lucernami. Presbytář má sedlovou střechu trojboce zvalbenou nad závěrem. Kaple u presbytáře má osmibokou střechu nad kupolí s lucernou. Severní předsíň je kryta střechou sedlovou. Schodišťový přístavek na jihu kaple má půlkuželovou střechu a přístavek na severozápadním nároží lodi střechu valbovou trojbokou.

Popis a rozbor stavby: Presbytář kostela je zakončený pětibokým polygonem, na jehož nárožích jsou vysoké opěráky, které jsou dvakrát odstupňované a nejvyšší stupeň je zakončen plechovou pultovou stříškou s trojúhelníkovým štítkem. Klenba presbytáře je žebrová a je tvořena jedním polem křížové klenby a paprscitou klenbou v závěru. Žebra mají hruškový profil s vyžlabenými boky. Ve styku žeber křížového pole i paprscitého závěru jsou jednoduché kruhové svorníky. Žebra klenby jsou vynášena zkrácenými válcovými příporami. Ty se dochovaly se ale jen v rozích u vítězného oblouku. V závěru presbytáře jsou na jejich místě barokní mramorové pilastry s hlavicí a masivním soklem. U vítězného oblouku jsou přípory 3 metry nad podlahou zakončeny konzolami ve tvaru obráceného jehlanu, který má boky členěn slepými kružbami. Hlavice jižní přípory je profilována dvěma řadami trojlistů, které nesou polygonální abakus. Severní hlavice přípory je profilována dvěma řadami dubových listů a polygonálním abakem.³⁷⁴ V pětibokém presbytáři je sedm vysokých lomených oken s rozbíhavými špaletami.³⁷⁵ Ve vrcholu severního okna, které je blíže k západu, je kamenná trojlaločná kružba s dvěma trojlisty. Stejný typ kružby je i u okna v severovýchodním boku závěru. Ostatní okna mají jen náznaky chybějící kružby. Dvojice jižních oken je zaslepena z důvodu přilehlého konventu a jsou v polovině výšky prolomena novějšími pravoúhlými okny. Okno v závěru presbytáře z velké části zaniklo po připojení osmiboké kaple k presbytáři a zůstala z něj jen horní třetina. V jižní stěně presbytáře je pravoúhlý vstup s ostěním z červeného mramoru do první místnosti sakristie v konventu kláštera. V závěru presbytáře je pravoúhlý vstup do barokní kaple. Napravo od vstupu do kaple je mezi dvěma barokními pilastry kamenné půlkruhově zakončené sanktuárium, rozdělené v polovině kamennou příčkou na dvě části.

Obdélná loď kostela je od presbytáře oddělena úzkým lomeným vítězným obloukem, který je ve své dolní polovině rozšířen. Horní polovina je oproti dolní tvořena

³⁷⁴ O hlavicích a konzolách přípor v kostele sv. Ondřeje se zmiňuje Václav Mencl, který je datuje kolem roku 1290 viz MENCL, Václav. Románská a gotická hlavice jako prostředek k datování české architektury. In: *Zprávy památkové péče*. roč. 10, č. 1, 1950. s. 12-13.

³⁷⁵ Okna v presbytáři jsou vysoká 7,2 m a široká 0,8 m.

opracovanými kamennými kvádry. Vítězný oblouk, stejně jako celý presbytář, není na ose kostela, ale ustupuje směrem k severu. Presbytář je oproti lodi užší, avšak jeho severní zeď navazuje umístěním na severní zeď lodi. Severní zdi lodi a presbytáře mají tedy společný průběh. V podlaze z diagonálně kladených kamenných desek je pod vítězným obloukem, těsně pod dvěma stupni vyvyšující podlahu presbytáře, kamenná deska uzavírající vstup do krypty. Na severovýchodním nároží lodi, v místě vítězného oblouku, je vysoký opěrák širších rozměrů než u presbytáře a je jen jednou odstupňovaný v polovině své výšky. Severní průčelí lodi je dále v místě výběhů klenby členěno třemi trojúhelníkovými opěráky s jednou hranou oproti hranatým opěrákům presbytáře nebo nároží lodi.³⁷⁶ Tři trojúhelníkové opěráky jsou jednou odstupněny přibližně ve třech čtvrtinách své výšky. Na severozápadním nároží lodi je opěrák stejných rozměrů a tvaru jako u vítězného oblouku. Na ose západního průčelí je jeden mohutný pilíř, který podpírá trojboký arkýř, v kterém je vřetenové schodiště z kruchty do podkroví. Klenba lodi je síťová žebrová o čtyřech polích. Profil žeber je klínový s vyžlabenými boky. Výběhy žeber jsou zakončeny konzolami, které mají tvar lidských masek. V rozích má konzola podobu jedné masky, ve výběhu žeber mezi dvěma poli klenby je tvořena dvojicí masek. V západní polovině lodi je kruchta, která je vynesena půlkruhovou valenou klenbou s čelem z kamenných kvádrů s vyžlabenými boky. Poprsnice kruchty je zděná s dřevěným obkladem imitující mramor a je na ní osazena kovová zdobená mříž, u které je na okraji kruchty vyvýšené dřevěné pódium. V přízemí je v prostoru pod kruchtou loď přepažena stěnou, která tak při západním průčelí vytváří oddělený samostatně přístupný prostor. V severní stěně v prostoru pod kruchtou je ve výseči valené klenby umístěno jedno širší hrotitě zakončené okno. Severní zeď lodi je prolomena čtyřmi vysokými lomenými okny obdobného tvaru jako okna presbytáře, včetně zbytků kamenné kružby. Dvojice západních oken nad kruchtou je ve spodní části zkrácena, přičemž západnější z oken je ještě částečně zazděno. Západní průčelí je po obou stranách schodiště do podkroví prolomeno hrotitě zakončenými okny. Obě okna mají zazděnou spodní třetinu své původní výšky. Severní okno je snižené zazdívkou na šířku zdiva, kdežto jižní okno je dozděné jen třiceticentimetrovou vyzdívkou na středu otvoru. V jižní stěně lodi, v úrovni poprsnice kruchty, je dvojice malých úzkých okének. Jedno okénko blíže

³⁷⁶ Čtveřice hranolových opěrných pilířů je i u jižní obvodové stěny kostela. Viditelné jsou v podkroví severní chodby konventu kláštera. Tento prostor pro mě osobně v rámci rozsahu této práce, která se podrobněji zabývá pouze kostelem, ne celým klášteřem, zůstal nepřístupný. O těchto opěrácích však pojednává ve svém článku Ladislav Svoboda viz SVOBODA, *Klášteř v Pohledu*, s. 66.

k východu má půlkruhový záklenek, druhé, více na západ, je hrotité. Okénka prosvětlují prostor schodiště v síle zdiva, které původně vedlo na kruchtu a do patra konventu.³⁷⁷ Hlavní a jediný přímý vchod z exteriéru do lodi, je na její severní straně přes obdélnou předsíň. K vnitřnímu lici stěny je otvor segmentově zaklenutý a osazený moderními dvoukřídlými dřevěnými dveřmi. Vnější líc je opatřen masivním zahroceným kamenným portálem, který má vyžlabenou vnější hranu. Portál má dřevěné dvoukřídlé dveře. V prostoru mezi oběma dveřmi jsou na obou stranách ve zdivu kapsy pro závory. Naproti vchodu je v jižní stěně lodi vsazen náhrobek hraběnky Clam-Gallasové z roku 1899.

Sklepní prostor v úrovni terénu, který je při západním průčelí oddělen od lodi příčnou zdí pod kruchtou, má vlastní vchod v západním průčelí, umístěným na jih od pilíře podpírající schodišťový arkýř. Vchod je segmentově zaklenutý s jednokřídlými plechovými dveřmi. Prostor je přístupný také segmentově zaklenutým vstupem na jižní straně ze západního křídla konventu kláštera. Zdivo je z lomového kamene a neomítnuté. Klenba je valená s mírným zahrocením ve vrcholu. Na severní straně je prostor prosvětlen trojicí úzkých hrotitých oken s rozbíhavými špaletami. Střední z oken převyšuje sousední dvě okna. Všechny tři jsou opatřena mříží. Pod prostředním oknem je na vnějším lici stěny obdélné sklepní okénko, které svým prolomením ve zdivu plynule navazuje na otvor v podlaze, jímž je po žebříku přístupný sklípek pod úrovní terénu. Sklípek je na šířku menších rozměrů než prostor nad ním a má půlkruhově valenou klenbu. V západní stěně sklípku je z lomového kamene od podlahy půlkruhově klenutý otvor, za nímž je cihelný půlkruhově zaklenutý výklenek. Výklenek má průběh šikmo přes šířku zdiva v místě severně od pilíře v západním průčelí. K tomuto výklenku směřuje příčně přes šířku sklípku trojúhelníkový cihelný žlab v podlaze. V jižní stěně sklípku je otvor s kamenným hrotitým portálkem, za nímž je zasypaný prostor v úrovni pod podlahou přízemí západního křídla klášterního konventu.

Osmiboká kaple Všech svatých přistavěná k závěru presbytáře má průčelí členěna dvěma nad sebou umístěnými pravoúhlými vpadlými rámy, z nichž horní je výrazně vyšší než dolní. V severním, jižním a dvou vedlejších bocích na východě kaple jsou v horním rámu půlkruhově zaklenutá okna se štukovými šambránami a rozbíhavými špaletami. Ve východním boku kaple za oltářem je okno zazděno. Severozápadní a jihozápadní boky

³⁷⁷ Schodiště v jižní obvodové stěně je dnes zazděné. Původně vedlo na tribunu jeptišek, kde je v dnešních dnech krucht. O tomto schodišti se zmiňuje například LÍBAL, *Pohled*, s. 100., BOŘILOVÁ, *Pohledský kostel sv. Ondřeje*, s. 19. V plánové dokumentaci je umístění schodiště v síle zdiva znázorněno viz SVOBODA, *Kláster v Pohledu*, s. 63-64.

jsou bez oken. Ve spodní části dolních ráků jsou u severního a jižního boku malá obdélná okénka, z nichž jižní má i kamenné ostění.³⁷⁸ Kaple je zaklenuta osmibokou kopulí s lucernou. Spojnice mezi kaplí a presbytářem slouží v přízemí jako předsín. Ta je zaklenuta stlačenou valenou klenbou s trojbokými styčnými výsečemi na severní a jižní straně. Pod stykem výsečí je v podlaze obdélná kamenná deska krypty. Na severní straně předsíně je ve výseči pravoúhlý vstup s kamenným profilovaným ostěním a kamennou nadpražní římsou z vnější strany. V průčelí nad vstupem je v pravoúhlé vpadlině nika zakončená konchou s hranolem zvýrazněnou patou klenutí. Nad nikou je v pravoúhlém vpadlém rámu půlkruhové okno menších rozměrů než v obvodu kaple. V jižní stěně předsíně je naproti severnímu vchodu ve výseči pravoúhlý vstup s kamenným ostěním, za kterým je schodiště vedoucí na kůr mezi kaplí a presbytářem. Půdorysně půlkruhový schodišťový přístavek je k předsíni kaple připojen na jižní straně. Schodiště je vřetenové s dřevěnými stupni. Z jižní strany je schodiště prosvětleno dvěma malými pravoúhlými okénky. Válcový prostor schodiště je ve vrcholu zaklenut kopulí. Kůr nad schodištěm má stlačenou valenou klenbu s malými, naproti sobě umístěnými výsečemi, které jsou nad severním půlkruhovým oknem a nad výstupem ze schodiště na jihu. Na východní straně je kůr stlačeným valeným pasem otevřen do prostoru kaple, kde je kamenné zábradlí se sloupky v podobě balustrády. Kůr je od kaple oddělen jen dřevěnou příčkou s dveřmi. Na západní straně je kůr spojen s presbytářem v místě za oltářem zužující se valenou klenbou. Po jejích stranách jsou navíc v místě vnitřního líce šikmých boků závěru presbytáře úzké vysoké otvory.

Sakristie tvořená dvěma místnostmi, která svým umístěním patří do hmoty východního křídla konventu kláštera, je přístupná z jižní strany presbytáře. První místnost je zaklenuta dvěma poli křížové klenby bez žeber. Klenba vybíhá z úzkých obdélných jednoduše profilovaných konzol. Místnost je prosvětlena na východní straně dvěma okny v obvodové zdi. Okna jsou pravoúhlá v segmentově zaklenutém výklenku s mírně rozbíhavými špaletami. Vstup do druhé místnosti sakristie je na jižní straně u obvodové zdi a má podobu půlkruhově zaklenutého výklenku s pravoúhlým otvorem a dřevěnými jednokřídlými dveřmi. Druhá místnost sakristie je zaklenuta čtyřmi poli křížové klenby bez žeber, která jsou uprostřed vynášena jedním společným toskánským sloupem s hlavicí o dvou prstencích a čtvercovým abakem. Konzoly klenby jsou stejné jako

³⁷⁸ Další takové okénko bylo i ve východním boku kaple. Tyto okénka sloužila pro odvětrání krypty pod podlahou kaple. Viz SVOBODA, *Klášter v Pohledu*, s. 73.

v první místnosti a kopírují tvar abaku toskánského sloupu. Druhá místnost je prosvětlena stejným způsobem jako místnost předchozí.

Severní obdélná předsíň, která je předsazena hlavnímu vchodu do lodi s kamenným hrotitým portálkem, má křížovou hřebínkovou klenbu bez žeber s plochým kulatým svorníkem štukem zdobený květem růže. Po stranách předsíně, tedy v její západní a východní stěně, jsou naproti sobě dvě půlkruhově zakončené niky, v jejichž čele jsou prolomena malá obdélná pravoúhlá okna. V jihovýchodním rohu předsíně je v kamenné deskové podlaze vsazen náhrobek z roku 1626. Vstup do předsíně je na severní straně skrze segmentově zaklenutý otvor se sedlovým portálkem, do kterého jsou osazeny dvoukřídlé kovové dveře s mříží. Severní průčelí předsíně je členěno soklem a lizénovými rámci. Nad sedlovým portálkem je štukem zhotovená kartuš. V polovině výšky je průčelí horizontálně členěno kordonovou profilovanou římsou, která je oplechovaná. Uprostřed volutového štítu je nika s mušlí v konše a po jejích stranách je dvojice pilastrů vynášející profilovaný tympanon. Po stranách volut jsou na patkách umístěné malé obelisky. Západní a východní průčelí předsíně jsou také členěna soklem a lizénovými rámci.

Schodiště na kruchtě je umístěnou v přístavku trojbokého tvaru u severozápadního nároží lodi. Na levotočivé schodiště tvaru písmene L s dřevěnými stupni se vstupuje z východní strany přístavku. Prostor schodiště je zaklenut segmentovou klenbou a prosvětlen je jedním pravoúhlým oknem ze severní strany. Výstup ze schodiště je na kruchtě v severozápadním rohu.

Schodiště do podkroví je umístěno na ose západního průčelí, částečně v síle zdiva a částečně v trojbokém zděném arkýři v přízemí vynášeném masivním hranolovým pilířem. Schodiště je vřetenové a vstupuje se na něj z kruchtě. Prvních pět stupňů je dřevěných, ostatní stupně jsou kamenné. Arkýř schodiště je prosvětlen ze západní strany čtveřicí nad sebou umístěných malých hrotitých okének. Ve výšce prvního okénka je v severním boku arkýře zazděn vstup na schodiště z exteriéru. Nad třetím okénkem je průběžná kordonová římsa a zdivo arkýře ustupuje. Ve vrcholu je arkýř nad korunní římsou trojboce betonově zakončen. Výstup z arkýře je půlkruhově zaklenut. Zdivo je v tomto místě širší a poté se stupňovitě zužuje směrem k vrcholu západního štítu. Po stranách výstupu ze schodiště do podkroví je na každé straně odvětrávací okénko, jehož výklenek je segmentově zaklenutý a vlastní okénko má zubovitě ustupující záklenek.

Krov kostela je hambalkový, v plné vazbě se středním sloupkem a šikmými vzpěrami. Mezi plnými vazbami je dvojice vazeb mezilehlých. Plná vazba je složena z krokví s námětky, dvojice hambalků, středním sloupkem s dvojicí šikmých vzpěr a vzpěrami u paty a vazným trámem s patečními stojkami. V podélném směru je krov zavětrovaný ondřejskými kříži a je ztužený také dvojicí nad sebou umístěných podélných trámů v místě středních sloupů. Jednotlivé prvky krovu jsou nejčastěji spojené na rybinu nebo přelátované. Spoje jsou zajištěné dřevěnými kolíky. Tesařské značky mají podobu dlátem dlabaných obloučků až trojúhelníků.

Střecha lodi kostela je sedlová s námětky na severní straně. Na straně jižní navazuje na pultovou střechu odlišného spádu severního křídla konventu. Severní i jižní plocha střechy je členěna čtyřmi malými vikýři tvaru lehce stlačeného volského oka. Střecha lodi má šindelovou krytinu. Z hřebene střechy lodi vystupují dvě čtyřboké věžičky s plechovými cibulovými báními s lucernou. Jedna je u východního štítu lodi, druhá ve dvou třetinách délky lodi k západu. Na severní a jižní straně západní věžičky jsou hodinové ciferníky s letopočtem 1935. Střecha presbytáře je sedlová s trojbokým zvalbením nad závěrem a krytina je stejná jako u střechy lodi. V severní ploše střechy presbytáře je vikýř stejného typu jako u lodi. Severní předsíň má sedlovou střechu krytou šindelem. Kaple na východě presbytáře má osmibokou kopuli s lucernou krytou diagonálně kladenými střešními šablonami vzhledu břidlice. Schodišťový přístavek na jihu kaple má půlkuželovou střechu se stejnou krytinou jako kaple. Přístavek pro schodiště na severozápadním nároží lodi má trojbokou valbovou střechu krytou šindelem.

Stavební vývoj: První zmínkou o kostelu, ještě před vznikem kláštera, je listina z roku 1263, kdy plebán jménem Jakub z řádu německých rytířů začal v Údolí Panny Marie s výstavbou nového kostela.³⁷⁹ Jeden z prvních stavebních počinů ve vývoji tohoto kostela tak můžeme nejspíše připsat právě řádu německých rytířů. Roku 1265 pak má kouřimský arcijáhen položit základní kámen konventního kostela, který byl původně zasvěcen Nanebevzetí Panny Marie.³⁸⁰ Klášter byl pak založen mezi lety 1265-1267

³⁷⁹ Kvůli nedostatku prostředků však nemůže se stavbou pokračovat, a tak jiný příslušník řádu německých rytířů a papežský legát, Anselm z Míšně, vydává v Drobovicích u Čáslavi listinu, v které slibuje odpustky těm, kteří na stavbu nového kostela přispějí. Samotný plebán Jakub již v okolí zakládal a vlastnil i jiné farnosti. Viz SVOBODA, *Klášteř v Pohledu*, s. 64-65.

³⁸⁰ BOŘILOVÁ, *Pohledský kostel sv. Ondřeje*, s. 18.; KURKA, *Archidiakonáty Kouřimský*, s. 95.

čtyřmi sestrami z rodu Vítkovců.³⁸¹ Roku 1268 byl kostel vysvěcen pražským biskupem Janem III. a v následujících třech letech král Přemysl Otakar II. svěřil ochranu kláštera své ženě královně Kunhutě, klášter byl vzat do svazku cisterciáckých klášterů a nakonec mu byla udělena i ochrana římské kurie v čele s papežem Řehořem X.³⁸² Je otázkou, jestli byl klášter po smrti Přemysla Otakara II. vypálen a následně obnoven, jak udává některá literatura.³⁸³ Kostel měl původně kratší loď. Za původní západní průčelí kostela by se dala považovat právě ona široká zeď pod kruchtou, která odděluje loď od sklepního prostoru. K protažení lodí mohlo dojít právě ve chvíli, kdy kostel měl začít sloužit účelům cisterciáckého kláštera. U ženských cisterciáckých kostelů je charakteristická protáhlá loď, a zde původně kratší loď by nejspíše nebyla pro klášter dostačující. Po této dispoziční změně se patrně začaly zdvihat obvodové zdi, které byly kolem roku 1300 opatřeny trojúhelníkovými opěrnými pilíři.³⁸⁴ Každopádně klášter z nám neznámých příčin roku 1329 vyhořel. Klášterní budovy, které byly ohněm poškozeny, si vyžádaly nákladnou opravu. Začátkem 14. století přešla zakladatelská práva ke klášteru z potomků Smila z Lichtenburka na pány z Ronova, kteří začali rozšiřovat klášterní statky.³⁸⁵ Z první čtvrtiny 14. století pochází nejstarší architektonické prvky kostela, a to žebrová klenba presbytáře a její přípory, což by odpovídalo obnově kostela po požáru v roce 1329.³⁸⁶ Během husitských válek byl klášter dvakrát napaden, a to roku 1422 a 1424. Při druhém nájezdu sirotčí vojsko po dobytí Přibyslavi klášter vypálilo a pobořilo. Zničený klášter byl někdy v průběhu 15. století obnoven a o přítomnosti jeptišek máme zprávu až z roku

³⁸¹ Jednalo se o dcery Vítky IV. z Klokot, jmenovitě Kateřinu, Ludmilu, Jutu/Jitku a Gertrudu. Viz ŠRÁMEK, *Klášter cisterciáček Vallis sanctae Mariae*, s. 55.; ŠRÁMEK, Josef. Založení kláštera cisterciáček v Pohledu v kontextu řádového ideálu a fundačních aktivit šlechty v českých zemích 12. a 13. století. In: *Havlíčkovsko: sborník příspěvků o historii regionu*. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny, sv. 28, 2018, s. 6.; Většina literatury klade založení kláštera mezi lety 1265-1267. Helena Hloušková, která se zabývá historií pohledského kláštera, však časový rozsah jeho založení zužuje jen do let 1266-1267. Svou argumentaci zakládá na tom, že listina z roku 1265, podle které se založení kláštera nejčastěji vytyčuje, se vysloveně nezmiňuje o klášteru Vallis beatae Virginis, ale je použito pojmenování Pohled. Z toho má vyplývat, že listina pojednává spíše o farním kostelu v Pohledu než o klášteru. Viz HLOUŠKOVÁ, *Z historie kláštera v Pohledu*, s. 9.

³⁸² ŠRÁMEK, *Klášter cisterciáček Vallis sanctae Mariae*, s. 56.

³⁸³ Podle Heleny Hlouškové, vycházející ze záznamu z klášterní kroniky Pavla Augustina Stohandla, byl klášter v této době vypálen a obnoven až po 22 letech. Viz HLOUŠKOVÁ, *Z historie kláštera v Pohledu*, s. 11. S tím však nesouhlasí Josef Šrámek, který uvádí, že pokud k nějakému poškození kláštera vůbec došlo, tak je jen těžko uvěřitelná představa „*totální decimace Pohledu, jež by předčila i husitské války*“. Viz ŠRÁMEK, *Klášter cisterciáček Vallis sanctae Mariae*, s. 56-58.

³⁸⁴ SVOBODA, *Klášter v Pohledu*, s. 65., KUTHAN, Jiří. *Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách: K problematice cisterciácké stavební tvorby*. Praha, 1983. s. 177.

³⁸⁵ Na základě pramenů z 13.-15. století patřily k panství pohledského kláštera vsi: Pohled, Simtany, Ždírec, Jilemník, Dlouhá Ves, Čachotín, Macourov, Cibotín, Jitkov, Pravnov, Osralov a kostel na Bukové Hoře. Viz CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu*, s. 308.

³⁸⁶ LÍBAL, Dobroslav. *Gotická architektura v Čechách a na Moravě*. Praha, 1948. s. 81.; SVOBODA, *Klášter v Pohledu*, s. 66.

1479.³⁸⁷ Síťová žebrová klenba lodi je z roku 1494.³⁸⁸ K pozdně gotické přestavbě patří také kruchta v západní části lodi. Ta zde byla již před přestavbou a sloužila jako empora pro jeptišky. O tom svědčí trojice hrotitých okének na severní straně, ale také schodiště v síle zdiva jižní stěny. To bylo přístupno v jihovýchodním koutě lodi a stoupalo směrem na západ k tribuně, jenž byla přístupna hrotitým portálem, který je dnes zazděný. Naproti němu se šlo dostat i do prvního patra konventu.³⁸⁹ Hrotitá valená klenba pod západní částí kruchty byla nově zaklenuta při pozdně gotické přestavbě. K té patří také severní široké hrotité okno a kamenné čelo valené klenby s vyžlabenými boky.³⁹⁰ Z poslední čtvrtiny 15. století pochází také hrotitý portál hlavního vstupu do lodi na severní straně.³⁹¹ K tomuto vchodu je přistavená renesanční předsíň, která zde byla umístěna roku 1500.³⁹² Roku 1620 propukl požár, který poškodil klášterní archiv.³⁹³ Klášter trpěl i během třicetileté války, kdy byl vypálen Švédy. K opravám po válce se řadí i nové zastřešení kostela spolu s dosud renesančním krovem.³⁹⁴ Barokní renovace třech křídel budov konventu probíhala v letech 1652-1690. Práce vyvrcholily roku 1693 tím, že byla k závěru presbytáře na východní straně přistavěna barokní polygonální kaple Všech svatých.³⁹⁵ Kostel se roku 1749 dočkal opravy a nakonec, když byl během josefínských reforem klášter roku 1782 zrušen, se stal farním s novým zasvěcením sv. Ondřeji. Na konci 18. století, přesněji roku 1797, byly na kostele postaveny nové věže. Samotný klášter po zrušení sloužil deset let jako útočiště pražským karmelitkám, poté se z něj stala do roku 1807 továrna, kdy ho majitel panství Josef z Unwerthu nechal přestavět na zámek.³⁹⁶ Střecha kostela byla roku 1934 pokryta eternitem a ten v roce 2003 nahradila původní šindelová krytina. Od roku 2008 byly opraveny opěráky kostela, vyklidila se suť

³⁸⁷ CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterciáckého řádu*, s. 308-309.

³⁸⁸ LÍBAL, *Gotická architektura*, s. 81.; BOŘILOVÁ, *Pohledský kostel sv. Ondřeje*, s. 18.; Dobroslav Líbal přičítal trojúhelníkovým opěrákům u severní strany lodi pozdně gotické stáří a datoval je stejně jako klenbu lodi do roku 1494. Tomuto tvrzení oponuje Jiří Kuthan, který s odkazem na analogie v Sedlci a Žďáře nad Sázavou stáří těchto opěráků klade právě kolem roku 1300. Viz KUTHAN, *Počátky a rozmach gotické architektury*, s. 177.

³⁸⁹ KUTHAN, *Počátky a rozmach gotické architektury*, s. 178.; BOŘILOVÁ, *Pohledský kostel sv. Ondřeje*, s. 18-19.; POCHE, *Umělecké památky Čech 3*, s. 117.; S odkazem na katalog výstavy z roku 1977 uvádí Dobroslav Líbal jako autora současné podoby kruchty Jana Blažeje Santiniho viz LÍBAL, *Pohled*, s. 100.

³⁹⁰ SVOBODA, *Klášter v Pohledu*, s. 68-69.

³⁹¹ BOŘILOVÁ, *Pohledský kostel sv. Ondřeje*, s. 18.

³⁹² VLČEK – SOMMER – FOLDÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, s. 434.; LÍBAL, *Pohled*, s. 100.

³⁹³ CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterciáckého řádu*, s. 309.

³⁹⁴ SVOBODA, *Klášter v Pohledu*, s. 70.

³⁹⁵ VLČEK – SOMMER – FOLDÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, s. 434.; POCHE, *Umělecké památky Čech 3*, s. 117.; Helena Hloušková uvádí rok 1698 jako rok zhotovení kaple. Viz HLOUŠKOVÁ, *Z historie kláštera v Pohledu*, s. 21.

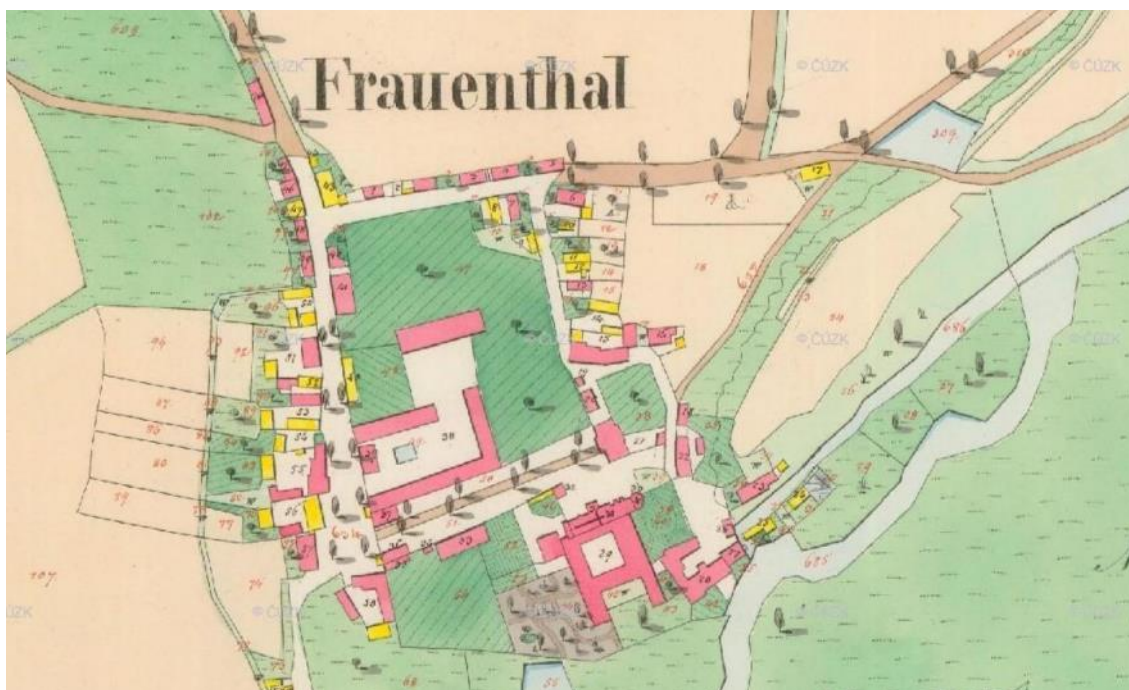
³⁹⁶ BOŘILOVÁ, *Pohledský kostel sv. Ondřeje*, s. 20.; VLČEK – SOMMER – FOLDÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, s. 434.

ze sklepního prostoru pod kruchtou a kryptám pod presbytářem a barokní kaplí byla navrácena důstojnost.³⁹⁷

Potenciál: Sondáží ve zdivu východní části lodi nebo presbytáře by bylo žádoucí zjistit, jestli některé části zdiva nepocházejí ze 13. století nebo alespoň v kolika fázích bylo zdivo stavěno.

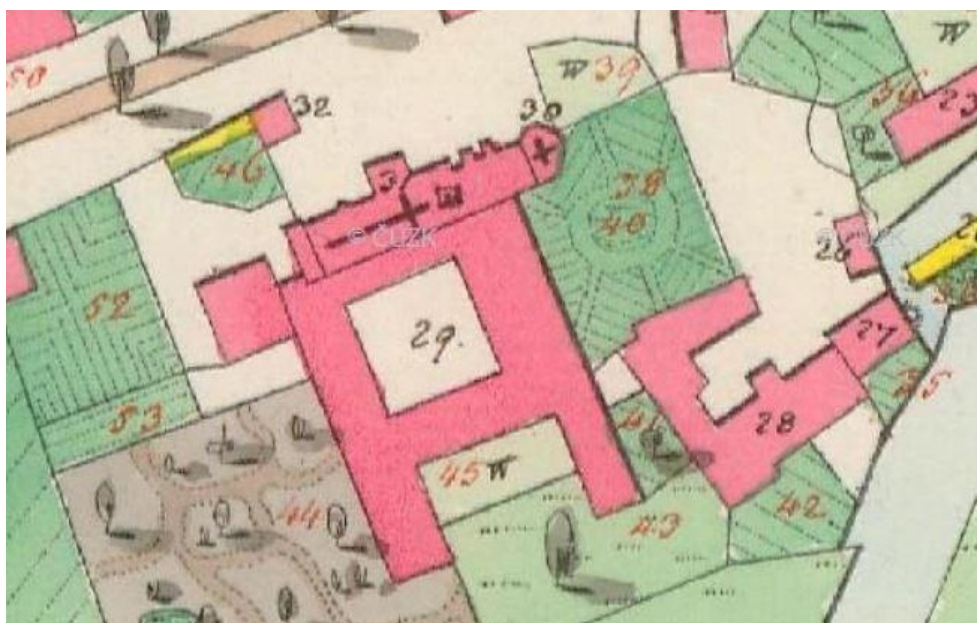
Hodnocení: Bývalý klášterní kostel sv. Ondřeje je ukázkou cisterciácké architektury s protáhlou dispozicí. Monumentálnost kostela spočívá především v jeho převýšené úzké lodi spolu s úzkým vysokým vítězným obloukem. Netypické jsou také trojboké opěráky na severní straně lodi. Nejhonosnějším prvkem kostela je bezpochyby pozdně gotická síťová klenba svatovítského typu s konzolkami s obličejovými maskami. Umělecky kvalitní jsou hlavice a konzoly přípor v presbytáři u vítězného oblouku. Žebrová klenba polygonálního presbytáře je pravděpodobně nejstarším architektonickým prvkem kostela. I s přístavbou renesanční předsíně a barokní kaple si kostel zachoval svůj ryze gotický vzhled. Díky své umělecko-řemeslné a historické hodnotě se jedná o nejvýznamnější památku obce a jednou z nejvýznamnějších v širokém okolí.

Plánová dokumentace:

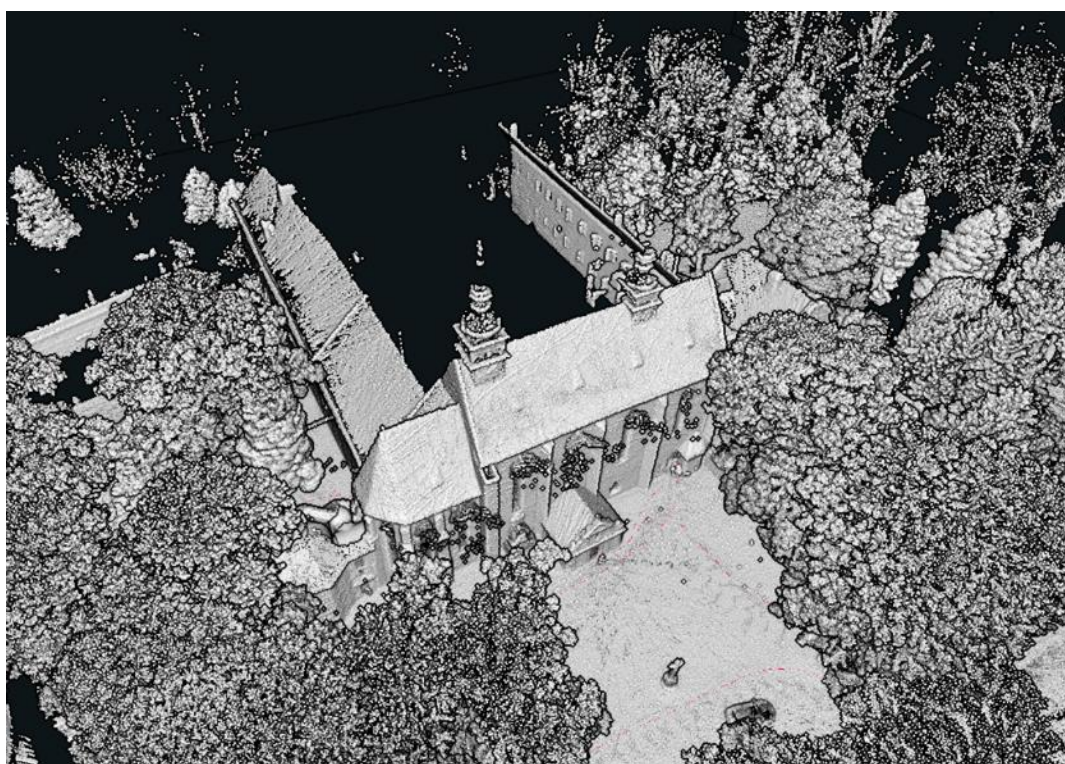

Pohled se zámekem – bývalým klášterem a kostelem sv. Ondřeje, císařský povinný otisk stabilního katastru, 1838.

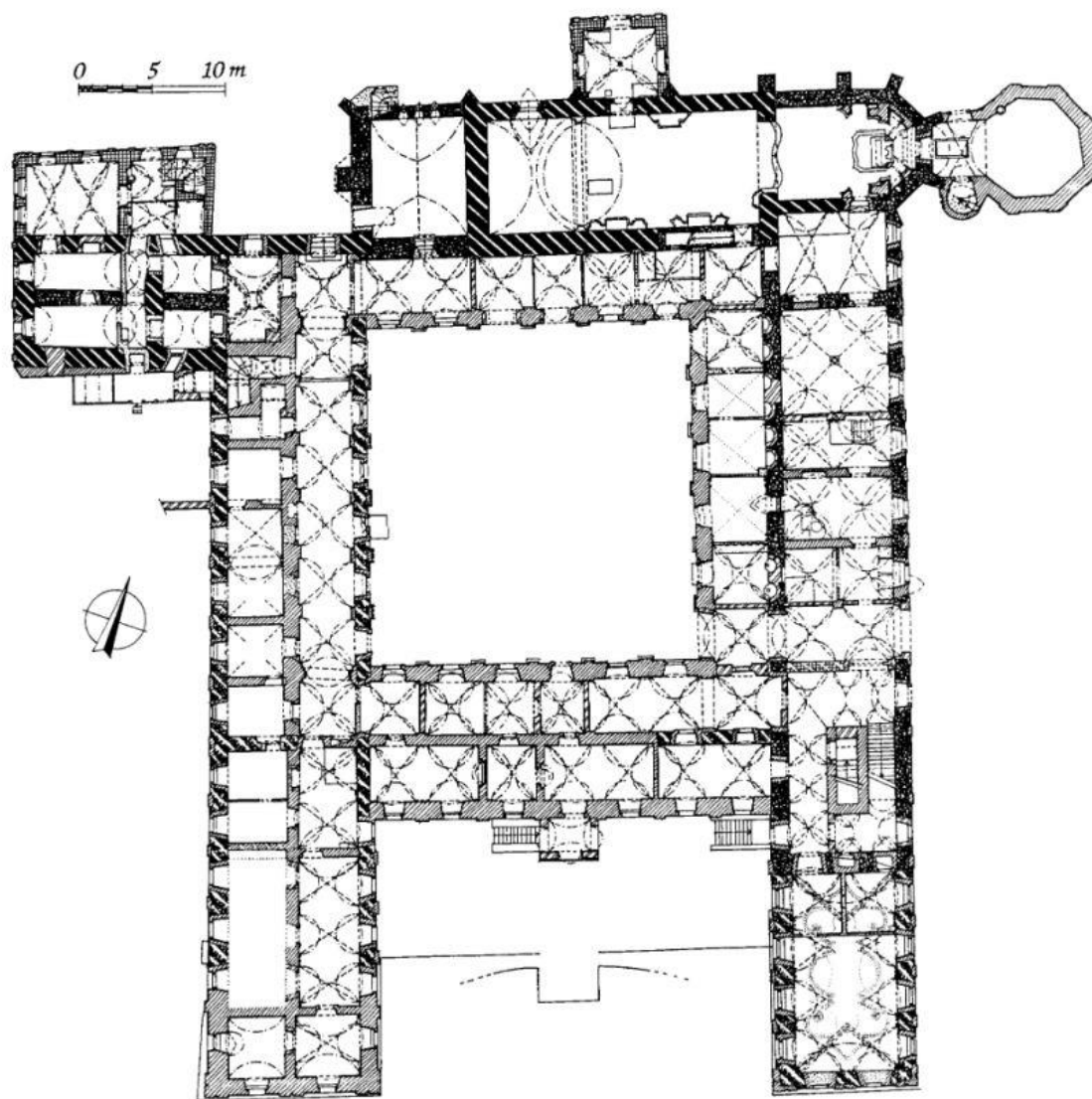
³⁹⁷ BOŘILOVÁ, *Pohledský kostel sv. Ondřeje*, s. 20-21.

Zámek – bývalý klášter Vallis sanctae Mariae s kostelem sv. Ondřeje, císařský povinný otisk stabilního katastru, 1838.

Model kostela sv. Ondřeje z mračna bodů v programu GeoSLAM Hub.

Půdorys přízemí bývalého kláštera a kostela sv. Ondřeje (autor: L. Svoboda a J. Svobodová; převzato z: SVOBODA, *Klášter v Pohledu*, s. 63).

Fotografická dokumentace:

Pohled, kostel sv. Ondřeje, pohled ze severu.

Pohled, kostel sv. Ondřeje, pohled na západní průčelí kostela a klášterní prelaturu.

Pohled, kostel sv. Ondřeje, trojice hrotitých okének sklepního prostoru a schodišťový přístavek na kruchtě ze severu.

Pohled, kostel sv. Ondřeje, pohled na barokní osmibokou kapli z jihovýchodu.

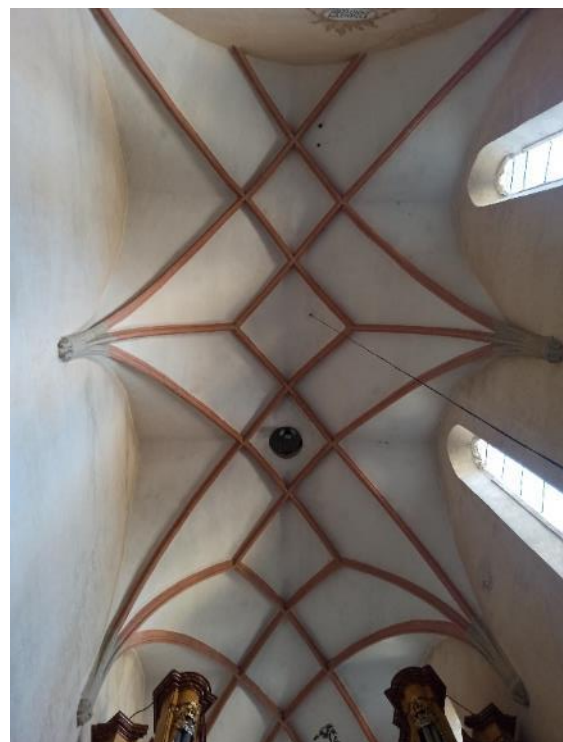
Pohled, kostel sv. Ondřeje, pohled z lodi na presbytář a vysoký vítězný oblouk.

Pohled, kostel sv. Ondřeje, pohled na kruchtu v lodi.

Pohled, kostel sv. Ondřeje, křížová klenba presbytáře s příporami a vítězný oblouk.

Pohled, kostel sv. Ondřeje, síťová klenba v lodi kostela.

Pohled, kostel sv. Ondřeje, hlavice a konzoly přípor křížové klenby v presbytáři.

Pohled, kostel sv. Ondřeje, maskové konzoly síťové klenby v lodi.

Pohled, kostel sv. Ondřeje, kamenná kružba severního okna v presbytáři.

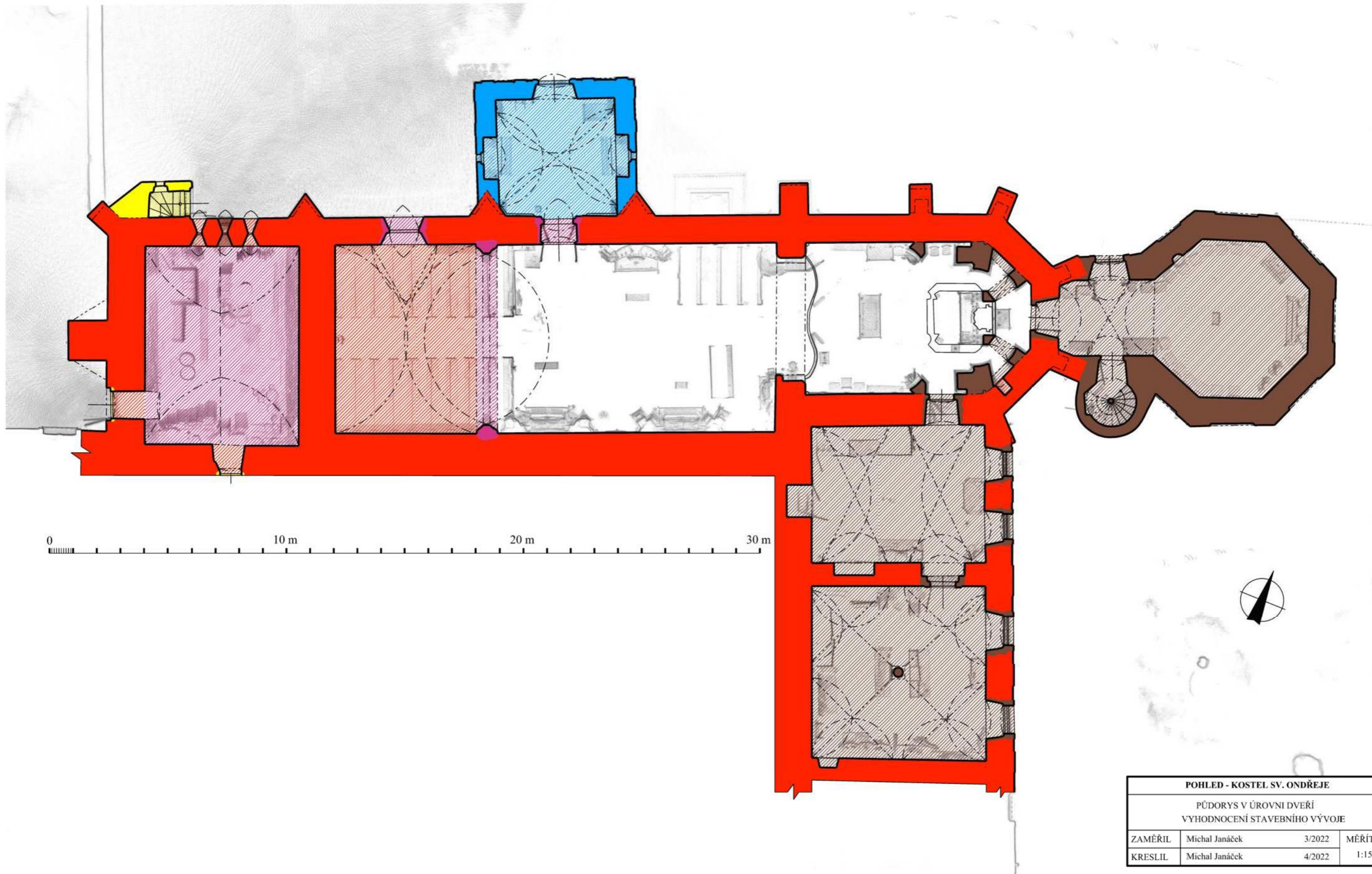
Pohled, kostel sv. Ondřeje, hrotitý portál do lodi ze severní předsíně.

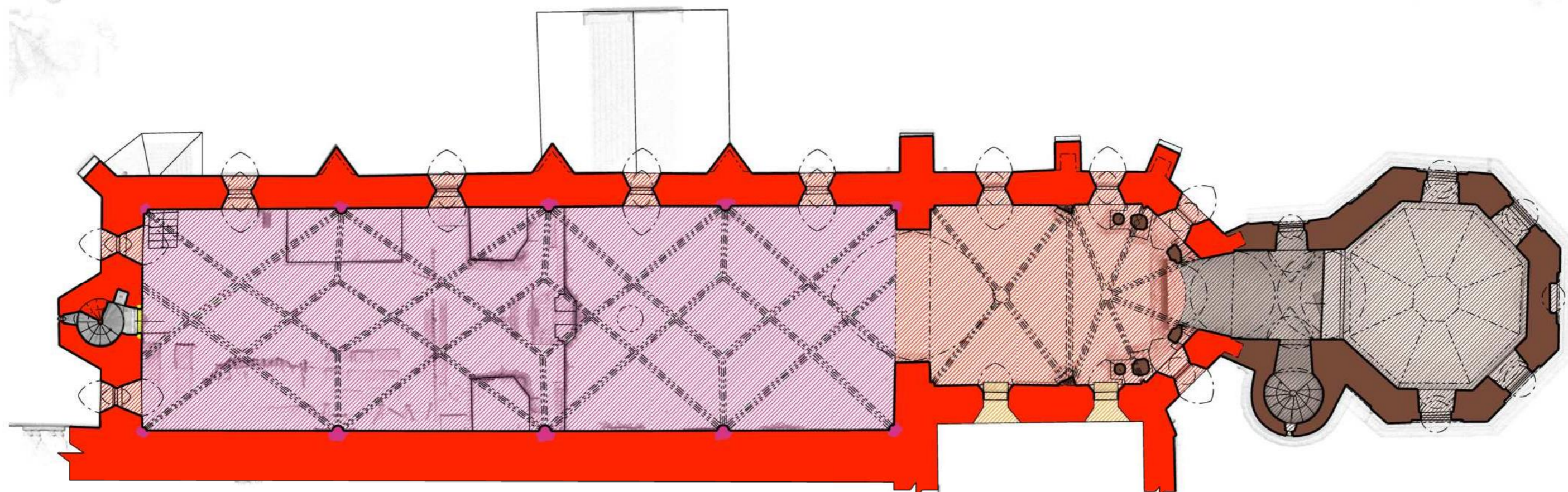
Pohled, kostel sv. Ondřeje, sklípek pod úrovní terénu u západního průčelí s hrotitým portálkem v jižní stěně.

Pohled, kostel sv. Ondřeje, hambalkový krov se středním sloupkem nad lodí kostela.

POHLED - KOSTEL SV. ONDŘEJE			
PŮDORYS V ÚROVNI DVEŘÍ			
VYHODNOCENÍ STAVEBNÍHO VÝVOJE			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	3/2022	MĚŘÍTKO
KRESLIL	Michal Janáček	4/2022	1:150

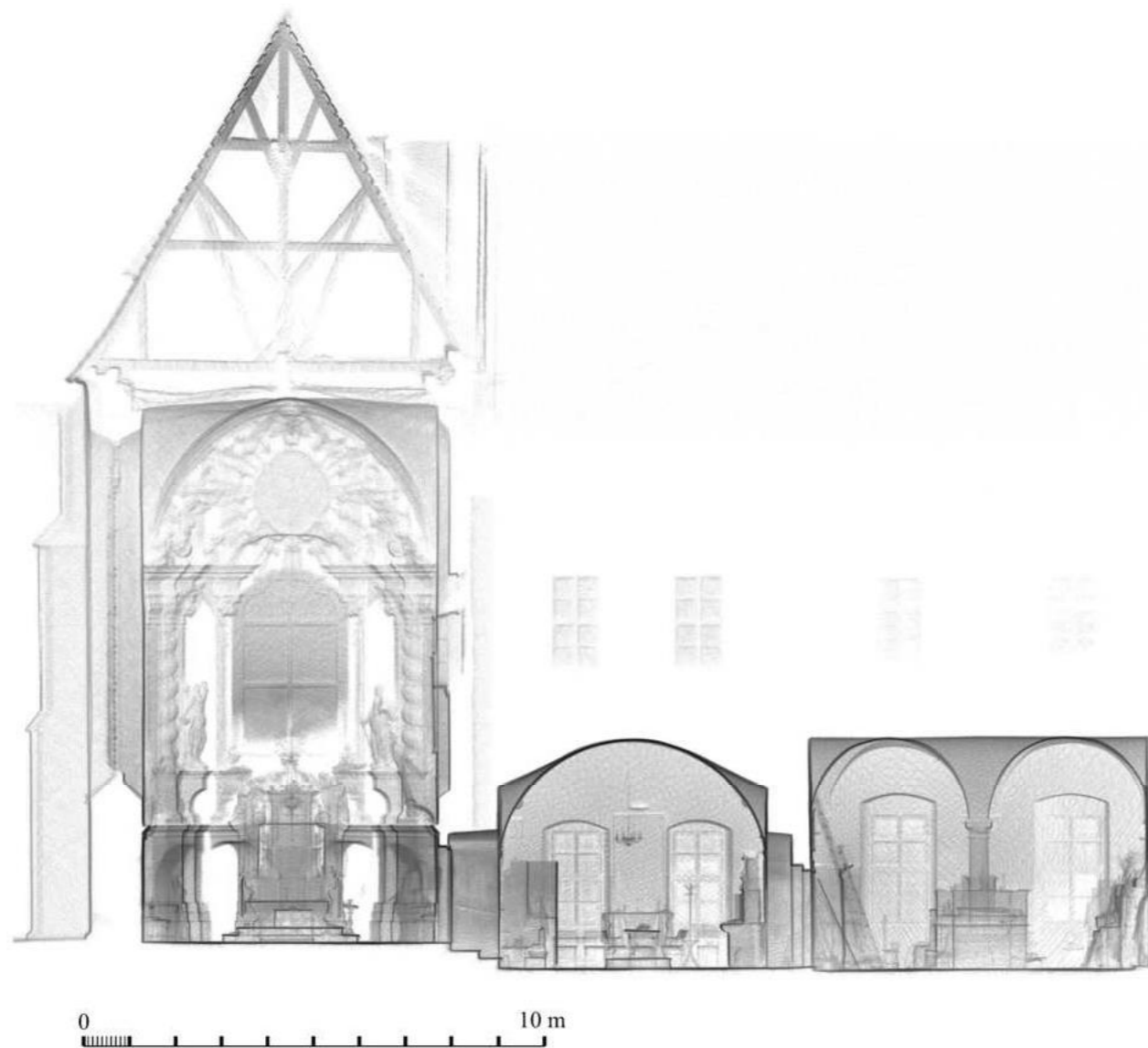
0 10 m 20 m 30 m

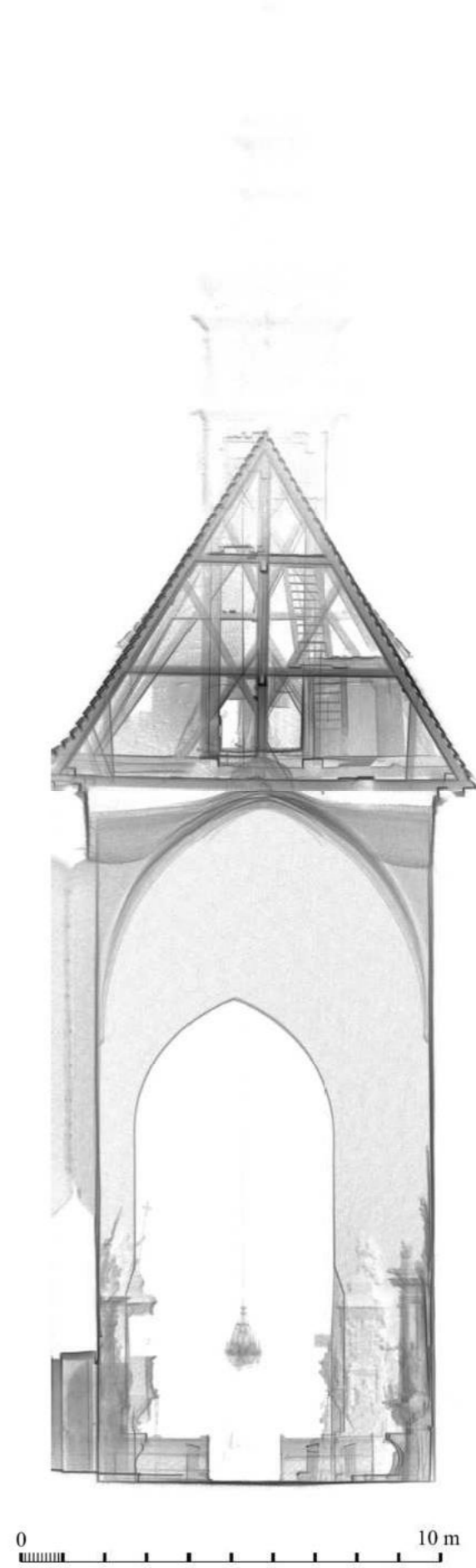
POHLED - KOSTEL SV. ONDŘEJE			
PŮDORYS V ÚROVNI OKEN VYHODNOCENÍ STAVEBNÍHO VÝVOJE			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	3/2022	MĚŘÍTKO
KRESLIL	Michal Janáček	4/2022	1:150

POHLED - KOSTEL SV. ONDŘEJE			
PODÉLNÝ ŘEZ S POHLEDEM NA SEVER			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	3/2022	MĚŘÍTKO 1:150

POHLED - KOSTEL SV. ONDŘEJE			
ŘEZ PRESBYTÁŘEM A SAKRISTIÍ S POHLEDEM NA VÝCHOD VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	3/2022	MĚŘÍTKO 1:150

POHLED - KOSTEL SV. ONDŘEJE			
PŘÍČNÝ ŘEZ LODÍ S POHLEDEM NA VÝCHOD VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	3/2022	MĚŘÍTKO 1:150

5.17. Kostel sv. Anny v Pohledu

Patrocinium: sv. Anna

Nadmořská výška lokality: 502 m. n. m.

Rozměry stavby: délka 20 m, šířka 10 m, výška 23 m

Nejstarší zmínka o kostelu: Kostel byl postaven jako novostavba mezi lety 1760-1766.³⁹⁸

Příslušnost v rámci církevní správy: Arcidiecéze pražská (1760 – vikariát německobrodský), 1784 – diecéze královehradecká (vikariát německobrodský/havlíčkobrodský).³⁹⁹

Statut: Od založení filiální k Pohledu.

Farnost: Bartoušov, Dlouhá Ves (filiální kostel sv. Mikuláše), Jilemník, Pohled (farní kostel sv. Ondřeje, filiální kostel sv. Anny), Rouštany, Simtany, Utín, Ždírec

Podací právo: 1760 – páni z Ditrichštejna

Kategorie ochrany: Kulturní památka (ze dne 16. 12. 1963)

Situace kostelního areálu: Samotný areál s kostelem se nachází asi 1 kilometr severovýchodním směrem od obce Pohled. Příjezdová cesta je od západu, kde je napojená na hlavní silnici, nebo od severu skrze les. Necelých 200 metrů na západ od kostela jsou u příjezdové cesty budovy bývalého hostince s lázněmi. Po stranách cesty u hostince je dvojice kapliček. Kolem kostela je v nepravidelném kruhu rozmístěno dalších 14 kapliček křížové cesty. Na sever od kostela je u místního pramene osmiboká kaple s kopulí. Celý areál kostela spolu s pramennou kaplí a kapličkami křížové cesty je umístěn v lese. U jihovýchodní stěny kostela je nízké kamenné pódium pro sloužení venkovních bohoslužeb.

³⁹⁸ POCHE, *Umělecké památky Čech 3*, s. 118.; HLADÍKOVÁ, Magdalena. *Významné poutní místo Svatá Anna a obec Pohled*. Bakalářská práce. Vysoká škola polytechnická Jihlava. Katedra cestovního ruchu. Jihlava, 2014. s. 19.

³⁹⁹ KUČA, *Města a městečka V*, s. 374.; BAUEROVÁ, Milada. *Farní úřad církve římskokatolické Havlíčkova Borová: 1731-1949*. MZA Brno – SOKA HB, Inventář (NAD 986), Havlíčkův Brod, 1961.; HLEDÍKOVÁ – JANÁK – DOBEŠ, *Dějiny správy*, s. 193.

Dispozice stavby: Jednolodní centrální stavba na kruhovém půdorysu, která má ze tří stran přistavěna obdélná patrová křídla. Na severní straně je připojena čtvercová sakristie. Centrální prostor je zaklenut kupolí a obdélné přístavky valenými klenbami s výsečemi. Sakristie má plackovou klenbu. Prostory v patře obdélných křídlech jsou přístupny po samostatných schodištích. Střecha kostela je valbová se sanktusníkem nad kupolí.

Popis a rozbor stavby: Kostel je centrální se středovou částí na kruhovém půdorysu, ke kterému jsou ze tří stran symetricky připojena obdélná křídla. Obvodové zdivo mezi křídly je lehce zvlněno. V místě napojení křídel na centrální prostor se zdivo mírně konvexně prohýbá a pak plynuje navazuje na střed zdiva mezi křídly, které naopak mírně konkávně vystupuje. Na severní straně, tedy naproti jižnímu křídlu, je mezi ostatními dvěma křídly připojena čtvercová sakristie.

Průčelí kostela mají společný sokl a jsou vertikálně členěna pilastry, které jsou po stranách nároží a konvexně prohnutém zdivu mezi křídly. Pilastry jsou bez patek, mají štukové bohatě zdobené hlavice s volutovými a rostlinnými motivy, na způsob hlavic kompozitního řádu, a vynášejí profilovanou nadokenní římsu, která obíhá celý obvod kostela, stejně jako nad ní profilovaná korunní římsa. Po stranách nárožních pilastrů je štukem naznačeno kvádrování. Nad pilastry a nadokenní římsou jsou štukové rostlinné ornamenty. Všechna tři průčelí obdélných křídel jsou v přízemí prolomena portály se šambránami s ušima, zvýrazněnými klenáky a okrajovou lištou. Nad portály v patře křídel jsou velká půlkruhově zaklenutá okna s ústupkem u paty klenutí. Okna mají trojnásobně odstupňované šambrány, parapetní římsu a nad záklenkem štukový rámeček tvaru klínu s rostlinným motivem uprostřed. Ve stěnách mezi obdélnými křídly, v případě severní stěny tedy nad nízkou střechou sakristie, jsou prolomena stejná velká půlkruhově zaklenutá okna s ústupkem u paty klenutí, ale ve vyšší výšce, než jak je tomu u průčelí křídel kostela. Tyto tři okna svým vrcholem zasahují do profilované průběžné nadokenní římsy, která je půlobloukem obchází. Mají stejné šambrány jako okna v průčelí křídel a pod okny půlkruhové, na okrajích dvakrát odstupňované, štukové čabraky, v kterých je rostlinný ornament.

Centrální prostor kostela je zaklenut kupolí se štukovým a malovaným zrcadlem. Presbytář s oltářem se nachází na severním okraji, za kterým je ve zdivu pravoúhlý vchod s kamenným ostěním do sakristie. Vchod do sakristie, stejně jako okno nad ním a protější dvě okna ve zdivu mezi křídly, jsou umístěna ve vysokých nikách. Po obou stranách

těchto tří nik jsou svazkové pilastry s patkami a bohatými kompozitními hlavicemi, které vynášejí krátké profilované kladí.

Obdélná křídla na třech stranách kostela jsou patrová. Prostory patra jsou podklenuty stlačenou valenou klenbou se styčnými výsečemi. Po jedné straně přízemí křídel se za příčkou nacházejí jednoramenná cihelná schodiště s dřevěným obložením do patra a naproti nim půlkruhově zaklenuté niky. V čelech křídel jsou v segmentově zakončených výklencích s rozbíhavými špaletami vchody do kostela. Patra křídel jsou zaklenuta stejnou valenou klenbou jako v přízemí, mají dvojici výsečí, které ale v patře nejsou styčné. Patro jižního křídla naproti oltáři slouží jako kruchta a ostatní dva patrové prostory jako oratoře. Poprsnice mají zděné, lehce vystupující do prostoru uprostřed a v polovině své výšky jsou rozdělena širokou profilovanou římsou. Všechna tři křídla a centrální prostor s kopulí jsou bohatě zdobena nástěnnou výmalbou.

Sakristie je přístupná přímo z exteriéru pravoúhlým vchodem s kamenným ostěním v segmentovém výklenku. Nad vchodem z exteriéru je kartuše se jménem ANNA a nad ním profilovaná římsa, uprostřed trojúhelníkovitě vystupující. Naproti tomuto vchodu je v sakristii vchod z centrálního prostoru kostela. Zaklenuta je plackovou klenbou. Boční stěny sakristie jsou prolomeny pravoúhlými okny v segmentově zakončených výklencích s rozbíhavými špaletami. Na jih od obou oken jsou v polovině výšky zděna malé niky s konchou.

Podkroví kostela je přístupno po dřevěném žebříku. Ten je umístěn za příčkou s dveřmi v patře jižního křídla. Žebřík vede na rub valené klenby jižního křídla, odkud vede další žebřík k rubu centrální kopule kostela. Krov nad kopulí je tvořen ležatou stolicí s pásky a vzpěrami s ondřejskými kříži. Nad křídly jsou střední svíslé sloupky s pásky a hambalkem. Krokve krovu jsou opatřeny námětky.

Střechy nad trojicí křídel jsou valbové a stýkají se u sanktusníku nad středem kostela. Krytinou pro střechu i sanktusník je zvolen plech červené barvy.

Stavební vývoj: Se vznikem tohoto poutního místa se pojí pověst o Jakubu Čermákovi, písaři a hospodářském správci místního kláštera, který při lovu vlka zapadl do bahna, a když se po několika hodinách nemohl osvobodit, začal se modlit. Najednou měl slyšet zpět se zvuky varhan a zaslechl jméno sv. Anny. Při modlitbě svaté Anně slíbil, že pokud z bahna vyvázne, tak na jeho místě postaví kapli zasvěcenou právě této světici. A tak se

také stalo. V místě, kde začala stavba kapličky, se našel pramen.⁴⁰⁰ Zde stála roku 1731 kaple, na jejímž místě byla roku 1824 vystavěna nová osmiboká kaple s bání.⁴⁰¹

Počátek výstavby kostela sv. Anny spadá do roku 1760. Jako autor bývá někdy uváděn Jan Blažej Santini-Aichel,⁴⁰² s odkazem na starší plánovou dokumentaci. Jeho autorství tohoto kostela však nikdy doloženo nebylo. Roku 1764 byla nedaleko kostela vystavěna barokní budova hostince, ke kterému byla později v roce 1858 přistavěna majitelem pohledského panství hrabětem Eugenem Sylvou Taroucca-Unwerth budova lázní, kam byla svedena voda z pramene. Lázně zde přestaly fungovat již na přelomu 19. a 20. století. Kapličky křížové cesty byly kolem kostela vystavěny v letech 1764-1766.⁴⁰³

Potenciál: Nejvíce spekulací na téma tohoto kostela vzniká právě v souvislosti s údajným autorstvím Jana Blažeje Santiniho-Aichela, které však není nijak potvrzeno. Zde by byla možnost k hlubšímu srovnání s dalšími stavbami a na základě analogií se pokusit dohledat skutečného autora kostela.

Hodnocení: Kostel sv. Anny je svým umístěním v krajině, přítomností pramene, množstvím pověstí, které toto místo opřádají, ale i jedinečnou architekturou s bohatou výzdobou místem, kde se stále každoročně pořádají poutě. Tato barokní až rokoková stavba s výraznou památkovou hodnotou je spolu s kaplemi křížové cesty významným dokladem architektury poloviny 18. století a v rámci souboru zkoumaných staveb je unikátní svou centrální dispozicí. To vše společně s úpravou místního porostu do podoby parku dělá z tohoto místa vyhledávanou turistickou lokalitu.

⁴⁰⁰ HLADÍKOVÁ, *Významné poutní místo Svatá Anna*, s. 17-18.

⁴⁰¹ POCHE, *Umělecké památky Čech 3*, s. 118.

⁴⁰² Autorství tohoto kostela přičítá Santinimu například Irena Dibelková viz DIBELKOVÁ, Irena – NOVÁK, Zdeněk – MARTÍNEK, Jiří. *Poutní místa v Čechách*. Praha, 2004. s. 191-192.

⁴⁰³ HLADÍKOVÁ, *Významné poutní místo Svatá Anna*, s. 19-20.

Plánová dokumentace:

Areál kostela sv. Anny s kaplemi křížové cesty a bývalými lázněmi, císařský povinný otisk stabilního katastru, 1838.

Model kostela sv. Anny z mračna bodů v programu GeoSLAM Hub.

Fotografická dokumentace:

Pohled, kostel sv. Anny, pohled na kostel od severu.

Pohled, kostel sv. Anny, pohled na kostel z jihu.

Pohled, kostel sv. Anny, pohled na kostel z východu.

Pohled, kostel sv. Anny, sakristie na severu.

Pohled, kostel sv. Anny, osmiboká kaple nad pramenem.

Pohled, kostel sv. Anny, jedna z kapliček křížové cesty.

Pohled, kostel sv. Anny, pohled k oltáři na severní straně centrálního prostoru.

Pohled, kostel sv. Anny, pohled na severozápadní oratoř.

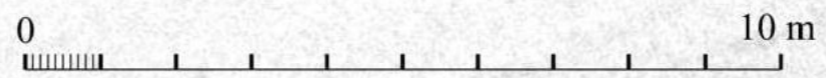
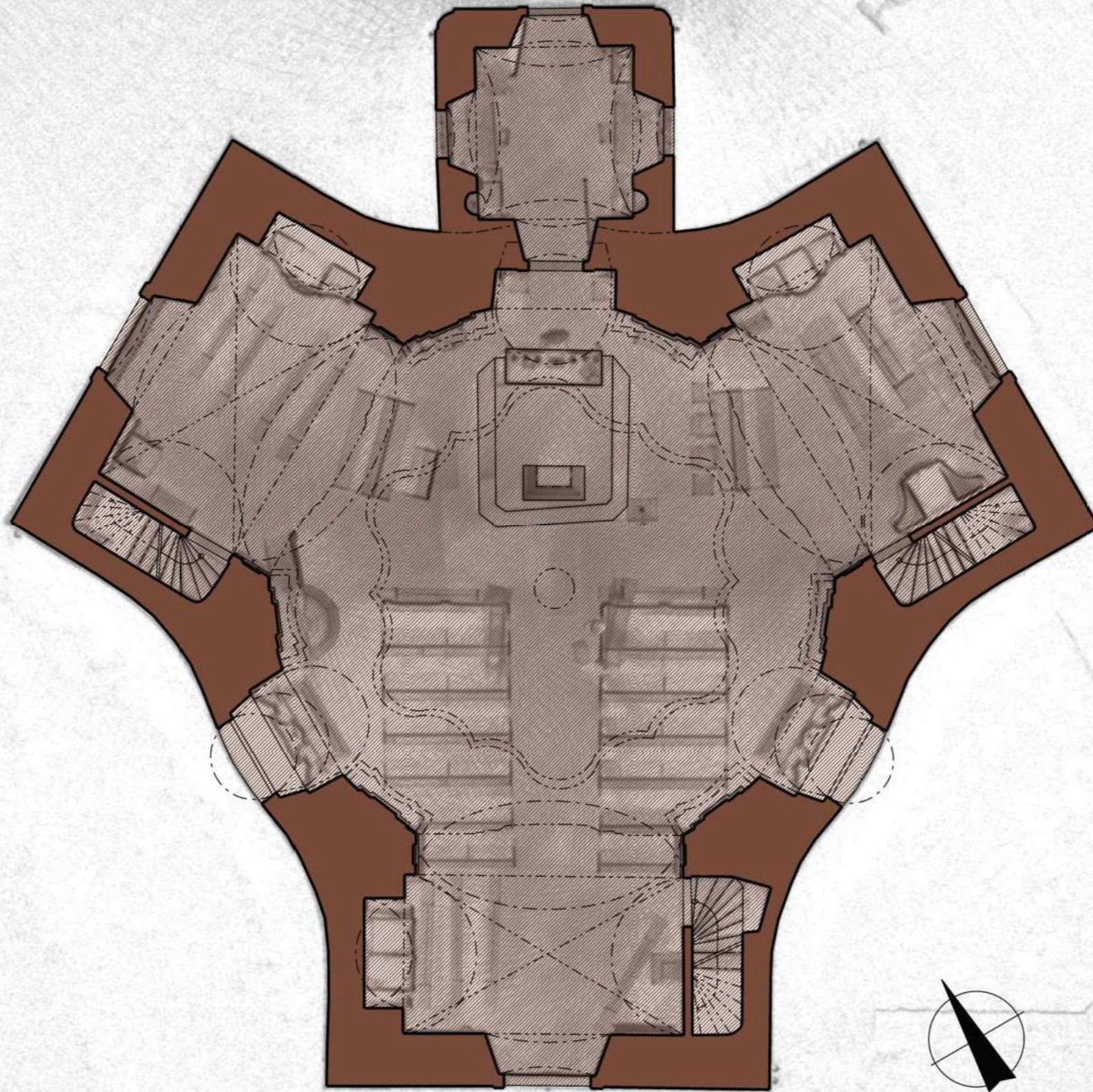
Pohled, kostel sv. Anny, jižní křídlo s
kruchtou.

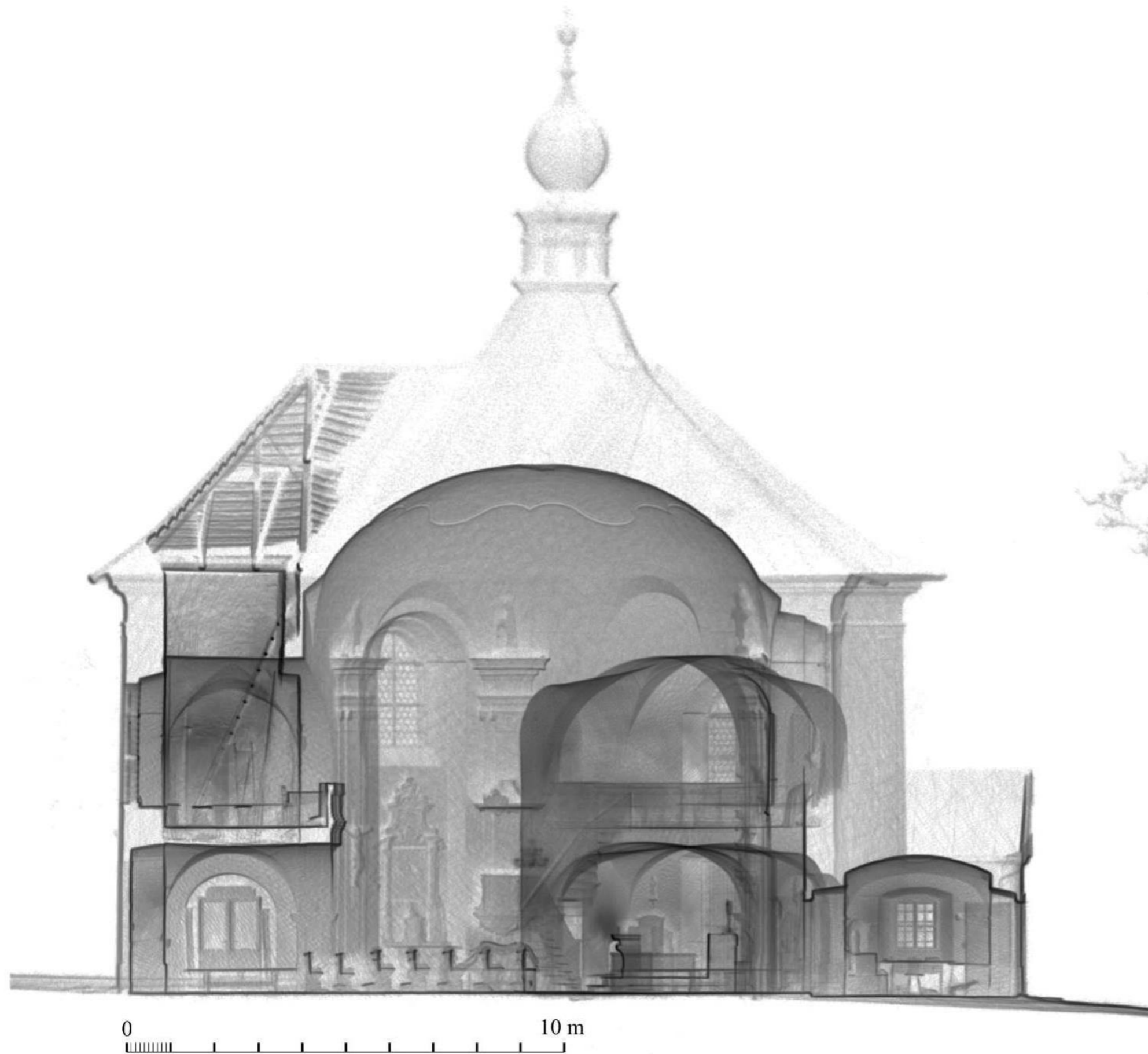
Pohled, kostel sv. Anny,
severovýchodní křídlo s oratoří.

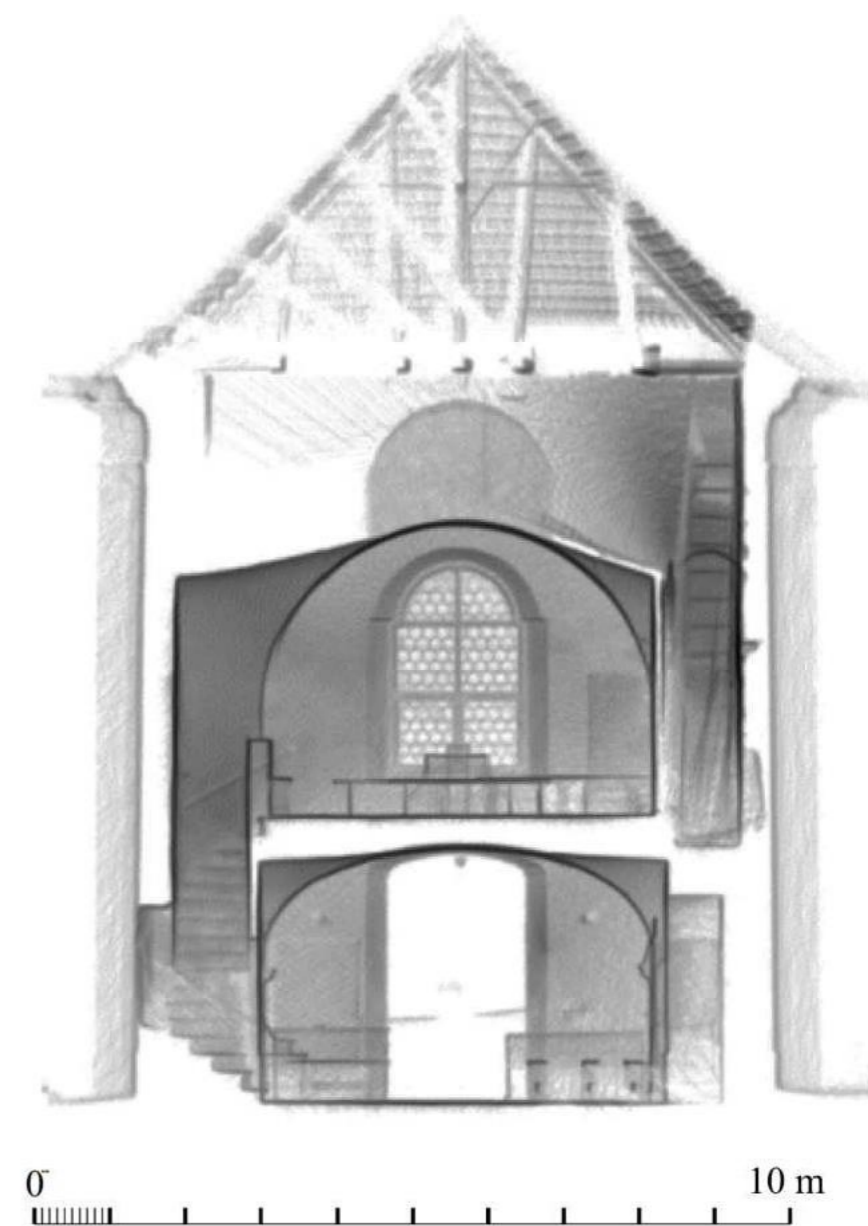
Pohled, kostel sv. Anny, sloupek v krovu nad jižním křídlem. V pozadí krov nad kopulí.

POHLED - KOSTEL SV. ANNY			
SPOJENÝ PŮDORYS V ÚROVNI DVEŘÍ A OKEN VYHODNOCENÍ STAVEBNÍHO VÝVOJE			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	4/2022	MĚŘÍTKO
KRESLIL	Michal Janáček	5/2022	1:100

POHLED - KOSTEL SV. ANNY			
ŘEZ S POHLEDEM NA ZÁPAD			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	4/2022	MĚŘÍTKO 1:100

POHLED - KOSTEL SV. ANNY			
ŘEZ JIŽNÍM KRÍDLEM S POHLEDEM NA JIH			
VÝSTUP Z MOBILNÍHO SKENERU ZEB HORIZON (GEO SLAM)			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	4/2022	MĚŘÍTKO 1:100

6. Vývoj sakrální architektury na panství Polná-Přibyslav a Pohled

6.1. Románský sloh (11. – pol. 13. st.)

Na vymezeném území bývalého panství Polná-Přibyslav a Pohled se nedochovaly žádné kostely románského stáří. Lidová tradice však často místním památkám přisuzuje daleko větší stáří, než které odpovídá skutečnosti. I v literatuře kolikrát narážíme na snahu autora datovat jádro současného zděného objektu do období románského slohu, i když pro to nejsou téměř žádné důkazy. Takovým příkladem je kostel sv. Mikuláše v Nížkově, který má stát na místě původního záměru založení cisterciáckého kláštera před polovinou 13. století. Část odborné literatury přičítá pozdně románské stáří jádru tohoto kostela, přesněji sakristii a severní zdi presbytáře, které mělo vzniknout před rokem 1239.⁴⁰⁴ V době založení kláštera však s největší pravděpodobností vzniklo jen dřevěné provizorium, které spolu se zasvěcením bylo právě oním jediným pozůstatkem nevydařeného založení. V jiných pracích věnovaných kostelu se setkáváme s tvrzením, že přípory klenby na severní straně presbytáře kostela, a obzvláště pak jejich prstence v polovině výšky, jsou charakteristickým pozdně románským nebo přechodným prvkem.⁴⁰⁵ Jak bylo zmíněno již dříve, tak v případě tohoto kostela se u prstenců přípor nejedná o kamenný prvek, ale o skryté kabely elektroinstalace uložené v ohebných chráničkách kabelů známých jako husí krky. Tím je tato hypotéza o vývoji kostela pravděpodobně vyvrácena.

Další lokalitou, s předpokládaným románským předchůdcem stávající stavby, je kostel sv. Víta v Havlíčkově Borové.⁴⁰⁶ Samotné umístění kostela mimo intravilán vesnice na vysokém kopci by přítomnost takové stavby románského slohu naznačovalo. Další teorie podporující přítomnost románského kostela souvisí se zasvěcením sv. Vítu. Kostel s tímto zasvěcením, pravděpodobně sloužící pro místní horníky, mohl mít za úkol místní pohanské obyvatelstvo uctívající boha Svantovíta odvrátit od falešné víry a přivést ke křesťanství. Stáří původního kostela do konce 12. století zasazuje také opis staršího záznamu ve farní pamětní knize. K tomu přispívají také zbytky maleb v kostele s nápisy „CZECHODOR 1+1+8+0“ a „Urozený – apparuit“ objevených roku 1747.⁴⁰⁷

⁴⁰⁴ SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, s. 671.

⁴⁰⁵ KUDĚLKA, *Výzkum románské architektury*, s. 68.

⁴⁰⁶ KUČA, *Města a městečka II*, s. 48.; STRÁNSKÁ, *Havlíčková Borová*, s. 22-23.

⁴⁰⁷ STRÁNSKÁ, *Havlíčková Borová*, s. 22.; WIRTH, *Soupis památek*, s. 12.

V současné stavbě se však nezachovaly žádné románské konstrukce a samotné nápisy mohly být pozdější snahou o povznesení starobylosti tohoto kostela.

Kostel Matky Boží v Polné, tedy předchůdce současného barokního děkanského chrámu Nanebevzetí Panny Marie, pravděpodobně na místě dnešního kostela stával již před rokem 1242, kdy je o něm první zmínka v darovací listině Jana z Polné řádu německých rytířů. O podobě původního kostela a jeho stavebním vývoji ve středověku však nevíme nic.⁴⁰⁸

Na první pohled nejvýraznější románskou památkou ve zkoumaném území se dříve jevila být "apsida" při východní straně sakristie v přízemí věže kostela sv. Mikuláše v Krucemburku. Ta je však mnohem mladšího data a ke kostelu byla přistavěna nejspíše na konci 15. století.⁴⁰⁹ U takovýchto apsidovitých přístavků k sakristiím kostela bylo s několika příklady vyvráceno, že by se jednalo o část původního románského kostela.⁴¹⁰ Přesto část literatury⁴¹¹ předpokládá, že počátky kostela sahají do konce 12. století nebo poloviny 13. století, a původní románsko-gotický kostel byl buď zbořen, nebo byl částečně začleněn do nové stavby z poloviny 14. století. Žádná pozdně románské prvky se však v kostele nevyskytují a jedná se tak tedy pouze o hypotézu.

V blízkém okolí zkoumaného území je doloženo několik staveb románského stáří. Gotický kostel sv. Jakuba Většího ve městě Chotěboř, který je nedaleko severozápadní hranice vymezeného prostoru, má ve své dvoulodní dispozici s věží v západním průčelí část románského kvádrového zdiva. To se dochovalo v severní stěně hlavní lodi a severní a východní stěně věže. V městském muzeu je navíc uložen fragment dochované hlavice románského sloupu z 12. století, který nejspíše podpíral tribunu. Hlavice je kubická a na dolních zaoblených rozích má listy.⁴¹²

Nedaleký kostel sv. Jiljí v Libici nad Doubravou byl starší literaturou hodnocen jako gotický. Kostel je jednolodní s polygonálním presbytářem a věží v západním průčelí. V sedmdesátých letech bylo však zjištěno, že zdivo podélné lodi spolu s vítězným

⁴⁰⁸ ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ – PLAŠIL, *Architektonická perla Dietrichsteinů*, s. 1.

⁴⁰⁹ *Krucemburk, Staré Ransko a Hluboká v proměnách času*, s. 139.

⁴¹⁰ RADOVÁ-ŠTIKOVÁ, Milada. Sakristie s apsidou vesnických farních kostelů. In: *Umění 34*. č. 5, Praha, 1986. s. 441-450.

⁴¹¹ *Krucemburk, Staré Ransko a Hluboká v proměnách času*, s. 139.

⁴¹² MERHAUTOVÁ, Anežka. *Raně středověká architektura v Čechách*. Praha, 1971, s. 133.; POCHE, *Umělecké památky Čech 1*. s. 525.; WIRTH, *Soupis památek*, s. 26-27.; HEJHAL – MĚŘINSKÝ – KLÁPŠTĚ, *Počátky středověké kolonizace*, s. 75.

obloukem a se vstupem do lodi na jižní straně, je románského stáří. Zdivo je kvádríkové s datací do druhé poloviny 12. století.⁴¹³

6.2. Raná gotika (2. pol. 13. st.)

Do období rané gotiky se některé kostely řadí svojí nejstarší zmínkou v pramenech. Podobně jako u slohu románského se však u těchto staveb nenacházejí žádné odpovídající slohové prvky. Svojí nejstarší zmínkou se do období rané gotiky řadí kostel sv. Mikuláše v Nížkově, který, jak již bylo několikrát zmíněno, vznikl se založením cisterciáckého kláštera kolem roku 1234. Po pěti letech však klášter zanikl a zůstal jen kostel.⁴¹⁴ Ten byl ale ve 13. století pravděpodobně stále jen provizorní dřevěný. Část starší literatury klade vznik současného zděného kostela do druhé poloviny 13. století,⁴¹⁵ nejsou pro to však žádné důkazy. Staršímu založení by odpovídaly snad jen větší rozměry stavby, vzhledem k tomu, že měla původně plnit klášterní funkci. Polygonální závěr presbytáře s opěráky, který převážně udává proporce a rozměry kostela, je však až vrcholně gotický ze 14. století.

Dalším klášterní kostelem cisterciáckého řádu je kostel sv. Ondřeje v Pohledu, původně Nanebevzetí Panny Marie, o kterém je první zmínka z roku 1263, tedy ještě předtím, než se z něj stal kostel klášterní. Kostel patřil řádu německých rytířů a byl zamýšlen jako farní. Mezi lety 1265-1267 zde začal být budován klášter. Zdivo před zbudováním kláštera se hypoteticky mohlo dochovat v jižní stěně presbytáře a ve stěnách lodi, tedy spolu s dělicí zdí pod kruchtou, která byla nejspíše původním západním průčelím kostela.⁴¹⁶

S řádem německých rytířů souvisí také založení Dlouhé Vsi a kostela sv. Mikuláše kolem roku 1260.⁴¹⁷ První zmínka o kostele z roku 1262 zmiňuje kostel retrospektivně k roku 1256.⁴¹⁸ V období rané gotiky byl kostel pravděpodobně ještě dřevěný a jako

⁴¹³ ŠKABRADA, Jiří – SMETÁNKA, Zdeněk. Neznámý románský kostel na Libické cestě. (Příspěvek k povrchovému průzkumu raně středověké vesnice) In: *Archeologické rozhledy XXVII*, Praha, 1975, s.178-181, 238-239.

⁴¹⁴ PRCHAL, *Pověsti z Nížkova a okolí*, s. 50-51.

⁴¹⁵ POCHE, *Umělecké památky Čech 2*, s. 478.

⁴¹⁶ SVOBODA, *Klášter v Pohledu*, s. 64-65.

⁴¹⁷ POCHE, *Umělecké památky Čech 1*, s. 262.

⁴¹⁸ EMLER, *Regesta diplomatica*, s. 722.

zděný přestavěn až ve 14. století nebo později. Z dnešních konstrukcí nic neodpovídá tomu, že by byl kostel zděný již ve 13. století.

K dalším kostelům, o kterých je první zmínka v období rané gotiky, patří kostel Narození sv. Jana Křtitele v Příbyslavi. Kostel je poprvé doložen k roku 1265, kdy je zde zmíněn místní plebán.⁴¹⁹ O podobě kostela, který zanikl při dobytí města za husitských válek roku 1424, není nic známo. Stejný osud postihl i původní kostel sv. Kateřiny ve Stříbrných Horách. První zmínkou o kostelu na hornické lokalitě s názvem Monte Herlivini je také rok 1265, ale kostel zde stát pravděpodobně již nějakou dobu předtím.⁴²⁰ Jako v případě kostela v Příbyslavi ani zde není známo, jak kostel vypadal. Ve 13. století lze předpokládat dřevěnou stavbu nahrazenou později zděnou architekturou. Nedaleko hornické osady s kostelem sv. Kateřiny, asi jen jeden kilometr směrem na jih, se nacházela další hornické osada jménem Buchberg, na které je v polovině 13. století doložena kaple, nejspíše sv. Barbory.⁴²¹ Kaple byla dřevěná a pravděpodobně na obdélném půdorysu.⁴²²

6.3. Vrcholná gotika (14. – pol. 15. st.)

Soubor zkoumaných staveb obsahuje nejvíce staveb právě z období vrcholné gotiky. Do dnešních dnů se dochovalo osm kostelů, které si i přes další mladší přestavby svůj gotický ráz zachovaly. Pro jejich dispozice je charakteristický klenutý polygonálně uzavřený presbytář s opěráky. Jen jeden z těchto kostelů má presbytář pravoúhlý, jinak si stavby zachovávají tento společný rys. Lodi kostela jsou nejčastěji plochostropé.

Za přechod mezi ranou a vrcholnou gotikou můžeme považovat bývalý klášterní kostel sv. Ondřeje v Pohledu. Trojice trojbokých odstupňovaných opěráků na severní straně kostela vznikla pravděpodobně již kolem roku 1300.⁴²³ Dvakrát odstupňované

⁴¹⁹ KURKA, *Archidiakonáty Kouřimský*, s. 84., MARKOVÁ, *Příbyslav*, s. 42.

⁴²⁰ BOŘILOVÁ, *O kostelu sv. Kateřiny*, s. 13.

⁴²¹ ROUS, *Stříbrnorudné hornictví*, s. 50.; Zsvěcení sv. Barboře napovídá místní pojmenování „Hajba“, což by mohla být zkomolená zkratka slov „heilige Barbara“, tedy svatá Barbora. Viz PŮŽA, *Kronika příbyslavská*, s. 321.

⁴²² Hypotetická podoba kaple na hornické lokalitě Buchberg je zprostředkována mobilní aplikací, která s použitím virtuální reality ukazuje předpokládanou podobu hornické lokality i s kaplí kolem roku 1269. Výzkum a prezentaci provedl Archeologický ústav Akademie věd ČR v Praze a Ústav archeologie a muzeologie Masarykovy univerzity v Brně viz: HRUBÝ, Petr – MAŘÍK, Jan – UNGER, Jiří (a kol.) *Buchberg 1269*. [mobilní aplikace] 14. ledna 2021 [cit. 2022-05-11]. Dostupné z: <https://play.google.com/store/apps/details?id=cz.mathesio.buchberg&hl=cs&gl=US>.

⁴²³ SVOBODA, *Kláster v Pohledu*, s. 65.; KUTHAN, Jiří. *Počátky a rozmach gotické architektury*, s. 177.

opěráky presbytáře mají již charakteristické vrcholně gotické trojúhelníkové štítky ve vrcholu. Vysoká lomená okna mají rozbíhavé špalety i záklenky z tesaných kvádrů. Kostel roku 1329 vyhořel a nejstarším architektonickým prvkem se zdá být klenba presbytáře s příporami, která je literaturou datovaná do konce první poloviny 14. století, což by odpovídalo rekonstrukci provedené právě po tomto požáru.⁴²⁴ Klenba je tvořena jedním polem křížové klenby s paprscitým závěrem a žebra mají hruškovitý profil s vyžlabenými boky. Umělecky výrazné hlavice a konzoly válcových přípor datoval Václav Mencl kolem roku 1290.⁴²⁵

Dalším kostelem spadajícím do vrcholné gotiky, který je jako jediný odlišný tím, že má pravoúhlý presbytář, je kostel sv. Michala v Žižkově Poli. Pravoúhlé odsazené presbytáře kostelů jsou vývojově starší než polygonálně zakončené s opěráky na nárožích. Původní středověké odsazení presbytáře kostela sv. Michala je však dnes již zastřeno kvůli později přistavěné hranolové věži na severní straně a barokní přizdívce jižní stěny presbytáře, která rozšířením tloušťky zdiva sjednotila vnější líc jižní stěny lodi a užšího presbytáře. Prvotní šířka zdiva je však stále čitelná. Presbytář má čtvercový půdorys a je zaklenut jedním polem křížové žebrové klenby s kulatým svorníkem. Žebra jsou masivní, hrubě tesaná a jejich průřez má podobu širokého klínu. Loď kostela je podélná a poměrně úzká ve srovnání s ostatními zkoumanými kostely. Samotná první zmínka o obci je již z roku 1303⁴²⁶ a kostel je zmíněn roku 1350, kdy měl být farním.⁴²⁷ Kostel zde tedy určitě stál jistě před polovinou 14. století, jak by napovídala i dispozice s pravoúhlým závěrem. Nabízí se analogie v podobě poměrně známých gotických podlipnických kostelů, konkrétně kostel sv. Martina v Dolním Městě a kostel sv. Jiří v Řečici. Dolní Město je poprvé jmenováno v pramenech již k roku 1226 a Řečice se poprvé objevuje roku 1307. Oba kostely jsou pak poprvé zmíněny v rejstřících papežských desátků roku 1352.⁴²⁸ Kostel sv. Martina má mírně obdélnou, téměř čtvercovou, loď s patrně mladší valenou klenbou, ke které se pojí užší presbytář čtvercového tvaru s křížovou žebrovou klenbou. Na severní straně je k presbytáři připojena sakristie s apsidou na východě a k západnímu průčelí je přisazena čtvercová

⁴²⁴ SVOBODA, *Kláster v Pohledu*, s. 66.

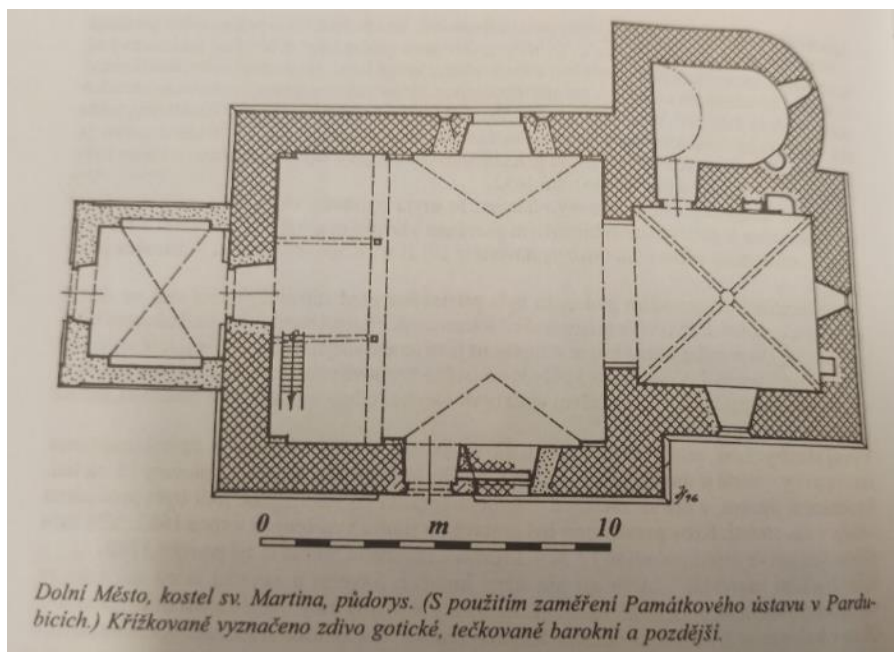
⁴²⁵ MENCL, *Románská a gotická hlavice*, s. 12-13.

⁴²⁶ EMLER, *Regesta diplomatica*, s. 852.

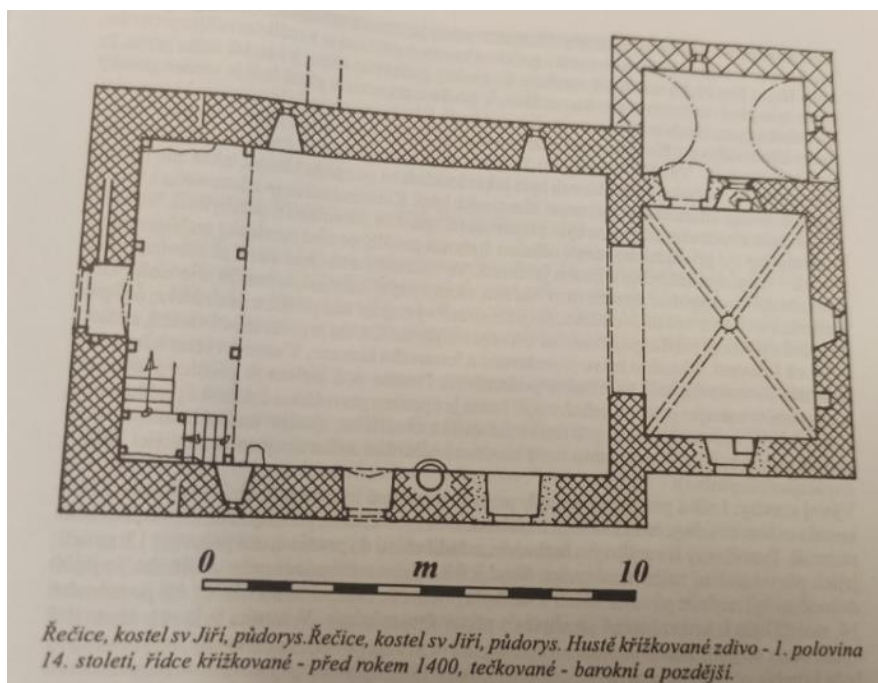
⁴²⁷ WIRTH, *Soupis památek*, s. 98.

⁴²⁸ SOMMER, Jan. (a kol.) *Tři gotické kostely pod hradem Lipnicí: Dolní Město, Loukov, Řečice*. Praha, 1999. s. 79, 82.

předsíň.⁴²⁹ Podobnou dispozici má i kostel sv. Jiří v Řečici. Obdélná loď kostela je plochostropá a k ní se pojí užší příčně obdélné presbyterium s křížovou žebrovou klenbou. Na severní straně presbytáře je mladší obdélná sakristie s valenou klenbou.⁴³⁰

Půdorys kostela sv. Martina v Dolním Městě
(převzato z: SOMMER, *Tři gotické kostely*, s. 80).

Půdorys kostela sv. Jiří v Řečici
(převzato z: SOMMER, *Tři gotické kostely*, s. 83).

⁴²⁹ Tamtéž, s. 80-81.

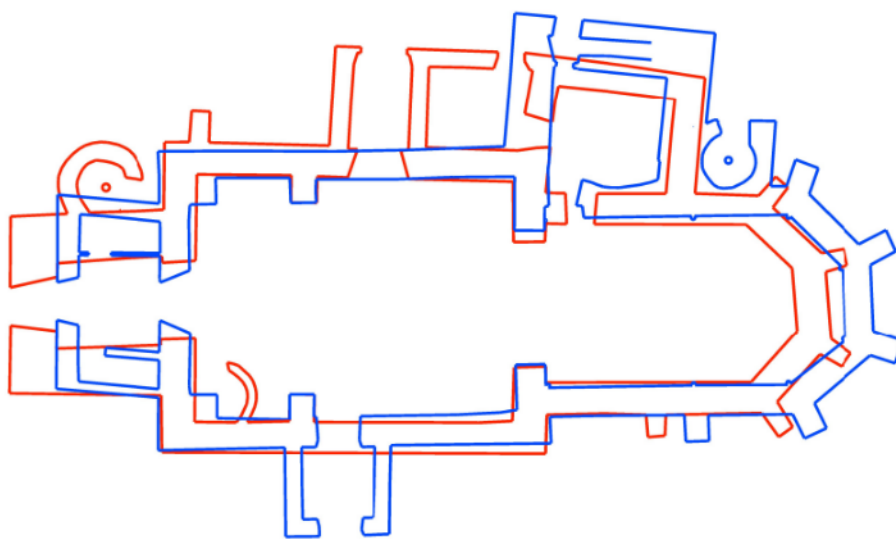
⁴³⁰ Tamtéž, s. 82-84.

Tyto kostely jsou významné především svojí dochovanou bohatou freskovou výzdobou, ale i svojí gotickou architekturou z první poloviny 14. století. Kostel sv. Michala v Žižkově Poli si sice neudržel svou gotickou podobu tak jako tyto dva uvedené příklady, ani nemá dochovanou freskovou výzdobu, sdílí však velice podobnou nebo téměř stejnou dispozici a přibližně stejnou dataci stavby. Až do 19. století zde byly dva lomené vstupní portálky na západní a jižní straně. Jediné okno, které si částečně zachovalo gotickou podobu, je mírně lomené okno v závěru pravoúhlého presbytáře.

K dalším vrcholně gotickým kostelům patří trojice navzájem si velmi podobných kostelů s polygonálním závěrem presbytáře a plochostropou lodí. Jsou jimi kostely v Havlíčkově Borové, Velké Losenici a Krucemburku. Všechny tři kostely mají pětiboký polygonální závěr presbytáře s opěráky. Kostely sv. Víta v Borové a sv. Jakuba v Losenici mají závěr zakončený pěti boky pravidelného osmiúhelníku, kdežto sv. Mikuláš v Krucemburku má tři boky závěru poněkud protáhlejší, stejně jako kostel sv. Kateřiny v Polné, a nedrží tak pravidelný osmiúhelníkový tvar. Presbytáře těchto kostelů jsou zaklenuty jedním polem křížové žebrové klenby s šesti paprsky žebrové klenby nad závěrem. U kostelů v Borové a Krucemburku jsou pole křížové klenby obdélná, zatímco v Losenici je čtvercové, protože presbytář kostela sv. Jakuba v Losenici je z těchto tří kostelů nejdelší. Šířky presbytáře jsou však relativně stejné. Sv. Jakub v Losenici má klenbu vynesenu válcovými příporami a patkami s prstencovými hlavicemi, přičemž u vchodu do sakristie v podvěží je zkrácená přípora s konzolou v podobě mužské masky. Žebra kleneb kostelů v Borové a Krucemburku jsou ve zdi zakončena hrotem, jen v případě dvou žeber závěru presbytáře v Krucemburku mají zakončení v podobě mužských masek, výtvarněji lépe zpracované než konzolka zkrácené přípory v Losenici, která se naopak vyznačuje velkou plochostí. Nároží závěru presbytáře jsou u všech tří kostelů opatřena opěrnými pilíři. Ve středu jižních stěn presbytářů v Borové a Losenici je pátý opěrák, jehož funkci na protější severní straně plní v případě Borové zdivo sakristie a v případě Losenice zdivo hranolové věže. U Krucemburku je tomu přesně naopak, protože hranolová věž se zde nachází na jižní straně. Opěrné pilíře kostela v Krucemburku jsou navíc oproti zbylým dvěma kostelům dvojnásobných rozměrů, s výjimkou severovýchodního ve vrcholu závěru, který je zkrácený a má tak podobné rozměry jako opěráky jeho dvou protějšků. Síla zdiva presbytářů se u všech tří kostelů pochybuje okolo 110 cm.⁴³¹ Obdélné plochostropé lodě všech tří kostelů se navíc

⁴³¹ Viz tabulka rozměrů u vrcholně gotických kostelů.

vyznačují téměř naprosto stejnými rozměry i šířkou zdiva.⁴³² Jak je patrné z následujícího grafického srovnání dispozic těchto kostelů, tak kromě odlišné délky presbytáře a úhlu jeho zakončení byly základní části těchto kostelů s nejvyšší pravděpodobností zděny podle jakéhosi modulu zdiva a ustálených typizovaných rozměrů kostela, především pak podélné lodi. Pokud bychom u těchto tří kostelů zaokrouhlili jejich vnitřní délku lodi na 12 metrů a šířku na 9 metrů, pak bychom po převedení na český loket⁴³³ dostali poměr přibližně 20 loktů délky na 15 loktů šířky. Stejně tak by vyšla šířka presbytáře 10 loktů za předpokladu, že bychom jejich vnitřní šířku zaokrouhlili na 6 metrů.⁴³⁴ Délkové rozměry presbytářů už mají poněkud větší rozmezí. Získaný poměr 20:15:10 však napovídá, že by tato hypotéza mohla mít pravdivý základ, který by však bylo potřeba rozpracovat a ověřit na daleko širším vzorku kostelů.

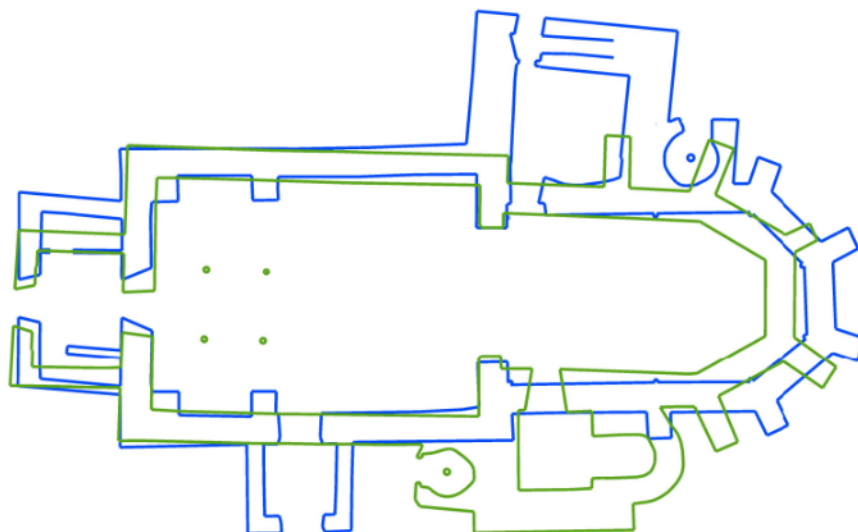

Komparace obrysů dispozic se zaměřením na rozměry lodi a presbytáře (Havlíčková Borová: sv. Vít – červená, Velká Losenice: sv. Jakub – modrá).

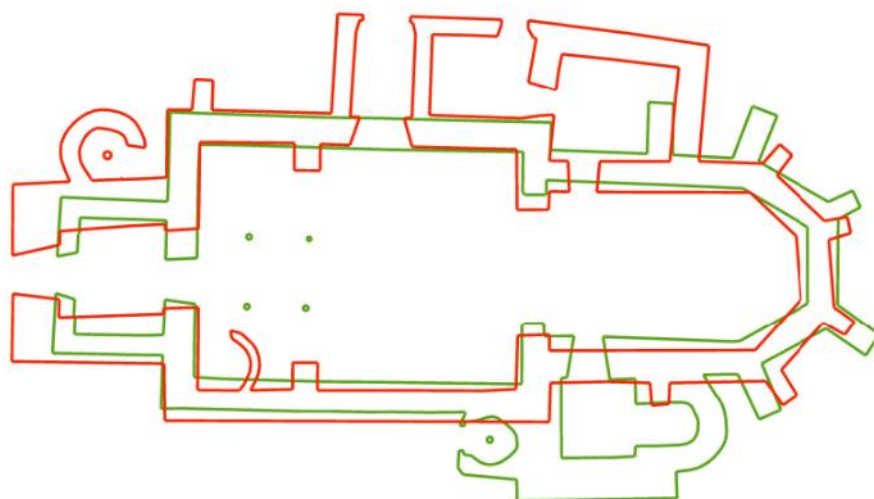
⁴³² Opět viz tabulka s rozměry.

⁴³³ 1 český loket = 59,27 cm. Viz HOFMANN, Gustav. *Metrologická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy*. Praha, 1984. s. 45, 71.

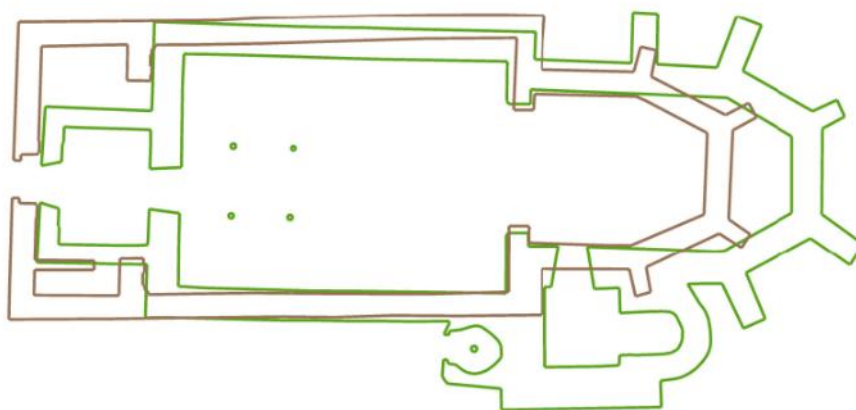
⁴³⁴ Zaokrouhlené délky a šířky lodí a presbytáře vycházejí z tabulky rozměrů.

Komparace obrysů dispozic se zaměřením na rozměry lodi a presbytáře
(Krucemburk: sv. Mikuláš – zelená, Velká Losenice: sv. Jakub – modrá).

Komparace obrysů dispozic se zaměřením na rozměry lodi a presbytáře
(Havlíčková Borová: sv. Vít – červená, Krucemburk: sv. Mikuláš – zelená).

Komparace obrysů dispozic se zaměřením na tvar presbytáře a rozšíření lodi na západě (Krucemburk: sv. Mikuláš – zelená, Polná: sv. Kateřina – hnědá).

Dalšími prvky, které patří do této gotické fáze, jsou v kostele sv. Víta v Borové například lomený vítězný oblouk, křížem sklenutá sakristie, a především pak lomené okno s fragmenty kamenné kružby nad plochým stropem v západní stěně lodi, kde se zároveň v omítce dochoval otisk předchozího bedněného stropu, který zasahoval do prostoru krovu. Z ostatních gotických oken se nedochovalo žádné, kromě zadržného lomeného okna v závěru presbytáře, po němž na obou stranách zůstaly výklenky. U kostela sv. Jakuba v Losenici se v presbytáři a západní části lodi dochovala lomená okna. V severní zdi presbytáře je kamenné hrotité sanktuárium s dvojicí nosů. Zajímavé jsou dva jednoduché sedlové portálky, které jsou osazeny pod i nad úzkým schodištěm v síle zdiva vedoucího do patra věže. To sloužilo jako trezor pro uchování kostelních cenností a zároveň jako refugiální prostor pro farníky v případě nebezpečí. Podobný prostor je i v prvním patře věže kostela sv. Mikuláše v Krucemburku. Ten nebyl přístupný po schodišti, ale po žebříku skrze hrotitý portál umístěný v jihovýchodním koutu lodi pod stropem.⁴³⁵ Dvojice úzkých oken v patře věže má dochované kamenné kružby s jeptiškou. Prostor v přízemí věže slouží jako sakristie a má křížovou žebrovou klenbu. Trojice lomených oken v závěru presbytáře je také původní.

Již několikrát zmíněný kostel sv. Ondřeje v Pohledu má tvarově odpovídající presbytář jako trojice předchozích kostelů. Závěr presbytáře je na půdorysu pěti boků

⁴³⁵ Tento prostor byl již zmíněný výše. Více o něm viz SOMMER, *Věž kostela v Křížové*, s. 605-607.

pravidelného osmiúhelníku a svými proporcemi, i když s mírně větší délkou i šířkou, odpovídá presbytář nejvíce tomu u kostela v Havlíčkově Borové. Zajímavé je také zjištění, že vnitřní délkový rozměr lodi u předchozích třech kostelů je přibližně stejný, jako u kostela sv. Ondřeje rozměr mezi vítězným obloukem a čelem kruchty, tedy volnému prostoru na celou výšku lodi. Ten zároveň odpovídá dvěma polím síťové klenby lodi a zároveň již zmíněné délce 20 loktů českých. Šířka lodi je však o něco užší z důvodu společné severní zdi lodi a presbytáře.

Kostel sv. Mikuláše v Nížkově má ze všech vrcholně gotických kostelů největší rozměry lodi a presbytáře. Jednou odstupněné opěráky v závěru presbytáře mají typické vrcholně gotické trojúhelníkové štítky. Z gotických otvorů se dochovalo jen úzké okno v sakristii na severu, vyplněné kamennou kružbou s jeptiškou. Dále pak lomený portálek do přízemí věže, která však byla ke kostelu přistavěna později. Klenba presbytáře i sakristie je pozdně gotická, ale zůstává otazník nad stářím již několikrát zmiňovaných válcových přípor s patkami a hlavicemi.

Dalším kostelem datovaným do vrcholné gotiky, konkrétně k roku 1378,⁴³⁶ je kostel sv. Kateřiny v Polné. Ten má krátký pětiboký presbytář se závěrem stejného protáhlého tvaru jako kostel v Krucemburku. Na nárožích presbytáře je čtveřice jednou odstupněných armovaných opěráků, které mají šikmou kosinu bez trojúhelníkových štítů. Žebrová klenba presbytáře je tvořena jedním polem křížové klenby, na kterou v závěru navazují dva cípy klenby hvězdicové. Na kulatém svorníku klenby je erb pánů z Lipé v podobě dvou zkrížených ostrvů. Žebra mají hruškovitý průřez a jsou zakončena konzolkami, z nich dvě v závěru presbytáře jsou kružbové. V severní stěně presbytáře je obdélné sanktuárium s kamenným ostěním, v jehož mírně zalomeném vrcholu je jednoduchá fiála. Z dvojice malých původních úzkých okének v severní stěně lodi se dochovala polovina jednoho z oken s původní kružbou s jeptiškou. Lomená okna na jihu lodi a v závěru presbytáře jsou také původní. Šířka zdiva tohoto kostela je menší než u ostatních kostelů lucemburské fáze gotiky. To může být důvodem, proč se zdivo lodi a lomeného vítězného oblouku začalo v pozdějších dobách rozestupovat. Původní loď byla kratší a v pozdní gotice se dočkala rozšíření na západní straně. Délkový rozměr lodi před rozšířením byl nejspíše typizovaný jako u trojice podrobněji srovnávaných kostelů.

⁴³⁶ KURKA, *Archidiakonáty Kouřimský*, s. 76.; ČEJKA, *Polná 1242-1992*, s. 34.

Posledním dochovaným vrcholně gotickým kostelem, a zároveň nejmenším z nich, je kostel sv. Mikuláše v Dlouhé Vsi. Ten má pětiboký presbytář, jehož závěr je oproti ostatním kostelům půdorysně stlačený. Nároží závěru presbytáře jsou opatřena opěráky čtvercového půdorysu s kosinou. Zvláštní je rozdíl v šířkách zdiva lodi a presbytáře, který je nejvýraznější ze všech zkoumaných gotických kostelů. Zdivo presbytáře a sakristie na severní straně má přibližně o 35 cm menší šířku než loď, jejíž zdivo má obdobnou šířku jako ostatní kostely, a v závislosti na vcelku malých rozměrech stavby působí poměrně mohutně. Dvojice oken v závěru presbytáře si ve vnějších špaletách zachovala lomený záklenek.

Tabulka rozměrů u vrcholně gotických kostelů⁴³⁷

Lokalita	Lod'			Presbytář		
	délka	šířka	zdivo	délka	šířka	zdivo
Pohled: sv. Ondřej ⁴³⁸	18,6 m 26,6 m	8 m	1,16 m	9,6 m	6,4 m	1,16 m
Nížkov: sv. Mikuláš	17 m	11,3 m	1,2 m	13,2 m	6,9 m	0,93 m
Borová: sv. Vít	11,7 m	9 m	1,12 m	9,2 m	5,8 m	1,12 m
Losenice: sv. Jakub	11,9 m	8,7 m	1,09 m	11 m	6,2 m	1,06 m
Krucemburk: sv. Mikuláš	11,9 m	8,5 m	1,11 m	9,7 m	5,7 m	1,11 m
Polná: sv. Kateřina	17,4 m	9,1 m	0,92 m	6,4 m	5,4 m	0,91 m
Žižkovo Pole: sv. Michal ⁴³⁹	11,9 m	6 m	1,06 m	5 m	4,7 m	1,07 m 1,87 m
Dlouhá Ves: sv. Mikuláš	9,8 m	6,5 m	1,2 m	5,8 m	5 m	0,84 m

⁴³⁷ Rozměry jsou přibližné z důvodu nestálých šířek zdiva. Šířka zdiva proto měřena ve více místech a zprůměrována.

⁴³⁸ U kostela sv. Ondřeje v Pohledu je nejdříve délka lodi v úrovni dveří, tedy k dělicí zdi pod kruchtou, a následně délka lodi v úrovni oken.

⁴³⁹ Šířka zdiva presbytáře kostela sv. Michala je určena dvěma hodnotami z důvodu barokního rozšíření jižní zdi presbytáře. První hodnota tak určuje šířku gotického zdiva, druhá hodnota je pak celková šířka jižní stěny i s barokní přízdívkou.

Současný barokní kostel Nanebevzetí Panny Marie v Sopotech stojí na místě svého vrcholně gotického předchůdce, jehož zdivo bylo minimálně u vchodu do sakristie využito pro novou stavbu.⁴⁴⁰ První zmínka o kostelu je z roku 1358,⁴⁴¹ ale postaven byl pravděpodobně již v první polovině 14. století. Podle dochovaných plánů před barokní přestavbou v roce 1749⁴⁴² byl kostel jednolodní s trojbokým neodsazeným presbytářem s opěráky, který měl závěr stejného tvaru jako kostel sv. Mikuláše v Dlouhé Vsi. Na jižní straně byla zděná čtvercová sakristie a při západním průčelí obdélná dřevěná předsíň. Dvojice oken se vstupním portálem na severní straně měla půlkruhové záklenky, pravděpodobně důsledkem barokní přestavby. Střecha lodi a presbytáře byla valbová a dřevěná předsíň měla střechu pultovou.

Na místě gotického farního kostela Matky Boží v Polné dnes stojí barokní chrám Nanebevzetí Panny Marie. Z původního, pravděpodobně ještě románského kostela, byl v 14. nebo 15. století přestavěn na trojlodní gotický s věncem kaplí. Dominantou kostela byla mohutná věž nazývaná Tábor. Podle nalezených fragmentů měl kostel vitrážová okna.⁴⁴³ V současném barokním kostele je ve vitríně vystaven dřevěný model původního kostela, zhotovený podle dochovaných rytin Polné, které gotický kostel před přestavbou zachycují.

Dnes již neexistujícím kostelem, který vznikl v období vrcholné gotiky, byl kostel sv. Vavřince v Pravnově, na místě současného Nového Ranska u Ždírci nad Doubravou. Kostel byl založen roku 1362 Zdeňkem z Ronova, který jej nechal zasvětit Všem svatým.⁴⁴⁴ Kostel se měl nacházet na ostrově pojmenovaném Ostřelov, který se nacházel mezi dvěma rybníky zvanými Ostrolovský a Sobiňovský.⁴⁴⁵ Ostrolovský rybník nechal v 16. století založit Hynek Boček z Kunštátu, který se v roce 1514 přiznává, že zbudováním nových rybníků zatopil grunty pohledského kláštera.⁴⁴⁶ Po třicetileté válce se z farního kostela stal filiální, fara byla přeložena do Krucemburku a kostel dostal nové

⁴⁴⁰ JANÁČEK, *Poutní kostel v Sopotech*, s. 6.

⁴⁴¹ KURKA, *Archidiakonáty Kouřimský*, s. 88.

⁴⁴² VESELÝ, *Stavební činnost*, s. 123.

⁴⁴³ ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ – PLAŠIL, *Architektonická perla Dietrichsteinů*, s. 130-131.

⁴⁴⁴ PŮŽA, František. Kostelík sv. Vavřince na ostrově u Krucemburku. In: *Časopis Společnosti přátel starožitností československých v Praze*. roč. 37, Praha, 1929. s. 55.; WIRTH, *Soupis památek*, s. 82.; Zdeněk Wirth však původ kostela mylně klade na místo Starého Ranska místo Nového Ranska.

⁴⁴⁵ PŮŽA, *Kostelík sv. Vavřince*, s. 55.

⁴⁴⁶ DAVID, *"Miesto pusté a diel lesem zarostlé"*, s. 22.

zasvěcení sv. Vavřinci.⁴⁴⁷ Kostel byl zrušen za josefínských reforem a v roce 1787 byly odsvěcené části stavby prodány v dražbě.⁴⁴⁸ Ze seznamu prodaných věcí se dozvídáme, že kostel byl dřevěný spolu s kruchtou a stropem, měl šindelovou střechu a jeho rozměry byly 5 sáhů na délku a 4 sáhy na šířku. Po převedení z rakouského sáhu (1,896 m) vyjdou rozměry 9,480 m na délku a 7,584 m na šířku.⁴⁴⁹

Josef Czirnbus Einmoliger, Celková přehledová mapa panství Polná – Příbyslav, výřez s kostelem sv. Vavřince na ostrově mezi rybníky na místě dnešního Nového Ranska u Ždírcce nad Doubravou, rukopis, 1786-1802, MZA, F 188, mapa 1.

Do pozdní fáze vrcholné gotiky až počátků gotiky pozdní můžeme zařadit špitální kostel sv. Anny v Polné. Ten byl založen roku 1447, kdy Jan Sezima z Rochova daroval církvi pro založení kostela svůj dům.⁴⁵⁰ Kostel je umístěn v městské řadové zástavbě na severní straně Sezimova náměstí.

⁴⁴⁷ JANÁČEK, *Poutní kostel v Sopotech*, s. 73.

⁴⁴⁸ PŮŽA, *Kostelík sv. Vavřince*, s. 58-59.

⁴⁴⁹ JANÁČEK, *Poutní kostel v Sopotech*, s. 77.

⁴⁵⁰ ČEJKA, *Polná 1242-1992*, s. 38.

Donátory kostelů byly držitelé patronátního práva, ve zkoumané oblasti tedy zpravidla majitelé panství. Pro období 14. století jimi pro kostely, které v této době patřily k panství, byli páni z Lipé a páni z Ronova a Přibyslavi.⁴⁵¹ Investorský počin pánů z Lipé, respektive již z tohoto rodu pocházející větev pánů z Pirkštejna,⁴⁵² je doložen například ve svorníku žebrové klenby v kostele sv. Kateřiny v Polné v podobě dvojice zkřížených ostrvů. V 15. století toto právo drží páni z Pirkštejna, od nichž po polovině století přechází do rukou pánů z Kunštátu.

6.4. Pozdní gotika (2. pol. 15. st.)

U kostela sv. Mikuláše v Nížkově proběhla výrazná pozdně gotická přestavba po roce 1483. Nově byla zhotoveny klenby presbytáře a sakristie a k jižní straně byla přistavěna hranolová věž s dvěma zděnými patry.⁴⁵³ Klenba presbytáře je síťová s jedním polem křížové klenby mezi vítězným obloukem a závěrem presbytáře. Žebra klenby mají průřez úzkého klínu s mírně vyžlabenými boky. Sakristie má dvě pole křížové klenby s vysokými čely, čímž působí jako klenba sklípková. Hranolová věž na jižní straně je přístupná z presbytáře lomeným portálem s dveřmi s gotickým otevřeným zámkem. Přízemí věže má klenbu valenou. První patro bylo původně přístupno z jihovýchodního koutu lodi, pravděpodobně po žebříku, velmi podobným způsobem jako patro věže kostela sv. Mikuláše v Krucemburku. V severozápadním koutu patra věže zůstal po vstupu výklenek. První patro patrně mohlo sloužit jako trezor a refugiální prostor, stejně jako u kostelů v Krucemburku a Velké Losenici.

Té doby klášterní kostel sv. Ondřeje v Pohledu procházel též pozdně gotickou přestavbou. Roku 1494 byla v kostele vystavěna nová klenba lodi. Spolu s ní byla přestavěna západní část kruchty s nově zaklenutou hrotitou valenou klenbou pod ní. Dále bylo rozšířeno nebo nově prolomeno hrotité okno v severní stěně pod východní částí kruchty, severní vchod do lodi byl osazen portálem a čelo kruchty bylo opatřeno obloukem z kamenných kvádrů.⁴⁵⁴ Klenba lodi je síťová svatovítského typu a její žebra mají klínovitý průřez s vyžlabenými boky. Klenba je dělena na čtyři obdélná pole a

⁴⁵¹ K patronátním kostelům pánů z Ronova a Přibyslavi více viz SOMMER, Tomáš. *Víra, zbožnost, mecenát. Páni z Ronova a Přibyslavi a církev ve středověku*. Olomouc, 2018.

⁴⁵² ŠANDERA, Hynce *Ptáček z Pirkštejna*, s. 9.

⁴⁵³ SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, s. 671.; POCHE, *Umělecké památky Čech 2*, s. 478.

⁴⁵⁴ LÍBAL, *Gotická architektura*, s. 81.; SVOBODA, *Klášter v Pohledu*, s. 68-69.; BORILOVÁ, *Pohledský kostel sv. Ondřeje*, s. 18.

výběhy žeber u stěny jsou zakončeny konzolkami v podobě mužských masek. Portál hlavního vstupu je hrotitý s vyžlabeným vnějším okrajem.

Dalším kostelem s pozdně gotickými úpravami z druhé poloviny 15. století je kostel sv. Mikuláše v Krucemburku. Apsida byla k východní stěně věže přistavěna nejspíše po roce 1474. Pravoúhlé okno v jižní stěně presbytáře svým umístěním respektuje střechu apsidy a bylo tedy prolomeno až po její výstavbě. Do této fáze pozdně gotických úprav patří také sedlový portál vstupu do sakristie a lomený profilovaný portál hlavního vstupu do lodi.⁴⁵⁵ Sedlový portál sakristie má dvojité vyžlabené rohy, které jsou tvořeny pruty hruškovitého průřezu. Lomený portál hlavního vchodu má profilaci tvořenou třemi výžlabky, oblouny a hruškovitými pruty na zalomeném soklu.

Roku 1488 byla prodloužena západní část lodi kostela sv. Kateřiny v Polné.⁴⁵⁶ Rozšířená část lodi zaujímá asi jednu třetinu její současné délky. V západním průčelí byl osazen kamenný lomený portál se zkosenou hranou v horní polovině. Druhý portál byl osazen v jižní stěně lodi. Ten má také podobu lomeného oblouku s vyžlabenou hranou.

V barokně přestavěném kostele sv. Kateřiny ve Stříbrných horách se v přízemí věže dochoval lomený gotický portál. Zdivo po obou stranách portálu je silnější než ostatní zdivo kostela. Šířka zdiva u portálu je stejná jako například šířka zdiva západního průčelí u kostela sv. Víta v Havlíčkově Borové nebo u kostela sv. Jakuba ve Velké Losenici. Nejspíše se tedy jedná o portál a zdivo původního gotického kostela, pravděpodobně nově postaveného po husitských válkách, ale je možné, že může být i ze staršího kostela. Zajímavé také je, že rozměry již barokní lodi kostela sv. Kateřiny mají přibližně stejné rozměry jako zmíněné kostely v Borové a Losenici. Nabízí se tedy myšlenka, že by i další části původního gotického kostela mohly být zakomponovány do tenčích stěn současného barokního kostela, nebo že byly částečně převzaty rozměry ze starší stavby.

Do pozdní gotiky, i když bez spolehlivější datace, patří i sanktuář kostela v Havlíčkově Borové. Ten je obdélný s kamenným ostěním, jehož vrchol je zakončen obloukem ve tvaru oslího hřbetu. Oslí hřbet je vyplněn dvěma trojlisty a jedním čtyřlístem. V kamenném parapetu sanktuáře je vystupující erb se značkou, nejspíše kamenickou, neznámého původu.

⁴⁵⁵ BORSKÝ, *Architektonický rozbor kostela sv. Mikuláše v Krucemburku*.

⁴⁵⁶ POCHE, *Umělecké památky Čech 3*, s. 132.

Pozdně gotická je také obranná věž v areálu kostela v Příbyslavi. Ta byla postavena v roce 1497 poté, co byla starší věž značně poškozena za husitských válek. Současně s výstavbou věže byl opravován i kostel, který byl též husity poškozen. Opevněný kostelní areál s věží, která zároveň sloužila jako zvonice, nahradil ve městě částečně původní hrad. Příbyslavskou věž s opevněním kostela můžeme přiřadit ke skupině „*kostelních hradů*“, které v období pozdní gotiky vznikaly především na jižní Moravě z důvodu obav ohledně turecké hrozby.⁴⁵⁷

Podací právo nad těmito kostely v období pozdní gotiky měli převážně páni z Kunštátu. Jejich donátorská aktivita je doložena erbem ve svorníku klenby v kostele sv. Mikuláše v Nížkově.

6.5. Pozdní gotika (1. pol. 16. st.)

Do pozdní gotiky, nejspíše do počátku 16. století, se řadí klenba obdélné sakristie špitálního kostela sv. Anny v Polné.⁴⁵⁸ Klenba je křížová bez žeber na dvou polích. Čela klenby jsou vysoká a tvoří tak dojem sklípkové klenby, téměř stejně jako pozdně gotická klenba sakristie kostela sv. Mikuláše v Nížkově.

Kostel sv. Mikuláše v Dlouhé Vsi prošel také pozdně gotickou úpravou, která je nejvíce znatelná především na dvou portálních do lodí. Jižní portál krytý předsíní má podobu jednoduchého lomeného oblouku bez profilace v segmentově zaklenutém výklenku. Druhý portál v západním průčelí lodi je umělecky a řemeslně daleko výraznější. Portál je sedlový tvořený profilovanými pruty, které se v horních rozích a nadpraží vzájemně protínají. Oba portály jsou z doby kolem roku 1500.⁴⁵⁹

6.6. Renesance (16. st.)

Renesanční sloh se sakrálních staveb na území panství Polná, Příbyslav a Pohled příliš nedotkl. Přesto se zde pár dochovaných stavebních úprav z období renesance nachází.

Jednou z nich je klenba špitálního kostela sv. Anny v Polné. Roku 1588 byl původní dřevěný strop nahrazen renesanční klenbou.⁴⁶⁰ Ta má podobu podélně valené klenby s trojicí širokých výsečí po obou stranách s půlkruhovými čely. Mezi roky 1447 a

⁴⁵⁷ ROUS, *Poznámky k obranné funkci věže u kostela*, s. 103, 105-106.

⁴⁵⁸ Tamtéž.

⁴⁵⁹ POCHE, *Umělecké památky Čech 1*, s. 262.

⁴⁶⁰ PRCHAL, *Polná*, s. 42.; KUČA, *Města a městečka V*, s. 377.; POCHE, *Umělecké památky Čech 3*, s. 132.

1588 byl kostel vymalován freskovou výzdobou, objevenou roku 1893, která se však dnes v kostele již nenachází.⁴⁶¹

K dalším dochovaným renesančním památkám se řadí severní předsíní klášterního kostela sv. Ondřeje v Pohledu. Ta je na čtvercovém půdorysu se sedlovou střechou, její průčelí jsou členěna lizénovými rámci a má pozdější volutový barokní štít. Zaklenuta je křížovou hřebínkovou klenbou s malým štukovým svorníkem v podobě růže. Po stranách je dvojice půlkruhově zakončených nik, v nichž jsou prolomena malá obdélná okénka. Vstup do předsíně je na severní straně a má podobu sedlového portálu s náznakem přetínaných prutů v záklenku. Nad vstupem je štuková kartuše a nad ní uprostřed volutového štítu nika zakončená konchou v podobě mušle. Předsíní sem byla přistavěna roku 1500.⁴⁶²

Posledním renesančním stavebním zásahem v souboru zkoumaných staveb je taktéž předsíní, která je umístěna před západní průčelí kostela sv. Mikuláše v Krucemburku. Předsíní má mírně podélný tvar a je také zaklenuta hřebínkovou klenbou. Klenba předsíně svým průběhem narušuje vrchol pozdně gotického bohatě profilovaného lomeného portálu hlavního vstupu do lodi, takže zde předsíní spolu s klenbou byla umístěna až později po jeho osazení. Po stranách je opět dvojice půlkruhově zakončených nik, z nichž v jižním je dodatečně probourané segmentové okno. Střecha předsíně je sedlová s jednoduchým trojúhelníkovým štítem se segmentovou nikou uprostřed. Vchod do ní je na západní straně prostřednictvím kamenného segmentového ostění. Renesanční je také náhrobek s postavou rytíře, který je umístěný ve stěně jihozápadního koutu lodi kostela. Náhrobek patří pravděpodobně Mikuláši Střelovi z Rokyc, který v Krucemburku žil mezi lety 1527-1543.⁴⁶³

6.7. Baroko (17. -18. st.)

Baroko je po vrcholné gotice nejčastějším stavebním slohem na zkoumaném území. Z patnácti kostelů bylo šest v období baroka postaveno jako novostavba, nebo bylo ze staršího gotického předchůdce do nové stavby zakomponováno tak málo, že stavba nenese téměř žádné nebo žádné známky slohů předchozích. Kromě těchto novostaveb

⁴⁶¹ KLUSÁČEK, *Stará nástěnná malba*, s. 4.

⁴⁶² VLČEK – SOMMER – FOLDÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, s. 434.; LÍBAL, *Pohled*, s. 100.

⁴⁶³ *Krucemburk, Staré Ransko a Hluboká v proměnách času*, s. 45, 142.

prošlo i zbylých devět kostelů více či méně také barokními přestavbami. Nejprve se ale zaměříme na čistě barokní kostely na území bývalého velkostatku.

Prvním, a zároveň nejmonumentálnějším a umělecky nejvýznamnějším je děkanský chrám Nanebevzetí Panny Marie v Polné. Ten na místě svého gotického předchůdce vznikl mezi lety 1699 a 1715, kdy skončily veškeré stavební práce. Vysvěcen byl však již roku 1707.⁴⁶⁴ Svým tvarem a dispozicí se stavba řadí k trojlodním bazilikálním kostelům obdélníkového půdorysu. Klenby jsou valené s výsečemi, plackové klenby a křížové hřebínkové. Nejvýraznější je však svojí nesmírně bohatou štukovou výzdobou.

Druhým polenským kostelem, který vznikl jako novostavba na místě, kde žádný předchozí kostel nestál, je kostel sv. Barbory. Hřbitov, který se kolem kostela rozkládá, vznikl v souvislosti se zrušením starého hřbitova, a to právě kvůli výstavbě nového děkanského chrámu. Samotný kostel sv. Barbory byl na tomto místě vystavěn mezi lety 1720-1725.⁴⁶⁵ Kostel je na půdorysu řeckého kříže a víceméně centrální dispozice je tvořena plackovou klenbou nad křížením lodí. K východní straně kostela je přistavěna hranolová věž. Významný je především svými nástěnnými malbami.

Na místě předchozího gotického kostela byl vystavěn také kostel Narození sv. Jana Křtitele v Příbyslavi, který je objemově druhou největší stavbou zkoumaného souboru. Jeho výstavba byla dokončena v období vrcholící ditrichštejnské stavební éry v polovině 18. století, konkrétně roku 1753.⁴⁶⁶ Půdorysně má tvar latinského kříže s půlkruhově zakončeným presbytářem. Křížení lodí je zaklenuto plackovou klenbou a lodi kostela valenými klenbami s výsečemi. Výrazné je jeho západní průčelí s konvexně prohnutými nárožními, při kterých je v síle zdíva dvojice vřetenových schodišť. Samotný kostel je bez věže. Ta je umístěná samostatně před severním křídlem příčné lodi a je gotického stáří.

Několik málo kilometrů od Příbyslavi směrem na severozápad je osamocený kostel sv. Kateřiny u Stříbrných Hor. Jeho vznik na místě staršího gotického kostela se pojí s dvěma různými datacemi, a to k roku 1680 nebo 1728.⁴⁶⁷ Z gotického kostela se pravděpodobně dochovalo širší zdivo a lomený portál v západním průčelí. Stavba je

⁴⁶⁴ PLAŠIL, *Historie děkanského chrámu*, s. 15-20.

⁴⁶⁵ JAROŠ, *Hřbitovní kostel sv. Barbory*, s. 45-46.

⁴⁶⁶ WIRTH, *Soupis památek*, s. 72.

⁴⁶⁷ BOŘILOVÁ, *O kostelu sv. Kateřiny*, s. 13-14.

jednolodní s pětibokým presbytářem, k jehož závěru se pojí obdélná sakristie. Loď i presbytář jsou plochostropé. K západnímu průčelí je připojena nízká hranolová věž.

Jako nový, nejspíše s částečným využitím zdiva staršího kostela, byl zbudován kostel Navštívení Panny Marie v Sopotech. Jeho výstavba se jako u kostela v Příbyslavi pojí s ditrichštejskou stavební činností. Postaven byl mezi lety 1749-1752⁴⁶⁸ na půdorysu latinského kříže. Dvojice kratších křídel je tvořena přístavky se sakristií a oratořemi v patře. Kostel má půlkruhový stlačený závěr a je zaklenut valenými klenbami s výsečemi.

Posledním, v baroku nově vystavěným, který je zároveň nejmladší ze všech kostelů, je barokní až rokokový kostelík sv. Anny u Pohledu. Stavba tohoto malého kostelíku začala roku 1760.⁴⁶⁹ Dispozice kostela je centrální na kruhovém půdorysu s trojicí obdélných křídel na jihu, severozápadu a severovýchodu. Centrální prostor je zakončen kupolí a obdélná křídla v přízemí i patrech mají valené klenby s výsečemi. Na severní straně je připojena čtvercová sakristie. Stavba je odlišná svou unikátní centrální dispozicí, nástěnnými malbami a čtrnácti kaplemi křížové cesty v kruhu kolem kostela.

Kromě barokních novostaveb prošla barokními přestavbami i většina starších kostelů. V kostele sv. Kateřiny v Polné kolem roku 1720 v době, kdy kostelu hrozilo zboření, ale nakonec se od demolice upustilo a byl zhotoven nový kostel sv. Barbory, byla vystavěna zděná kruchta.⁴⁷⁰ Kruchta je podklenuta valenou klenbou s trojicí výsečí při západní stěně lodi. K barokní etapě patří i proražení dvojice širokých segmentově zakončených oken v severní zdi lodi kostela, kterým padla za obět' část freskové výzdoby kostela. Okna jsou v dnešní době zazděná.

V bývalém špitálním kostele sv. Anny v Polné proběhla barokní přestavba roku 1684.⁴⁷¹ Podle dochované fotografie kostela z roku 1886⁴⁷² bylo jižní průčelí kostela prolomeno dvojicí velkých půlkruhově zakončených oken a před vchodem stála malá předsíň s pultovou střechou. Střecha kostela byla sedlová, štítem orientovaná k jihu a

⁴⁶⁸ KRČOVÁ, *Sobíňov 625 let*, s. 16.

⁴⁶⁹ HLADÍKOVÁ, *Významné poutní místo Svatá Anna*, s. 19.

⁴⁷⁰ RĚRYCH, *Kostelík sv. Kateřiny*, s. 166.

⁴⁷¹ POCHE, *Umělecké památky Čech 3*, s. 132.

⁴⁷² PRCHAL, *Polná*, s. 42.

z jejího hřebenu vystupoval plechový sanktusník. Barokní podoba kostela byla později v devadesátých letech 19. století zastřena pseudogotickou přestavbou.⁴⁷³

Kostel sv. Mikuláše v Nížkově, jakožto vrcholně gotický kostel, prošel jednou z nejméně výraznějších barokních přestaveb a úprav. K té došlo roku 1753 a byla během ní nově zaklenuta starší, nebo zhotovena celá nová, loď kostela a vyzdilo se třetí patro věže.⁴⁷⁴ Dále byla zhotovena mohutná kruchta na dvou pilířích a k jižní stěně lodi se připojila čtvercová předsíň. V této době nejspíše došlo také ke zřízení nového schodiště na věž, a tedy zazdění původního vstupu z jihovýchodního koutu lodi. Původní hrotitá okna byla zazděna nebo rozšířena. Klenba lodi je dnes tvořena třemi pruskými plackami, na přízvedních a koutových polopilířích. Pole jsou od sebe oddělena stlačenými valenými pasy.

Dalším kostelem, jehož gotický charakter byl téměř překryt novou barokní podobou, je kostel sv. Michala v Žižkově Polí. K barokní přestavbě zde došlo k roku 1740.⁴⁷⁵ Ta se dotkla především západního štítu kostela, původních oken, která byla rozšířena a dále plochostropé lodi, kde vznikla zděná kruchta. Promítla se však i v sakristii přízemí věže, kde byla na přízvedných pilířích vyzdvižena nová a vyšší valená klenba. V této době bylo také nejspíše rozšířeno zdivo na jihu presbytáře, čímž kompletně zaniklo původní ostupnění pravoúhlého gotického presbytáře. Nejvýraznějšími barokními prvky je však dvojice předsíní na západní a jižní straně kostela.

Ke kostelu sv. Víta v Havlíčkově Borové byla současná hranolová věž přizděna až nejspíše kolem roku 1695, kdy probíhaly další opravy kostela.⁴⁷⁶ Zděná kruchta byla v kostele zhotovena roku 1755. Spolu s ní byla rozšířena okna, nově zaklenuta půlkruhem a k severní straně věže bylo přistavěno schodiště. V dalším roce byl zhotoven i nový rákosový strop.⁴⁷⁷ K těmto barokním úpravám můžeme nejspíše řadit také vznik předsíně, přístavku na severní straně lodi a současného krovu kostela.

K barokním úpravám kostela sv. Jakuba ve Velké Losenici patří západní obdélná předsíň i jižní čtvercová. Kruchta v západní části lodi byla vyzděna na čtyřech pilířích a podklenuta valenou klenbou s dvojicí výsečí. Barokní jsou také západní i jižní portály do

⁴⁷³ POCHE, *Umělecké památky Čech 3*, s. 132.

⁴⁷⁴ SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, s. 671.; POCHE, *Umělecké památky Čech 2*, s. 478.

⁴⁷⁵ POCHE, *Umělecké památky Čech 4*, s. 436.

⁴⁷⁶ POCHE, *Umělecké památky 1*, s. 362.

⁴⁷⁷ VESELÝ, *Stavební činnost*, s. 73.

lodi. Stejného stáří bude i portál do sakristie na severní straně presbytáře. Segmentově zaklenutý výklenek napravo od vchodu do sakristie nejspíše také vznikl v období baroka.

Kostela sv. Mikuláše v Krucemburku se barokní úpravy nedotkly v takové míře, jako ostatních kostelů. Hlavní barokní úpravou bylo rozšíření a půlkruhové zaklenutí oken v lodi a na severní straně presbytáře. Stejně tak v baroku vzniklo také jižní okno přízemí věže a vchodové portály do lodi. K úpravám došlo pravděpodobně v roce 1695.⁴⁷⁸

Vzniku nové předsíně, pro baroko typické, se dočkal také kostel sv. Mikuláše v Dlouhé Vsi. Ta se nachází na jižní straně lodi a je zaklenuta segmentově valenou klenbou. Barokní je také křížová klenba presbytáře s plochými pasy místo žeber, strop lodi kostela a valená klenba sakristie. Původní okna byla rozšířena a nově zakončena. Nově byl také půlkruhem zakončen vítězný oblouk. K přestavbě došlo v polovině 17. století a poté k dalším úpravám roku 1761.⁴⁷⁹

Posledním barokně upraveným kostelem je kostel sv. Ondřeje v Pohledu. K závěru jeho polygonálního presbytáře byla roku 1693 nebo 1698 přistavěna osmiboká kaple Všech svatých.⁴⁸⁰ Barokní je také sloupová architektura hlavního oltáře kostela a křížové klenby dvou místností sakristie spolu s rozšířením jejich okenních otvorů.

Podací právo nad kostely a zároveň donátorství v době baroka patřilo výhradně pánům z Ditrichštejna. Jejich účast na stavebním vývoji kostelů je častokrát doložena přítomností rodového erbu. Erb s vinařskými noži na zlatočerveném pokosem děleném štítě spolu s knížecí čepicí a řádem zlatého rouna se dochoval ve vrcholech vítězného oblouku v kostele sv. Michala v Žižkově Poli, kostele Narození sv. Jana Křtitele v Příbyslavi a kostele Nanebevzetí Panny Marie v Polné, kde je zároveň znázorněn i na některých hlavicích pilastrů v průčelích kostela. Dále se nachází na poprsnici kruchty v kostele sv. Víta v Havlíčkově Borové

⁴⁷⁸ POCHE, *Umělecké památky 2*, s. 169.; WIRTH, *Soupis památek*, s. 44.

⁴⁷⁹ POCHE, *Umělecké památky Čech 1*, s. 262.

⁴⁸⁰ K roku 1693 jako k době zhotovení kaple se přiklání Pavel Vlček a Emanuel Poche viz VLČEK – SOMMER – FOLDÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, s. 434.; POCHE, *Umělecké památky Čech 3*, s. 117.; Helena Hloušková však jako rok výstavby kaple uvádí rok 1698. Viz HLOUŠKOVÁ, *Z historie kláštera v Pohledu*, s. 21.

6.8. 19. století

Stavební činnost v 19. století souvisí především s výstavbou nebo úpravou komunikačních prostor jako schodiště a vstupní portály. Dále se pak v menší míře upravují okenní otvory a v některých případech se zhotovují nové ploché stropy lodí. Schodišťové přístavky na čtvercovém půdorysu byly v 19. století přistavěny k věžím kostelů na místě předchozích dřevěných schodišť, a to v Krucemburku, Velké Losenici a Žižkově Poli. Schodiště jsou vřetenové s kamennými stupni, v případě Velké Losenice dřevěnými. V Žižkově Poli je schodišťový přístavek datovaný dochovanou plánovou dokumentací z roku 1876.⁴⁸¹ Ve Velké Losenici pravděpodobně došlo k zhotovení přístavku při opravách věže po poškození vichřicí roku 1888, kdy bylo zároveň nejvyšší dřevěné patro věže nahrazeno zděným.⁴⁸² V kostele v Krucemburku byl roku 1836 vyměněn strop a v roce 1878 došlo ke zhotovení dřevěné kručty.⁴⁸³ Další dřevěný strop byl zhotoven v kostele sv. Kateřiny v Polné roku 1869.⁴⁸⁴ V následujících letech byla v tomto kostele zazděna barokní okna, v severní stěně lodi se prolomila nová hrotitá okna podobná jižním a všechna okna v kostele se osadila pseudogotickými kružbami.⁴⁸⁵ V Žižkově Poli byly u kostela v roce 1888⁴⁸⁶ vyměněny čtyři portály, dva do předsíní a dva z předsíní do lodi. Západní a jižní stěna lodi měla původní hrotité portály, které byly vyměněny za segmentové. Zajímavé je, že portály byly osazeny k vnitřnímu líci stěny tak, že se dveře otvíraly směrem ven, což u jiných kostelů není typické. Největší proměnou v 19. století však prošel bývalý špitální kostel sv. Anny v Polné, který v letech 1892-1894 dostal pseudogotickou podobu.⁴⁸⁷ Vznikla nová předsazená předsíň s třemi poli křížové klenby a v průčelí v úrovni kručty velká kruhová rozeta. U severního průčelí byly vyzděny dva opěrné pilíře a okna v severním průčelí dostala pseudogotické kružby.⁴⁸⁸ Roku 1895 byla také podle plánů Františka Schmoranze postavena nová věž děkanského chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Polné, která byla zničena při požáru v roce 1863.⁴⁸⁹

⁴⁸¹ Viz MZA, F 188, karton 173, folie 414.

⁴⁸² ŠVANDA, *Svazek obcí "Pod Peperkem"*, s. 27-28.

⁴⁸³ *Krucemburk, Staré Ransko a Hluboká v proměnách času*, s. 140.

⁴⁸⁴ POCHE, *Umělecké památky Čech 3*, s. 132.

⁴⁸⁵ RÉRÝCH, *Kostelík sv. Kateřiny*, s. 169.

⁴⁸⁶ Viz MZA, F 188, karton 173, folie 464.

⁴⁸⁷ POCHE, *Umělecké památky Čech 3*, s. 132.

⁴⁸⁸ POIMON, *Polná*, s. 103.

⁴⁸⁹ ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ – PLAŠIL, *Architektonická perla Dietrichsteinů*, s. 2-3.; MACH, František. Polná před sto lety. In: *Polensko: kulturněhistorický a vlastivědný sborník*. č. 3, 1996, s. 23.

6.9. 20. století až současnost

Ze stavebních úprav ve 20. století budou zmíněny jen ty nejvýznamnější. Roku 1969 uhořel do vedení poblíž kostela sv. Kateřiny ve Stříbrných Horách kulový blesk, který se na kostel přenesl a zničil střechu a strop v presbytáři. Opravy byly dokončeny roku 1972.⁴⁹⁰ V presbytáři byl zřízen hurdiskový strop. Upravena byla také kruchta v západní části kostela. U kostela v Žižkově Poli byl v průběhu 20. století na jižní straně lodi postaven zděný přístavek se schodištěm na kruchtě. Ještě na počátku století zde bylo schodiště dřevěné. Nevhodnou a památkově rušivou akcí bylo omítnutí kostela sv. Mikuláše v Nížkově břízolitovou omítkou v roce 1970, jak je uvedeno na opěráku v závěru kostela. Totéž platí o hlavním západním vstupu do kostela, ani nemluvě o nevhodném přístavku s toaletou u severní stěny barokní kostnice. Dřevěný kazetový strop kostela sv. Jakuba ve Velké Losenici vznikl v závěru století. Tento kostel prošel v průběhu 20. století také úpravou západního okna sakristie v přízemí věže. Do sakristie byl zároveň ze severní strany probourán nový vchod. Strop kostela vznikl také v průběhu 20. století. Nejmladší úpravou většího rozsahu bylo rozšíření obdélné sakristie u kostela Narození sv. Jana Křtitele v Přibyslavi. Tato úprava proběhla až na počátku 21. století.

6.10. Shrnutí stavebního vývoje

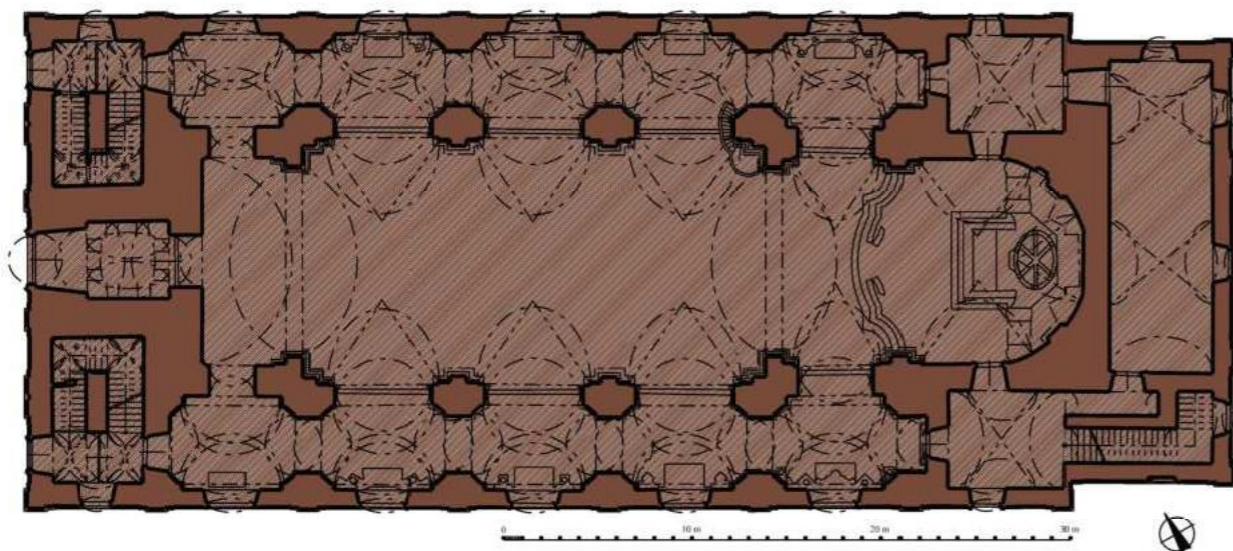
Ze stavebního vývoje sakrálních památek zkoumaného území vyplývá, že nejstarší potvrzené konstrukce kostelů pocházejí nejdéle ze 14. století. Tato kapitola dále ve stručnosti shrnuje, kde se mohly nacházet kostely románské či raně gotické. Další nejrozsáhlejší stavební činnost následovala v období baroka, během které všechny kostely prošly alespoň nějakou formou stavebních úprav a vzniklo také několik novostaveb. Výsledky jsou pro lepší představu uvedené v jednoduché tabulce. Tabulka zjednodušeně shrnuje katalogová hesla stavebního vývoje u jednotlivých kostelů. Barvy v tabulce jsou zvoleny podle legendy vyhodnocení stavebního vývoje a odpovídají rozsáhlejšími stavebními úpravám a přestavbám v průběhu staletí, jak je určeno časovou osou. Šrafované části představují hypotetické stáří. Šířka barevných pruhů má odpovídat přibližnému rozsahu přestavby. Ta však byla určena prostým odhadem a slouží jen pro účely lepší představy rozsahu v poměru k celkovému objemu stavby.

⁴⁹⁰ BOŘILOVÁ, *O kostelu sv. Kateřiny*, s. 15.

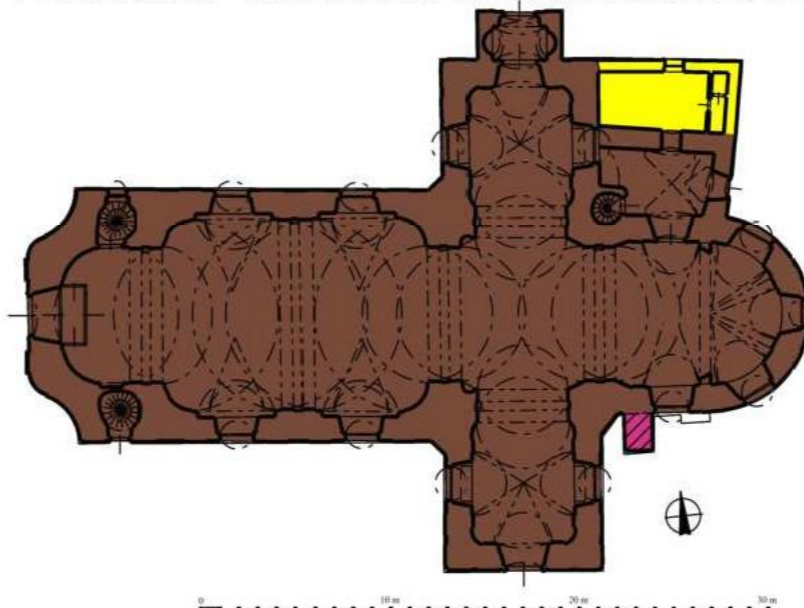
Tabulka se zjednodušeným barevným schématem stavebního vývoje kostelů

Lokalita	11. st.	12. st.	13. st.	14. st.	15. st.	16. st.	17. st.	18. st.	19. st.	20. st.
Polná Nanebevzetí Panny Marie			diagonal lines	red	red	red	red	dark brown	dark brown	dark brown
Polná sv. Kateřina				red	red	red	red	red	red	red
Polná sv. Anna					red	red	red	red	red	red
Polná sv. Barbora								dark brown	dark brown	dark brown
Nížkov sv. Mikuláš			diagonal lines	red	red	red	red	red	red	red
Přibyslav Narození sv. Jana Křtitele			diagonal lines	red	red	red	red	red	red	red
Stříbrné Hory sv. Kateřina			diagonal lines	red	white	red	red	red	red	red
Žižkovo Pole sv. Michal				red	red	red	red	red	red	red
Havlíčková Borová sv. Vít		diagonal lines	diagonal lines	red	red	red	red	red	red	red
Velká Losenice sv. Jakub				red	red	red	red	red	red	red
Sopoty Navštívení Panny Marie				red	red	red	red	red	red	red
Krucemburk sv. Mikuláš		diagonal lines	diagonal lines	red	red	red	red	red	red	red
Dlouhá Ves sv. Mikuláš			diagonal lines	red	red	red	red	red	red	red
Pohled sv. Ondřej			diagonal lines	red	red	red	red	red	red	red
Pohled sv. Anna								dark brown	dark brown	dark brown

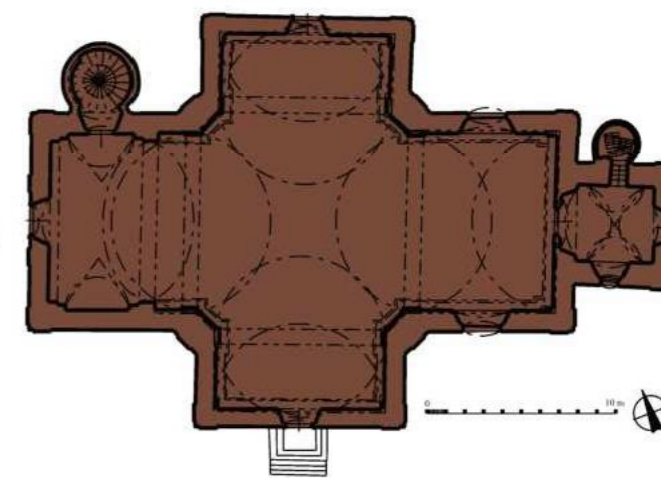
POLNÁ - NANEBEVZETÍ PANNY MARIE

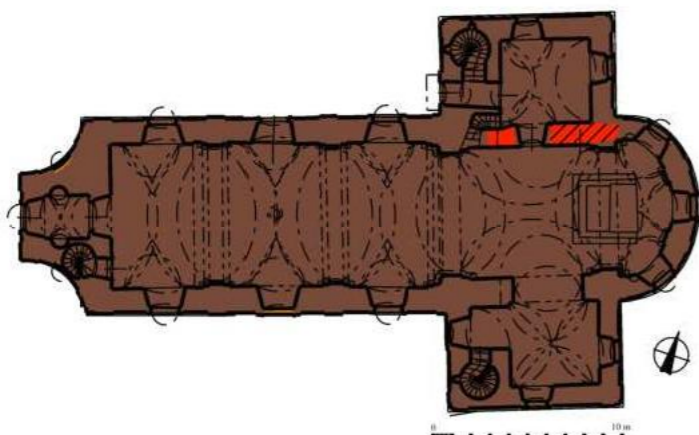
PŘIBYSLAV - NAROZENÍ SV. JANA KŘTITELE

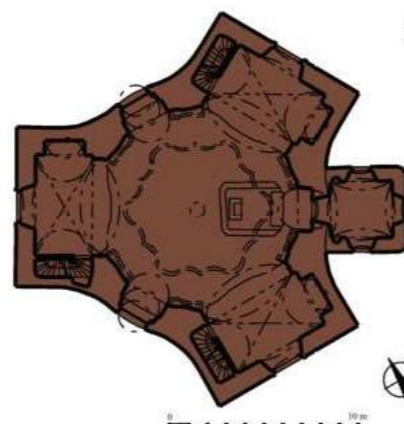
POLNÁ - SV. BARBORA

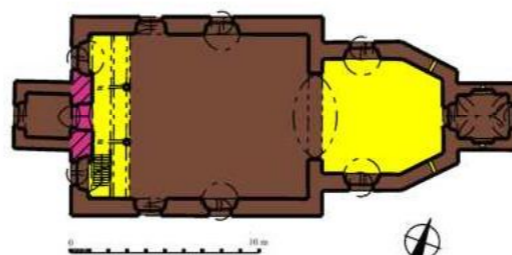
SOPOTY - NAVŠTÍVENÍ PANNY MARIE

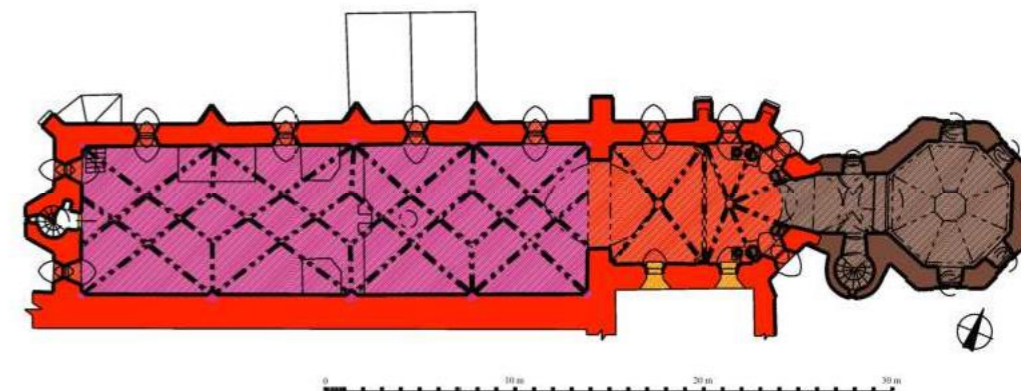
POHLED - SV. ANNA

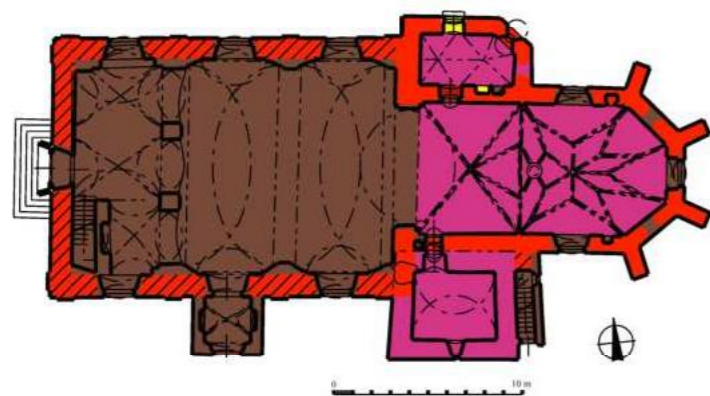
STŘÍBRNÉ HORY - SV. KATEŘINA

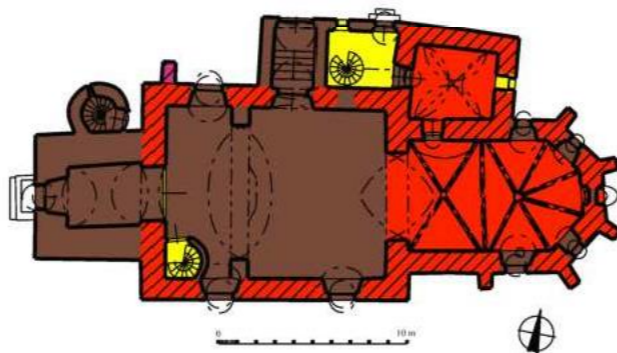
POHLED - SV. ONDŘEJ

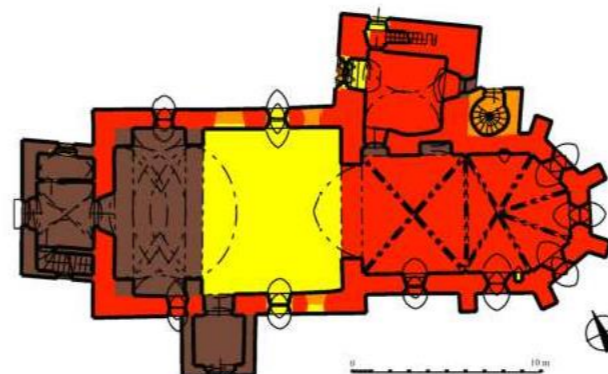
NÍŽKOV - SV. MIKULÁŠ

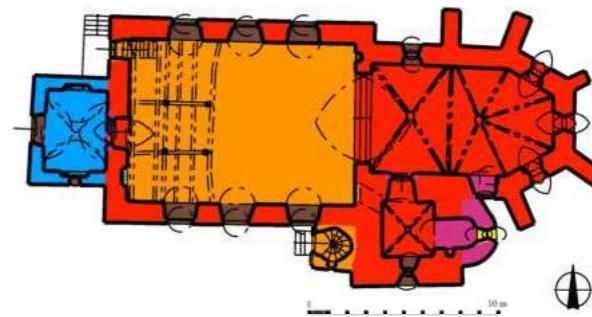
HAVLÍČKOVA BOROVÁ - SV. VÍT

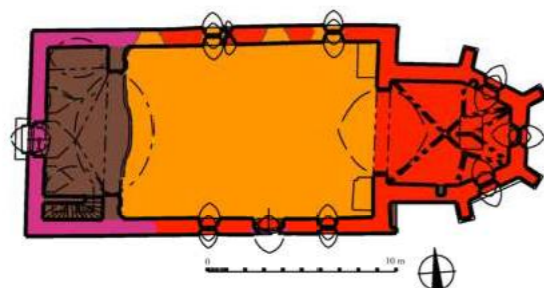
VELKÁ LOSENICE - SV. JAKUB

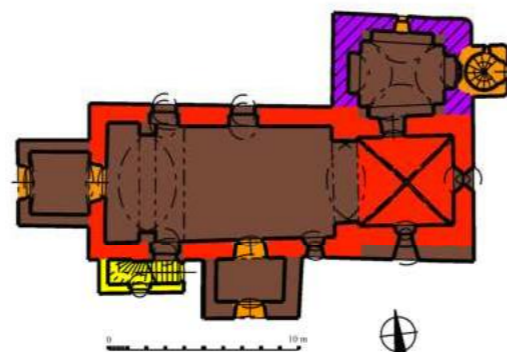
KRUCEMBURK - SV. MIKULÁŠ

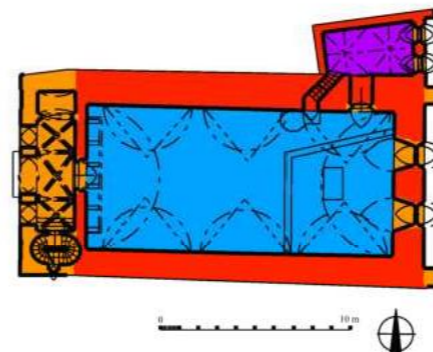
POLNÁ - SV. KATEŘINA

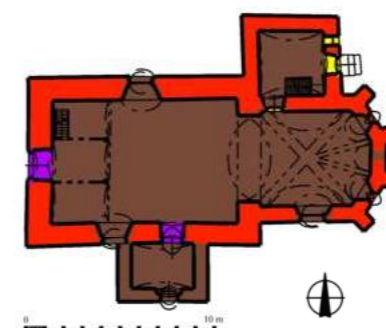
ŽIŽKOVO POLE - SV. MICHAL

POLNÁ - SV. ANNA

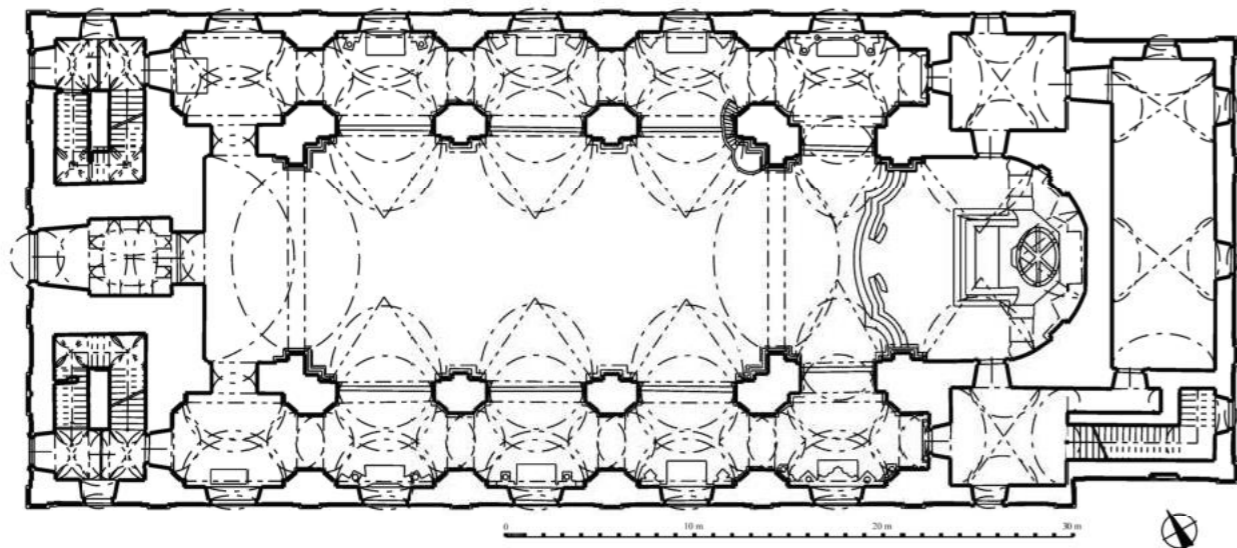

DLOUHÁ VES - SV. MIKULÁŠ

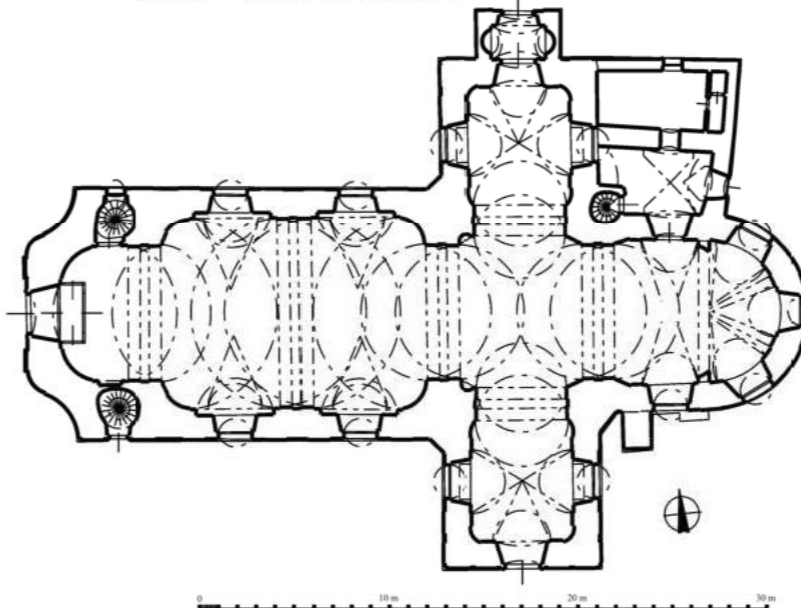

KOSTELY NA PANSTVÍ POLNÁ, PŘIBYSLAV A POHLED			
SROVNÁNÍ ROZSAHU A TYPOLOGIE DISPOZIC			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	6/2021 - 4/2022	MĚŘÍTKO
KRESLIL	Michal Janáček	4 - 5/2022	1:400

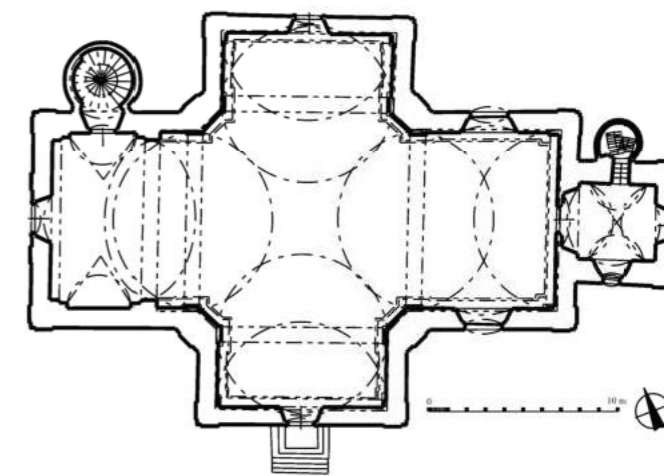
POLNÁ - NANEBEVZETÍ PANNY MARIE

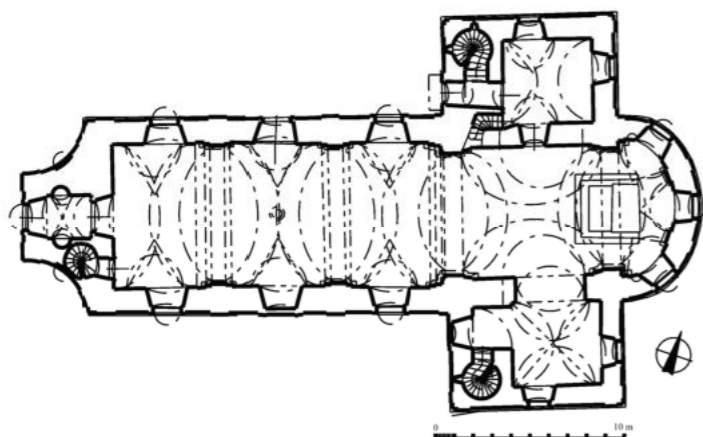
PŘIBYSLAV - NAROZENÍ SV. JANA KŘTITELE

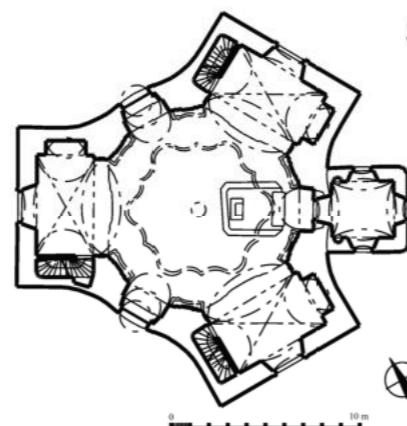
POLNÁ - SV. BARBORA

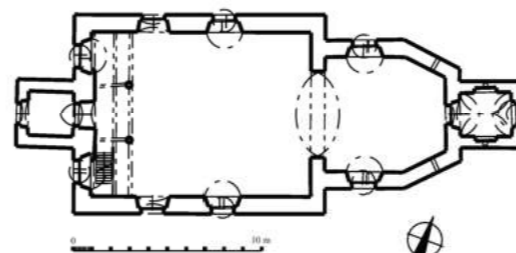
SOPOTY - NAVŠTÍVENÍ PANNY MARIE

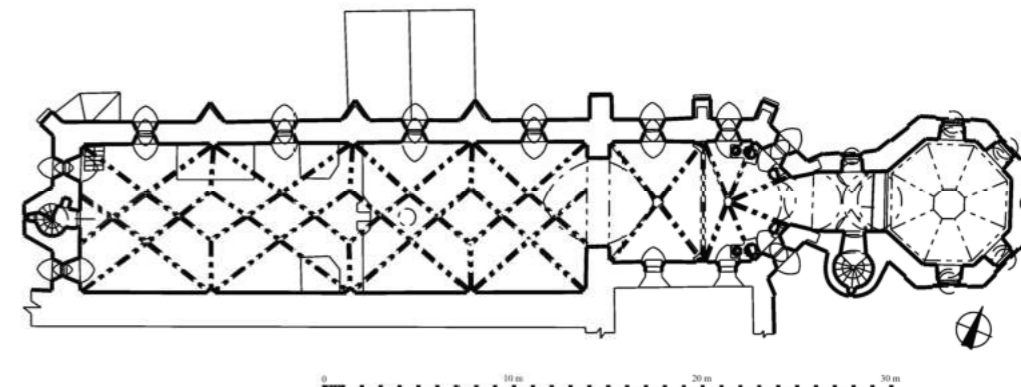
POHLED - SV. ANNA

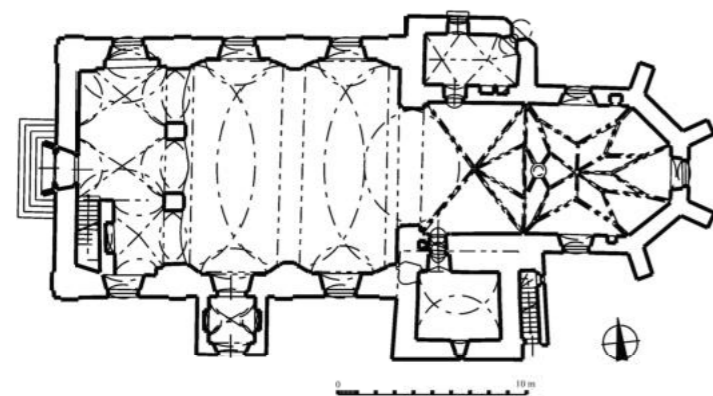
STŘÍBRNÉ HORY - SV. KATEŘINA

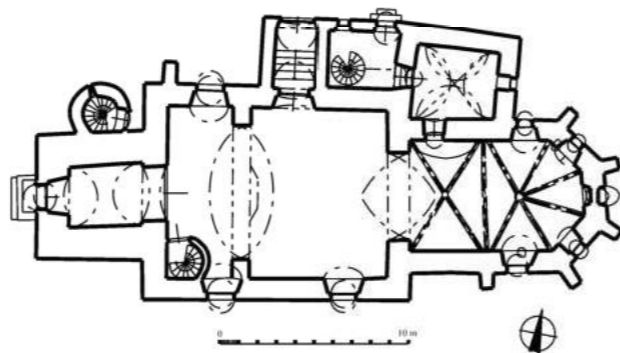
POHLED - SV. ONDŘEJ

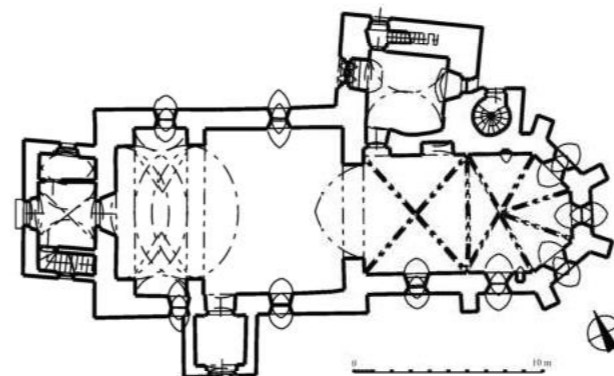
NÍŽKOV - SV. MIKULÁŠ

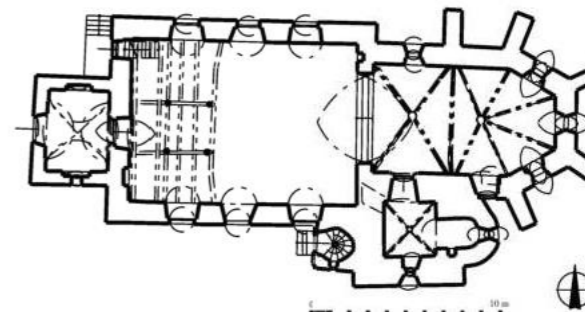
HAVLÍČKOVA BORO VÁ - SV. VÍT

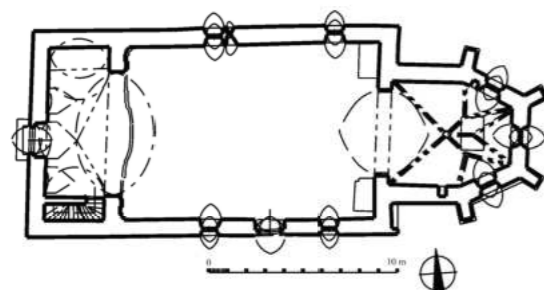
VELKÁ LOSENICE - SV. JAKUB

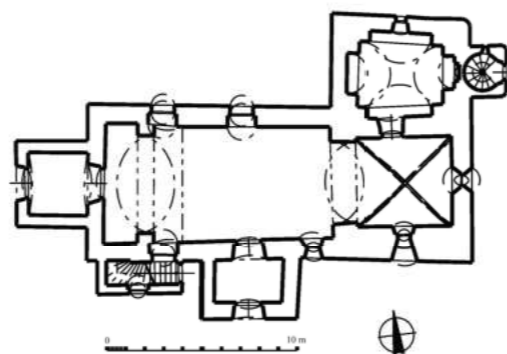
KRUCEMBURK - SV. MIKULÁŠ

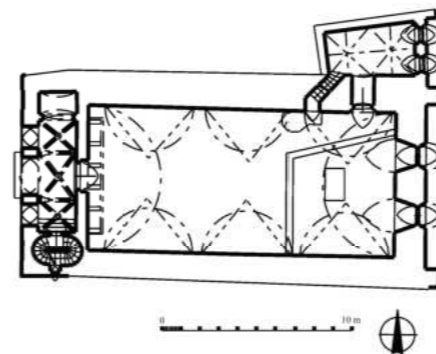
POLNÁ - SV. KATEŘINA

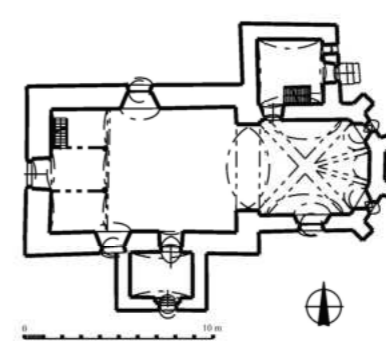
ŽIŽKOVO POLE - SV. MICHAL

POLNÁ - SV. ANNA

DLOUHÁ VES - SV. MIKULÁŠ

KOSTELY NA PANSTVÍ POLNÁ, PŘIBYSLAV A POHLED			
SROVNÁNÍ ROZSAHU A TYPOLOGIE DISPOZIC			
ZAMĚŘIL	Michal Janáček	6/2021 - 4/2022	MĚŘÍTKO
KRESLIL	Michal Janáček	4 - 5/2022	1:400

7. Závěr

Tato práce si vzala za cíl prohloubit poznání o sakrální architektuře na bývalém panství Polná, Příbyslav a Pohled. Důraz byl kladen především na to, aby soubor vybraných staveb odpovídal celému panství v jeho historických hranicích. Doposud byly sakrální stavby na tomto území zkoumány jen v rámci menších celků, jako například sakrální stavby pod správou polenského děkanství nebo stavby podléhající ditrichštejnské stavební činnosti v polovině 18. století.

První kapitoly se stručně věnovaly okolnostem osídlení místní krajiny v průběhu 12. a 13. století. Následoval historický vývoj, na který bylo nahlíženo v rámci tří hlavních územních celků, z kterýchž byl po polovině 19. století složen velkostatek Polná-Příbyslav a Pohled, v jehož hranicích se nachází patnáct dochovaných kostelů, které jsou hlavním centrem zájmu této práce. Pozornost však byla věnována, i když v menší míře, dalším kostelům, které se na tomto území nacházely, ale v průběhu staletí zanikly.

Ze souboru sakrálních staveb na tomto území vznikl ucelený katalog patnácti kostelů, zpracovaný metodou zkráceného nedestruktivního stavebně historického průzkumu. Stavby byly podrobeny podrobnějšímu rozboru a popisu stavebních konstrukcí a byl u nich sepsán stručný stavební vývoj vycházející především z dostupné literatury, ale i dochované ikonografie a vlastního terénního průzkumu. Hlavním přínosem této práce je nově vzniklá plánová dokumentace v podobě půdorysů všech kostelů s barevným vyhodnocením stavebního vývoje, doplněných o podélné a příčné řezy. Ta vznikla s využitím moderní technologie mobilního skeneru, založeného na metodě Light Detection And Ranging (LIDAR), která se projevuje měřením s relativně vysokou přesností.

V závěrečné kapitole byly všechny zkoumané stavby zasazené do chronologického vývoje architektury od románského slohu až po současnost. Dále bylo u vrcholně gotických kostelů na zkoumaném území provedeno srovnání jejich rozměrů a dispozic s uvedením několika schématických ukázek jejich podobností. Částečně byla nastíněna možnost nalezení typových rozměrů u těchto vrcholně gotických staveb. Konec práce je věnován schématické komparaci stavebních fází všech kostelů, která má za úkol jednoduše a přehledně informovat o stáří kostelů, zastoupení jednotlivých stavebních slohů a možné přítomnosti předchozích staveb.

Z vedlejších otázek, které si tato práce pokládala, se na některé z nich podařilo odpovědět. Jak se ukázalo, tak vrcholně gotické kostely na zkoumaném území vykazují několik společných znaků. Jde převážně o kostely s pěti boky zakončeným polygonálním presbytářem, které jsou zaklenuty jedním polem křížové žebrové klenby s paprscitým závěrem. Tyto stavby pravděpodobně vznikaly podle jistého typizačního modulu, protože jejich dispoziční části, obzvláště prostory lodi, mají podobné nebo téměř stejné rozměry. To nahrává myšlence, že tyto kostely mohou být výtvorem stejného stavebníka nebo stavební skupiny, což by mohlo být dalším možným tématem bádání.

Další možnosti výzkumu v této oblasti se mohou ubírat směrem k ověření hypotetického stáří konstrukcí u několika ze zkoumaných kostelů. Větší rozšíření a doplnění výzkumu však nabízí komparace s dalšími sakrálními stavbami na podobném, nejlépe nedalekém územním celku, například na panství sousedního cisterciáckého kláštera ve Žďáře na Sázavou nebo na panství lipnickém. Možné je také rozšíření vzorku zkoumaných staveb a pokus o rekonstrukci typových dispozic sakrálních staveb v určitém období.

V úplném závěru bych rád citoval slova Aloise Riegla: „[...] *pohled na církevní památky dnes skýtá osvobozující radost nekonečně většímu množství lidí, než jaké představuje jakákoli farní obec. Zacházení s církevními památkami se proto dotýká široko a hluboko sahajících zájmů obecné veřejnosti*“.⁴⁹¹ Z důvodu výše zmíněného doufám, že tato práce splnila účel a přispěje k dalšímu poznání těchto stavebních památek nebo alespoň rozšíří zájem veřejnosti o tuto část kulturního dědictví, která si zaslouží naši péči a uchování pro budoucí generace.

⁴⁹¹ RIEGL, Alois. *Moderní památková péče*. Praha, 2003. s. 75.

8. Prameny a Literatura

Internetové odkazy:

BORSKÝ, Pavel. *Architektonický rozbor kostela sv. Mikuláše v Krucemburku*. Webové stránky Římskokatolické farnosti Krucemburk [online]. 16. únor 2022 [cit. 2022-04-24]. URL: <https://farnostkrucemburk.cz/clanek.php?id=818>.

Databáze datovaných objektů. *Dendrochronologie.cz* [online]. [cit. 2022-05-21]. URL: <http://dendrochronologie.cz/cs/databaze/>.

HAVLÍK, Ivo. *Šenfeld přejmenovali na Žižkovo Pole před 90 lety*. Havlíčkobrodský deník.cz [online]. 2011-11-18 [cit. 2021-08-31]. URL: https://havlickobrodsky.denik.cz/zpravy_region/20111118sumfeld.html.

Historie obce Sobiňov. *Zemanská tvrz v Hradě*. [online]. [cit. 2022-05-19]. URL: http://historie.obecsobinov.cz/clanek.php?n=9_zemanska-tvrz-v-hrade&s=.

HRUBÝ, Petr – MAŘÍK, Jan – UNGER, Jiří (a kol.) *Buchberg 1269*. [mobilní aplikace] 14. ledna 2021 [cit. 2022-05-11]. URL: <https://play.google.com/store/apps/details?id=cz.mathesio.buchberg&hl=cs&gl=US>.

Mapy stabilního katastru (císařské otisky a indikační skicy) viz *Ústřední archiv zeměměřictví a katastru* [online]. Zeměměřický úřad [cit. 2022-05-21]. URL: <https://ags.cuzk.cz/archiv/>.

Podkladová mapa pro vytvoření vlastních map viz *Ústřední archiv zeměměřictví a katastru* [online] Zeměměřický úřad [cit. 2022-05-21]. URL: <https://ags.cuzk.cz/archiv/>.

Stříbrné Hory. *Kostel svaté Kateřiny* [online]. [cit. 2022-02-22]. URL: <http://stibrnehory.sweb.cz/kostel.html>.

ŠPAČEK, Jiří. *Kostel Narození sv. Jana Křtitele*. Hrady.cz. Cestujte s přehledem, [online] 31. srpen 2019 [cit. 2022-02-20]. URL: <https://www.hrady.cz/kostel-narozeni-sv-jana-krтитеle-pribyslav/texty?tid=49286&pos=300>.

ZEB Horizon: The ultimate mobile mapping solution [online]. Geoslam.com [cit. 2022-05-21]. URL: <https://geoslam.com/solutions/zeb-horizon/>.

Prameny:

MZA Brno, F 188:

- karton 173, folie 250-254, 414, 464.

MAPA 1: EINMOLINGER Czirnbus, Josef. *Celková přehledová mapa panství Polná – Přibyslav s pohledovým zobrazením každého města*, rukopis, 147,5x316 cm, Polná, 1786-1802, MZA, F 188, mapa 1.

MAPA 2: OBERMAYER, Martin. *Celková přehledová mapa panství Polná-Přibyslav*, rukopis, 130x71 cm, Račín, 1840-1849, MZA, F 188, mapa 2.

MAPA 3: WOLLMAN, František. *Celková přehledová mapa velkostatku Polná-Přibyslav a Pohled, zachycující změny v pozemkovém vlastnictví velkostatku v letech 1862-1873*, rukopis, 140x93,5 cm, Pohled, 1871, MZA, F 188, mapa 3.

Literatura:

770. výročí historie Kruceburku: 1241-2011: pohled do let dávných i současných. Kruceburk, 2011. ISBN: 978-80-260-1167-5.

BALCÁREK, Pavel. *Kardinál František Ditrichštejn: 1570-1636: gubernátor Moravy*. České Budějovice, 2007. ISBN:978-80-86829-30-2.

BAUEROVÁ, Milada. *Farní úřad církve římskokatolické Havlíčkova Borová: 1731-1949*. MZA Brno – SOKA HB, Inventář (NAD 986), Havlíčkův Brod, 1961.

BAUEROVÁ, Milada. *Farní úřad církve římskokatolické Sopoty: 1761-1979*. MZA Brno – SOKA HB, Inventář (NAD 994), Havlíčkův Brod, 1962.

BERAN, Josef. Bl. Zdislava – příbuzná „Dalimilova“? In: *Časopis Společnosti přátel starožitností československých v Praze*, Praha: Společnost přátel starožitností československých. roč. 46, 1938, s. 14-28. ISSN:1210-9258.

BERÁNEK, Jan – MAREK, Petr. *Metodika stavebně-historického průzkumu*. Praha: Národní památkový ústav, 2015. (Odborné a metodické publikace 70). ISBN:978-80-7480-037-5.

BOBKOVÁ, Lenka – KONVIČKOVÁ, Jana. (eds.). *Korunní země v dějinách českého státu IV. Náboženský život a církevní poměry v zemích Koruny české ve 14.-17. století*. Praha, 2009. ISBN:978-80-903756-9-7.

BOŘILOVÁ, Martina. O kostelu sv. Kateřiny ve Stříbrných Horách. In: *Přibyslavský čtvrtletník: Kultura, historie a příroda Přibyslavska*. roč. 11, č. 1, Přibyslav, 2012. s. 13-16. ISSN:1803-7909.

BOŘILOVÁ, Martina. Pohledský kostel sv. Ondřeje. In: *Přibyslavský čtvrtletník: Kultura, historie a příroda Přibyslavska*. roč. 11, č. 3-4, Přibyslav, 2012. s. 18-22. ISSN:1803-7909.

CENDELÍN, Dušan. Od Habrů k Brodu. Pokus o řešení jednoho problému viatistiky. In: *Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí*. č. 1, 2001. str. 46–79.

CENDELÍN, Dušan. Stopy Libické stezky. In: *Západní Morava: vlastivědný sborník*. roč. 4, Brno, 2000. s. 146-148. ISBN:80-7275-003-8. ISSN:1211-8931.

ČEJKA, Jiří (a kol.). *Polná 1242-1992*. Polná: Městský úřad, 1992.

DAVID, Jaroslav. "Miesto pusté a diel lesem zarostlé". (K zaniklým osadám Darov a Osralov někdejšího Čáslavského kraje). In: *Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně-historického povědomí*. Havlíčkův Brod, 2001. s. 21-23.

- DIBELKOVÁ, Irena – NOVÁK, Zdeněk – MARTÍNEK, Jiří. *Poutní místa v Čechách*. Praha, 2004. ISBN:80-7033-844-X.
- ELBL, Benedikt Pavel. *Rytíř z pomezního hvozdu. Otec sv. Zdislavy*. Třebíč, 2009. ISBN 978-80-7268-583-7.
- EMLER, Josef – TOMEK, Václav Vladivoj. *Fontes rerum Bohemicarum. Tom II. Cosmae chronicon Boemorum cum continuatoribus – Prameny dějin českých. Díl II. Kosmův letopis český s pokračovateli*. Praha, 1874.
- EMLER, Josef. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars II, Annorum 1253-1310*. Praha, 1882.
- ERBEN, Karel, Jaromír. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars I, Annorum 600-1253*. Praha, 1855.
- FOLTÝN, Dušan. *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha, 2005. ISBN:80-7277-026-8.
- FRIEDRICH, Gustav. *Codex diplomaticus et epistolarius Regni Bohemiae. Tomi III fasciculus primus, Inde ab a. MCCXXXI. usque ad a. MCCXXXVIII. č. 100, Praegae, 1942.*
- GÁJA, Robert. *Vývoj farní sítě v kontextu dějin osídlení*. Disertační práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Praha, 2016.
- HAVLÍČEK, Jaroslav. *Hutniště pod zaniklým hornickým sídlištěm Herliwinberg (Mons Herliwini)*. In: *Stříbrná Jihlava: Studie k dějinám hornictví a důlních prací. Příspěvky z konference Stříbrná Jihlava 04.-07.10.2007 v Jihlavě. Věnováno Pavlu Rousovi k 60. narozeninám*. Jihlava, 2007, s. 222-227. ISBN:978-80-903588-4-3; 978-80-86382-23-4.
- HEJHAL, Petr. *Pravěké a raně středověké osídlení české části Českomoravské vrchoviny*. Disertační práce, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Brno, 2009.
- HEJHAL, Petr – MĚŘINSKÝ, Zdeněk – KLÁPŠTĚ, Jan. *Počátky středověké kolonizace české části Českomoravské vrchoviny*. Masarykova univerzita, Brno, 2012. ISBN:978-80-210-6100-2.
- HEJNA, Antonín – BENEŠOVSKÁ, Klára – PLÁTKOVÁ, Zuzana. *Kostel sv. Víta v Zahrádce u Ledče*. In: *Umění*, roč. 39, 1981, s. 399-417. ISSN: 0049-5123.
- HLADÍKOVÁ, Magdalena. *Významné poutní místo Svatá Anna a obec Pohled*. Bakalářská práce. Vysoká škola polytechnická Jihlava. Katedra cestovního ruchu. Jihlava, 2014.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha, 2007. ISBN:978-80-7106-906-5.

- HLOUŠKOVÁ, Helena. Z historie kláštera v Pohledu. In: *Havlíčkobrodsko: vlastivědný sborník*, Havlíčkův Brod. sv. 15, 1999, s. 5-69. ISSN:2533-610X.
- HOFMANN, Gustav. *Metrologická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy*. Praha, 1984.
- HOLUB, Milan. Modelování historické primární produkce stříbra v hlavních rudních revírech Čech a přilehlé části Moravy. In: *Acta rerum naturalium: přírodovědný sborník Vysočiny*. Jihlava, č. 18, 2015, s. 9-20. ISBN 978-80-86382-51-7. ISSN 2336-7113.
- HORÁČEK, Alois (a kol.). *Království České V – Východní Čechy – část 1*. Praha, 1912.
- HOSÁK, Ladislav. *Dějiny Hustopečska do poloviny 14. století: příspěvek k starším dějinám Moravy*. Praha, 1948.
- HRAŠE J., Karel. *Zemské stezky, strážnice a brány v Čechách*. Nové Město nad Metují, 1885.
- HRDINA, Jan – ZILYNSKÁ, Blanka. *Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku*. Praha, 2007. (Colloquia mediaevalia Pragensia; 8). ISBN:978-80-7007-262-2.
- HRUBÝ, Petr – JAROŠ, Zdeněk – MALÝ, Karel. Středověká hornická aglomerace na Starých Horách u Jihlavy. In: *Památky archeologické*, Praha, roč. 97, 2006, s. 171-264. ISSN 0031-0506.
- HRUBÝ, Petr – HEJHAL, Petr – MALÝ, Karel. Jihlavské rudní hornictví ve 13. století a jihlavské Staré Hory. In: *Havíření na Jihlavsku. Sborník z 13. setkání hornických měst a obcí, domělému 760. výročí jihlavského městského a horního práva (1249-2009) a 10. výročí obnoveného havířského průvodu (1999-2009)*. Jihlava, 2009, s. 59-81. ISBN 978-80-254-4601-0.
- HRUBÝ, Petr – ZIMOLA, David. Hornické město Jihlava ve středověku. In: *Havíření na Jihlavsku. Sborník z 13. setkání hornických měst a obcí, domělému 760. výročí jihlavského městského a horního práva (1249-2009) a 10. výročí obnoveného havířského průvodu (1999-2009)*. Jihlava, 2009, s. 83-101. ISBN 978-80-254-4601-0.
- HRUBÝ, Petr – DERNER, Kryštof – SKOŘEPOVÁ, Markéta. Středověké hornické komunity v období Přemyslovců. In: *Český časopis historický*. roč. 117, č. 4, 2019, s. 873-905. ISSN 0862-6111.
- CHARVÁTOVÁ, Kateřina. *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420. 2. svazek, Kláštery založené ve 13. a 14. století*. Praha, 2002. ISBN:978-80-246-2611-6.

- CHARVÁTOVÁ, Kateřina. *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420. 3. svazek, Kláštery na hranicích a za hranicemi Čech*. Praha, 2018. ISBN 978-80-246-3807-2.
- CHLÁDEK, Oldřich. Žďárský klášter a česko-moravská zemská hranice. In: *Časopis Národního muzea. Řada historická*. 176, č. 3-4, 2007, s. 144-160. ISSN:1214-0627.
- CHUDÁREK, Zdeněk. Založení cisterciáckého kláštera ve Žďáře a první půlstoletí jeho stavebních proměn. In: *Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané ve dnech 24. - 25. května 2001 v Třebíči*. Brno: Matice moravská, 2002, s. 245-253. ISBN:80-86488-09-8.
- JANÁČEK, František. *Poutní kostel v Sopotech*. Sobíňov, 2002.
- JANÁČEK, Karel – KAFKA, Jiří. *600 let obce Sobíňov*. Sobíňov: MNV Sobíňov, 1984.
- JANÁČEK, Karel, *Sobíňov 1384-1984: Od dávných dob k současnosti*. Sobíňov, 1984.
- JANDA, Martin. *Smišená úřední kniha polensko-přibyslavského panství: urbář panství z roku 1636 a opisy zjedlicovských písemností z let 1597-1618 (diplomaticko-paleografický rozbor a edice pramene)*. Červený Kostelec, 2017. ISBN:978-80-7465-300-1.
- JAROŠ, Zdeněk. Hřbitovní kostel sv. Barbory v Polné. In: *Vlastivědný sborník Vysočiny: oddíl věd společenských*. č. 14, Jihlava: Muzeum Vysočiny, 2004. s. 45-64. ISBN:80-86382-11-7. ISSN:0507-1992.
- JIREČEK, Hermenegild. O starých stezkách z Čech a Moravy do zemí sousedních. In: *Časopis Musea království Českého*. Ročník 30, č. 2, 1856, s. 114-129. ISSN: 1210-9746.
- JOKEŠ, Petr. *Farní organizace na středověké západní Moravě*. Brno, 2011. ISBN:978-80-86488-83-7.
- KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin*. Sv. 1. Praha, 1991. ISBN:80-7113-004-4.
- KAFKA, Josef. *Českomoravská vysočina. Kafkův ilustrovaný průvodce po Království českém*. Praha, 1908.
- Karel Havlíček Borovský a jeho rodiště*. Havlíčkova Borová, 2001. ISBN:80-238-7830-1.
- KIBIC, Karel. *Středověká venkovská sakrální architektura na Čáslavsku*. Praha: Společnost přátel starožitností v Praze, 2010. ISBN:978-80-86204-23-9.
- KIBIC, Karel – VANĚK, Vojtěch. *Středověká venkovská sakrální architektura na Kutnohorsku*. Praha: Společnost přátel starožitností v Praze, 2012. ISBN:978-80-86204-26-0.

- KLIMENTOVÁ REPASKÁ, Eva. *Polenské stavební památky očima současnosti*. Bakalářská práce. Pardubice: Filozofická fakulta Univerzity Pardubice, 2008.
- KLIMENTOVÁ REPASKÁ, Eva. *Církevní stavební památky pod správou děkanství Polná*. Magisterská diplomová práce. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 2012.
- KLUSÁČEK, Jaroslav. Stará nástěnná malba z kostela špitálního v Polné. In: *Výroční zpráva c.k. vyšší reální školy v Brně*. č. 14, 1895, s. 3-13.
- KNÁPEK, Aleš. Železné gotické dveře z Přibyslavi. In: *Stavební obzor*. č. 3-4, 2014, s. 64-67. ISSN:1805-2576.
- KNÁPEK, Aleš – VESELÝ, Aleš. Renesanční mlýn v Havlíčkově Borové. In: *Havlíčkovobrodsko: sborník příspěvků o historii regionu*, Sv. 30, Havlíčkův Brod, 2016. s. 211-221. ISSN:2533-610X.
- KONRÁD, Josef. Příspěvek k pohledu na poddanská hospodářství regionu Přibyslavsko po třicetileté válce. In: *Polensko: kulturněhistorický a vlastivědný sborník*. Polná: Klub za historickou Polnou, roč. 9, č. 2, 2000, s. 13-16. ISSN:2336-6206.
- KOUKAL, Petr. *Varhany v kostele Navštívení Panny Marie Sobiňov-Sopoty*. Sobiňov, 2012. ISBN 978-80-260-1975-6.
- KRACÍKOVÁ, Lucie – SMETANA, Jan. *Románská a gotická sakrální architektura v okrese Česká Lípa*. Praha: Společnost přátel starožitností v Praze, 2000. ISBN:80-86204-04-9.
- KRČOVÁ, Bohumila. *Sobiňov 625 let*. Sobiňov: Obecní úřad, 2009.
- Krucemburk, Staré Ransko a Hluboká v proměnách času*. Brno, 2018. ISBN 978-80-88131-41-0.
- KRUŽÍK, Miroslav. *Velká Losenice v 1. polovině 20. století*. Velká Losenice, 2013. ISBN:978-80-260-4904-3.
- KRUŽÍK, Miroslav – ŠUSTR, Milan. *Velká Losenice a Pořežín včera a dnes*. Žďár nad Sázavou, 2021. ISBN:978-80-88041-54-2.
- KUBÁT, Petr. *Historie obce Jitkova*. Jitkov, 2005.
- KUČA, Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. II. díl, H-Koles. Praha, 1997. ISBN:80-85983-13-3.
- KUČA, Karel. Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. III. díl, Kolín-Miro, Praha, 1998. ISBN:80-85983-15-X.
- KUČA, Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. V. díl, Par-Pra, Praha, 2002. ISBN:80-7277-039-X.

- KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. VI. díl, Pro-Sto.* Praha, 2004. ISBN: 80-7277-040-3.
- KUDĚLKA, Zdeněk. Výzkum románské architektury na Moravě V. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada uměnovědná F*, roč. 37-38, č. 32-33, Brno, 1988-1989. s. 63-74. ISSN:1211-7390.
- KURKA, Josef. *Archidiakonáty Kouřimský, Boleslavský, Hradecký a diecése Litomyšlská: místopis církevní do roku 1421.* Praha, 1915.
- KUTAL, Albert. Pieta ve farním kostele v Dlouhé Vsi. In: *Sborník Národního muzea v Praze. Řada A – Historie.* Praha, 1967, č. 4-5. s. 247-252. ISSN:0036-5335.
- KUTHAN, Jiří. *Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách: K problematice cisterciácké stavební tvorby.* Praha, 1983.
- KVĚT, Radan. Duše krajiny: *Staré stezky v proměnách věků.* Praha, 2003. ISBN:80-200-1012-2.
- LÍBAL, Dobroslav. *Gotická architektura v Čechách a na Moravě.* Praha, 1948.
- LÍBAL, Dobroslav. Pohled. In: HOUŠKOVÁ, Daniela. *Řád cisterciáků v českých zemích ve středověku. Sborník vydaný k 850. výročí založení kláštera v Plasech.* Praha, 1994, s. 98-100. ISBN:80-901587-1-4.
- LÍBAL, Dobroslav. *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek.* Praha, 2001. ISBN:80-901587-8-1.
- LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav – MERTLÍK, Rudolf – ZEMEK, Metoděj. *Cronica domus sarensis: maior et minor.* 1. vyd. Třebíč, 2003. ISBN:80-239-0494-9.
- MACEK, Petr. *Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum.* Praha: Státní ústav památkové péče, 1997. ISSN:1210-5538. ISBN:80-86234-22-3.
- MACH, František. Polná před sto lety. In: *Polensko: kulturněhistorický a vlastivědný sborník.* č. 3, 1996, s. 23. ISSN:2336-6206.
- MALÝ, Karel. Současný stav lokalit starého dolování v okolí Stříbrných Hor u Havlíčkova Brodu. In: *Vlastivědný sborník Vysočiny: oddíl věd společenských.* Jihlava: Muzeum Vysočiny Jihlava, sv. 11, 1998, s. 45-58. ISSN:0507-1992.
- MALÝ, Karel. Současný stav lokalit starého dolování v okolí České Bělé. In: *Stříbrná Jihlava. Seminář K dějinám hornictví a důlních prací na Vysočině,* Jihlava, 2001, s. 61-65.
- MAREK, Jiří. *Historie stavebního vývoje děkanského chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Polné.* Magisterská diplomová práce, Univerzita Palackého, Cyrilometodějská teologická fakulta, Olomouc, 2012.

- MARKOVÁ, Lucie. *Přibyslav*. Praha – Havlíčkův Brod, 2008. ISBN:978-80-904192-0-9.
- MENCL, Václav. Románská a gotická hlavice jako prostředek k datování české architektury. In: *Zprávy památkové péče*. roč. 10, č. 1, 1950. s. 1-24. ISSN:1210-5538.
- MERHAUTOVÁ, Anežka. *Raně středověká architektura v Čechách*. Praha, 1971.
- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk – CHALOUZ Zdeněk, Jindřich. Vznik Staré Jihlavy s kostelem sv. Jana Křtitele a zdejší markraběcí zboží. In: PISKOVÁ, Renata (a kol.). Jihlava. Praha, 2009, s. 38-45. ISBN:978-80-7106-551-7.
- MICHÁLKOVÁ, Barbora. *Děkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie v Polné*. Bakalářská práce. Masarykova Univerzita v Brně. Filozofická fakulta. Brno, 2008.
- NĚMCOVÁ, Ludmila – HENZLOVÁ, Monika. *Malý průvodce obcí Dlouhá ves u Havlíčkova Brodu*. Dlouhá Ves: Obecní úřad Dlouhá Ves.
- OTTO, Jan. *Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. Díl 14., Kartel-kraj. Praha, 1899.
- PISKOVÁ, Renata. *Jihlava*. Praha, 2009. ISBN 978-80-7106-551-7.
- PLAČEK, Miroslav. Rakouský rod pánů z Trnavy (Thürnau) a jejich vztah k Moravě. In: *Časopis Matice moravské 116*, č. 1, 1997, s. 79-92. ISSN:0323-052X.
- PLAČEK, Miroslav – FUTÁK, Peter. *Páni z Kunštátu. Rod erbu vrchních prutů na cestě k trůnu*. Praha, 2006. ISBN:80-7106-683-4.
- PLAŠIL, Filip. *Historie děkanského chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Polné. (vydáno k 300. výročí vysvěcení chrámu)*. Polná, 2007. ISBN:978-80-254-9217-8.
- PLUSKAL, Oskar – VOSÁHLO, Jiří. Jihlavský rudní obvod. In: *Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd přírodních*, č. 13, 1998, s. 157-191. ISSN 0505-8228.
- POCHE, Emanuel. *Umělecké památky Čech*, Sv. 1. A-J. Praha, 1977.
- POCHE, Emanuel. *Umělecké památky Čech*, Sv. 2, K-O, Praha, 1978.
- POCHE, Emanuel. *Umělecké památky Čech*, Sv. 3. P-Š. Praha, 1980.
- POCHE, Emanuel. *Umělecké památky Čech*, Sv. 4. T-Ž, Praha, 1982.
- POIMON, František. *Polná: Popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 2012. s. 86-87. ISBN:978-80-86347-06-6.
- POLEHLA, Petr (ed.). *350 let Královehradecké diecéze*. Červený Kostelec, 2015. ISBN:978-80-7465-160-1.

- POSPÍCHALOVÁ, Sylva. *Dolování stříbra a mincování v Jihlavě*, Jihlava, 1999. ISBN 80-901715-8-3.
- PRCHAL, Jan. *Děkanský chrám Nanebevzetí Panny Marie v Polné: K výstavě Běh času chrámu NPM 6.-9. 9. 2001*. Polná, 2001. ISBN:80-238-8216-3.
- PRCHAL, Jan. *Vítejte u nás: Mikroregion Polensko*. Polná, 2003. ISBN 80-239-0141-9.
- PRCHAL, Jan. *Polná*. Polná, 2010. ISBN 978-80-254-9371-7.
- PRCHAL, Jan. *Polensko: Strípky z historie i současnosti: Místopis, lidé, kultura*. Polná, 2019. ISBN:978-80-270-6346-8.
- PRCHAL, Jan – JEŘÁBEK, Zdeněk. *Pověsti z Nížkova a okolí – Nížkov – historie v datech*. Nížkov, 2020.
- PRIX, Dalibor – RACKOVÁ, Eliška – SLAVÍK, Jiří. *Středověké venkovské kostely východních Čech. I. svazek. Archidiakonát hradecký do roku 1378*. Praha, 2020. ISBN:978-80-88283-55-3.
- PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny. Díl I, A-H*, Praha, 1947.
- PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původ, význam a změny. Díl II, CH-L*, 1949.
- PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původ, význam a změny. Díl III, M-Ř*, 1951.
- PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původ, význam a změny. Díl IV, S-Ž*, 1957.
- PŮŽA, František. *Kronika přibyslavská: podle různých pramenů sestavil František Půža*. Přibyslav: Společenstvo různých živností v Přibyslavi. 1914.
- PŮŽA, František. *Církevní poměry na panství polenskopřibyslavském v 16. a 17. století. Zvláštní otisk z 3. svazku Vlastivědného sborníka východočeského*. Chrudim, 1925.
- PŮŽA, František. *Kostelík sv. Vavřince na ostrově u Krucemburku*. In: *Časopis Společnosti přátel starožitností československých v Praze*. roč. 37, Praha, 1929. s. 55-59. ISSN:1210-9258.
- RADOVÁ-ŠTIKOVÁ, Milada. *Sakristie s apsidou vesnických farních kostelů*. In: *Umění 34. č. 5*, Praha, 1986. s. 441-450. ISSN:0049-5123.
- RÉRYCH, Břetislav. *Kostelík sv. Kateřiny v Polné*. In: *Časopis společnosti přátel starožitností 17. č. 4*, 1909, s. 158-169. ISSN:1210-9266.
- RIEGL, Alois. *Moderní památková péče*. Praha, 2003. ISBN:80-86234-34-7.

- ROUČKOVÁ, Barbora. *Veřejně přístupné kostnice a karnery v České republice*. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Brno, 2006.
- ROUS, Pavel. Stříbrnorudné hornictví na Havlíčkobrodsku od 13. do 17. století. In: *Archeologia technica: zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami. Sborník přednášek z 22. semináře Archeologia technica - 15. duben 2003*. Brno, roč. 15, 2004, s. 49-58. ISSN 1805-7241.
- ROUS, Pavel. Poznámky k obranné funkci věže u kostela sv. Jana Křtitele v Přibyslavi. In: *Havlíčkobrodsko 22*, Havlíčkův Brod, 2008, s. 103-104. ISSN:2533-610X.
- ŘEZBÁŘ, Jindřich. *Cronica domus Sarensis*. Brno: Krajské nakladatelství, 1964.
- SAMEK, Bohumil. *Umělecké památky Moravy a Slezska*, Sv. 2, J-N, Praha, 1999. ISBN:80-200-0695-8.
- SAMEŠ, Čeněk. Klášter Vilémovský. In: *Časopis Společnosti přátel starožitností*. roč. 42, 1934, s. 22-29, 77-86, 120-125, 159-163. ISSN:1210-9258.
- SEDLÁČEK, August. Kostel sv. Kateřiny na Bukové Hoře. In: *Method: Časopis věnovaný umění křesťanskému*. roč. 4, č. 5, Praha, 1878. s. 53-55.
- SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze království Českého XII. Čáslavsko*. Praha, 1900.
- SCHALLER, Jaroslaus. *Topographie des Königreiches Böhmen VI*. 1787.
- SOCHR, Jiří. *Farní úřad církve římskokatolické Pohled: 1711-1949*. MZA Brno – SOKA HB, Inventář (NAD 974), Havlíčkův Brod, 1961.
- SOCHR, Jiří. *Farní úřad církve římskokatolické Přibyslav: 1658-1949*. MZA Brno – SOKA HB. Inventář (NAD 975), Havlíčkův Brod, 1961.
- SOLAŘ, Jeroným. Klášter cisterciánek v Údolí Panny Marie, Pohled, Frauenthal. In: *Památky archaeologické a místopisné*. Praha, 1859, roč. 3, č. 5. s. 193-197. ISSN:1801-5786.
- SOMER, Tomáš. *Vývoj osídlení na Havlíčkobrodsku ve středověku v závislosti na těžbě stříbra*. Magisterská diplomová práce, Univerzita Palackého. Filozofická fakulta, Olomouc, 2009.
- SOMER, Tomáš. *Venkované, měšťané a nižší šlechtici na Čáslavsku v době předhusitské: Vilémovský klášter a jeho regionální mocenské vazby*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2016. ISBN:978-80-244-4967-8.
- SOMMER, Tomáš. *Víra, zbožnost, mecenát. Páni z Ronova a Přibyslavi a církve ve středověku*. Olomouc, 2018. ISBN:978-80-88278-13-9.
- SOMMER, Jan. Věž kostela v Křížové. In: *Památky a příroda: časopis státní památkové péče a ochrany přírody*, roč. 14, č. 10, 1989, s. 605-607. ISSN:0139-9853.

- SOMMER, Jan. Strop lodi kostela v Havlíčkově Borové. In: *Zprávy památkové péče*, roč. 52, č. 3, 1992. s. 22-23. ISSN:1210-5538.
- SOMMER, Jan. (a kol.) *Tři gotické kostely pod hradem Lipnicí: Dolní Město, Loukov, Řecice*. Praha, 1999. ISBN:80-86204-01-4.
- SOMMER, Petr – TŘEŠTÍK, Dušan – ŽEMLIČKA, Josef. (a kol.) *Přemyslovci: Budování českého státu*. Praha, 2009. ISBN:978-80-7106-352-0.
- STRÁNSKÁ, Jaroslava. *Havlíčková Borová ve svědectví starých pergamenů*. Havlíčkova Borová, 2006. ISBN:80-239-8313-X.
- STRÁNSKÁ, Jaroslava. *Česká Bělá a okolí v zrcadle staletí*. Česká Bělá, 2009.
- SUCHÁNEK, Drahomír – DRŠKA, Václav. *Církevní dějiny: antika a středověk*. Praha, 2013. ISBN:978-80-247-3719-5.
- SVITÁK, Zbyněk. Počátky kláštera cisterciáček v Pohledu. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity: řada historická C*. roč. 45, č. 43, Brno, 1996, s. 5-16. ISBN:80-210-1622-1. ISSN:0231-7710.
- SVOBODA, Ladislav. Klášter v Pohledu. In: *Průzkumy památek*. Praha: Památkový ústav středních Čech 5, č. 1, 1998. s. 61-84. ISSN:1212-1487.
- ŠANDERA, Martin. *Zikmundovi věrní na českém severovýchodě. Opočenská strana v husitské revoluci*. České Budějovice, 2005. ISBN:80-86829-06-5.
- ŠANDERA, Martin. *Hynce Ptáček z Pirkštejna: opomíjený vítěz husitské revoluce*. Praha, 2011. ISBN:978-80-7429-132-6.
- ŠEDA, Bohdan. *Středověké venkovské kostely na Pardubicku*. Ústav pro dějiny umění Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha, 2004.
- ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ, Michaela – PLAŠIL, Filip. *Architektonická perla Dietrichsteinů v Polné. Uměleckohistorický průvodce prohlídkovou trasou děkanským kostelem Nanebevzetí Panny Marie*. Polná: Město Polná, 2012. ISBN 978-80-260-5421-4.
- ŠKABRADA, Jiří – SMETÁNKA, Zdeněk. Neznámý románský kostel na Libické cestě. (Příspěvek k povrchovému průzkumu raně středověké vesnice) In: *Archeologické rozhledy XXVII*, Praha, 1975, s.178-181, 238-239. ISSN:0323-1267.
- ŠKARYD, Vít. Přehled držitelů polenského panství. In: *Polensko: kulturněhistorický a vlastivědný sborník*. roč. 14, č. 1, 2005, s. 1-3. ISSN:2336-6206.

- ŠMÍDOVÁ, Veronika. *Jan Spinetti (de Angelo) a jeho dílo*. Bakalářská práce. Univerzita Karlova. Katolická teologická fakulta. Praha, 2013.
- ŠRÁMEK, Josef. Klášter cisterciáček Vallis sanctae Mariae v Pohledu ve víru doby vymknuté z kloubů. In: *Havlíčkobrodsko: sborník příspěvků o historii regionu*. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny, sv. 28, 2014, s. 51-89. ISSN:2533-610X.
- ŠRÁMEK, Josef. Založení kláštera cisterciáček v Pohledu v kontextu řádového ideálu a fundačních aktivit šlechty v českých zemích 12. a 13. století. In: *Havlíčkobrodsko: sborník příspěvků o historii regionu*. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny, sv. 28, 2018, s. 9-39. ISSN:2533-610X.
- ŠVANDA, Martin. *Svazek obcí "Pod Peperkem"*. Hamry nad Sázavou, 2002.
- TOMEK, Václav Vladivoj. *Registra decimarum papalium čili registra desátků papežských z diecési Pražské*. Praha, 1873.
- TURECKÝ, Karel. Rozrod pánů z Polné. In: *Polensko: kulturněhistorický a vlastivědný sborník*. roč. 1, č. 1, 1938, reprint 2016. s. 4-13. ISSN:2336-6206.
- TURECKÝ, Karel – RÉRYCH, Břetislav. *500 let Sozimovy nadace chudého špitálu v Polné (1447-1947)*. Polná, 1947.
- TUREK, Jaroslav – KOPÁČ, Luboš. Místopis klášterství želivského kolem r. 1200. In: *Časopis Společnosti přátel starožitností*, roč. 49-50, Praha, 1941/1942, s. 196-217. ISSN:1210-924X.
- URBAN, Jan. *Lichtenburkové: Vzestupy a pády jednoho panského rodu*. Praha, 2003. ISBN: 80-7106-579-X.
- VÁVRA, Ivan. Trstenická stezka. In: *Historická geografie. svazek 6*, 1971, s. 77-132. ISBN: 0-226-31635-1.
- VESELÝ, Aleš. Náboženské bratrstvo při kostele Narození sv. Jana Křtitele v Přibyslavi. In: *Havlíčkobrodsko: sborník příspěvků o historii regionu*. Havlíčkův Brod, Sv. 27, 2013, s. 116-129. ISSN:2533-610X.
- VESELÝ, Aleš. *Stavební činnost na polensko-přibyslavském panství ve 40. – 60. letech 18. století*. Diplomová práce. FF Masarykovi univerzity v Brně, 2014.
- VESELÝ, Aleš. Kostel Navštívení Panny Marie v Sopotech. In: *Havlíčkobrodsko: sborník příspěvků o historii regionu*, Havlíčkův Brod, 2014, s. 127-151. ISSN:2533-610X.
- VLČEK, Pavel – SOMMER, Petr – FOLTÝN, Dušan. *Encyklopedie českých klášterů*. Praha, 1997. ISBN:80-85983-17-6.
- VLK, František. Haberská cesta. In: *Vlastivědný sborník moravskobudějovicka*. Moravské Budějovice, č. 1, 2005, s. 68-73. ISBN:80-239-9941-9.

- VOSÁHLO, Jiří. Úprava a zpracování stříbrných rud v jihlavském rudním obvodu. In: *Stříbrná Jihlava*. Jihlava, 2001, s. 106-124.
- WIRTH, Zdeněk. *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století. XXIII, Politický okres Chotěbořský*. Praha, 1906.
- WIRTH, Zdeněk – BARTUŠEK, Antonín (a kol.). *Umělecké památky Čech*. Praha, 1957.
- ZAORALOVÁ, Marie. Velkostatek Polná-Přibyslav a Pohled, jeho historický a správní vývoj a dějiny jeho archivu. In: *Sborník archivních prací*. Praha, roč. 27, č. 1, 1977, s. 143-183. ISSN:0036-5246.
- ZÁPOTOČNÁ, Andrea. Dva německé nápisy v kostele sv. Kateřiny ve Stříbrných Horách. In: *Havlíčkovobrodsko: Vlastivědný sborník*. sv. 21, Havlíčkův Brod, 2007, s. 218-221. ISBN 978-80-86931-26-5.
- ZEMEK, Metoděj – BARTUŠEK, Antonín: *Dějiny Žďáru nad Sázavou I. 1252-1617*. Havlíčkův Brod, 1956.

9. Resumé

This work aimed to deepen knowledge about the sacral architecture of the former manor of Polná, Přibyslav and Pohled. Emphasis was placed primarily on the fact that the set of selected buildings corresponds to the entire estate within its historical boundaries. Until now, sacral buildings in this area have been studied only in smaller units, such as sacral buildings under the administration of the Polná Deanery or buildings subject to Dietrichstein construction activities in the mid-18th century.

The first chapters briefly dealt with the circumstances of the settlement of the local landscape during the 12th and 13th centuries. This was followed by a historical development, which was viewed within the three main territorial units, of which the Polná-Přibyslav and Pohled domain was composed after the middle of the 19th century, within which there are fifteen preserved churches, which are the main focus of this work. However, attention was paid, albeit to a lesser extent, to other churches that were located in the area but disappeared over the centuries.

A comprehensive catalog of fifteen churches was created from a set of sacral buildings in this area, which was created using the methods of non-destructive structural and historical research. The buildings were subjected to a more detailed analysis and description of building structures, and a brief building development was written for them, based primarily on available literature, but also preserved iconography and own field

research. The main benefit of this work is the newly created planning documentation in the form of floor plans of all churches with a color evaluation of building development, supplemented by longitudinal and transverse sections. It was created using modern mobile scanner technology, based on the Light Detection And Ranging (LIDAR) method, which is manifested by measurements with relatively high accuracy.

In the final chapter, all the examined buildings were set in the chronological evolution of architecture from the Romanesque style to the present. Furthermore, a comparison of their dimensions and dispositions was made at the High Gothic churches in the research area, with several schematic examples of their similarities. The possibility of finding the type dimensions of these High Gothic buildings was partially outlined. The end of the work is devoted to a schematic comparison of the construction phases of all churches, which aims to simply and clearly inform about the age of churches, the representation of individual building styles and the possible presence of previous buildings.

From the side questions that this work asked, some of them were answered. As it turned out, the High Gothic churches in the studied area show several common features. These are mainly churches with five sides topped by a polygonal presbytery, which are vaulted by one field of a cross rib vault with a radial end. These buildings were probably built according to a certain typing module, because their layout parts, especially the ship's spaces, have similar or almost the same dimensions. This adds to the idea that these churches can be the work of the same builder or building group, which could be another possible topic of research.

Further research opportunities in this area may be aimed at verifying the hypothetical age of the structures at several of the churches studied. However, comparisons with other sacral buildings in a similar, preferably nearby territorial unit, such as the manor of the neighboring Cistercian monastery in Žďár na Sázavou or on the Lipnice manor, offer a greater expansion and supplementation of research. It is also possible to expand the sample of examined buildings and attempt to reconstruct the type dispositions of sacral buildings in a certain period.